HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

130. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2017. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Farkas Katalin, PhD, középiskolai tanár (Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium, Budapest); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Kocsis Annamária*, Phd-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem); *Krámli Mihály*, Phd, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Pászti László*, Phd, osztályvezető (Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár); *Pete László*, PhD, egyetemi docens (Debreceni Egyetem); *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *M*árkus *Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata
Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Fodor Veronika, Kocsis Annamária, Somogyi Gréta*

Munkatárs: *Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, M. Szabó Miklós, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc, Urbán Aladár

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Line Design Kft., Budapest

TANULMÁNYOK

SOLYMOSI JÓZSEF

A SZABADSÁGHARC ÚJRAKEZDÉSÉNEK KATONAI ESÉLYEIRŐL

Az 1848–49. évi önvédelmi, majd függetlenségi háború elvesztése után külföldre menekült volt kormányzó, Kossuth Lajos, és a magyar politikai és katonai emigráció többi tagjának legfontosabb célja a szabadságharc újrakezdése, és Magyarország függetlenségének kivívása volt. Az 1848–1849-ben az osztrák császár, majd az orosz cár seregei ellen vívott háború sikertelensége arra a felismerésre késztette ezeket a politikusokat, hogy a tartós függetlenség elérése csak akkor sikerülhet, ha Magyarország nem marad egyedül és céljai megvalósításában más országok, esetleg nagyhatalmak támogatására is számíthat. Ekkor lehet csak esély Bécs és esetleges szövetségesei legyőzésére. A másik fontos felismerés az volt, hogy a magyar függetlenségi törekvések nem lehetnek sikeresek a nemzetiségek igényeinek és érdekeinek valamilyen mértékű figyelembe vétele nélkül. Kossuth és a magyar politikai emigráció csaknem két évtizeden keresztül igyekezett megteremteni azokat a feltételeket, melyek segítségével, külföldi támogatással újraindítható a függetlenségi háború. Ezek az erőfeszítések egészen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésig tartottak.

Az 1849-es magyar politikai és katonai emigráció teljesítménye, valamint az 1850-es, 1860-as évek hazai szabadságmozgalmai, titkos szervezkedései régóta mint a kiegyezéshez vezető út fontos állomásai jelennek meg történetírásunkban. A szabadságharc után külföldre menekült politikusok és katonák az abszolutizmus időszakában mindvégig élő fenyegetést jelentettek Ferenc József hatalmára nézve, hiszen életben tartották a reményt a magyar függetlenség kivívására. Más kérdés, hogy az itthon maradtak közül ténylegesen mennyien kívánták Magyarország teljes függetlenségét, vagy elégedtek volna meg a Habsburg Birodalmon belüli önállósággal, azaz az 1848. áprilisi, vagy az 1849. áprilisi út közül melyiket választották volna inkább. A magyar politikai és katonai emigráció, élén Kossuth Lajossal, ez utóbbiért küzdött.[1]

Nemzeti romantikus, majd függetlenségi, szabadságharcos szemléletű történetírásunk – érthető módon – kissé megszépítette szerepüket, hiszen küzdelmük valójában nem ért célt, és végül a kiegyezéssel – Kossuth és szűk köre kivételével, akik továbbra is kitartottak a kiegyezési rendszer bírálóiként –, maga az emigráció is megszűnt. Életben

[1] A témával foglalkozó legfontosabb, összefoglaló szakirodalom: *Berzeviczy* 1922–1936.; *Lukács* 1955.; *Kovács* 1967.; *Szabad* 1967.; *Szabad* 1977.; *Szabad* 1979.; *Lukács* 1984.; *Csorba* 1988.; *Szabad* 2002; *Farkas* 2011.

maradt tagjai jórészt hazatértek, és közülük sokan politikusként, katonaként, vagy más állami alkalmazásban bekapcsolódtak a dualizmus rendszerének építésébe. Jó volt azonban emlékezni rájuk, hiszen a kényszerű kompromisszumként megélt kiegyezés alternatívájaként, egy, a dicsőséges 1848–49-es szabadságharc nimbuszát erősítő, szintén elvesztett, de hős küzdelem bajnokaiként emlegethettük őket.[2]

Az 1849–1866 közötti időszak szabadságküzdelmei, más szóval, függetlenségi törekvései több szakaszra bontva jelennek meg a szakirodalomban. Az első időszak, a törökországi emigráció, majd Kossuth angliai és amerikai útja, az útkeresés időszaka volt az emigráció számára. Felszínre bukkantak a személyi ellentétek, többen nem fogadták el Kossuthot az emigráció első számú vezetőjének. Ő maga azonban továbbra is kormányzónak, így a magyar emigráns politika vezetőjének tekintette magát. Eközben az anyaországban – Kossuth tudtával és biztatására – meginduló titkos szervezkedéseket az osztrák hatóságok felszámolták. A perbe fogottak elleni halálos ítéletekkel tovább nőtt a magyar szabadság mártírjainak száma. Kossuth külföldi útjai után értesült ezekről az eseményekről és belátta, hogy a szabadságharc újraindításához nem elegendő a belső mozgolódás, hanem egy vagy több külső nagyhatalom beavatkozására van szükség. Erre kínált lehetőséget az egyre inkább éleződő orosz−török ellentét, amely Ausztria háborúba való bekapcsolódását ígérte. A remények azonban meghiúsultak, a krími háborúban (1853–1856) Ferenc József birodalma semleges maradt. Ezután még kétszer volt lehetősége az emigrációnak bekapcsolódni egy olyan háborúba, amelyben a magyar függetlenség visszaszerzésének reménye kecsegtetett. Ez a két konfliktus, az 1859-es francia–olasz–osztrák, és az 1866-os porosz–olasz–osztrák háború, szintén a magyar emigrációs politika egy-egy újabb szakaszát jelentik. A nagyhatalmi politika érdekei azonban ekkor sem tették lehetővé a magyar függetlenség megteremtését. Az új politikai berendezkedés Magyarország számára az 1867-es kiegyezéssel jött el. Megvalósult az 1848-as törvények alapján álló, a két fél érdekeit figyelembe vevő kompromisszum. Amit az orosz beavatkozás következtében felboruló erőviszonyok miatt a szabadságharc nem ért el – majdnem két évtized emigrációs erőfeszítései, és az osztrák fél vesztes háborúi után –, a hazai politikai elit közreműködésével létrejött. A dualizmus évtizedei alatt és a későbbi korszakok során, 1848–49, és a neoabszolutizmus idejének mind hazai, mind emigrációs ellenállási tevékenysége mítosszá vált. Az időszak érzelemmentes vizsgálatára kevésbé volt lehetőség.

Úgy véljük, a kiegyezés után 150 évvel érdemes katonai szempontból is megvizsgálni az 1849-es magyar emigráció teljesítményét. Volt-e valós esélye egy hazai felkelés külföldről támogatott kirobbantásának? Volt-e realitása egy, a magyar emigrációval szövetségre lépő nagyhatalom katonai beavatkozásának Magyarország területén? Milyen konkrét katonai terveket szőttek az emigránsok és a hazai szervezkedők a szabadságharc újraindítására, és ezek mennyiben voltak összeegyeztethetők a kor katonai realitásaival, erőviszonyaival − Jelen tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ, az eddig kiadott

[2] A legutóbbi szakirodalom már szakít a nemzetre egységesen jellemző passzív ellenállás képével és árnyaltabb megközelítésben láttatja a neoabszolutizmus időszakának társadalmi magatartásformáit. Itt elsősorban Pap József írásaira utalhatunk. Lásd: *Pap* 2003.; *Pap* 2015.

források és a témában megjelent szakirodalom, valamint levéltári adatok felhasználásával.[3] Tanulmányommal olyan tényekre és összefüggésekre kívánom felhívni a figyelmet, melyek – véleményem szerint – az eddigi feldolgozásokban kissé háttérbe szorultak.

Vélemények az emigrációról

„Magyarországon tett utazásaim alkalmával ismételten meggyőződtem arról, hogy nekünk, az emigráció tagjainak közel 20 éven át teljesen téves felfogásunk volt az ország közvéleményéről és helyzetéről, különösen pedig az időközben felnőtt generáció nézeteiről. Ez különben rendesen megtörténik minden emigrációnál, mely hosszas távolléte alatt a hazai dolgokról és emberekről csupán optimista forrásokból merített ítéletre alapítja véleményét."[4] Az idézet Türr Istvánnak,[5] az olaszországi Pallanzából 1868. július 25-én a *Pester Lloyd* című lapnak írt leveléből származik. Az itáliai magyar emigráció egyik jeles tagja az idegenben töltött évtizedek után, az osztrák–magyar kiegyezés megkötésekor tért haza. Elfogadta a dualizmus adta kereteket, és úgy vélte, ezután nem a rendszer ellen, hanem annak tökéletesítéséért kell dolgoznia. Erre hívta fel honfitársait is.[6]

Éber Nándor[7] – szintén az olaszországi magyar emigráció tagja – a kiegyezés után ugyancsak hazatért és Deák-párti országgyűlési képviselő lett. Az 1869-es országgyűlési választásokon az erdélyi Szék város képviselőjévé választották. Ekkor tartott kortesbeszédében ő is Türrhöz hasonlóan vélekedett. Szerinte az önkényuralom időszakában a nemzet előtt két út állt: „vagy a néma ellenállás súlyával az erőszaknak ellenszegülni és így azt idővel annyira megzsibbasztani, hogy az kénytelen legyen utoljára engedni, vagy pedig az erőt erővel megtörni és felhasználván az első kedvező alkalmat, síkra lépni elszántan és mindent mindenért kockáztatni." Majd így folytatta: „Mi, kik távol voltunk a hazától, nem tudhattuk, hogy a két út közül melyiket fogja választani a nemzet… De bár-

[3] Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, aki tanácsaival segítette e munka megszületését. A bécsi Kriegsarchivból származó adatokat a Magyar Ösztöndíj Bizottság 2012. évi Collegium Hungaricum ösztöndíjának segítségével gyűjtöttem ki.

[4] Idézi: *Gonda* 1925. 77. o., valamint az ő nyomán *Pete* 2013. 156. o. Az eredeti szöveg: „Bei Gelegenheit meiner jüngsten Reise in Ungarn hat sich die aus den Erfahrungen früherer Reisen geschöpfte Überzeugung nur noch mehr befestigt daß wir Mitglieder der Emigration die ganzen zwanzig Jahre hindurch völlig irrige Begriffe hatten über die öffentliche Meinung und die Situation des Landes, insbesondere über die Anschauungen der mittlerweile herangewachsenen Generation. Das widerfährt übrigens einer jeden Emigration, welche während einer längeren Abwesenheit ihr Urtheil über Dinge und Menschen im Vaterlande nur auf Voraussetzungen zu basiren vermag, welche aus unlauteren aber optimistischen Quellen geschöpft werden." OSzK FM3/775. *Pester Lloyd*, 15. 1868. július 30. 181. sz. General Türr an den Redakteur des „*Pester Lloyd*." Pallanza, 1868. július 25.

[5] Türr István (1825–1908) olasz altábornagy. 1849 januárjában cs. kir. alhadnagyként átáll a piemontiak oldalára. Megalakítja az első olaszországi magyar légiót. Az olasz–osztrák fegyverszünet után részt vesz a badeni forradalomban, majd a Mazzini irányította olasz szervezkedésben. Közben kapcsolatba lép Kossuthtal és a magyar emigrációval. A krími háborúban angol ezredesként harcol. Garibaldi seregében részt vesz a szicíliai és dél-olaszországi hadjáratokban. Tábornokként a XV. hadosztály parancsnoka. 1864-ig szolgál az olasz királyi hadseregben, majd továbbra is aktívan részt vesz az emigráció munkájában. A kiegyezéskor hazatér és tevékenyen részt vesz a magyar gazdaság és társadalom modernizálásában. Életrajzát lásd: *Gonda* 1925., ill. *Pete* 2013. 127–161. o.

[6] *Gonda* 1925. 78. o.; *Pete* 2013. 156–157. o.

[7] Éber Nándor (1826–1885) hírlapíró, politikus. 1848–49-ben az Országos Honvédelmi Bizottmány, majd a külügyminisztérium tisztviselője, emigrál. Törökországba, majd Angliába megy, ahol a *The Times* haditudósítója lesz. Részt vesz a krími háborúban, majd Garibaldi szicíliai és dél-olaszországi hadjáratában, ahol dandárparancsnok lesz. A kiegyezés után hazatér és országgyűlési képviselő. Életrajzát lásd: *Pete* 2013. 37–51. o.

melyik félnek volt is igaza, nekünk külföldön kötelességünk volt mindent elkövetni, hogy a nemzet bármily, esetleg magát előadandó alkalmat legelőnyösebben használhasson fel. Két ily alkalom mutatkozott. Az egyik az 1859-ki olasz, a másik az 1866-ki porosz hadjárat alatt. Mind a kettő oly alkalom volt, mely még legvérmesebb álmainkat is felülhaladta. A nemzet néma maradt és mozdulatlan… E tény mindenkire nézve, ki higgadtan fogta fel az állást, és ábrándokkal nem kecsegtette magát: véglegesen eldöntötte a kérdést, hogy: vajon honunk bármily kedvező alkalmat felbírnand-e használni. Tovább is ily reménnyel kecsegtetni magunkat csak önámítás lett volna." A nemzet ezek után a további passzív ellenállás helyett a porosz békekötés nyomán kínálkozó alkalmat használta fel a kiegyezésre – vélte Éber.[8]

Mindkét egykori emigráns számot vetett addigi tevékenységével és korábbi elveit nem megtagadva, elfogadta a kiegyezést. Továbbra is használni kívántak hazájuknak, legjobb meggyőződésük szerint, immár az új keretek között. Mindkettőjük értékelésében figyelemre méltó, hogy arra a meggyőződésre jutottak: mivel a nemzet nem kíván további áldozatokat hozni a teljes függetlenség érdekében, hanem a békés kiegyezés híve, nekik maguknak is ehhez kell alkalmazkodniuk. Kossuth másként vélekedett. Továbbra is – élete végéig – a dualista rendszer kritikusa maradt. Saját értékelésében is ő volt az „óramutató", amely „jelzi az időt, mely jönni fog, melynek jönni kell, ha a magyar nemzet számára még tartottak fel jövőt a végzetek, és annak a jövőnek neve: szabad haza Magyarország szabad polgárainak, annak a jövőnek neve: állami függetlenség."[9]

Katona Tamás, a – többek között – Klapka György visszaemlékezésének modern kiadását sajtó alá rendező kiváló történész az említett kötet előszavában így jellemezte az 1848–49-es emigráció tevékenységét: „a megyei ellenzéki politikában oly ügyes és járatos magyar államférfiak ekkor kénytelenek felismerni, hogy még a történelmi Magyarország is milyen parányi területén terül el a földgolyónak, és hogy az uralkodók és politikusok világszerte nem egyéni rokon- vagy ellenszenvükre, hanem egyesegyedül józan érdekeikre hallgatnak a magyar kérdés megítélésében, a magyar emigrációt csak eszközként (és nem is a legfontosabb eszközként) kívánják felhasználni céljaik elérésére… A maguk bőrén tapasztalhatták milyen keserves az emigráns politika. Megélni napról napra, ugrásra és alkalmazkodásra készen várni a világpolitika kedvező fejleményeit, felismerni, hogy az áhított célnak akkor is csak a töredékét lehet elérni és megvalósítani, hogy mindenképp valami kompromisszumot kell kötni, vagy Ausztriával, vagy a szomszéd kis népekkel, ráadásul egyre bizonytalanabb otthoni hírekre hagyatkozva egyre ködösebb képet rajzolni az otthoni helyzetről, a Magyarországon maradtak – a többség – elképzeléseiről, lehetőségeiről és körülményeiről – a legnagyobb lelkeket is földig nyomasztó tehertétel. Nem csoda, hogy sokan mindenáron csak azt hallották ki a hírek és értesülések zűrzavarából, amit hallani óhajtottak. Az önáltatás az emigráns politika legsúlyosabb betegsége."[10]

Mindhárom vélemény felveti azt a problémát, amelyre már *Pap József* is rámutatott korábban: nem volt-e illúzió azt hinni, hogy az emigránsok által kényszerűségből elha-

[8] Éber Nándor beszéde a széki kerület választóihoz 1869. március 6-án. *Budapesti Közlöny*, 3. (1869. március 16.) 61. sz. 758–761. o. Az idézet a 759. oldalon. Idézi: *Pap* 2015. 285–286. o.

[9] KLI V. 230. o.

[10] *Klapka* 1986. 15–16. o.

gyott haza polgárai csak a kedvező alkalmat várják, hogy a nemzet az 1849-ben levert szabadságküzdelmet, függetlenségi harcot folytathassa és sikerre vigye? Ehhez az emigrációnak csupán a szikrát kell megadni és biztosítani a nyugati hatalmak többségének támogatását, vagy néhányuk pozitív semlegességét és az ország ismét lángba borul, a felkelés szárba szökken. Ahhoz, hogy választ adhassunk a kérdésre érdemes végigvennünk az emigráció erőfeszítéseit a felkelés katonai előkészületeire, megalapozására. Mindenekelőtt azonban vázoljuk fel röviden milyen haderők álltak szemben egymással 1848–49-ben, és az osztrák fél milyen hadsereget vonultathatott volna fel az 1850-es, 1860-as években egy esetleges újabb magyar felkeléssel szemben?

1848–49 nagy teljesítménye: a magyar hadsereg 1849-ben

Magyarország új államjogi berendezkedéséről rendelkező 1848. áprilisi törvények nem tértek ki a haderő kérdésére, mindössze a pesti forradalom követelései között megjelenő nemzeti őrsereg – egyfajta polgári őrtestület – megalakításáról rendelkeztek. Reguláris katonai erővel[11] ebben az időben csak a Habsburg Birodalom rendelkezett, Magyarország nem. A magyarországi kiegészítésű ezredek hazahozataláról és az idegen nemzetiségűek elvezényléséről (ami szintén a 12 pont egyik követelése volt) rendelkező törvényjavaslat elkészült ugyan Pozsonyban, de a milánói forradalom miatt – politikai megfontolásból – lekerült a napirendről. Az új magyar kormány csak a polgári kormányzati intézmények hatásköreiben volt illetékes. A hadsereg továbbra is egységes vezetés alatt állt és a Bécsben székelő Udvari Haditanács, majd az ennek örökébe lépő cs. kir. Hadügyminisztérium irányításával működött. Ez a birodalom szerte működő főhadparancsnokságokon keresztül felügyelte a területi alapon alájuk rendelt alakulatokat. Az országban található császári–királyi főhadparancsnokságok a magyar hadügyminiszter fennhatósága alá rendeléséről Batthyány Lajos miniszterelnök ugyan elérte egy királyi kézirat kibocsátását május 7-én, de ennek gyakorlati megvalósulása kétséges volt.[12]

A nemzetiségi kérdés kiéleződése, főként a délvidéki szerb mozgalom fenyegetése, május közepére egyértelművé tették, hogy az országban polgárháborús helyzet fenyeget. Ezért a Batthyány-kormány egy 10 000 fős önkéntes sereg felállítását határozta el. A május 16-án kibocsátott toborzási felhívás következtében augusztusra létrejött az első tíz honvédzászlóalj, és egy hatfontos lovas üteg felállítására is sor került.[13]

A kormánynak emellett sikerült elérni a külföldön állomásozó magyar ezredek egy részének hazarendelését, és a korlátozott mértékben, rendvédelmi feladatokra alkalmazott nemzetőrség mellett is szerveztek önkéntes mozgó nemzetőr alakulatokat, amelyeket 1848 őszére négy táborban gyűjtöttek össze. Így a horvát támadás idejére már jelentős véderő állt a kormány rendelkezésére, melyet az udvarral történt végleges szakítás után a kormány szerepét átvevő Országos Honvédelmi Bizottmány egységes hadsereggé fejleszthetett.

[11] A kérdéssel foglalkozó legfontosabb szakirodalom: *Urbán* 1973.; *Bona* 1998.; *Kedves* 1998.; *Hermann* 2001. 47–69. o.; *Hermann* 2008. 225–227. o.; *Somogyi* 2011.; *Kedves* 2016.

[12] *Hermann* 2008. 75–77. o.

[13] *Hermann* 2008. 87. o.

Az 1848 decemberére egységesülő honvédsereget tehát három fő elem alkotta, amelyek egyenként is törvényes háttérrel, az országgyűlés jóváhagyásával keletkeztek. Az immár önálló magyar hadsereg magját a császári–királyi hadsereg Magyarországon állomásozó magyar sorozású, vagy a szabadságharc mellé álló idegen ajkú alakulatai alkották, melyek körülbelül 30 000 főt számláltak és az 1848. évi III. törvénycikk alapján szolgálták Magyarországot. A másik meghatározó elem az önkéntes honvédek alakulatai voltak, akik közül a mintegy 11 000 fős első tíz honvédzászlóalj és első tüzérüteg az 1848. évi XXII. törvénycikk alapján katonáskodott. Az utánuk toborzott mintegy további 25 000 önkéntes az ország védelméről szóló, 1848. szeptember 12-i országgyűlési határozat alapján jelentkezett a honvédseregbe. A harmadik elem pedig az 1848. augusztus 29-én elfogadott katonaállítási törvény, illetve a királyi szentesítés hiányában a végrehajtására megalkotott országgyűlési határozatok alapján besorozott mintegy 110 000 főnyi újonc volt. Belőlük 1848 szeptemberétől alakítottak újabb honvédzászlóaljakat, melyek a cs. kir. hadseregtől eltérően, a magyar haderő alapegységét képezték. A decemberben meginduló császári általános támadás időszakára a honvédsereg létszáma már 100 000 főre emelkedett. A folyamatos újoncozásnak köszönhetően a létszám a téli hadjárat alatt, a veszteségek ellenére is szinten maradt, és 1849. március végére mintegy 110 000 fő körül állt. Az 1849. április végén elrendelt újabb 50 000 fős katonaállítás következtében a nyári hadjárat kezdetére (1849. június közepe) a honvédsereg létszáma elérte a 150 000 főt, 1849. július közepére pedig meghaladta a 170 000 főt. Ez utóbbi létszámból azonban mintegy 20 000 fő nem rendelkezett lőfegyverrel.[14]

1848 májusa és szeptembere között viszonylag nyugodt körülmények álltak rendelkezésre a hadseregszervezéshez. A délvidéki szerb háború az ország méretéhez képest kis területen zajlott, a horvát támadás, majd a Bécs elleni felvonulás szeptember-októberi időszaka pedig abban segített, hogy az újonc zászlóaljak átessenek a tűzkeresztségen és megtapasztalják a tényleges háború valóságát. Ne feledjük azonban, hogy a cs. kir. hadseregből átkerült profi katonák és a Délvidéken már tapasztalatot szerzett honvédzászlóaljak állták a sarat, és átlendítették ezen a perióduson a szerveződő magyar hadsereget. A decembertől meginduló folyamatos háború időszakát másfél hónapnyi várakozás vezette be, amely szintén jó hatással volt a szervezési munkálatokra. Az egészen 1849 augusztusáig tartó tényleges háború során az újonnan szervezett magyar honvédsereg felnőtt feladatához és egy a kor színvonalán álló haderővé fejlődött, amely felvette a versenyt a jóval régebben fennálló és nagy hagyományokkal rendelkező császári hadsereggel. A tavaszi hadjárat sikerei ezt az ellenfél számára is bizonyították. A császári hadvezetés a tapasztaltak nyomán kénytelen volt segítségül hívni az orosz cári hadsereget. A hatalmas orosz haderő beavatkozása pedig eldöntötte a háború sorsát.[15]

A honvédseregben a korszakban alapvető mindhárom fegyvernem megtalálható volt. A gyalogságot – szakítva az osztrák ezredszervezettel – hatszázados honvédzászlóaljakba szervezték. A háború során összesen mintegy 160 honvédzászlóalj működött, nem számítva a szám nélküli, valamint különböző védseregi zászlóaljakat, vagy a Komáromban

[14] *Hermann* 2008. 226. o.; *Kedves* 2016. 19. o.

[15] A téma kapcsán itt most szükségtelen kitérni az orosz cári hadsereg felépítésére. Azt azonban fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az 1849 nyarán Magyarországon beavatkozó orosz haderő önmagában meghaladta a magyar hadsereg létszámát. A hadjárat céljából mintegy negyedmillió katonát mozgósítottak. Ebből 190 000 fő vett részt ténylegesen az intervencióban. *Hermann* 2008. 371. o.

augusztus végén szervezett négy zászlóaljat. A lovasságot főként a császári–királyi hadseregből átvett kilenc huszárezred alkotta. A huszár csapatnem teljesen magyarországi hadkiegészítésű volt, így átállásuk nem volt meglepő. A 12 cs. kir. huszárezred közül mindössze a két Észak-Itáliában harcoló és egy Csehországban maradt ezredet kellet újjászervezni a honvédsereg számára. Emellett a szabadságharc folyamán hat új huszárezredet szerveztek. A huszárezredek általában négy kétszázados osztályból álltak, de nem ezredenként, hanem osztályonként fokozatosan kerültek megszervezésre és tagolták be őket egy-egy hadtest kötelékébe. A többi lovassági csapatnem azonban csak elenyésző mértékben képviseltette magát a honvédseregben.[16]

A harmadik fő fegyvernem a tüzérség volt. Ennek megszervezése 1848 nyarán kezdődött. Alapját a nagyrészt Magyarországon állomásozó 5. (Bervaldo) tüzérezred lövegei és hadfelszerelése képezte. Bár legénysége nem volt magyar, sokan álltak magyar szolgálatba közülük, és az országban is jelentős számú kiszolgált tüzér jelentkezett újra szolgálatra. Sok önkéntes diák is beállt a tüzérség soraiba és könnyen elsajátította a szükséges ismereteket. A szabadságharc végére több mint 70 üteget szerveztek, létszámuk meghaladta a 10 000 főt. Emellett a honvédsereg rendelkezett műszaki csapatokkal, vadászcsapatokkal, szekerészkarral, vezér-, és hadmérnöki karral, valamint önálló lengyel, bécsi, német és olasz légió is alakult. A hadsereg alakulatait általában a három fő fegyvernemből álló dandárokba szervezték. 2–4 dandár alkotott egy hadosztályt, 2–3 hadosztály pedig egy hadtestet. Görgei Artúr hadügyminisztersége idején megszűntette a dandárszervezetet, és gyalog-, illetve lovashadosztályok szervezését írta elő, de ez inkább csak a saját parancsnoksága alatt álló főseregnél valósult meg.[17]

Az osztrák hadsereg 1849-ben[18]

A császári–királyi hadsereg a XIX. század közepén a kor általános színvonalát elérő, nagy múltú és tapasztalatú haderő volt. Csapatait a birodalom területéről toborozták, illetve sorozták területi alapon kivetett újonclétszámok szerint. Nemzetiségi összetétele vegyes volt. Az egyes csapatok a területi elv miatt gyakran azonos nemzetiségű legénységgel rendelkeztek, tisztjeik azonban számos náció fiai voltak. A gyalogság három csapatnemből állt. A legnagyobb létszámú a sorgyalogság volt 58 ezreddel, melyek közül 15 volt magyarországi és erdélyi kiegészítésű. Egy ezred békében három zászlóaljból és egy kétszázados gránátos osztályból állt, melyeket 3–3 ezredenként összevonva zászlóaljkötelékben alkalmaztak. A gránátosok elitalakulatoknak számítottak. Háború esetén a birodalom nem magyar területeiről toborzott, úgynevezett német ezredeknél, egy-egy ezred a meglévő három mellé két Landwehr (honvéd) zászlóaljat alakított.

Speciális harcászati feladatok ellátására alkalmazták a vadászcsapatokat. 1848-ban 12 önálló vadászzászlóalj és egy négy zászlóaljból álló vadászezred létezett, ehhez 1849-ben szerveztek tíz új zászlóaljat. A harmadik gyalogos csapatnem a határőrgyalogság volt. Ezek személyi állományát a Határőrvidék területéről toborozták. A birodalom összesen 18 határőr gyalogezreddel rendelkezett, és hozzájuk tartozott a titeli sajkás

[16] *Kedves* 1998. 9–38. o.; *Hermann* 2008. 225–227. o.
[17] *Hermann* 2008. 227. o.
[18] A fejezet egészére lásd: *Bona* 1998.; *Hermann* 2001. 33–39. o.; *Hermann* 2008. 261–263. o.

zászlóalj is. Mindezek mellett két határbiztosító-, és öt helyőrségi zászlóalj egészítette ki a gyalogságot.

A lovasság öt csapatnemből állt. A 8 vértes-, és a 6 dragonyos ezred alkotta a nehézlovasságot. Ezredeik 3–3 osztállyal rendelkeztek, melyek egyenként két századból álltak. A színmagyar huszárság (12 ezred) mellett, a hét könnyűlovas ezred és a négy dzsidás-, vagy ulánus ezred alkotta a könnyűlovasságot. Itt az ezredek 4–4 két századból álló osztályra tagozódtak.

A tüzérség két részből, tábori-, és vártüzérségből tevődött össze. Tábori tüzérezredből öt volt, a vártüzérséget pedig kerületekbe szervezték, és az erődök várvédelemhez, illetve ostromokhoz használt nehézlövegei és mozsarai tartoztak hozzá. A tábori tüzérség löveganyagából háború esetén gyalog-, és mozgékonyabb lovas ütegeket szerveztek, melyek 6 löveget számláltak. A tüzérséget kiegészítette a magasan képzett bombászkar, mely a kezdetleges rakétafegyvernek számító röppentyűkkel is fel volt szerelve. A műszaki csapatokat árkász, aknász és utászszázadok alkották. A hadsereg emellett kisebb tengeri flottával is rendelkezett.

A csapatokat általában fegyvernemenként szervezték dandárokba. Egy gyalogdandár 3–6 zászlóaljból és egy gyalogütegből, egy lovasdandár két ezredből, vagy 12–16 századból, valamint egy lovas ütegből állt. A hadosztályok általában két dandárból, a hadtestek 2–3 hadosztályból álltak.

Az 1848–49-es háborúban Magyarország ellen természetesen nem a teljes cs. kir. hadsereg harcolt. Az Észak-Itáliában állomásozó hadsereg 1848 decemberében mintegy 170 000 főt számlált. A Magyarország területén tartózkodó, illetve oda bevonuló hadsereg létszáma összességében ezzel közel megegyező, mintegy 152 000 fő volt.[19] A szabadságharc folyamán a császári csapatok létszáma a magyarországi hadszíntéren nem csökkent, a nyári hadjárat kezdetén, 1849 júniusában megközelítette a 165 000 főt.[20]

Hermann Róbert a szabadságharc katonai esélyeit az erőviszonyok változásainak tükrében elemző tanulmányában Deák István megengedőbb véleményével szemben arra a következtetésre jut, hogy Ausztria az orosz beavatkozás nélkül nem tudta megnyerni a háborút és 1849 után ugyanúgy nem tudta megnyerni a békét sem. Az osztrák császár fegyveres segítség kérése a magyar hadsereg teljesítményének elismerése is volt, hiszen az kevesebb, mint egy évvel születése után az ország határáig szorította vissza a császári ármádiát.[21]

A császári–királyi hadsereg a neoabszolutizmus idején

Az 1848–49. évi magyar szabadságharc a cs. kir. csapatok egységét megbontotta, hiszen a magyarországi kiegészítésű csapatok jelentős része állt magyar szolgálatba és lett az újonnan születő honvédsereg része. A feloszlatott honvédalakulatok legénységéből és – korábban a cs. kir. hadseregben nem szolgált – tisztjeiből sokakat besoroztak a császári hadseregbe. A szabadságharc leverése után ez volt a legtöbbekre vonatkozó

[19] KA AFA Karton 3749. Standes-Tabellen 1848.
[20] *Bona* 1998. 234. o.
[21] *Hermann* 2016. 92. o.

megtorló rendszabály, hiszen mintegy 40-50 000 főt érintett.[22] A magyar oldalon harcolt alakulatokat újjászervezték és a haderő szervezete is átalakult. 1849 végétől a birodalom haderejét négy hadseregparancsnokságra osztották. Ebből a III. hadsereg állomásozott Magyarország és Erdély területén. Alárendeltségébe négy hadtest tartozott. Az 1850-es években tovább nőtt a Magyarország területéről kiegészített cs. kir. alakulatok száma. Három gyalogezred és egy vadászzászlóalj egészében, további nyolc pedig részben magyar megyékből újoncozott. A lovasságnál két új dzsidásezredet horvát területről egészítettek ki, és a tüzérség is jelentős számban kapott magyarországi újoncokat. Öt tábori tüzérezred felerészben, egy egészében, további kettő pedig kisebb mértékben magyar sorozású lett. 1851-től az erdélyi határőrezredeket betagolták a sorgyalog-, illetve huszárezredek közé. A sorgyalogezredek szervezete is átalakult. Megszűntek a Landwehr-zászlóaljak, az ezredek pedig ezután négy zászlóaljból álltak.[23]

Az 1859. évi francia–olasz–osztrák háború idején a haderő kiegészítésére számos önkéntes gyalogzászlóaljat és lovas osztályt szerveztek. Ezek már nem kerültek ki a hadszíntérre, de egy részükből reguláris ezredeket (két huszárezredet és egy vadászzászlóaljat) szerveztek, a többit feloszlatták. Az Ausztria számára vesztes háború után ismét átszervezték a hadsereget. Az eddigi 62, négy zászlóaljjal felálló gyalogezredet 80, három zászlóaljjal felálló gyalogezreddé szervezték át. Ennek kapcsán tovább nőtt (15-tel több lett) a magyarországi kiegészítésű ezredek száma, valamint két új vadászzászlóalj újoncait is Magyarország állította ki. Fentieken kívül a tüzérség, a műszaki, és más szakcsapatok is jelentős számú magyarországi újoncot avattak. Összességében megállapítható, hogy a Magyarországról kiegészített csapatok létszáma a neoabszolutizmus éveiben növekvő tendenciát mutatott.[24]

Meg kell még említenünk az 1849 után magyar területen is megszervezett csendőrezredeket, melyek szintén a rendfenntartás, az esetleges újabb felkelés elleni fellépés célját szolgálták. Magyarország (beleértve Horvátországot és a Temesi Bánság területét is) és Erdély területén hat, majd 1854-től újabb kettő, 1860-tól pedig ismét hat csendőrezred működött. 1866 januárjától területi csendőrparancsnokságokat szerveztek. Ezek közül hét volt magyar területen.[25]

Mint láttuk az osztrák haderő négy hadserege közül egy állomásozott folyamatosan az ország területén. E hadseregnek a fennmaradt levéltári iratok alapján összeszámolt kerekített létszáma az 1850-es években a következőképpen alakult: a III. hadsereg létszáma 1851–1853 közötti években 170 000–233 000 fő között mozgott, 1859-ben pedig 218 000 fő volt.[26]

Néhány releváns időpontot kiemelve, egy esetleges felkelésnek a következő alakulatokkal és létszámokkal kellett számolnia. Kérdés persze, hogy az emigráció kapott-e itthonról érdemi információt az országban állomásozó cs. kir. haderőről.[27]

[22] *Hermann* 1999. 94. o.
[23] *Berkó* 1926. 45–53. o.; Mo. hadtört. III. 199–201. o.
[24] *Berkó* 1926. 45–53. o.; Mo. hadtört. III. 192–194. o.
[25] *Wrede* V. 609–618. o.
[26] A létszámokban a csendőralakulatok is szerepelnek.
[27] Farkas Katalin kutatásai arra mindenesetre rávilágítottak, hogy az 1860-as években a hazai szervezkedés tagjai igyekeztek információt szerezni a Magyarország területén állomásozó császári katonaságról. Ennek eredményeként 1863 decemberében készült egy kimutatás a Habsburg Birodalom hadseregének területi elhelyezkedéséről, amely a mozgalom iratanyagában fennmaradt. Vö.: MNL OL R 296. 7. tétel; *Farkas* 2011. 77., 147. o.

1851. november végén – a csendőrezredekkel együtt – a cs. kir. III. hadsereg parancsnokság Magyarország és Erdély területén 58 gyalogzászlóaljjal, 3 gránátos zászlóaljjal, 21 egyéb (például műszaki) gyalogszázaddal, 117 lovasszázaddal, és 36 tüzérüteggel rendelkezett. Összesen 106 771 fő és 19 042 ló állomásozott az ország területén. Ezen kívül a Temesi Bánságban 13 435 katona, és 21 ló, az egyesítve kormányzott Horvátország, Szlavónia és Dalmácia területén 50 284 fő, és 251 ló szolgált.[28]

1852. június végén – szintén a csendőrezredeket is beszámítva – 61 gyalogzászlóalj, 3 gránátos zászlóalj, 25 egyéb gyalogszázad, 122 és fél lovasszázad, valamint 36 tüzérüteg, összesen 131 250 fő és 19 562 ló állomásozott Magyarországon és Erdélyben. A Temesi Bánságban 13 871 fő, 79 ló, Horvát-Szlavón-Dalmát területen 52 146 fő, és 212 ló szolgált.[29]

1853. június végén – ugyancsak a csendőrezredek beszámításával – Magyarországon és Erdélyben 84 gyalogzászlóalj, 25 egyéb gyalogszázad, 134 és fél lovasszázad, 36 tüzérüteg, összesen 150 241 fő és 18 651 ló állomásozott. A Temesi Bánság területén 26 054 fő, és 320 ló, Horvát-, Szlavónországban és Dalmáciában 56 833 fő, és 510 ló szolgált. Azt is érdemes hozzátenni, hogy a teljes osztrák haderő a tárgyalt időszakban több mint 600 000 fő volt, 1853 nyarán pontosan 666 122 katonát és 56 918 lovat tartottak számon.[30]

1859. január végén – a csendőrezredeket is beszámítva – Magyarország és Erdély területén 53 gyalogzászlóalj, 30 egyéb gyalogszázad, 112 lovasszázad, 45 csendőr szárny (félszázad), 36 tüzérüteg, összesen 137 248 fő, 19 235 ló állomásozott. A Temesi Bánság területén 15 gyalogzászlóalj, 2 egyéb gyalogszázad, 6 csendőr szárny, összesen 26 902 fő, 58 ló, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia területén 30 gyalogzászlóalj, 6 egyéb gyalogszázad, 14 csendőr szárny, 2 tüzérüteg, összesen 54 509 fő és 82 ló szolgált. A teljes osztrák haderő létszáma 621 356 fő, 52 337 ló volt.[31]

Az 1860-as évekből a budai főhadparancsnokság területéről rendelkezünk adatokkal. Ezek szerint 1863. szeptember közepén a szűkebb értelemben vett Magyarország területén 34 gyalogzászlóalj, 79 lovasszázad, 4 századba osztva 14 tüzérüteg, 4 utászszázad, 2 egészségügyi század és 1 század matróz állomásozott. Összlétszámuk 40 483 fő és 12 175 ló volt.[32] 1866. június közepén, ugyanezen a területen 11 gyalogzászlóalj és 137 gyalogszázad (tartalék századok), 22 lovasszázad, 3 tüzérszázad (ebből két tartalék), 2 üteg, 1 utászszázad. Összlétszámuk 47 070 fő és 4045 ló volt. 1866. augusztus közepén a Magyarországon állomásozó császári katonaság létszáma hasonló nagyságrendű volt.[33] Természetesen az alakulatok nagy részét ekkor már a hadra kelt sereghez vezényelték. 1866. július végén a teljes osztrák császári haderő a szabadcsapatok és a szekerészet létszáma nélkül 686 707 főt és 70 093 lovat számlált.[34]

[28] KA AFA Karton 3752. Standes-Tabellen 1851–1852.

[29] Uo.

[30] KA AFA Karton 3753. Standes-Tabellen 1853.

[31] KA AFA Karton 3760. Standes-Tabellen 1858–1859.

[32] HL LGK 2977. d. Präs. No. 527. Ordre de Bataille und Dislocation der dem Landes General-Kommando zu Ofen unterstehenden Truppen für den Monat September 1863.

[33] HL LGK 3292. d. Präs. No. 584. Ordre de Bataille und Dislocation der dem Landes General-Kommando zu Ofen unterstehenden Truppen für den Monat Juni 1866.; Präs. No. 914. Ordre de Bataille und Dislocation der dem Landes General-Kommando zu Ofen unterstehenden Truppen für den Monat August 1866.

[34] KA AFA Karton 3766. Standes-Tabellen 1866.

A Kossuth-emigráció katonai tervei az újabb háború megindítására az 1850-es évek első felében

Természetesen még az említés szintjén sincs lehetőségünk az összes terv és elképzelés felsorolására, amelyek felmerültek ebben az időszakban. Nem is ez a célunk. Szeretnénk felvillantani néhányat a leginkább kézzelfogható és általunk ismert tervekből, olyanokból, melyek konkrét katonai célokat fogalmaztak meg, vagy konkrét intézkedésekkel jártak. Véleményünk szerint ezek jól mutatják, hogy esetleges megvalósulásuk esetén milyen lehetőségekkel kecsegtettek volna.

A szabadságharc legfontosabb katonai vezetői közül sokan estek áldozatul a megtorlásnak. Görgei száműzetésbe kényszerült, Bem, Guyon és Kmety török szolgálatba állt, az idősebb és sikertelenebb Mészáros vagy Dembiński, de Wysocki is visszavonult. Aki számba jöhetett egy esetlegesen kibontakozó újabb szabadságharcban (Czetz, Gál,[35] Vetter és Klapka), az többnyire meg is jelent az emigrációs szervezkedések közelében, vagy a légiók megalakításánál. Közülük Klapka volt az, aki a legtöbb harctéri tapasztalattal rendelkezett. Nem véletlen, hogy idővel ő vált az emigráció első számú katonai vezetőjévé.

Kossuth a szabadságharc tapasztalataiból arra a következtetésre jutott, hogy egy esetleges újabb fegyveres küzdelem esetén a politikai vezető szerep mellett saját kezébe kell vennie a hadsereg irányítását is. Tényleges katonai ismeretekkel azonban nem rendelkezett, ezért kütahyai emigrációjában hadtudományi munkák feldolgozásával is foglalkozott, és a lengyel emigráns tábornoktól, Jerzy Bułharyn-tól[36] órákat is vett e tárgyban. Ugyanakkor az emigráció egyszemélyes politikai vezetését is magának kívánta fenntartani. E törekvése azonban csak az emigráció „középkáderei" körében volt népszerű. Vezető emigránstársai kevésbé támogatták ebben, és külön utakon jártak. Teleki László gróf – aki 1848–49-ben a magyar kormány franciaországi képviselője volt – így foglalta össze véleményét: „Nem tartom lehetőnek, hogy valaki, ki egy országban főhivatalt viselt, aztán arról önkénytesen lemondott, menekült korában visszavegye lemondását, és az ország közbejövetele nélkül ön maga-magát régi hivatalába visszaléptesse."[37]

Az emigráció első éveiben Kossuth – az olasz függetlenségi mozgalom vezetője, Giuseppe Mazzini hatására – a forradalmi mozgalmak ébren tartása, tevékenységük támogatása, a hazai szervezkedés elősegítése mentén gondolkodott, ettől várta a szabadságharc újrakezdését. Ennek érdekében még internálása idején kapcsolatba lépett a hazai illegális mozgalmak küldötteivel, melynek során a magyarországi szervezkedés irányításával Makk Józsefet, korábbi honvéd alezredest, volt komáromi tüzérparancsnokot bízta meg 1851. június 25-én.[38]

Angliai tartózkodása idején, 1851 őszén Kossuth személyesen is találkozott Mazzinivel, és egyeztették elképzeléseiket. Mindketten egy újabb francia forradalom, és ennek euró-

[35] Gál Sándor (1817–1866) honvéd ezredes, hadosztályparancsnok. 1852-ben egy 1849-re visszadatált iratban Kossuth kinevezi tábornokká. Életére lásd: *Bona* 2015. 281–282. o.; *Németh* 2008.

[36] Bułharyn, Jerzy (1798–1885) lengyel szabadságharcos, honvéd ezredes. Kossuth 1849. október 21-én Vidinben lépteti elő tábornokká. Életére lásd: *Kovács* 2015. 133–135. o.

[37] *Lukács* 1984. 59–78. o. Az idézet a 75. oldalon: Teleki László levele Szemere Bertalannak, Zürich, 1851. október 30. OSzK Kt. Levelestár.

[38] *Lukács* 1984. 63. o.

pai kihatása kapcsán képzelték és várták népeik függetlenségének és újabb szabadságharcának beköszöntét. Ennek elősegítésére még közös felhívást is kibocsátottak az osztrák hadsereg olasz és magyar katonáihoz, ami a közelgő felkelés majdani támogatására szólította fel őket. Ez azonban kissé elhamarkodottnak bizonyult és nem is talált kellő visszhangra. Kossuth emellett több titkos megbízottat is különböző feladatokkal indított útnak,[39] hogy képviseljék érdekeit és életben tartsák, illetve felélesszék a forradalom tüzét. Már ekkor megjelent a Szerbia felőli, illetve az erdélyi behatolás lehetősége. Kossuth valamely nagyhatalmak közötti fegyveres konfliktus, vagy a Habsburg Birodalom súlyos válsága esetén tartotta elképzelhetőnek a szabadságharc újrakezdését. Ekkor egy szerb hadtest tört volna be Magyarországra, hogy támogatásával megkezdődhessen a honvédsereg szervezése. Emellett magyar és román önkéntes csapatok szerb területen történő szervezésében gondolkodott. Egyik megbízottja Gál Sándor lett, akit 1851. november 19-én az „erdélyi felszabadító hadsereg főparancsnokává" nevezett ki.[40]

Gál ekkor egy tervezetet is kidolgozott *Nézetek az Erdélyi felkelést illetőleg* címmel, melyet neves hadtörténészünk, Gyalókay Jenő[41] közölt és bírált meg még 1925-ben. Akkori cikke azóta sem képezte vita tárgyát, kissé feledésbe is merült. Gyalókay részletesen bemutatja, mitől illuzórikusak Gál elképzelései. Gál csak Erdélyben egy 155 000 fős hadsereg felállítását vizionálja, holott mint korábban láttuk, a szabadságharc végére a teljes magyar hadsereg létszáma is csak kevéssel haladta meg ezt a számot, és egy részük fegyvertelen volt. Gyalókay felhívja a figyelmet a képzett tisztikar, a leendő legénységi állomány, valamint a hadseregszervezéshez elengedhetetlen, legalább viszonylagosan nyugodt körülmények hiányára. Felrója a szerzőnek, hogy írásában semmi sem tükröződik az 1848–49-es szabadságharcban szerzett tapasztalataiból. Úgy véli, 1851-ben a nemzet egyáltalán nem óhajtott újabb háborút, és az osztrák elnyomó gépezet sem tétlenkedett volna az esetleges szervezés idején. Gyalókay egykorú levéltári dokumentumokra[42] is hivatkozik, melyek egy esetleges lázadás esetére kidolgozott ellenrendszabályokról szólnak. Bár a hivatkozott dokumentumok ma már nem lelhetők fel a Hadtörténelmi Levéltárban, létezésükre egy másik iratban található közvetett bizonyíték.[43] Gyalókay emellett számba veszi az Erdély területén ekkor állomásozó cs. kir. csapatokat, melyek létszáma jelentősen meghaladta a Gál tervei szerint kezdetben velük szemben bevetésre kerülő kis gerillacsapatok létszámát, valamint nem magyar nemzetiségi összetételük miatt nemigen lehe-

[39] 1850 januárjában Giuseppe Carosinit, a belgrádi szárd követség alkalmazottját bízta meg a magyar érdekek képviseletével Belgrádban. 1851 novemberében érkezett Hamburgba Piringer Mihály, aki a Holstein tartományban szolgáló osztrák ezredek magyar katonái közötti agitációra kapott megbízást. Előbbi működése nem járt eredménnyel, utóbbi pedig már megérkezése után néhány nappal dekonspirálódott, és az osztrák hatóságok letartóztatták. Vallomásai és a nála talált iratok alapján a magyarországi szervezkedést is könnyedén felgöngyölítették. Carossini küldetésére lásd: *Kovács* 1967. 427–434. o.; *Bona* 1987. 192. o. Piringer tevékenységére lásd: *Lukács* 1955. 85–88. o.

[40] *Bona* 1987. 191–193. o.; *Lukács* 1984. 78–83. o.; Gál kinevezést közli: *Jánossy* II/1. k. 406–407. o.

[41] Gyalókay Jenő (1874–1945) katonatiszt, ismert hadtörténész, az MTA tagja. 1922–1943 között a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztője.

[42] A hivatkozott iratok a III. hadsereg parancsnokság irattárából valók: egy titkos hadsereg parancsnoksági utasítás a pest-budai helyőrség tábornokainak egy kitörő lázadás esetére, valamint egy-egy a hadsereg parancsnoksághoz beérkezett jelentés a kecskeméti, illetve temesvári helyőrségtől a lázadás esetére tett biztosító intézkedésekről. A titkos utasítás 1851. decemberi, a két jelentés 1853. februári keltezésű. *Gyalókay* 1925. 181. o. 3–4. jegyzet.

[43] HL III. AC. Operations-Kanzlei 11. d. Geheime 24.

tett átállásukra számítani. Végül így foglalja össze a tervezet tanulságait: „Gál Sándor javaslata elejétől végéig utópia, de azért minden hibája mellett is tanulságos, hacsak negatív értelemben is. A mi magyar fajtánknak egy, nemzedékről-nemzedékre szálló, nagy hibája: az ellenség ok nélkül való kicsinylése, fitymálása nyilatkozik meg benne. Nagyon sokszor megadtuk már az árát, de még mindig nem okultunk eléggé rajta, hogy terveinket ellenfelünk bizonyosnak hitt vigyázatlanságára, gyöngeségére, tudatlanságára vagy gyávaságra alapítottuk. Holott még az a haditerv is csütörtököt mondhat, amelyet a legroszszabb eshetőségre – magunknál mindenben különb ellenfélre – számítva alkotunk meg."[44]

A magyarországi konspiráció egyik tagja, Jubál Károly,[45] Kossuthoz eljutatott, 1851. augusztus 23-án kelt levelében beszámolt a szervezkedés megkezdéséről. Levele mellé csatolta *A honmentés tervezete* című iratot, melynek *A had ügy* című része leírja a katonai kérdésekkel kapcsolatos nézeteket. Ebben a szerző 110 000 főre tette a császári hadseregbe besorozott és demokrata érzelmű volt honvédek számát. Jubál terve szerint a katonák egymást meggyőzve alulról fölfelé haladva vonnák be társaikat a szervezkedésbe, míg végül egész zászlóaljak állnának készen a felkelésre. A magyar felkelés az Európában egyszerre meginduló mozgalmakkal egy időben történne.[46]

A rendkívül ambiciózus Gál Sándor 1852 nyarán külön tervet dolgozott ki az Erdélyben tervezett felkeléshez szükséges fegyverek a határhoz történő szállítására. Kossuth korábbi elképzelése helyett – amely csempészek igénybevételét javasolta – egy osztrák dunai gőzös elfoglalását indítványozta. Úgy vélte 35-40 megbízható ember elegendő erre. A hajóra berakodott fegyverek továbbszállítását 600-800 ló igénybevételével oldotta volna meg. Az első szabadcsapatokat bukovinai csángó magyarokból és székely önkéntesekből tervezte megalakítani. Ezek felfegyverkezve érkeztek volna Erdély területére, hogy a felkelést támogassák.[47]

Tervekben és vállalkozó szellemű, bátor hazafiakban tehát nem volt hiány. Az 1850-es évek elején indított magyarországi szervezkedések azonban teljes kudarccal végződtek. Az osztrák elnyomó gépezet jól működött. A fő szervezőket letartóztatták, egy időre Kossuth édesanyja és két nővére is börtönbe került. A hadbírósági ítéletek számos esetben halálos ítéletet hoztak, melyek nagy részét végre is hajtották.[48]

Eközben Kossuth 1851 decembere és 1852 júliusa között az Egyesült Államokban tartózkodott, ahol elsősorban nyilvános előadásokon, sikerült elnyernie a közvélemény szimpátiáját a magyar ügy iránt. A politikusok azonban semmilyen támogatást nem ígértek. Kossuth az útja során gyűjtött pénzadományokat jórészt Amerikában használta fel.

[44] MNL OL R 90. I. 1461. Gál Sándor feljegyzése. London, 1851. november 15. Közli: *Gyalókay* 1925. Az idézet a 182. oldalon. Közli továbbá: *Jánossy* 1940–1948. I. k. 831–838. o.; *Károlyi* 1975. 132–141. o.; *Tóth* 1985. 583–589. o.

[45] Jubál Károly (1817–1853) Kossuth Lajos gyermekeinek nevelője, házi tanító. Az 1850–51. évi magyarországi függetlenségi szervezkedések egyik irányítója. Tevékenysége miatt kötél általi halálra ítélik, és Pesten kivégzik.

[46] MNL OL R 90. I. 1327. Jubál Károly levele Kossuth Lajoshoz Kutahiába. 1851. augusztus 23. Közli: *Lukács* 1955. 371–377. o.; A tervezetben a besorozott volt honvédek száma erősen túlzó, a legújabb szakirodalom szerint inkább 40-50 000 fő körülire tehető. Vö.: *Hermann* 1999. 94. o. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezek sem állomásoztak magyar területen.

[47] MNL OL R 90. I. 1857. Gál Sándor levele Kossuth Lajoshoz. Stambul, 1852. június 11. Ismerteti: *Jánossy* 1936. 51. o. Közli: *Jánossy* 1940–1948. II/2. k. 869–875. o.; *Károlyi* 1975. 165–173. o.; Gál Sándor irathagyatéka ugyancsak tartalmaz hasonlóan fantáziadús terveket. Vö. MNL OL R 173. Utal rá *Csorba* 1988. 313. o.

[48] Vö.: *Hermann* 2007. 290–308. o.

Részint fegyvervásárlásokra és az így megszerzett hadianyag raktározására, részint önköltségen működő hadiüzemek létesítésére költött. Egykori szárnysegédét, a New Yorkban tartózkodó Asbóth Sándor, volt honvéd alezredest két hadiüzem megszervezésével bízta meg. Az üzemek felállításában Asbóthot Ihász Dániel, volt honvéd alezredes is segítette. A gyárak megszervezésére 1852 tavaszán, a New York város közelében található Moringville-ben, valamint a Hoboken melletti Weawertownban bérelt farmokon került sor. Előbbi lőszergyárként (puskapor, töltény és kartács gyártására), utóbbi szíjgyártó üzemként működött. Az üzemekben emigráns volt honvédtiszteket és honvédeket alkalmaztak. A szíjgyártó üzemben tölténytáskán kívül szuronytokok, derékszíjak és puskaszíjak, valamint lószerszámok készültek. Moringville-ben azt is kipróbálták, hogy az amerikai vagy a magyar módszer szerint gyártott kartácsok alkalmasabbak-e a hadi célokra. A kísérlet eredményeként kiderült, hogy a magyar rendszerű kartácsok válnak be jobban. Kossuth Amerikából való távozásáig, azaz 1852 nyaráig az üzemekben összesen 365 220 töltény és tíz láda szíjalkatrész készült. Az elkészült hadfelszerelési cikkek elhelyezésére Asbóth a brooklyni Atlantic Dockban bérelt raktárt. Itt helyezett el egy hadinyomtatványok gyártására szánt hordozható nyomdát, valamint a Kossuth által vásárolt 7500 fegyvert is. Kossuth elutazása után a gyárak még egy ideig működtek. Későbbi megszűnésükről és az elkészült felszerelések, valamint elraktározott fegyverek további sorsáról nincsenek adataink.[49]

Miután 1852-ben és 1853-ban is sorra elbuktak a különböző hazai és nemzetközi szervezkedések, felkelési kísérletek, Kossuthnak be kellett látnia az eddig követett politika kudarcát. Az 1848–49-es szabadságharc titkos szervezkedések és proklamációk kibocsátásával, a hazai és európai elnyomott nemzetek szabadságvágyára építve, valamint az emigráció számára rendelkezésre álló jelentős anyagi eszközök híján nem volt folytatható. Kossuth koncepciót is váltott. Ezután a nagyhatalmi politika kedvező változásaitól várta a helyzet jobbra fordulását. Elképzelése szerint egy olyan nemzetközi konfliktus, melyben az Osztrák Császárság is részt vesz vagy érintett, lehetőséget biztosít majd a magyar függetlenségi törekvések megvalósítására, a szabadságharc újrakezdésére.

Az első ilyen lehetőség 1853-ban, az orosz–török konfliktus eszkalálódásának idején látszott feltűnni. A várható háborúban a nagyhatalmak közül Anglia és Franciaország is érintett volt, és a magyar emigráció arra számított, hogy az Orosz Birodalom természetes szövetségeseként Ausztria is belesodródik. Remények aktivizálták az emigráció eddig háttérbe vonult tagjait is. Gál Sándor, aki ekkor már Kossuth konstantinápolyi megbízottjaként működött, feladatául kapta a birtokába jutott információk továbbítását és közvetítette Kossuth szándékát egy török–magyar együttműködés megkötésére. Klapka György és Czetz János is Konstantinápolyba utazott. A Kossuthtól független kezdeményezés célja az volt, hogy Klapka valamilyen fontos török katonai beosztáshoz jusson és maga köré gyűjtve a katonai emigráció tagjait, felkészüljön egy esetleges osztrákellenes háborúra. A török vezetés számára azonban fontosabb volt Ausztria semlegességét megőrizni, mint a magyar törekvéseket támogatni, így mind Kossuth, mind Klapka és körének törekvései eredménytelenek maradtak.[50]

[49] *Solymosi* 2012. 66–67. o.
[50] *Lukács* 1984. 105–110. o.

Az 1859. évi háborús tervek és az 1860-as évek katonai tervei

A krími háború kapcsán felmerülő tervek és remények meghiúsulása után hosszú, várakozással teli, de eseménytelen időszak következett az emigráció életében. A szabadságharc újrakezdését ígérő újabb – és eddigi legkomolyabb – lehetőség csak 1859-ben látszott eljönni. Ekkor a III. Napóleon[51] által vezetett Franciaország Piemonttal szövetségben háborút provokált Ausztria ellen. A fegyveres konfliktus kapcsán számítottak a magyar emigráció támogatására. Kossuth és Klapka ezúttal szövetségre lépett, és Teleki László gróffal hármasban emigráns magyar kormányt alakított, Magyar Nemzeti Igazgatóság néven. Kossuth a francia császárral való tárgyalásokon egyértelművé tette, hogy – korábbi tapasztalataiból kiindulva – csak akkor hajlandó fegyverbe szólítani a magyar nemzetet, ha Magyarország függetlenségét hadicélként deklarálják a szövetségesek és jelentős francia seregek érik el a magyar határt. Minderre azonban nem került sor. A francia célok teljesülése után gyors békekötés következett. Ismét kiderült: a magyar törekvések támogatására egy nagyhatalom részéről csak taktikai megfontolásokból került sor.[52]

Lássuk, milyen konkrét intézkedések történtek egy esetleges függetlenségi háború esetére! Klapka György 1859 januárjában egy emlékiratot juttatott el Cavour[53] piemonti miniszterelnökhöz és III. Napóleon francia császárhoz. Ebben általános tájékoztatást nyújtott a háború esetén Magyarország részéről a szövetségesek rendelkezésre álló katonai erőforrásokról, valamint ezek megszervezésének módjáról. Klapka a következő haderővel számolt: 120 000 honvéd, akik korábban részt vettek az 1848–49. évi szabadságharcban, nemzeti felkelés 460 000 fővel, várhatóan 170 000 fő, az osztrák hadseregtől átszökő katona. Az új magyar szabadságharc tehát – tervei szerint – hozzávetőlegesen 750 000 fővel járul majd hozzá a szövetségesek haderejéhez. Elképesztően nagy számok. Irrealitásukhoz nem férhet kétség. Ha jótékonyan fel is akarta nagyítani a számokat, akkor is túlzásokba esett. Elég, ha összehasonlítjuk az 1848–49-es tényleges létszámokat és Klapka 1859-es tervszámait. Az irat második része a szervezés módjával és a felkelés majdani lefolyásával foglalkozott. Klapka az események előkészítését titkos ügynökök segítségével képzelte el, akik mind Magyarországon, mind a szerb és román fejedelemségekben agitálnának, hogy elnyerjék az ottani vezetők és a nép bizalmát. Emellett 20-30 000 fegyver becsempészését tervezte az említett fejedelemségekben felállított raktárakból a magyar határ túloldalára. Kérdés persze, hogy lett volna elég ennyi fegyver a fenti létszámú felkelőnek. A hadműveletek lefolyását a következőképp tervezte: a piemonti magyar légió egy francia hadtest támogatásával száll partra Dalmáciában. Ez adja meg a jelet a Szerbiában és Moldvában állomásozó felkelőknek a támadásra.[54]

A román fejedelemségek felőli diverzió végrehajtásához szükséges megállapodást Cuza[55] ezredessel, a román fejedelemmel, szintén Klapka hozta tető alá. A román fél köte-

[51] Bonaparte, Charles-Louis Napoléon (1808–1873), katonatiszt, politikus. 1848–1852 között a Francia Köztársaság elnöke, 1852–1870 között III. Napóleon néven francia császár.

[52] *Hermann* 2002. 100–101. o.

[53] Cavour, Camillo Benso di, gróf (1810–1861) olasz államférfi, piemonti miniszter, majd miniszterelnök. Az egységes Olaszország egyik megalkotója.

[54] *Koltay-Kastner* 1960. 75–77. o.

[55] Cuza, Alexandru Ioan (1820–1873) román katonatiszt, politikus. 1859 és 1866 között Moldva és Havasalföld fejedelme.

lezettséget vállalt, hogy a fejedelemségekbe szállítandó 30 000 francia eredetű lőfegyver egyharmadáért cserébe a többit megőrzi és területét a magyar szervezkedés támaszpontul használhatja. Viszonzásul politikai garanciákat kapott a nemzetiségi jogok majdani biztosítására, valamint arra, hogy Erdély majdani státuszáról a lakosságnak lesz joga dönteni.[56] A fegyverszállítás azonban ekkor még nem valósult meg.

A francia–olasz–osztrák háború áprilisi megindulása után magyar emigránsok tucatjai siettek Itáliába, hogy ott a közelgő új magyar függetlenségi háború szolgálatára legyenek. A szárd–piemonti hadseregen belül június elején megkezdődött egy magyar légió szervezése, melynek tisztikarát előbbiekből, legénységi állományát az osztrák hadseregből dezertált vagy hadifogságba került magyar származású katonákból töltötték föl. Július első felére a légió papíron mintegy 3500-4000 főt számlált, de tényleges szervezése még csak folyamatban volt. A légió parancsnoka Klapka tábornok lett. A sereg két dandárból állt, azokon belül összesen öt gyalogzászlóaljat szerveztek meg. „És azon reményben ringattuk magunkat, hogy kis idő alatt egy igen tekintélyes magyar erőt vezethetendünk hazafelé, és látni fogjuk ez erő, mint magkő körül lelkesülten tömörülni az egész nemzetet, és újra küzdeni, mint tíz év előtti »névtelen félisteneink« küzdöttek hazáért, szabadságért; – és maradandóan kivívni Magyarország függetlenségét!"– írta később Kossuth. A július 11-i villafrancai francia–osztrák fegyverszünet megkötése azonban romba döntötte a magyar reményeket. A frissen felállított légiót pedig feloszlatták.[57]

Szintén ebben az időszakban keletkezett egy érdekes tervezet, amely Klapka György iratai között maradt fenn és a hazai szervezkedés egy változatát, a gerillataktikát vázolja fel. A szerző és keltezés nélküli, *Néhány szó a gerillák alkotásáról a Cserhát és Makovica közt* címet viselő iratot közzé tevő Alföldy-Boruss Dezső, 1859-re teszi annak keletkezési idejét. Emellett szerzőjét is beazonosítja, Dessewffy Dénes[58] 1848–49-es huszárőrnagy személyében. A tervezet azért is figyelemre méltó, mert a realitás talaján állva igyekszik megfogalmazni egy lehetséges gerillaszervezet és taktika alapelveit. A feltehetően Klapka megbízásából, Svájcban készült tervezet már az elején leszögezi, hogy amíg legalább Magyarország egy része nincs visszafoglalva, és nem áll egy nemzeti képviselőkből álló kormány vezetése alatt, csak a gerillataktikával érdemes próbálkozni. Ehhez a korábban már szolgált, és elkeseredett, szegénységben élő volt katonákat véli megnyerhetőnek, akiket támogathat az osztrákokat gyűlölő nép hangulata, valamint a láthatatlanság előnye. Mivel az országban állomásozó sorkatonaság összevonva egyes pontokon van elhelyezve, „egész vidékeket csak néhány lézengő Gensdarme[59] tart féken." Dessewffy tervezete csak az általa ismert Észak-Magyarország területére terjed ki, itt négy „Vidék-parancsnokság" létrehozását javasolja. A gerillahadsereg rendkívül konspiratív módon lenne felépítve. A vidék-vezérek alatt csapatvezérek, alattuk helység-vezérek, és a parancsnokságuk alá tartozó gerillák lennének beosztva, oly módon, hogy az egyes szintek ne ismerjék egymást. Az egymással kapcsolatba lépő gerillák jelek és jelszavak útján érintkeznének. A tervezet ötleteket ad a gerilla-hadviseléshez is. Leggyengébb pontja, hogy a gerillák

[56] Az egyezmény franciából fordított szövegét közli: KLI I. 369–371. o.; *Lukács* 1984. 137–142. o.

[57] KLI I. 348–369. o.; *Lukács* 1984. 146–147. o.

[58] Dessewffy Dénes (1828–1898) cs. kir. huszár hadnagy, a szabadságharcban honvéd őrnagy. 1850 tavaszán külföldre szökik, később Svájcban él. 1858-ban Magyarországra látogat, de csak 1963-ban tér végleg haza. 1866-ban gerillacsapatot szervez, de a kiegyezés miatt nem vonják felelősségre. *Bona* 2015. 240. o.

[59] Csendőr.

csak saját beszerzésű, illetve saját készítésű robbanó- és lőfegyverekkel rendelkeznének. Az ezekhez szükséges puskapor és lőszer beszerzésének mikéntjéről szintén nem kapunk tájékoztatást.[60]

1860 őszén újabb remények látszottak felcsillanni Itáliában. A piemonti kormány újra a magyar emigráció szövetségét kereste egy esetleges osztrák támadás esetére, így hajlandó volt anyagilag is támogatni a magyar függetlenségi törekvéseket. Cavour és Kossuth között megállapodás született. Ennek értelmében közös háborús célnak tekintették Magyarország függetlenségének kivívását. A tervek szerint egy olasz–osztrák háború kirobbanása után az újonnan szerveződő magyar légió és egy 30-40 000 fős olasz segédhadtest száll partra Dalmáciában, és benyomul Magyarországra. Eközben a román fejedelemségek és Szerbia felől is betörnek az országba az ott már megszervezett csapatok, ezzel lehetővé téve a már szintén előkészített hazai felkelés kitörését. Kossuthék véleménye szerint „e harminc-negyvenezer ember… Magyarországra küldve, egy tizenötmilliónyi nemzetet s pár százezer főnyi hadsereget ér, melynek kevés hetek alatt harc-sorba állítását ama harminc-negyvenezer ember lehetségessé teendi, s e mellett Magyarország felkelése által az ellenséget erejének megosztására kényszerítendi, hadseregébe bomladozást vetend, s összeköttetési vonalát fenyegetve, hadműködési alapját kompromittálni fogja." − A megállapodás alapján Piemont a dunai román fejedelemségek, valamint Szerbia területére fegyverszállítmányt küld, melyben 50 000 fegyver, két ágyúüteg, és 2-3000 kard áll a magyarok rendelkezésére. Emellett 300 000 frankot bocsát a magyarországi szervezkedés költségeire, Kossuthot pedig támogatja abban, hogy pénzjegyeket nyomtathasson Londonban.[61]

Kossuth emellett további konkrét intézkedéseket várt, de a helyzet ismét megváltozott. Elmúlt a Piemontot súlytó osztrák fenyegetés veszélye, a román területre indított fegyverszállítások lelepleződtek. A Cuza fejedelem tudta nélkül küldött fegyvereket a román hatóságok lefoglalták, egy részük pedig török kezekbe került. Klapka 1861 januárjában ugyan gyorsan tető alá hozott egy második megegyezést is a román vezetéssel, de gyakorlati eredménye ennek sem sok lett.[62] A Kossuth által Londonban nyomtatott pénzeket, egy Ferenc József kontra Kossuth Lajos per után, az angol bíróság döntésének értelmében megsemmisítették. A Magyar Nemzeti Igazgatóság felbomlott, miután egyik tagját, Teleki Lászlót, 1860 decemberében Drezdában letartóztatták és kiadták az osztrák hatóságoknak, Klapka pedig 1862-ben jelentette be lemondását. Az 1861-es magyarországi események, az országgyűlés összehívása és tárgyalásai sem mutattak egyértelműen a teljes függetlenség megteremtésének szándéka felé.[63]

A szakirodalomból ismertek az 1860–61-es magyarországi szervezkedés részletei. Az esetleges háborúra való felkészülés jegyében a hazai szervezők már a harcok kezdetekor egy 80 000 fős, 14 000 lóval rendelkező hadseregre számítottak, melyet hat területi

[60] *Alföldy-Boruss* 1986.

[61] A megállapodás dokumentumait közli KLI II. 552–560. o. Az idézet: 558. o.

[62] 20 000 fegyver tulajdonjoga a magyar emigrációnál maradt, ezeket visszaszállították Genovába, majd 1863-ban Kossuth és Klapka a lengyel felkelőknek ajánlották fel. KLI III. 255–260. o.; KLI V. 412–418. o.; *Lengyel* 1936. 47–48. o.

[63] *Kovács* 1967. passim; *Lukács* 1984. passim; *Hermann* 2002. 103–106. o.; Klapka román fejedelemségekkel folytatott tárgyalásait, valamint a korabeli magyar-román viszonyt részletesen tárgyalják Borsi-Kálmán Béla munkái: *Borsi-Kálmán* 1984.; *Borsi-Kálmán* 1993.; *Borsi-Kálmán* 1995.; *Borsi-Kálmán* 1999.; *Borsi-Kálmán* 2000.

alapon szerveződő hadtestbe osztottak. A hadtestek két hadosztályból, a hadosztályok két dandárból álltak. A hazai hadseregbe 101 gyalogzászlóaljat és 96 lovasszázadot szerveztek, egyenként 800, illetve 150 fővel. Legalábbis erről számolt be Ivánka Imre, aki a szervezők nevében 1860 novemberében Londonban tájékoztatta Kossuthot és Vettert a katonai előkészületek állásáról. A hadműveleti tervben pontosan meghatározták az egyes hadtestek feladatait. Ebben természetesen a külföldről beérkező olasz segédcsapatokkal, a magyar légióval és az Erdély felől érkező sereggel is számoltak. Ez utóbbi, a keleti betörés szervezése Klapka feladata volt. Kossuth egy 1861. januári levelében beszámol 100 000 frank Magyarországra küldéséről, valamint arról, hogy ebből a pénzből 60 000 embert sikerült besorozni. Hogy ez mit jelent, kérdéses. A tervek gyenge pontja, hogy egy 60 000, vagy 80 000 főből álló sereg azonnali bevetésével számol, egyáltalán nem veszi figyelembe az osztrák katonai és rendőri hatóságok jelenlétét, cselekvési potenciálját. 60 000 ember besorozása pedig természetesen nem valósítható meg titkos szervezkedés útján.[64]

Komáromy György,[65] akit 1861 márciusától a Magyar Nemzeti Igazgatóság hazai megbízottja volt, augusztus 10-i dátummal küldött egy jelentést Kossuthnak a magyarországi hadseregszervezés állapotáról. Ebben pozitívan ítélte meg az addigi előkészületeket. A felállítandó hadsereg tisztikarába a már összeírt volt honvédtiszteket, a szolgálatból immár altisztként újonnan kilépett volt kényszersorozott honvédeket és a lelkes ifjúságot szánta. A legénységi állomány tekintetében a besorozott, majd leszerelt volt honvédeket említette, akik véleménye szerint kevés kivétellel, ismét készek harcolni. A nemzetiségi lakosság egyes rétegeinek ellenséges magatartását is figyelembe véve, egy táblázatban megadta a körzetenként egy-egy kinevezett parancsnok alá összevont potenciális katonák létszámát, azokat akik lojalitása biztos, és azokat, akiké nem. Magyarország területén 112 500 gyalogos és 13 900 lovas katona részvételét ígérte biztosra. Erdély területéről további 9000 fő gyalogosra és 1000 fő lovasra számított. Komáromy külön leszögezte: „A fent kitett erő nincsen túlozva. Ha a beütés sikerül, öt-hat hét alatt kiáll, és az országban uralgó hangulatot figyelembe véve, kissé kedvező körülmények közt kettőztethető." Emellett úgy vélte, a magyar kiegészítésű ezredek egyharmadára, és a huszárság felére is biztosan számítani lehet. Komáromy elképzelése szerint a szervezés fonalát elég nyolc héttel a tervezett betörés megindulása előtt újra felvenni. A jelentést átolvasva, az összeírtak létszáma és hadrafoghatósága meglehetősen kétséges. Farkas Katalin könyvében meggyőzően érvel amellett, hogy a Komáromy-féle jelentésben szereplő hadseregszervezés valószínűleg nem létezett, és a kimutatás egy tervezet volt csupán. Kossuth azonban valószínűleg 1866-ig abba a hitbe ringatta magát, hogy egy Magyarország felsza-

[64] KLI III. 187–190. o.; HL Personalia: 88. d. Kossuth Lajos levele Kiss Miklósnak, London, 1861. január 29. Közli: *Solymosi* 2003. 125–130. o.; *Farkas* 2011. 19–20. o.

[65] Komáromy György (1817–1872) birtokos nemes, 1848-ban honvédtiszt. A szabadságharc után Párizsba emigrál, az 1850-es évek elején hazatér és bekapcsolódik a titkos szervezkedésbe, ezért 1853-ban letartóztatják, 1855-ben két év várfogságra ítélik. 1856-ban kegyelmet kap. 1859–1861 között a magyarországi szervezkedést irányító pesti központi bizottmány tagja. 1861-ben határozati párti képviselő, 1862-ben Svájcba emigrál. 1866-ban a poroszországi magyar légió tagja, az „ideiglenes kormány" vezetője. *Bona* 2008–2009. I. k. 569. o.; *Farkas* 2011. 23. és 167–168. o.

badítására meginduló háború esetén, a hazai ellenállás által megszervezett hadsereg kész harcolni a magyar függetlenségért.[66]

Komáromy György és gróf Csáky Tivadar[67] 1862-ben Genfbe költöztek, és Klapkával együttműködve arra törekedtek, hogy Kossuth kizárásával maguk határozzák meg az emigráció, és a szabadságharc újraindítása szempontjából potenciális szövetségest jelentő olasz kormány viszonyát. Tevékenységük eredményeképpen Kossuthnak egy időre mind az olasz vezetéssel, mind a hazával szüneteltek az összeköttetései. 1862-re azonban Csáky és Komáromy korábbi határozati párti kapcsolatai már nem bizonyultak elegendőnek. Az egykori magyarországi politikustársak már nem egy titkos szervezkedésben, hanem a magyar kérdés legális keretek közti rendezésében látták a megoldást. A hazai szervezkedés így meglehetősen gyenge lábakon állt és egy esetleges felkelés esetére mindössze két felfegyverzett zászlóalj kiállítását irányozta elő. Csákyék ennek ellenére külföldön nagyobb mértékűnek tüntették fel a hazai ellenállás támogatottságát és lehetőségeit, valamint Kossuthtal ellentétben – aki az esetleges magyar szabadságharc külföldi támogatásának biztosítását tartotta szem előtt –, semmilyen feltételhez nem kötötték a hazai felkelés megindítását.

A nagypolitika eseményei nem kedveztek a magyar emigráció háborús terveinek. Az 1866-ig tartó időszak már csak az emigráció végjátékát jelentette. Az Itáliában 1860-ban szervezett magyar légió megmaradt ugyan, de az olasz királyi hadsereg kötelékében csak banditák elleni akciókban vetették be Közép-Itáliában. Morálja, hadrafoghatósága romlott. Az 1863–64-es lengyel felkelés időszakában ismét csak az elképzelések, egy északi magyar légió felállítása, illetve az esetlegesen megvalósítható magyarországi betörés tervei kerültek előtérbe. A Kossuth támogatásával 1863-ban Magyarországon újrainduló szervezkedés sem ért el komolyabb eredményeket. Kezdetben Vidats János[68] irányította, aki 1861-ben már szerepet játszott a pesti honvédegylet működtetésében, és felhasználta akkori kapcsolatait a szervezéshez. Kossuth olaszországi tárgyalásain egy 200 000 fős felkelősereg néhány héten belüli megalakítását is lehetségesnek tartotta, Vidatsnak küldött emlékiratában egy 55 000 fős gerillasereg alakítását javasolta. A szervezkedés azonban – ahogy más párhuzamosan folyó konspirációk is –, a volt honvédtisztek közül besúgónak állt tagok feljelentései nyomán hamar megbukott. Vidats letartóztatása után Kossuth ugyan kinevezett egy új vezetőt Nedeczky István[69] személyében, de őt is hamar letartóztatták. [70]

Kossuth mellett Klapka is lépéseket tett egy magyarországi fegyveres felkelés előkészítésére. Az olasz kormánytól kapott pénzen – többek között Éber Nándor közreműkö-

[66] MNL OL R 90. I. 3805. Komáromy György jelentése Kossuth Lajoshoz, 1861. augusztus 10. Közli: KLI III. 646–648. o.; Vö.: *Farkas* 2011. 25–30. o.

[67] Csáky Tivadar, gróf (1834–1894) az 1850-es években cs. kir. főhadnagy. 1859–1861 között a pesti központi bizottmány tagja, 1861-ben határozati párti képviselő. 1862-ben Svájcba emigrál. Komáromy és Klapka eszme- és fegyvertársa, a poroszországi magyar légió tagja. *Farkas* 2011. 167. o.

[68] Vidats János (1826–1873) a márciusi ifjak egyike, a szabadságharcban honvéd százados. 1861-ben, 1865-ben és 1868-ban országgyűlési képviselő, a pesti honvédegylet tagja. *Bona* 2008–2009. II. k. 529. o.

[69] Nedeczky István (1832–1908) a szabadságharcban honvédtiszt, 1863–64-ben a nevével jelölt titkos mozgalom egyik vezetője. Tevékenységéért előbb halálra, majd 20 év várfogságra ítélik. 1867-ben kegyelmet kap. 1869–1878 között országgyűlési képviselő. *Bona* 2008–2009. II. k. 143. o.

[70] *Hermann* 2002. 111–112. o.; Az összeesküvésre lásd: *Steier* 1924. 703–744. o.; *Nyárády* 1997.; *Farkas* 2011. 58–63. o. és 72–83. o.

désével – fegyvereket vásároltatott és juttatott be az országba Csáky és Komáromy kapcsolatain keresztül. Az ő szervezkedésük hazai katonai vezetője Beniczky Lajos[71] volt. Klapka eredetileg 80 000 fegyver beszerzését tervezte, ebből 16 000-et juttatott el a Habsburg Birodalom területére, de Magyarországra csak néhány ezret sikerült becsempészni. A szervezkedők 1864. tavaszi letartóztatása egy csapásra véget vetett az emigráció hazai terveinek. A résztvevőkre kiszabott halálos ítéleteket ugyanakkor várfogságra enyhítették, ami jelzés értékű volt az 1850-es évek szigorához képest.[72]

1866, a meginduló porosz–olasz–osztrák háború adta az utolsó lehetőséget a magyarországi felkelésre, de ez már csak paródiája volt az eddig elképzeléseknek. A hazai hírek már a kiegyezés előkészítéséről szóltak, 1865 áprilisában Deák Ferenc húsvéti cikke is napvilágot látott, amely a lehetséges kompromisszum egyes pontjait vázolta fel. Kossuth mégis elhitte – felelőtlen hazai politikusok, Csáky Tivadar és Komáromy György elhitették vele –, hogy Magyarországon megtörténtek egy felkelés előkészületei. Megbeszéléseik alapján nagyszabású tervet dolgoztak ki az ország felszabadítására. Északról a porosz hadsereg, Olaszország felől Garibaldi 28 000 főt számláló segélyserege, benne az újjászervezett magyar légióval, Szerbia felől Türr István, a román fejedelemségek felől egy még kinevezendő személy által vezetve törtek volna be csapatok. Mindemellett megvalósult volna a magyar felkelés is. Természetesen az események elsodorták a terveket, a magyarországi felkelésnek pedig híre-hamva se volt, a magyar nemzetiségű osztrák foglyok még Kossuth felhívására sem jelentkeztek a légióba. Az országba végül egy másik fegyveres csapat tört be, amit történetesen Klapka György tábornok vezetett. Parancsnoksága alatt egy a fentiektől függetlenül Poroszországban szerveződött új magyar légió állt. Ennek létszáma elérte az 1500 főt. Az egész légió egy „dandárt" alkotott, melybe nyolc gyalogos és egy huszárszázad tartozott. Amikor augusztus első napjaiban csapatai élén Klapka György tábornok 1849 után először ismét magyar területre lépett, súlyos csalódást kellett átélnie. Megjelenése semmilyen lelkesedést nem váltott ki, és a porosz–osztrák fegyverszünet megkötése után értelme sem volt. A légió hamarosan visszavonult a poroszok által megszállt területre.

A poroszországi szervezkedés mellett a Balkánon is megtörténtek az előkészületek a remélt magyarországi felkelés támogatására. Éber Nándor a román fejedelemségekben még évekkel korábban elhelyezett 1800 lőfegyver számát igyekezett porosz pénzen szaporítani, hogy azok adott esetben az erdélyi felkelők rendelkezésére álljanak, Türr István pedig Belgrádban folytatott tárgyalásokat, és szerb közreműködéssel a Határőrvidék fellázítását tervezte. Eredményt egyikük sem ért el, az augusztus 12-i olasz–osztrák fegyverszünet pedig végképp okafogyottá tette az emigráció terveit.[73]

[71] Beniczky Lajos (1813–1868) a szabadságharcban honvéd alezredes, kormánybiztos. Aradon előbb halálra ítélik, majd büntetését 20 év sáncfogságra változtatják. 1856-ban amnesztiával szabadul. 1861-ben országgyűlési képviselő. Az 1863–1864. évi titkos szervezkedésben való részvételéért előbb ismét halálra, majd 20 év várfogságra ítélik. 1867-ben kegyelmet kap. *Bona* 2015. 184–185. o.

[72] *Farkas* 2011. 72–83. o.

[73] *Hermann* 2002. 112–113. o.; *Farkas* 2011. 134–147. o.

Következtetések

Fentebb áttekintettük az 1848–1849-es honvéd hadsereg és a vele szemben álló császári hadsereg felépítését, jellemzőit, majd a neoabszolutizmus időszakának Magyarország területén állomásozó osztrák haderejét. Bemutattuk a magyar politikai és katonai emigráció legfontosabb terveit, arra vonatkozóan, hogyan képzelték egy újrainduló szabadságharc megvívását, legalábbis a kezdeti időszakban. Természetesen az adott keretek között nem térhettünk ki minden elképzelésre, tervre, vagy gondolatkísérletre, megvalósult, vagy meghiúsult fegyverszállításra, vagy diplomáciai tárgyalásra. Megpróbáltuk a fellelhető források és szakirodalom alapján felvázolni a legjellemzőbb elképzeléseket, elsősorban a katonai terveket szem előtt tartva.

Mint minden emigráció, a Kossuth-emigráció is komoly nehézségekkel szembesült, miután hazáját elhagyta. Sokan korábban nem is jártak külföldön, egy új, ismeretlen közegben kellett helytállniuk, ahol semmit sem számítottak korábbi hőstetteik, hazájuk függetlenségéért vívott szabadságharcuk. Legalábbis megélni nem lehetett belőle. A nyugati közvélemény szimpátiája csak ideig-óráig tartott, hamarosan elapadt. Előtérbe került a megélhetés, az anyagi javak hiánya. Maga Kossuth is publicisztikai, irodalmi tevékenységével tartotta fenn magát és családját. Tiszteletre méltó, hogy ezek a férfiak, főként katonák, hosszú éveken, évtizedeken keresztül igyekeztek szolgálni az ügyet, a mindenkori lehetőségek szerint tenni hazájukért. Néhányukból természetesen nem hiányzott az érvényesülési vágy sem. Mindezen erőfeszítéseiket azonban úgy kellett megtenniük, hogy a magyar emigráció pénzügyi háttere mindvégig bizonytalan volt, szinte kizárólag a magyar ügy iránt éppen érdeklődést mutató nagyhatalom anyagi segítségére számíthatott. A nemzetközi politika ugyanakkor kizárólag saját érdekei függvényében karolta fel vagy engedte el a magyar ügyet. A legkitartóbb – az érdekek összeegyeztethetősége okán is – a piemonti, majd olasz kormány támogatása volt. Leginkább Cavour miniszterelnöksége alatt.

Kossuth a kezdeti, mazzinista elképzelések kudarca után csak valamely nyugati hatalom támogatásával tudta elképzelni a függetlenségi harc folytatását: „rég megmondtam a nemzetnek a feltételeket, mik alatt a forradalom kívülről bevitelének felelősségét elvállalom: háború, szövetség Magyarhon függetlenségével, mint koordinált céllal, és annyi segély, amennyi kell, hogy nemzetünket fegyverzetten csatarendbe állíthassuk."[74]

Nem véletlen, hogy 1849 és 1866 között egyszer sem sikerült nagyobb mennyiségű – néhány ezernél több – fegyvert felhalmozni az erre kijelölt raktárakban, valamint néhány ezer főnél nagyobb magyar fegyveres erőt fegyverben tartani az ország felszabadításának céljára. Egyszerűen nem voltak meg ennek sem anyagi, sem személyi feltételei.

A hatalmas munkabírású Kossuth ezen időszak alatt foglalkozott mindennel és mindenkivel – a még oly kevéssé megalapozott elképzelésekkel is –, ami szóba jöhetett hazája megmentése érdekében. A szabadságharc általa leszűrt tapasztalatai alapján katonai és politikai vezető akart lenni egy személyben, ugyanakkor – bár hosszú évekig folytatott katonai tanulmányokat, olvasott hadtudományi szakirodalmat –, érezte gyengeségét, és katonai tanácsadót keresett maga mellé. Persze csak olyat, aki véletlenül sem nőne a fejére, mint – vélekedett – anno Görgei. Leginkább Vettert látta alkalmasnak a feladatra.

[74] HL Personalia: 88. d. Kossuth Lajos levele Kiss Miklóshoz, San Francesco d'Albaro, 1862. január 9. Közli: *Solymosi* 2003. 165–167. o. Az idézet: 166. o.

Rengeteg tervezgetés, meg nem valósult elképzelés, kalandorok és szélhámosok bekapcsolódása és átverései jellemzik az emigráció éveit. A reményt ugyanakkor nem adták fel, folyamatosan várták és tervezték a remélt újabb háborút. Amikor azonban az 1860-as években megtapasztalták, hogy az anyaország közvéleménye nem feltétlenül újabb szabadságharcban látja a megoldást, alkalmazkodtak az új helyzethez, és a legtöbben visszatértek hazájukba. Ha az ismertetett tervek realitását vizsgáljuk, egyet kell értenünk egykori kiváló hadtörténészünk, Gyalókay Jenő majd száz évvel korábbi megállapításaival. Nem voltak valós anyagi, szervezeti, személyzeti alapok, csak tervezgetések. Az ellenfél erejét, lehetőségeit nemigen vették figyelembe. Ami a legmeglepőbb: a terveket nem egyszer olyanok készítették, akik maguk is részt vettek a szabadságharcban, akkori tapasztalataik mégsem köszönnek vissza az elképzelésekben. Leszögezhetjük: a katonai tervek egyszer sem jutottak el a valós, komolyan vehető kategóriáig. Olyan számok kerültek elő, melyeket, ha összevetünk 1848–49 tényeivel, nem lehet nem észrevennünk, hogy irreálisak. 1848-ban fokozatosan alakult ki a fegyveres konfliktus, és a nyári szerb felkelés, a szeptemberi horvát támadás után csak decembertől indult meg a tényleges háború. Egy jó fél év állt rendelkezésre a hadseregszervezésre, úgy, hogy körülbelül 30 000 fő kiképzett cs. kir. katona állt magyar szolgálatba már az első időszakban. Az ő szakértelmükre, valamint a szintén képzett tisztikarra lehetett építkezni. A szabadságharc hadserege így is csak az 1849. évi tavaszi hadjáratra került azonos szintre a császári haderővel. Hogyan valósulhatott volna meg akkor néhány hét alatt egy új haderő felállítása a semmiből? Hogy hihettek ebben a szabadságharc kiszolgált tisztjei, tábornokai?

Természetesen forradalmi hevület nélkül nincs szabadságharc. Merész tervek és vakmerő végrehajtók nélkül nincs esélye egy ilyen nagyszabású vállalkozásnak. Talán ebben, az 1848–49-ben a nemzet egy emberként történő önkéntes összefogásának mindent elsöprő tapasztalatában kereshető az emigráns katonák és politikusok tényeket sokszor figyelembe nem vevő lelkesültsége. Úgy vélték, a „nagy év" eseményei, lelkesedése, összefogása még egyszer megismételhető.

Véleményünk szerint nem mutatkozott valós esélye egy hazai felkelés külföldről támogatott kirobbantásának. Egészen egyszerűen azért, mert ennek hiányoztak az anyagi és személyi feltételei, valamint a nemzetközi, ahogy akkor nevezték, a „nagypolitika" támogatása. A nagyhatalmak érdekei nem álltak összhangban a magyar tervekkel. Csak felhasználták a magyar ügyet saját céljaik eléréséhez. Ez legkésőbb 1859–1860-ban ki is derült. Csak a magyar elképzelésekben került előtérbe egy szövetséges nagyhatalom katonai beavatkozása Magyarország területén. Ennek nem volt realitása.

A kor egyszerű emigráns szereplői vélhetően nem rendelkeztek akkora tényismerettel a szabadságharc lefolyásának és a hadseregek erőviszonyainak tekintetében, ami a mai kor történészének rendelkezésére áll. Kossuth és Klapka – az emigráció két legfontosabb auktora – ugyanakkor résztvevője és alakítója volt 1848–49 eseményeinek. Ők nagyon jól tudhatták, milyen és mennyi erőfeszítésbe került a honvédsereg akárcsak egyetlen honvédzászlóaljának felállítása, felszerelése, és az eredményesség reményével történő harcba vetése.

Reményeink szerint tanulmányunkkal hozzájárultunk e rendkívül szerteágazó és izgalmas téma egy új szempontú megközelítéséhez, és felvetéseink másokat is arra ösztönöznek majd, hogy újra elővegyék e kor kiadott és kiadatlan forrásait. Erre azért is szükség lenne, mert az emigráció történetének kutatása századunkban már nem folyik olyan intenzitással, mint a XX. század évtizedeiben.

Bibliográfia

Alföldy-Boruss 1986. *Alföldy-Boruss Dezső*: Dessewffy Dénes felső-magyarországi szervezkedés-tervezete 1859-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1986) 4. sz. 751–757. o.

Berkó 1926. *Báti Berkó István*: A magyarság a régi hadseregben. Melléklet a *Magyar Katonai Közlöny* 1926. évi 11–12. füzetéhez.

Berzeviczy 1922–1936. *Berzeviczy Albert*: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1867. I–IV. k. Budapest, 1922–1936.

Bona 1987. *Bona Gábor*: Magyar–délszláv együttműködési kísérletek (1849–1867). In: Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből 1848–1867. Szerk. *Fried István*. Budapest, 1987. 185–196. o.

Bona 1998. A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848–1849. Szerk. *Bona Gábor*. Budapest, 1998.

Bona 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.

Bona 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Miskolc, 2015.

Borsi-Kálmán 1984. *Borsi-Kálmán Béla*: Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez. Budapest, 1984.

Borsi-Kálmán 1993. *Borsi-Kálmán Béla*: Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez. Budapest, 1993.

Borsi-Kálmán 1995. *Borsi-Kálmán Béla*: Illúziókergetés vagy ismétléskényszer. Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században. Tanulmányok. Budapest, 1995.

Borsi-Kálmán 1999. *Borsi-Kálmán Béla*: A békétlenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből. Budapest, 1999.

Borsi-Kálmán 2000. *Borsi-Kálmán Béla*: Klapka György, Genf és a románok 1847–1868. (A kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka György tábornok (1820–1892) életéről.) Bukarest–Kolozsvár, 2000. 89–235. o.

Csorba 1988. *Csorba László*: Garibaldi élete és kora. Budapest, 1988.

Farkas 2011. *Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2011.

Gonda 1925. *Gonda Béla*: Türr tábornok. Születésének száz éves évfordulójára. Budapest, 1925.

Gyalókay 1925. *Gyalókay Jenő*: Gál Sándor terve az erdélyi felkelésről (1851). *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1925) 179–187. o.

Hajnal 1927.	*Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Budapest, 1927.
Hermann 1999.	*Hermann Róbert*: Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. (Változó Világ 27.) Budapest, 1999.
Hermann 2001.	*Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
Hermann 2002.	*Hermann Róbert*: Kossuth Lajos élete és kora. Budapest, 2002.
Hermann 2007.	Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2007.
Hermann 2008.	1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk. *Hermann Róbert*. Debrecen, 2008.[2.]
Hermann 2016.	*Hermann Róbert*: A magyar szabadságharc katonai esélyei az erőviszonyok változásának tükrében. In: *Hermann Róbert:* Reformkor, forradalom, szabadságharc. Válogatott tanulmányok. ('48-as Könyvtár.) Budapest, 2016. 75–92. o.
Jánossy 1936.	*Dionys Jánossy (Jánossy Dénes)*: Die Geheimpläne Kossuths für einen zweiten Befreiungsfeldzug in Ungarn 1849–1854. Sonderabdruck aus dem VI. Jahrgang des Jahrbuchs des Gf. Kuno Klebelsberg Instituts für Ungarische Geschichtsforschung in Wien. Pécs, 1936.
Jánossy 1940–1948.	*Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. I–II/1–2. k. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Budapest, 1940–1948.
Károlyi 1975.	Székely vértanúk 1854. S. a. r. *Károlyi Dénes*. Bukarest, 1975.
Kedves 1998	*Kedves Gyula*: A szabadságharc huszárai. (Militaria Hungarica.) Budapest, 1998.
Kedves 2016.	*Kedves Gyula*: Országgyűlés és katonaság – a hadseregszervezés törvényi alapjai 1848–1849-ben. *Aetas*, 30. (2016) 1. sz. 5–20. o.
Klapka 1986.	*Klapka György*: Emlékeimből. S. a. r. *Katona Tamás*. (Magyar Századok.) Budapest, 1986.
KLI I.	*Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. I. k. Az 1859-ki olasz háború korszaka. Budapest, 1880.
KLI II.	*Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. II. k. A villafrancai béke után. Budapest, 1881.
KLI III.	*Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. III. k. A remény és csapások kora 1860–1862. Budapest, 1882.
KLI V.	Kossuth Lajos iratai. V. k. Történelmi tanulmányok. S. a. r. *Helfy Ignác*. Budapest, 1895.
Koltay-Kastner 1960.	*Koltay-Kastner Jenő*: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.
Kovács 1967.	*Kovács Endre*: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. Budapest, 1967.

Kovács 2015. *Kovács István*: Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849. Budapest, 2015.

Lengyel 1936. *Lengyel Tamás:* Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Budapest, 1936.

Lukács 1955. *Lukács Lajos*: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867. Budapest, 1955.

Lukács 1984. *Lukács Lajos*: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984.

Mo. hadtört. III. Magyarország hadtörténete III. k. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015.

Németh 2008. *Németh György*: Gál Sándor honvédezredes 1848–49-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008.

Nyárády 1997. *Nyárády Gábor*: Júdáspénzért a bajtársakat… Adatok az Almásy–Nedeczky-szervezkedés történetéhez (1864). *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 2. sz. 229–285. o.

Pap 2003. *Pap József*: A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? *Aetas*, 18. (2003) 3–4. sz. 159–176. o.

Pap 2015. *Pap József*: A passzív ellenállás olvasatai a 19. századi szövegekben. In: Nemzetmentők vagy megalkuvók? Kollaboránsok a magyar történelemben. Szerk. *Hermann Róbert*. Kolozsvár, 2015. 269–288. o.

Pete 2013. *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2013.

Solymosi 2003. „Barátja, Kossuth." Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténeti Múzeumban őrzött irataiból. Szerk. *Solymosi József*. (Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok.) Budapest, 2003.

Solymosi 2012. *Solymosi József*: Asbóth Sándor amerikai emigrációja és kapcsolata Kossuthtal 1851 és 1860 között. *Zalai Múzeum*, 20. (2012) 65–80. o.

Somogyi 2011. *Somogyi Győző*: A szabadságharc katonái (1848–1849). Budapest, 2011.

Steier 1924. Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. S. a. r. *Steier Lajos*. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Budapest, 1924.

Szabad 1967. *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés válaszútján 1860–1861. Budapest, 1967.

Szabad 1977. *Szabad György*: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977.

Szabad 1979. *Szabad György*: Az önkényuralom kora (1849–1867) In: Magyarország története 1848–1890. 1. k. Főszerk. *Kovács Endre*, szerk. *Katus László*. (Magyarország története tíz kötetben.) Budapest, 1979. 435–768. o.

Szabad 2002. *Szabad György*: Kossuth irányadása. Budapest, 2002.

Tóth 1985. A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. 1. k. S. a. r. *Tóth Gyula*, Budapest, 1985.

Urbán 1973. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Wrede V. *Alphons Wrede*: Geschichte der K. und K. Werhmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. V. Bd. Wien, 1903.

Rövidítések

HL	Hadtörténelmi Levéltár
III. AC.	III. Armee Commando
LGK	Landes General Kommando zu Ofen
KA AFA	Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
R 90.	Kossuth Lajos iratainak időrendi része
R 173.	Gál Sándor iratai
R 296. 7. tétel	Csáky Tivadar és Komáromy György gyűjtemény. Katonai iratok, a poroszországi magyar és az olaszországi magyar légióval kapcsolatban
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
Kt.	Kézirattár

József Solymosi

MILITARY CHANCES OF RESTARTING THE INDEPENDENCE WAR

(Abstract)

The most important goal of the members of the Hungarian political and military exile outside Hungary after the defeat of the 1848–49 War of Independence was to reignite the independence war and to achieve the independence of the country. They had been trying to establish the proper circumstances for almost two decades which, with the help of international support, could have led to the restart of the independence war. Was there a real chance of a new outbreak of a Hungarian uprising, supported from abroad? Did the Hungarian Exile had any chance of securing a great power's alliance for a military intervention in the territory of Hungary? What kind of actual military plans did the refugees and the homeland conspirators have for the restart of the independence war, and to what extent were these plans compatible with the military power relations of the time? Using already published sources, special literature, and archival sources, the paper seeks answers to these questions.

József Solymosi

ÜBER DIE MILITÄRISCHEN MÖGLICHKEITEN DES NEUBEGINNS DES FREIHEITSKAMPFES

(Resümee)

Ziel der ungarischen politischen und militärischen Emigration, die nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes von 1848–49 ins Ausland geflüchtet war, waren der Neubeginn des Freiheitskampfes und die Erlangung der Unabhängigkeit Ungarns. Sie versuchten beinahe zwei Jahrzehnte hindurch diejenigen Voraussetzungen zu schaffen, mit deren Hilfe – mit ausländischer Unterstützung – der Unabhängigkeitskrieg erneut eingeleitet werden kann. Gab es eine reale Chance auf den Ausbruch eines ungarischen Aufstandes mit der Unterstützung des Auslandes? War es eine reale Möglichkeit, dass eine Großmacht, die sich mit der ungarischen Emigration verbündet, einen Militäreingriff auf dem Gebiet Ungarns vornimmt? Welche konkreten militärischen Pläne schmiedeten die Emigranten und die sich in Ungarn Verbündenden zum Neubeginn des Freiheitskampfes? Wie weit waren diese von der militärischen Realität und den Kräfteverhältnissen der Zeit in Einklang? Die vorliegende Studie sucht Antwort auf diese Fragen und stützt sich dabei auf die bisher veröffentlichten Quellen, die Fachliteratur zum Thema sowie auf Archivquellen.

József Solymosi

LES CHANCES MILITAIRES D'UNE REPRISE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE

(Résumé)

L'objectif principal de l'émigration politique et militaire hongroise, qui s'est réfugiée à l'étranger après l'échec de la guerre d'indépendance de 1848–1849, était de reprendre la guerre pour obtenir l'indépendance de la Hongrie. Pendant près de deux décennies, les émigrés ont tenté de créer les conditions nécessaires à la reprise de la guerre d'indépendance avec une aide étrangère. Existait-il une chance réelle de déclencher une insurrection en Hongrie soutenue par l'étranger ? Était-il réaliste d'envisager sur le territoire hongrois l'intervention militaire d'une grande puissance en tant qu'alliée de l'émigration hongroise ? Quels projets militaires précis ont-ils été conçus par les émigrés et leurs adeptes au pays pour reprendre la guerre d'indépendance ? Dans quelle mesure ces projets tenaient-ils compte des réalités et des rapports de force militaires de l'époque ? Cette étude cherche à répondre à ces questions en utilisant les sources déjà publiées, les publications existantes en la matière et les données d'archives.

Йожеф Шоймоши

О ВОЕННЫХ ШАНСАХ ВОЗОБНОВЛЕНИЯ БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ

(Резюме)

Самой главной целью венгерской политической и военной эмиграции, сбежавшей за границу, после подавления борьбы за свободу в 1848–49-ом годах было возобновление борьбы за свободу и завоевание независимости Венгрии. В течении почти двух десятков лет они стремились создать такие условия, с помощью которых с иностранной поддержкой можно было бы сново начать войну за независимость. Был-ли реальный шанс на развязывание отечественного восстания с зарубежной поддержкой? Имело-ли реальность для великой державы вступившей в союз с венгерской эмиграцией военное вмешательство на территории Венгрии? Какие конкретные планы задумывали эмигранты и отечественные организаторы, участвующие в возобновлении войны за независимость, и насколько они могли быть согласованны с реалиями и распределению военных сил того времени? Настоящее исследование ищет ответы на эти вопросы, с использованием источников, выпущенных до настоящего времени, и появившихся в специальной литературе и архивных данных.

PETE LÁSZLÓ

A MONTEFALCIONEI „CSATA”, 1861. JÚLIUS 10.

A brigantaggio

Az Appennini-félsziget 1859–1870 között lezajlott katonai–politikai egyesítését az egykori Kettős Szicíliai Királyság területén rendkívüli méreteket elérő fegyveres ellenállás kísérte. A nápolyi oldalról bátor kiállásnak tekintett magatartást a győztesek sietős gyorsasággal *brigantaggio*nak nevezték el és több mint egy évszázadon keresztül meghamisították vagy cenzúrázták, mivel a *Risorgimento* epikus képének megalkotásába nem fért bele az ellenállás semmilyen formája sem. A déli népesség szembeszegülését tehát hosszú időn keresztül egy olyan kellemetlen zárójelnek tekintették, amit a lehető leghamarabb ki kell törölni Olaszország történelméből.[1] A fegyveres ellenállás paraméterei azonban azt sugallják, hogy korántsem mellékes és elhanyagolható jelenségről van szó: egy teljes évtizeden keresztül zajlott, a harc csúcspontján 116 000 katonát mozgósítottak ellene, vagyis az olasz hadsereg létszámának mintegy két ötödét lekötötte, továbbá a hadsereg áldozatainak száma magasabb volt, mint a piemonti hadsereg teljes vesztesége az Ausztria elleni függetlenségi háborúk során, tehát több mint 6000 fő. Ugyanazon állam polgárai hosszú éveken keresztül fegyveres harcot vívtak egymás ellen: valódi polgárháború zajlott.[2] Az egyik vezető liberális politikus, a későbbi pénzügyminiszter, Quintino Sella egy 1861. augusztusi magánlevelében úgy fogalmazott, hogy a brigantaggio „igazi polgárháború, amelynek során az ellenségeink nem pusztán a rablás kedvéért harcolnak, hanem azzal a meggyőződéssel, hogy győzhetnek és gyorsan visszatérhetnek a régi rendszerhez”.[3] Quintino Sella definíciója elszigetelt maradt, a győztesek hallani sem akartak erről a megközelítésről.

A „*brigantaggio* elleni háború” az egyesített Olaszország korai történelmének legvitatottabb epizódjai közé tartozik. A korabeli nacionalista történészek szerint a banditák a gonosz reakció tudatlan eszközei voltak, egy szinte elkülönülő és elmaradott bűnözői faj, amely mindenképpen kiirtandó.[4] A marxista kutatók arra helyezték a hangsúlyt, hogy ez a feszültség elsősorban szociális eredetű volt és a radikális földreform igényét jelezte. E szerint a teória szerint a banditák társadalmi háborút vívtak, a *Risorgimento* pedig tulajdonképpen egy elszalasztott forradalom vagy „passzív forradalom” volt, ami fentről indult és a reakciós vidéki polgárság hatalmát erősítette.[5] Újabban a revizionista történészek – a briganték világában valóban jelen lévő legitimista komponensre helyezve a hangsúlyt – a banditákban az „északi gyarmatosítás” és még a Bourbon-rezsimnél is rosz-

[1] *Pappalardo* 2014. 17. o.; *Dickie* 1991. 53–54. o.
[2] *Lunardelli* 2010. 23. o.; *Lupo* 2002. 493–494. o.
[3] Quintino Sella levele Francesco De Sanctisnak, 1861. augusztus. Közli: *De Sanctis* 1969. 240. o. Vö.: *Lupo* 2002. 494. o.
[4] *Doria* 1931.
[5] *Molfese* 1966.

szabb, elnyomó militarista állam ellen harcoló „déli nép” „szabadságharcosait” ünnepelték.[6] Ez az interpretáció szinte tükörképe azoknak a túlzásoknak, amelyek a múlt század ’60-as éveiig a nacionalista történetírást jellemezték. A valóság természetesen nem ilyen egysíkú. Az egyesítés utáni *brigantaggio* okait tekintve összetett jelenség volt, melynek a hátterében egyaránt megtaláljuk a Bourbon-dinasztiához való hűséget, a betolakodóval szembeni ellenállást, az új állam legirritálóbb intézkedései – mint a kötelező katonai szolgálat és a magasabb adók – okozta felháborodást, évtizedes szociális feszültségeket (földkérdés, szegénység) és a köztörvényes bűnözést (banditizmus).

A magyar légió

Giuseppe Garibaldi 1860. július 12-én Palermóból írta Türr Istvánnak, hogy „testvéri örömmel láttam a magyarjait, egy erős csapatot fogunk szervezni belőlük, hogy Magyarországra menjünk”.[7] A szicíliai expedíció május 6-i quartói indulásánál jelen lévő négy magyarhoz (Türr István, Tüköry Lajos, Goldberg Antal, Lajoski Vencel) a későbbiek során még többen csatlakoztak, különösen sokan, mintegy hetvenen érkeztek a Giacomo Medici tábornok vezetésével június 19-én Szicíliában partraszálló expedíciós sereggel. Garibaldi idézett levelében ezek mellett, minden bizonnyal, azokra a magyarokra utalt, akikkel Türr Genovába érkezésekor maga is találkozott. Az éppen Garibaldihoz igyekvő magyar katonák között ott volt Mogyoródy Adolf és Figyelmessy Fülöp őrnagy is, akik június 27-én indultak Londonból Kossuth ajánlólevelével. Maga Türr is ellátta őket ajánlólevéllel Garibaldihoz, és Mogyoródyt megbízta a július 8-án Szicíliába induló magyar egység vezetésével. Ezt a magyar csapatot látta Garibaldi a palermói Palazzo Reale téren, mielőtt megírta levelét Türr Istvánnak.[8] Garibaldi tehát örömmel fogadta Türr kezdeményezését a magyar légió[9] felállítására, ami július 16-i diktátori rendeletével hivatalosan is megtörtént. A rövid, mindössze ötsornyi dokumentum azt is kimondja, hogy a légió két fegyvernemből, gyalogságból és lovasságból áll majd.[10] A hadjárat végén 341 főt (156 gyalogos és 185 huszár) számláló légió a Türr-hadosztály Éber Nándor tábornok vezette dandárához tartozott, és hosszú kalábriai menetelés után alaposan kivette a részét a mindent eldöntő október 1–2-i volturnói győzelemből.[11]

A garibaldista hadsereg 1860. november 11-i feloszlatását csupán a magyar légió élte túl. Létjogosultságát alapvetően politikai okok támasztották alá: ütőkártyának számított az olasz kormány kezében Ausztria ellen Velence megszerzése érdekében.[12] Az olasz kato-

[6] *Ciano* 1996.; *Izzo* 1999.

[7] MNL OL Türr-iratok 1497. Közli: *Pecorini-Manzoni* 1876. 100. o.

[8] *Tanárky* 1961. 169. o.; Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Torino, 1860. július 8. Közli: *Tanárky* 1961. 351–353. o.

[9] Sorrendben ez már a negyedik olaszországi magyar légió volt. Az 1848–1849-ben Türr István által szervezett 110 fős piemonti és Winkler Lajos vezette mintegy 60 főnyi velencei magyar légiók rövid életűnek bizonyultak, akárcsak az 1859 tavaszán Klapka György parancsnoksága alatt megalakult 3200 főt számláló Magyar Sereg Olaszhonban. A légiók történetére: *Pete* 2014. 282–312. o., illetve *Kastner* 1934. és *Pete* 2013. 7–9. o.

[10] Közli: *Pecorini-Manzoni* 1876. 103. o.; *Vigevano* 1924. 71. o.

[11] Mogyoródy Adolf jelentése. Santa Maria, 1860. október 3. MNL OL Türr-iratok 33. Részben, jelentősen eltérő szöveggel és dátummal közli: *Lukács* 1986. 43–44. o.

[12] Alessandro Della Rovere hadügyminiszter La Marmora tábornoknak. Torino, 1862. február 19. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

nai vezetés azonban a légiót a *brigantaggio* elleni küzdelemben használta fel, mégpedig két periódusban is: először 1861 áprilisától 1862 augusztusáig Campaniában, Pugliában és Basilicatában, majd 1865. októbertől 1866. júniusig Abruzzo tartományban. A Magyar Nemzeti Igazgatóság politikai felügyelete mellett a torinói hadügyminisztérium rendelkezett a légió felett, jóllehet ez szervezetileg nem tartozott az olasz hadsereg keretei közé. A légió tehát, a nápolyi tartomány katonai parancsnokának rendelkezései alapján, az olasz állam rendfenntartó eszköze lett. A kezdetben még csak egy-egy vállalkozásra szorítkozó igénybevétel rendszeressé vált. A parancsnokká 1861 májusában kinevezett Ihász Dániel ezredes igyekezett megakadályozni a légió szétszórását a déli területeken, eredménytelenül. „Már ennyit csak ugyan nem érdemlettünk meg az Olasz Kormánytól, hogy zsiványok hajhászásában így feloszlasson bennünket” – panaszkodott Kossuthnak.[13] A légió fenntartási költségeit vállaló olasz kormány azonban a maga szempontjából legoptimálisabb módon kívánta alkalmazni ezt a katonai alakulatot. Alessandro Della Rovere hadügyminiszter egyrészt hangsúlyozta, hogy a Cavour-kormány kizárólag politikai okokból tartotta meg a Magyar Légiót, másrészt annak a módját kereste, hogy lehetőleg a reguláris csapatok közé illesztve és a létszám-keretet meghatározva, továbbá jelentősebb „pénzkidobás” nélkül őrizzék meg az alakulatot.[14] A katonai alkalmazás ráadásul eredményes ellenszernek tűnt a fásult, egyhangú garnizon-életbe kényszerült légionisták elégedetlenségével szemben is.[15]

Mivel a magyar légió a brigantaggio elleni harcban hatékony eszköznek bizonyult, egyre gyakrabban és egyre nagyobb számban vezényelték ki egységeit. Ihász folyamatos, de sikertelen küzdelmet folytatott a légió felaprózódásának megakadályozása érdekében. „Én jelenleg Nocerában nem vagyok stabilis, perpetuum mobile lettem, a zsivány reactionáriusok Légiómat annyira igénybe veszik (sajnos), hogy folyvást úton vagyok inspiciálni őket” – panaszkodott 1861. augusztus elején.[16]

Kisebb akciók sorát hajtották végre, amelyekben nem annyira a létszám, mint inkább a személyes bátorság, a gyorsaság, a leleményesség, a fáradtságtűrő képesség számított. A légió története tehát ebben az időszakban, a gerillaharcnak megfelelően, az egyes kisebb egységek története, amelyek számtalan kisebb-nagyobb összecsapásban vettek részt; ezek közül kiemelkedik Montefalcione.

A montefalcionei „csata”

Rendkívül feszült volt a helyzet a Nápolytól 53 km-re keletre elterülő Montefalcione környékén már az 1860. szeptemberi véres események után, amikor a közeli Montemiletto, Torre le Nocelle és Pietradefusi lakosai dühösen a liberális családokra támadtak. A több mint félezer vádlottból mintegy négyszázat letartóztattak. A börtön elől sokan a Montefalcione, Montemiletto, Lapio, Chiusano és Montaperto által határolt terület erdeibe menekültek, ahol a létszámuk folyamatosan nőtt. Valóságos táborok jöttek létre, több-

[13] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

[14] Alessandro Della Rovere hadügyminiszter La Marmora tábornoknak. Torino, 1862. február 19. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

[15] *Lukács* 1986. 81–82. o.

[16] Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. augusztus 5. MNL OL Tanárky-iratok II. 125. Közli: *Tanárky* 1961. 390. o.

nyire a Kettős Szicíliai Királyság feloszlatott hadserege egykori katonáinak szervezésében. Hasonló volt a helyzet a közeli Volturara, Sorbo és Salza vidékének hegyeiben is. Ezekben a hegyvidéki erdőkben, a fehér Bourbon zászlók alatt, lázas készülődés folyt, az oda sereglettek türelmetlenül akcióba akartak lépni. A környék települései között sűrű hírvivő hálózat működött, a szálak a bujdosók kezében futottak össze.

Az 1860. évi felkelések gyakorlatilag szervezetlenül, mindenféle stratégia nélkül robbantak ki, a következő évben viszont kidolgozott terv alapján mozdultak: nagy létszámú bandák indultak a hegyvidéki erdőkből mindenféle irányba, hogy fellázítsák a települések lakosságát.

A felkelők élére egy 25 éves montefalcionei diák, Basilio Generoso Pagliuca, a Bourbon hadsereg egykori katonája állt. Birtokos családból származott, apja egy ideig a polgármesteri tisztséget is betöltötte. Basilio, ahogy a déli birtokosok többsége tette, csatlakozhatott volna az új kormányzathoz, ezzel hasznot húzva a helyzetből és megerősítve társadalmi pozícióját, ő azonban családját is elhagyva a bujdosást, a fegyveres ellenállást választotta. Szorosan együttműködött vele a hasonló származású Gaetano Maria Baldassare, akinek az apja szintén volt polgármester Montefalcionéban és aki már az előző őszi felkelési kísérletben is jelentős szerepet játszott, ami miatt letartóztatási parancsot adtak ki ellene. Capuába, majd Gaetába menekült, ahol részt vett a Bourbon erősség védelmében. Az itt kapott amnesztiával élve 1861. februárban visszatért Montefalcionéba, ahol rendkívüli óvatossággal ugyan, de belevetette magát a felkelés szervezésébe. Pagliuca volt a katonai vezető, míg a politikai kapcsolatokért Baldassare felelt. További katonai vezetők voltak: Angelo Ciarla Montemilettóból, Vincenzo Petruzziello Montefalcionéból, Pasquale Palladino Lapióból és Francesco de Francesco Chiusanóból.

Már január elején voltak hangok, amelyek szerint küszöbön áll a felkelés Montefalcionéban, Lapióban, Montemilettóban, Torre le Nocellében és Pietradefusiban. A hírek az avellinói kormányzóhoz is eljutottak, aki Masi százados vezetése alatt egy felderítő egységet küldött a térségbe a helyzet tisztázására és a gyanúsítottak lefegyverzésére. A február 10-re virradó éjszakán ismeretlenek fehér zászlókat húztak fel Montefalcionéban, ezért két nappal később Tagle századost küldték Avellinóból a helyszínre az eset kivizsgálására. Február végén Baldassare már említett visszatérése élezte a helyzetet. A település nemzetőrsége, D. Pasquale Capone parancsnoksága alatt nem volt képes ellenőrzése alatt tartani a környéket, ahonnét a bujdosók szinte háborítatlanul érhették el a lakott vidéket. Július 4-én fenyegető levelet küldtek D. Pasqualénak, melyben pénzt követeltek tőle, és ugyanezen a napon a szintén montefalcionei dohányárust, Benedetto La Contradát is megzsarolták. Közeledett a cselekvés ideje. Július 5-én este Basilico Pagliuca összehívta az összes bandafőnököt, hogy kiadja nekik a végső utasításokat. Másnap délelőtt két fegyveres besétált a településre és egyenesen Diocle Polcari polgármesterhez ment azzal a szándékkal, hogy gyűlést hívasson össze a főtérre, valamint összetörje a Savoia-címert. A megrémült polgármester úgy tett, mintha mindenbe beleegyezne, aztán az első alkalmas pillanatban elszökött Candidába a testvéréhez. Délután mintegy 60 ember, közülük sokan a feloszlatott Bourbon hadsereg egyenruhájában, Basilico Pagliuca és alvezére, Carmine La Contrada parancsnoksága alatt bevonult Montefalcionéba. Bourbon II. Ferencet éltették, Viktor Emánuelre és Garibaldira halált kiáltottak. Az egész település azonnal fellázadt, a liberális önkormányzatot megdöntötték. Lefegyverezték a nemzetőrséget és újjászervezték a városi őrséget, az új nemzeti jelképeket a régiekre cserélték, a településen

élő néhány liberális család pedig elmenekült. Kihirdették a Bourbon-kormányzat visszaállítását és Gaetano Baldassarét nevezték ki polgármesternek. Másnap visszavertek egy támadást: Carmine Tarantino próbálkozott több mint száz katonája kíséretében a rend helyreállításával. Röviddel ezután, a helyiek lelkes fogadtatása mellett megérkezett Montemilettóból Angelo Ciarla bandafőnök az embereivel, néhányan közülük is a feloszlatott Bourbon hadsereg egyenruhájában. Ezt követően a helyi lakosság egy csoportja, Urbano Noviello atya vezetésével, ünnepi körmenetben Maria Cristina di Savoia, II. Ferenc anyjának a képmását vitte az utcákon körbe, akit a nép szentként tisztelt. Eközben Pagliuca egy csapat élén Chiusano San Domenicóba ment, hogy felkelésre bírja a településen élőket, majd Lapio felkelőinek vitt erősítést, másnap pedig Ciarla emberei, más bandákkal együtt, Montemilettóba távoztak, hogy a Tarantino kapitány katonáival szembeni ellenállást segítsék.[17]

A montefalcionei események adták meg a jelet a környező településeknek a felkelésre. A forgatókönyv mindenütt azonos volt: Garibaldi és II. Viktor Emánuel képeit leverték és felvonták a Bourbon zászlót; a birtokosok és a liberálisok elmenekültek; új polgármestert neveztek ki és újjászervezték a városi gárdát. Röviden: restaurálták a Bourbon-rendszert.

A felkelés tehát Montefalcionéból terjedt tovább: Chiusano San Domenico, Volturara, San Potito, Candida, Sorbo, Salza, Manocalzati, San Barbato, Pianodardine, Lapio, Luogosano, San Mango, Torre le Nocelle, Montaperto, Serra delle Croci és Tufo következtek egymás után.[18] A körzet egyik legjelentősebb településén, Montemilettóban azonban némileg másként alakultak az események, még ha a végeredmény ugyanaz is lett. A város polgármestere és a helyi nemzetőrség kapitánya már július első napjaiban tartottak egy esetleges felkeléstől, ezért segítséget kértek az avellinói kormányzótól. Nicola De Luca[19] kormányzó sorra adta ki a parancsokat a gyanúsítottak letartóztatására, július 5-én pedig felhatalmazta Carmine Tarantino avellinói nemzetőr kapitányt, hogy – egy piemonti tiszt és tizenöt katona kíséretében Avellinóból indulva Montemiletto felé – Atripalda, Candida, Montefredane, San Potito, Parolise és más településeken áthaladva gyűjtsön össze annyi embert a parancsnoksága alatt, amennyit csak tud. A kormányzó által megígért segélycsapatokban bízva július 6. délután Tarantino magabiztosan vonult be Montemilettóba. Érezve azonban a lakosság ellenséges hangulatát, a város liberálisait, köztük a polgármestert, a Fierimonti palotába hívta össze, mivel ezt tartotta a leginkább védhetőnek. Másnap reggel katonáival megindult Montefalcione ellen, de mivel Bosco mellett nagyszámú fegyverest vettek észre, erősítésre várva megálltak. Rövidesen húsz katona csatlakozott hozzájuk Montefredanéból, továbbá mintegy száz nemzetőr Montefusco, Santa Paolina, Pratola és Prata településekről. Ezzel az erősítéssel már támadásba lendült a kapitány és élénk lövöldözést követően nyolc főt, köztük egy szerzetest, foglyul ejtett, akiket a montefuscói börtönbe zártak. A felkelők között két nápolyi is volt: az egyik a harcok során meghalt, a másikat elfogták. Úgy tűnik, hogy Montefalcione új polgármestere, Gaetano Baldassare élénk levelezést folytatott a nápolyi Bourbon bizottsággal. A felkelők Montefalcione irányában vonultak vissza, Tarantino csapatai szorosan a nyomukban haladtak. A településen a megtévesztő „Éljen Olaszország!” és „Éljen

[17] *Spagnuolo* 1997. 15–20. o.
[18] *Spagnuolo* 1997. 22–48. o.
[19] *Pinto* 2013. 63–66. o.

Viktor Emánuel!" kiáltások közelebb csalogatták a nemzetőröket, amikor azonban lőtávolságon belülre érkeztek, sortűz zúdult rájuk.[20] Az *Il Nazionale* nápolyi napilap tudósítója szerint az „inkább merész, mint bölcs" Tarantino katonáival Pratola felé vonult visszsza, ahol összes erősítését elveszítette: a montefredanéi nemzetőrök elvonultak, a sorkatonák pedig parancsot kaptak a montefuscói börtön védelmére, ahol mintegy 260 foglyot őriztek, akiknek az esetleges kiszabadításától – joggal – tartott az avellinói kormányzó. Tarantino kapitány ekkor, az éjszaka leple alatt, embereivel visszatért Montemilettóba és elbarikádozta magát a Fierimonti palotában.[21] Másnap, július 8-án délelőtt fél tízkor az Angelo Ciarla, Vincenzo Petruzziello, Pasquale Palladino és Carmine La Contrada által vezetett bandák több irányból egyszerre betörtek a településre. A lakosság, különösen a nők, ujjongva fogadta őket. Szerte a városban Bourbon zászlókat tűztek ki, egyidejűleg leverték a Savoia-címert, új polgármestert neveztek ki és visszaállították a városi gárdát. Kiáltványt bocsátottak ki, amelyben megbukottnak nyilvánították a nemzeti kormányt. A felkelők még a délelőtt folyamán a Fierimonti-palotához vonultak, ott azonban sortűz fogadta őket. Délután követeket menesztettek a palotába, akik a megadásért cserébe szabad elvonulást kínáltak az ostromlottaknak. Tarantino kapitány azonban, meggyőződve a palota bevehetetlenségéről és a remélt erősítésben bízva, visszautasította az ajánlatot. Az ostromlók gyújtogatással próbálkoztak, de a védőknek sikerült eloltaniuk a tüzet. A lángok és a füst láttára a közeli Montefuscóban állomásozó 62. gyalogezred egy része, nemzetőrökkel megerősítve, Tarantino segítségére indult. A montemilettói felkelők, miután tudomást szereztek a mintegy 300 fős hadoszlop közeledéséről, cselt eszeltek ki. A hadoszlop elé küldték a helyi szappanárust, aki annyira hitelesen adta elő, hogy hatezer felkelő tartja terror alatt a várost, akik Tarantino embereit már lemészárolták és most San Giorgio la Montagna és Pietradefusi megszállására készülnek, hogy a katonák elálltak eredeti szándékuktól és inkább a veszélyeztetett települések védelmére vonultak. A veszély ilyetén elhárítása megtöbbszörözte az ostromlók erejét, akikhez időközben nagy létszámú bandák csatlakoztak Lapióból és San Mangóból. Ismételten gyújtogatással próbálkoztak és ezúttal sikerrel jártak. A nők hordták a rőzsét a tűzhöz, a félig elégett kaput szekercékkel törték be, majd vad öldöklés kezdődött. A liberálisok közül tizenegyen harc közben estek el, köztük a helyi nemzetőrség gyűlölt parancsnoka és maga Tarantino kapitány is, hármukat – feleségük és gyermekeik szeme láttára – kivégezték.[22] Két embert, akik Éljen Itáliát kiáltottak, a temetőbe hurcoltak, ahol élve egy gödörbe lökték őket a holttestek közé. Három katonát Montefalcionéba vittek, ahol arra kényszerítették őket, hogy saját katonatársaikra lőjenek. Ketten ezt elutasították, mire meggyilkolták őket. A harmadik megígérte ugyan, de aztán támadást színlelve átállt katonatársai közé.[23] A felkelők veszteségei nem ismertek. Miután a felkelők Montemilettóban átvették a hatalmat, a magukat tábornokoknak kinevező Angelo Ciarla és Vincenzo Petruzziello embereikkel Torre le Nocelle felé indultak. Itt érte utol őket a sürgős üzenet: siessenek Montefalcione segítségére, amit De Luca kormányzó szorongat a csapataival.[24]

[20] *Spagnuolo* 1997. 49–51. o.
[21] *Il Nazionale,* 1861. július 20.; *Barra* 1983. 101–103. o.
[22] *Tecce* 1933. 134–135. o.; *Il Nazionale,* 1861. július 20.; *Spagnuolo* 1997. 53–55.; *Nisco* 1891. III. 246–247. o.; *De Sivo* 1863–1867. II. 429. o.; *Cardinali* 1862. II. 66–67. o.
[23] *Monnier* 1862. 92–93. o.
[24] *Spagnuolo* 1997. 56. o.

De Luca július 7-én délután indult Avellinóból az Aosta-dandár 6. gyalogezredének egy századával és a Felice Preziosi őrnagy parancsnoksága alatt álló 350 fős nemzetőr zászlóaljjal. Az volt a tervük, hogy bekerítő hadmozdulattal foglalják el Montefalcionét. Atripaldához érve egy különítmény Manocalzati felé fordult az ottani felkelés leverésére, a többség pedig, mintegy ötszáz fegyveres, Candida irányában folytatta útját. Egy csapat nemzetőr csatlakozott hozzájuk Michele Tagle százados vezetése alatt, aki az egész hadoszlop parancsnokságát is átvette, míg de Luca kormányzó az utóvédben folytatta az utat. Július 8-án dél körül vonultak be Candidába; több ponton még a Bourbon zászlók lengedeztek, jóllehet szinte az összes férfi elmenekült a településről, jószerivel csak az öregek, a nők és a gyerekek maradtak. Mindezek ellenére jajkiáltások és lövöldözések hangja töltötte meg a települést. Miközben a katonák egy része a Madonna di Monteverginekolostorban elszállásolta magát, a candidai nemzetőrök ugyanis, avellinóiakkal és piemontiakkal együtt, Tagle százados biztatására, egymással versengve fosztogatásba kezdtek. Elsősorban azok a házak estek áldozatul, amelyeknek a tulajdonosai Tagle százados személyes ellenségei voltak. Aki védekezni próbált, akár nő volt, akár idős ember, megverték, többeket letartóztattak. A házakat alaposan kifosztották, amit nem vittek el, például a bútorokat, azt összetörték.[25]

A környező településekről a liberálisok, köztük Montefalcione és San Potito polgármestere is, Candidába menekültek és csatlakoztak De Luca csapataihoz. A kormányzó innét Sorbo, Salza, San Potito, Parolise és Chiusano települések irányába vonult a rend helyreállítására. Csak kisebb ellenállásba ütköztek, a felkelők a túlerő elől Montefalcionébe menekültek. Néhány kivégzésre így is sor került, többeket pedig letartóztattak.[26]

A kormányerők tehát a felkelők által elfoglalt területek egy részét visszafoglalták, ugyanakkor Tufo környékén tovább terjedt a felkelés. A július 7-i sikeres tufói felkelést követő éjszakán mintegy százan Torrioniba vonultak, majd a hajnali órákban Petruróba; ezek a települések is a felkelők kezére kerültek.[27]

Július 9-én De Luca kormányzó mintegy 400–500 katonájával Chiusanóból megindult a felkelés epicentruma, Montefalcione felé. A településhez közeledve találkoztak egy paraszttal, aki közölte, hogy Basilico Pagliuca megbízásából követségbe jött: ha békességgel mennek be Montefalcionéba, a felkelők is békességgel továbbállnak. A kormányzó azt válaszolta, hogy békességgel megy be, amennyiben leteszik a fegyvert és megcsókolják a lábát. A követ azonnal tiltakozott, mire a kormányzó közölte, hogy Pagliuca egy bandita, és mint olyan nincs jogában semmiféle egyezséget sem kötni, továbbá a követet is csupán azért hagyja életben, hogy ezt elmondhassa parancsnokának.[28] A kormányzó folytatta a menetelést; a település közelében lesből rájuk támadtak, de visszaverték ezt a próbálkozást.[29] A faluból „Éljen Garibaldi! Éljen Viktor Emánuel!” kiáltások szűrődtek ki, ami azt a képzetet kelthette, hogy a lakosság várja a felmentő sereget. Amint a katonák megtettek száz métert a teljesen kihalt utcán, hirtelen kinyíltak az ablakok és sortűz zúdult rájuk. A lövéseket kőzápor kísérte, a dobálásból az öregek, a nők és a gyerekek is

[25] *Vigevano* 1924. 108. o.; *Spagnuolo* 1997. 58–66. o.
[26] *Il Nazionale,* 1861. július 20.
[27] *Spagnuolo* 1997. 69–73. o.
[28] *Tecce* 1933. 131–132. o.
[29] Az avellinói alkormányzó beszámolója a nápolyi kormányzónak. Avellino, 1861. július 11. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/10.

kivették a részüket. A meglepett De Luca a menekülő csapatait néhány ház fedezékében gyűjtötte egybe, de mintegy két órán keresztül képtelen volt érdemben reagálni az intenzív kő- és golyózáporra.[30] A támadókkal érkező Salvatore Tecce jegyezte fel: „A lakosság teljesen ellenünk volt; nemcsak a férfiak, hanem a nők is, akiknek az lett volna a dolguk, hogy visszatartják férjüket és fivéreiket, lőttek ránk régi puskáikkal. Különösen az egyik nő volt nagyon gyors a puska töltésében, rövid időn belül ötször is tudott lőni. Látta ezt a kormányzó is és lőállásba helyezkedett azt várva, mikor lép ki újra, hogy elsüsse fegyverét. A bátor De Luca úrnak sikerült szájon lőnie az asszonyt, így találtak rá másnap reggel. Így tanította meg neki, hogy puska helyett orsót és tűt kellett volna kézbe vennie."[31] A katonákat már a bekerítés veszélye fenyegette, ezért a kormányzó visszavonulót fúvatott és egy kolostorba menekült katonáival.[32] Erőszakkal hatoltak be ide, mivel egy szerzetes nem akart kaput nyitni nekik. „Szerencse – jegyezte meg Tecce –, hogy ez a hely nem volt tele banditákkal, különben mindnyájunkat meggyilkolták volna. Ebből is látszik, mondta egy tiszt, hogy rosszul vezetik őket, különben barikádot emeltek volna a faluban, ezt a helyet pedig megszállták volna. A kolostor egy erőd volt a számunkra: nem épült vele egybe egyetlen ház se, mind a négy oldalról meg lehetett védeni, senki sem közeledhetett felénk, ha kedves volt az élete."[33] Miután az összes bejáratot elbarikádozták, a katonák egész délután és egész éjszaka tartották magukat. Jó minőségű puskáikkal távol tudták tartani a felkelőket, akik jobb híján a kolostor tetejére felhúzott trikolórra lövöldöztek. Éjszaka két óra körül a felkelők megkísérelték felgyújtani a kolostort, a katonák azonban résen voltak és eltávolították az éghető anyagot.[34] Az éjszaka elmúltával De Luca fáradt, de mindenekelőtt éhes katonái közel kerültek ahhoz, hogy megadják magukat. Ha figyelembe vesszük, hogy Tarantino százados csapata július 8-án megsemmisült, De Luca esetleges kapitulációja megnyitotta volna a felkelők számára az utat a gyakorlatilag helyőrség nélkül maradt Avellinóba, ami beláthatatlan következményekkel járhatott volna az egész tartományra nézve.

Időközben az avellinói városi tanács, mivel további katonai erő nem állt rendelkezésére a felkelés leverésére, folyamatosan segélykéréseket fogalmazott meg. A helyzet súlyosságára tekintettel a nápolyi székhelyű 6. hadtestparancsnokság július 8-án megparancsolta Ihász ezredesnek, a Nocerában állomásozó magyar légió parancsnokának, hogy a lehető legrövidebb idő alatt indítson el Avellinóba háromszáz gyalogost és az összes rendelkezésre álló huszárt.[35] Ez a parancs rendkívüli intézkedésnek számított, ugyanis felülírta a nápolyi hadügyigazgatóság június 26-i rendelkezését, amely megtiltotta a magyar légiónak, hogy nocerai állomáshelyéről bárhová is csapatokat küldjön ki. De Luca kormányzó már az előző napon, július 7-én, még az Avellinóból való elindulása előtt táviratozott a salernói kormányzónak. Drámai képet festett az Avellino környéki helyzetről: a banditák és a felkelők a települések egyik részét már elárasztották, a másik részét fenyegetik. Sürgősen reguláris csapatokra van szükség, ezért kéri, hogy a Magyar Légió azon-

[30] *Tecce* 1933. 132. o.
[31] *Tecce* 1933. 132–133. o.
[32] *Il Nazionale,* 1861. július 20.
[33] *Tecce* 1933. 133. o.
[34] *Tecce* 1933. 134., 136. o.
[35] A nápolyi főkormányzóság a 6. hadtestparancsnokságnak. Nápoly, 1861. július 8. AUSSME, Studi particolari, Cartella 207.

nal induljon útnak a sanseverinói vasútvonalon. Úgy ítélte meg ugyanis, hogy helyreállítható a nyugalom, amennyiben még aznap erősítést kap. De Luca ezzel egy időben Nocerába is küldött hasonló tartalmú táviratot a Magyar Légió parancsnokának, amelyben a „bátor és derék magyarok” segítségét kérte a Bourbon-pártiak ellen. Mindkét címzettől azt a választ kapta, hogy a légió alkalmazása kizárólag a hadtestparancsnokság közvetlen rendelkezése alapján lehetséges.[36] A nápolyi hadtestparancsnokság július 8-i parancsának engedelmeskedve Ihász még aznap este 8 órakor útnak indította a kért csapatokat: egy zászlóalj gyalogost és öt szakasz huszárt. Másnap újabb erősítéseket kértek. Este 9 órakor érkezett az első sürgöny: „Katonáink tűzben vannak, kéretik 120 takaró és 3 ezer töltény holnap reggelre.” Két óra múlva újabb sürgöny futott be: „Kérek azonnal négy ágyút vadász fedezettel Avellinóba küldeni.” A kért segítség július 10-én reggel már a rendeltetési helyére is került: a takarókat és a lőszereket Tassy százados vezetésével, 18 gyalogos és hét huszár kíséretében szállították, a négy ágyút pedig egy század vadász és 8 huszár fedezete mellett, Reinfeld Dénes őrnagy parancsnoksága alatt vitték.[37] Július 9-én reggel az 1. honvédzászlóalj négy százada és százhúsz huszár megérkezett Avellinóba Girczy János őrnagy parancsnoksága alatt.[38] Az 1. és a 2. századot fél század huszárral, Keller kapitány parancsnoksága alatt, az Avellinótól északra fekvő Montemiletto megszállására küldték. Ennek a hadmozdulatnak a kiegészítéseképpen meghagyták Bíró századosnak, hogy a 3. századdal és fél század huszárral vonuljon ugyanabba az irányba a fele akkora távolságra fekvő Pratola helységbe. A brigantik a két települést azonban már kirabolták és kiürítették, több nőt megerőszakoltak, majd Montefalcionéba húzódtak vissza, ezért estefelé megparancsolták a két csapatnak, hogy július 10-én reggel 7 órakor északról közelítsék meg Montefalcionét, miközben Girczy, ugyanebben az időpontban, a 4. századdal déli irányból érkezik, hogy együttes erővel támadhassanak a településre. A candidai nemzetőrség egyik tizedese, Michelangelo Parziale felajánlotta, hogy kalauzolja a magyar lovasságot.[39] „Utunk borzasztó volt – emlékezett a légió 3. századának számvevő törzsőrmestere, a kolozsvári születésű Balázs Gábor[40] –; sziklás, bozótos ösvények, hol kapaszkodva alig haladhattunk, tekervényes utak mélységek fölött, ugy hogy valóságos erőművészi tehetséget kellett kifejtenünk, hogy az itt mind sziklacsucsokra épitett falvak és városokba behatolhassunk.”[41]

Mindeközben De Luca körbezárt csapata már-már azon volt, hogy reménytelen helyzetében kitörést kísérel meg, amikor délelőtt 10 óra felé hirtelen azt tapasztalták, hogy az ostromlók eltűntek a kolostor környékéről. Hatalmas jövés-menés támadt, félreverték a

[36] M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/7.

[37] Ihász Dániel távirata az avellinói alkormányzónak. Nocera, 1861. július 10. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/7.; Napló-kivonat, Nocera, 1861. július 7–13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193/b.; Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.; Az olaszhoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. julius 10-én. *Tarka Világ és Képes Regélő,* 1869. 2. sz. 58–59. o.; *Vigevano* 1924. 109. o.; *Lukács* 1986. 84. o.

[38] Az avellinói alkormányzó távirata Nápolyba, Avellino, 1861. július 9. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/7.

[39] Napló kivonat, Nocera, 1861. július 7–13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193/b.; Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50. o.; *Spagnuolo* 1997. 79. o.; *Lukács* 1986. 84. o.; *Vigevano* 1924. 109. o.

[40] *Lukács* 1986. 242. o.

[41] *Hölgyfutár,* 1861. augusztus (743.)

harangokat, az öregek, a nők és a gyermekek tömegesen menekültek: hírét vették, hogy megérkeztek a magyarok.[42]

A támadók helyzete azonban a település földrajzi elhelyezkedése miatt egyáltalán nem volt egyszerű. „Montefalcione egy meredek sziklás hegy oldalában délkeleti részén meghághatlan szikla falakkal természeti erődöt képez, s a mellett hogy támadás esetében túlnyomó erő ellen is védelmi állásul sikeresen szolgálhat, veresség esetében – a szomszéd hegyi ösvények kulcsa lévén – a büntetlen visszavonulást könnyen lehetségessé teszi. Egy minden oldalról intézett támadás a hely fekvésénél fogva nem vala lehető, egyedül meglepetés által vala remélyhető a rablók kézre kerítése."[43] Girczy őrnagy a rendelkezésére álló 4. századdal hajnali fél háromkor indult el Avellinóból és Santa Barbara településen keresztül egyenesen Montefalcione irányába indult. „A helység határát mintegy 7 óra tájban reggel elérve golyó záporral fogadtatott a bokrok, gabona földek és föld hajladékai és redőzeteibe elrejtett rablók által, faluban a harangok félre verettek. Meglepetésről e szerint szó nem lehetett, határozott előnyomulás és támadás lőn szükségessé, mi annyival nehezebb vala, mert sem a pratolai sem a montemilettói támadó csapatok meg nem érkezének a hely színére – mint később kitűnt, az utak járhatlansága, s egy Montemiletto körül csoportosuló rablócsapat fenyegető mozdulása miatt."[44] Girczy tehát egyetlen századdal indította meg a támadást: „…alarma kiáltásokkal vegyes puska tüzzel és harang félre veretésével fogadtattunk minek következtében az egy század gyalogságot Montefalcione helység nyugati hegyes oldalán csatárláncba saját parancsnokságom és Krisztiány főhadnagy úr vezénylete alatt elindítottam – írta jelentésében a magyar őrnagy. – A rablók serege minden lépten golyózáporral kísért bennünket míg végre délelőtti 10 órakor sikerült nekünk a helység nyugati végéhez eljuthatni; – itt hasonlókép a legsűrűbb puskatűzzel fogadtatunk s csak különös szerencsének tulajdonítható, hogy a falu szélső végén lévő kolostorba bevonulhattunk… mint egy óra múlva meg érkezett oda Biró százados úr is századával."[45] A magyarok az ostromlókra zúdultak, akiket a kolostorból előretörő katonák a másik oldalról szorongattak. „A magyarok üldözőbe vették őket és sokat megöltek közülük; amikor a kolostor közelébe értek, boldogan kimentünk és megcsókoltuk a szabadság bajnokait. Igazi hazafiak! – így lelkesedett a reménytelennek hitt helyzetből megmenekült Tecce. – Noceraból megérkezve még csak egy órát sem pihentek, hogy értünk jöjjenek."[46] A kolostor szilárd bázist teremtett a további előrenyomuláshoz. Girczy őrnagy a 6. gyalogezred századából és a nemzetőrségből a kolostor udvarán tartalékot képezett, a rendelkezésére álló magyar csapatokból pedig két rohamoszlopot alakított: az egyiket Krisztiány főhadnagy, a másikat Bíró százados vezénylete alatt.[47] „Déli 12 óra tájban – folytatódik Girczy őrnagy jelentése – Krisztiány főhadnagy úr magával vivén 24 embert elindult fürkészeti őrjárat végett a falu belsejében s elhaladván annak belsejében erősített szakaszokat küldöttem után még végre az egész erővel megszálltam a falut. A kolostor-

[42] Az avellinói alkormányzó beszámolója a nápolyi kormányzónak. Avellino, 1861. július 11. M.C.R.R. Carte Mancini, b. 619, f. 3/10.; *Tecce* 1933. 137. o.

[43] Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.

[44] Uo.

[45] Girczy János a dandárparancsnokságnak. 1861. július 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193b.

[46] *Tecce* 1933. 137. o.; „Nostri cari salvatori" (a mi kedves megszabadítóink): így hálálkodtak a honvédeknek. *Kunfy* 1910. 23. o.

[47] Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.

ban létünk alatt szakadatlanul folyt a tüzelés ellenünk úgy hogy minden ablak egy rablót tartalmazott. Magában véve a falu összes lakossága romlott reactionarius szellemű, a rablóknak minden részben segédkezet nyújtott, a falu templom tornyába s több más épületekben fel zászlók lengedeztek, mellyek helyébe a falu bevétele után az olasz királyi zászlókat tüzettem fel. Seregünkbe ekorig legkisebb sebesülés nincsen csupán a piemontiak közül 8-an, egy szakaszvezető és 3 közemberek estek el, hasonlókép a nemzetőrök közül számos úgy hogy az összes veszteség 30–35 emberre rúg. Keller százados úr csapatával folyó hó 10-én délután 5 órakor érkezett meg Montefalcionéba, a négy ágyú pedig fedezetével Reinfeld őrnagy úr vezénylete alatt estveli 9 órakor.”[48]

Az ellenállhatatlanul előre nyomuló magyarokkal szemben a felkelők körülbelül egy órán keresztül tudták tartani állásaikat, majd szétszóródtak. A legbátrabbak, mintegy fél ezren, a település legmagasabb része felé vonultak vissza és elhatározták, hogy ellenállnak. Körülbelül negyvenen közülük két közeli majorsági épületben barikádozták el magukat. A magyarok szitává lőtték őket, egyikük sem menekült meg. „Tüzet nyitottak rájuk – számolt be az *Il Nazionale* tudósítója július 11-én –, és ahogy kijöttek, lemészárolták őket: senki sem élte túl.”[49] Girczy átvette tehát a parancsnokságot az összes katona felett és, ahogy láttuk, dél körül megindult Montefalcione központja felé. A felkelők még egy ideig ellenálltak, minden kezükbe kerülő tárggyal védekeztek. De körbevették őket és „szörnyű mészárlás” következett.[50] „A fanatikus nép minden kigondolhatót elkövetett ugyan önvédelmére – írta Balázs törzsőrmester –, de a hol lelkesült magyar ifjak müködnek, ott mindennek törnie kell: alig pár óra alatt a falu mienk volt. Az ellennek egy kis része szét szaladva a hegyek között keresett menedéket, a többit részint leöltük, részint foglyul ejtettük.”[51]

A nagy győzelem után következett a megtorlás. A büntető szankciók célja a hatalom erejének demonstrálása, a reakció megfélemlítése és az ingadozók befolyásolása volt. A könyörtelen szigort az avellinói kormányzó és a nápolyi katonai parancsnokság utasítására alkalmazták, mindenesetre olyan hatékonyan, hogy a légió félelmetes hírnevet szerzett. A hangulatot legjobban az egyik liberális napilap beszámolója fejezte ki: „Nem volt kegyelem senkinek, és ez így van jól. Itt az ideje, hogy megszabadítsuk a településeket ezektől az irokézektől.”[52] A harcok befejeztével tehát a katonák lángba borították Montefalcionét, majd elkezdődött az embervadászat, ami este 11 óráig eltartott. Korabeli sajtóbeszámoló szerint „a település utcáin 30 holttest hever, azokon kívül, amelyek a mezőkön vannak, és amelyek még lesznek, minthogy folyik az üldözés, és akit elfognak, azt lelövik.”[53] A katonák tehát nem akartak foglyokat ejteni, az elfogott felkelőket azon nyomban kivégezték. „Mészárlás mindenfelé és vérontás” – foglalta össze az *Il Nazionale*

[48] Girczy János a dandárparancsnokságnak. 1861. július 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193b.; Az olaszhoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. julius 10-én. *Tarka Világ és Képes Regélő,* 1869. 2. sz. 62. o.; *Lukács* 1986. 85–86. o.; Kajdácsy Antal őrnagy július 19-i levele alapján rövid beszámoló: *Hölgyfutár,* 1861. július (727.); Rényi György Dunyov Istvánnak. Nocera, 1861. július 12. MNL OL Dunyov-iratok. R24-1. No. 112.

[49] *Il Nazionale,* 1861. július 13.

[50] Uo.

[51] *Hölgyfutár,* 1861. augusztus (743.).

[52] *La Bandiera Italiana,*1861. július 14.

[53] *Il Nazionale,* 1861. július 13.

tudósítója.[54] Egy másik napilap szerint „az ellenség lemészárlása borzalmas, egyetlen nyomorult életének sem kegyelmeztek."[55] A halottak számát 135 és 150 fő közé teszik a korabeli források.[56] Azoknak sem volt kegyelem, akik templomba menekültek. „A magyarok, miután a templomban elfogott harminc embert lemészárolták, lelőttek öt személyt. A lakosság által elhagyott föld uraivá váltak és dühüket azzal vezették le, hogy házról házra járva kegyetlenül fosztogattak és gyújtogattak, és tették mindezt a kormányzó parancsnoksága alatt. Így hát magyarországi pártütők karja gyámolította az *egyhangú népszavazást*; azt kiáltva, hogy *kifelé az idegennel*, idegennel égettették fel az olasz falvakat."[57] Balázs Gábor személyes beszámolója szerint azonban a magyarok nem vettek részt a fosztogatásban: „A velünk jött polgári kormányzó (Gubernator) ekkor parancsot adott ki, hogy raboljuk ki a falut, de mi természetesen pirulva fordultunk el, s legföllebb is csak pár nemzetőr engedelmeskedett e szomoru parancsnak."[58] Sőt a magyar törzsőrmester a légió fellépésének békés oldalát emeli ki: „…összegyüjtöttük a falut, gyülést tartottunk az elöljárókkal, uj hüséget tétettünk az uralkodó Viktor Emanuel részére, kitüzettük a toronyra a nemzeti lobogót, s adtunk az inkább butaságból, mint gonoszságból reactionarius népnek sok szép jó tanácsot. Ez eljárás megtermette gyümölcsét. – A kolostorból kimentettek könyek között borultak kebleinkre, s ott hol, nagyobb számmal mostanig magyar bizonyára nem járt, lelkesedve kiáltottak 'evviva nostri fratelli ungharesi' és a nép meghatva a jelenettől szászszorosan viszhangozta azt."[59] A kolostorból kimentettek hálája felől nem lehet kétségünk, a megrémült, megtizedelt és hanyatt-homlok menekülő lakosság „meghatottsága" viszont nem tűnik életszerűnek az elbeszélésben. De az ifjú törzsőrmester még tovább megy, szinte már civilizatorikus missziós öntudattal éli meg az eseményeket: „A merre jártunk, a merre mentünk, mindenütt győztünk; győztünk fegyvereinkel, győztünk lovagias viseletünkkel; mi meghóditottuk a nápolyi birodalom egy oly részét, hova a civilisatio éltető sugarai még nem hatottak el, szereztünk Viktor Emanuelnek és a jelenkor szellemének pár millió lelket, fényesen hirdettük a szabadság szent eszméit, s nem pillanatnyi babért arattunk, hanem hátra hagytunk magunk után egy soha ki nem törölhető nyomot, a jogos eljárás nyomát. Bátorságot és lelkesedést öntöttünk a helyőrségekbe, utat mutattunk az előljáróknak, melyen haladniok kell, s a nép között a béke és fölvilágultság magvait hintettük el."[60]

A fegyveres összecsapás után Reinfeld őrnagy parancsnoksága alatt érkező vadász századnak az volt a feladata, hogy a magukkal hozott négy ágyú segítségével helyreállítsák a rendet. Menekülő felkelők után kutatva átfésülték a környező vidéket is: körbevettek egy-egy területet, majd mindenre lőttek, ami mozgott.[61] Az pedig a polgári és katonai

[54] Uo. Az eseményekről összefoglalót közölt a *La Bandiera Italiana* című nápolyi napilap 1861. július 13-i száma is.

[55] *L'Irpino,* 1861. július 10.

[56] *L'Irpino,* 1861. július 18.; *Spagnuolo* 1997. 81. o.; *Molfese* 1966. 82. o.; *Agnoli* 2003. 294–305. o.; *Barra* 1983. 105. o. Az egyik magyar lap olaszországi levelezője 140 halottról tud, ugyanakkor hozzáteszi, hogy a 200 fogolyból még 54-et a városi piacon kivégeztek. *Hölgyfutár,* 1861. július (735.).

[57] *De Sivo* 1863–1867. II. 430. o.; *Ulloa* 1862. 34. o. (50, a templomban lemészárolt személyt említ.)

[58] *Hölgyfutár,* 1861. augusztus (743.).

[59] Uo.

[60] Uo.

[61] *Spagnuolo* 1997. 81. o.

hatóságok bizalmát tükrözte, hogy Girczy őrnagyot azonnali hatállyal az avellinói tartomány nemzetőrségének parancsnokává nevezték ki.[62]

A montefalcionei vérengzésnek a torinói parlamentben is volt visszhangja. Amikor Casoria képviselője, Francesco Proto, Maddaloni hercege, az 1861. november 20-i ülésen vizsgálatot kezdeményezett a piemonti elnyomás kegyetlenségének kivizsgálására, indítványában a montefalcionei eseményekre is hivatkozott.[63]

De Luca kormányzó most már magabiztosan számolhatott be a salzai nemzetőrség századosának július 12-én: „Kitűnő híreim vannak. A minden egyes ponton megvert banditák szétszóródtak, menekülnek, a falvak lakói megrettentek az elnyomás erejétől és szigorától. Montefalcionéban harminchárom halottjuk volt a harcok alatt, de azt beszélik, hogy további negyvenen meghaltak a környező vidéken, hetet agyonlőttek. Tegnap Lapióban további 4 kivégzés, és mindez a candidai és a chiusanói veszteségeken túl. Van négy ágyúnk, 200 magyar huszárunk, egy sorzászlóaljunk, egy század magyar gyalogosunk, a 6. sorezred egy százada és 800 mozgó nemzetőrünk. A jók erőre kapnak, jaj a gazembereknek, ütött a végzetük órája. Akit fegyverrel a kézben fogunk el, azonnal agyonlőjük.”[64] De Luca tehát csapataival továbbvonult Lapio felé, ahova sok felkelő menekült, a montefalcionei helyzet „normalizálását” a magyarokra hagyta. Lapióban kivégezték, többek között, a helyi zenekar trombitását és dobosát is, akiknek az volt a bűnük, hogy a felkelés napjaiban a Bourbon-himnuszt játszották. A rend helyreállítása a környező településeken folytatódott. Július 12-én mentek tovább Montemaranóba, majd innét másnap reggel Paternopoliba, ahol csak néhány óráig időztek, és miután száztíz nemzetőrt Parolisébe irányítottak, a déli órákban folytatták útjukat Volturara felé. Itt is feloszlatták a korábbi napokban a Bourbon-himnuszt játszó zenekart, majd Sorbo és Salza érintésével visszatértek Avellinóba. De Luca hadjáratát folytonos razziák kísérték, amelyek eredményeképpen zsúfolásig megteltek Montemiletto, Sant’Angelo dei Lombardi, Montella és főként Avellino, valamint Montefusco börtönei.[65]

Ami pedig a magyarokat illeti: július 12-én folytatódott a környék „megtisztítása” a banditáktól. „A foglyok közül… különféle helyeken összesen 26 elrettentő példa gyanánt agyonlövetett.”[66] Két hadoszlop alakult azzal a céllal, hogy Avellinótól keletre mintegy 30 kilométerre, Montemaranóban találkozzanak. A Girczy őrnagy vezette hadoszlop, amely az 1. honvédzászlóaljból, nemzetőrökből és fél század huszárból állt, a Lapio–Paterno–Castelfranci–Ponte Romito útvonalon haladt a kitűzött cél irányába. A Reinfeld őrnagy parancsnoksága alá tartozó, a vadászokból, a tüzérségből, nemzetőrökből és három szakasz huszárból álló második hadoszlop, amelyhez egyébként maga De Luca kormányzó is csatlakozott, rövidebb utat tett meg: Chiusano és Salza érintésével vonultak be Montemaranóba. A két hadoszlop közötti érintkezést Zsulavszky hadnagy egy szakasz huszárral biztosította, akik megfordultak Chiusanóban és Ponte Romitóban is. A terep okozta nehézségek ellenére az erődemonstráció elérte a célját, a július 13-án este hét órakor Avellinóba bevonuló magyar légionistákat ünnepelve fogadták. Itt két napig pihentek,

[62] Ihász Dániel Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.
[63] *Spagnuolo* 1997. 82–83. o.
[64] *Spagnuolo* 1997. 87–88. o.
[65] *Spagnuolo* 1997. 88–89. o.
[66] Az olaszhoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. julius 10-én. *Tarka Világ és Képes Regélő,* 1869. 2. sz. 62. o.

majd San Severino érintésével visszavonultak nocerai állomáshelyükre, ahol július 16-án reggel a légió ott maradt egységei, Ihász ezredessel az élen, a zenekarral együtt ünnepélyesen fogadták őket.[67]

A magyar katonákhoz címzett gratulációknak és köszönetnyilvánításoknak vége-hossza nem volt. Ezek jellegéről Gircsy őrnagy napiparancsából alkothatunk fogalmat. „Az avellinói kerület kormányzója keblemre borult és ott fejezé ki kimondhatlan háláját és köszönetét a magyar légiónak hősies vitézségeért. Pinelli altábornagy úr kijelenté nekem Cialdini parancsnokló tábornok úr üdvözletét, a ki szintén bő elismerését küldi nektek tetteitekért. A 62. számu olasz gyalogezred tiszti küldöttsége, hasonlóan üdvözölni jött hozzám a legio győzelmeit és kikérte magának a magyarok lovagias barátságát. De szemtanui s részesei valánk magunk, miként sietett Avellino városa s környéke halántékainkra tüzni az érdem örök emlékü babérját. Ennyi elismerés csekély tetteinkért, méltán büszkévé tehet és ösztönöz a magyar becsülete s hírneve gyarapítására."[68] Balázs törzsőrmester azonban felülemelkedett a számtalan köszönő levélen, és erőteljes küldetéstudattal foglalta össze az akció lényegét és hozadékát: „Ezek ugyan mind nagyszerü dolgok, de mind eltörpülnek az öntudat mellett; azon öntudat mellett, hogy prófétailag működtünk a szabadság szent eszméiért, melyre ugy látszik az istentől a magyar nemzet van kiszemelve: s ki az isten előtt kedves, azt embernek eltiporni nem lehet! Ideiglenes tartózkodási helyünkön ezredesünk jött előnkbe örömkönyekkel szemeiben; laktanyánkba saját zenekarunk vezetett, a mámorító 'Rákóczy induló' mellett, s midőn kipihentük fáradságainkat, átfutottuk elménkben e pár napi eseményeket, eszünkbe jutott a hon, az a kedves drága haza, s büszkén ütöttünk fegyvereinkre e fölkiáltással: Most már edzett katonák vagyunk!"[69] Balázs Gábor sorait olvasva igazat kell adnunk a beszámolóját közlő szerkesztőnek, aki a 22 éves törzsőrmester „kissé tulcsapongó ifju tüzzel és lekesedéssel" július 20-án Nocerából írt levelét úgy értékeli, „mely a dolgokat nagyitó szemüvegen át látja", ugyanakkor hozzáteszi, hogy „egyszersmind bizonyságául szolgál azon valódi és mély szabadságszeretet és nemzeti érzésnek, mely fiatal hazánkfiait lelkesiti."[70]

Az olasz kormány Ihász Dániel ezredest „az ellenséges tűznek is kitett légió fegyelmének fenntartása érdekében végzett odaadó tevékenységért" és Gircsy János őrnagyot „a montefalcionei támadás vezetésénél mutatott bátorságért és hozzáértésért" a savoyai katonai érdemrend lovagkeresztjével tüntette ki. Bucsi Szabó Hugó, Christiani Viktor és Mondola Sándor gyalogsági főhadnagyok, Sajó György gyalogsági hadnagy, Csikán Gábor és Tóth János gyalogsági őrmesterek, Miskolczy István dobos, Auró Pál és Makk János gyalogsági törzskari tizedesek, Kiss Károly és Link Adolf gyalogsági tizedesek, Hollán Géza tüzér tizedes, Sándor József, Kreniczky Károly és Palma Dénes közlegények ezüst vitézségi érmet kaptak, Krocze Miklós, Bozzi József, Málnásy Antal, Dobai Dénes, Dobai Sándor, Csedő István, Bocskor János, Ligethy Gyula, Máriássy Samu, Hermann Samu, Turóczy Samu, Liszt Samu, Brestyenszky József, Vass József, Závory Sándor, Volf József, Kovács Márton, Albert István, Antonio Martelli, Jancsó Dénes, Szitár Dénes,

[67] Ihász Dániel jelentése Türr Istvánnak. Nocera, 1861. július 20. MNL OL Türr-iratok 50.; Napló kivonat, Nocera, 1861. július 14–20. MNL OL Türr-iratok 52.; Az olaszhoni magyar legio életéből I. A montefalcionei csata 1861. julius 10-én. *Tarka Világ és Képes Regélő,* 1869. 2. sz. 62–63. o.; *Lukács* 1986. 86. o.

[68] Gircsy János őrnagy napiparancsa. 1861. augusztus 10. Közli: *Hölgyfutár,* 1861. augusztus 10.

[69] *Hölgyfutár,* 1861. augusztus (743.).

[70] Uo.

Hernovészy Mihály, Borcsányi Elek és Bethlen Gábor gróf közlegények pedig dicséretben részesültek. Az avellinói kormányzó emlékérmet verettetett a montefalcionei csata tiszteletére, amivel a résztvevőket kitüntették. Girczy János és Reinfeld Dénes őrnagyok ezüst, a légió további tíz tagja pedig bronz emlékérmet kapott. Az olasz hatóságok tehát nem fukarkodtak a kitüntetésekkel, ugyanakkor igyekeztek óvatosan eljárni, nehogy tovább fokozzák a már amúgy is feszült közhangulatot. Ebből az ellentmondásos helyzetből következett aztán, hogy az említett emlékérem viselését egyenesen megtiltották a légionistáknak.[71]

*

Ettől kezdve rendszeres gyakorlattá vált a magyar légió alkalmazása a brigantaggio ellen, a nápolyi hadügyigazgató, Revel tábornok ugyanis a légió katonai igénybevételének mindenféle korlátozását eltörölte.[72] A nápolyi főparancsnokság a magyar légiót a potenzai székhelyű 16. hadosztály parancsnoka, Della Chiesa tábornok rendelkezésére bocsátotta, hogy a brigantaggio elleni harcban alkalmazza elsősorban Basilicata területén, de a magyar katonák a campaniai Salerno vidékén és Puglia egyes részein is teljesítettek szolgálatot. „Július 9-én [valójában 10-én – P. L.] volt a Legio élettörténetében mindig nevezetes, s az Avellinói tartomány részéről emlékérmekkel örökített montefalcionei csata 4000 reactionarius ellen, ezt a Legio egyedül maga vívta fényes győzelemmel – értékelt Szűcs őrnagy –, mi azt vonta maga után, hogy a Legióra többé nem a penészes garnisoni élet, hanem a reactio elnyomásával, s a rablók üldözésével összekötött fáradalmak vártak.”[73]

Bibliográfia

Agnoli 2003. *Francesco Mario Agnoli*: Dossier brigantaggio. Viaggio tra i ribelli al borghesismo e alla modernità. Napoli, 2003.

Barra 1983. *Francesco Barra*: Il brigantaggio in Campania. *Archivio Storico per le Province Napolitane*, Terza serie, anno XXI. Napoli, 1983 [1985]. 65–168. o.

Cardinali 1862. *Emidio Cardinali*: I briganti e la corte pontificia ossia la cospirazione borbonico-clericale svelata. Riflessioni storico-politiche con seguito della storia completa e documentata sul brigantaggio I–II. Livorno, 1862.

[71] A király által a magyar légió katonáinak adományozott kitüntetések. Torino, 1861. augusztus 31. Ricasoli miniszterelnök-hadügyminiszter aláírásával. AUSSME, G11, vol. XII: 1861, fasc. 24 bis, p. 1196. Közli: *Carteny* 2013. 254–256. o.; A légió kitüntetett tagjainak névsora, 1861. augusztus 31. MNL OL Türr-iratok 25.; Az olaszhoni magyar legio életéből I. A montefalcione-i csata 1861. julius 10-én. *Tarka Világ és Képes Regélő,* 1869. 2. sz. 65. o.; Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 11. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-214.; *Lukács* 1986. 87. o.

[72] Napló kivonat, Nocera, 1861. július 7–13. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-193/b.

[73] *Szűcs* 1860–1867. 24. o.

Carteny 2013. *Andrea Carteny*: La Legione Ungherese contro il Brigantaggio. Vol. I (1860–61). (I documenti dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito.) Roma, 2013.

Ciano 1996. *Antonio Ciano*: I Savoia e il massacro del Sud. Gaeta, 1996.

De Sanctis 1969. *Francesco De Sanctis*: Epistolario (1861–1862). Ed. *Giuseppe Talamo*. Torino, 1969.

De Sivo 1863–1867. *Giacinto De Sivo*: Storia delle Due Sicilie dal 1847 al 1861 I–II. Roma–Trieste, 1863–1867.

Dickie 1991. *John Dickie*: Una parola in guerra: l'esercito italiano e il „brigantaggio" (1860–1870). *Passato e presente*, X. (1991) №. 26. 53–74. o.

Doria 1931. *Gino Doria:* Per la storia del brigantaggio nelle province meridionali. *Archivio Storico per le Province Napolitane*, nuova serie, anno XVII. (1931).

Izzo 1999. *Fulvio Izzo*: I Lager dei Savoia. Storia infame del Risorgimento nei campi di concentramento per meridionali. Napoli, 1999.

Kastner 1934. *Eugenio Kastner*: Il contributo ungherese nella guerra del 1859. Storia e documenti. Firenze, 1934.

Kunfy 1910. *Kunfy Adolf*: Itáliában a magyar légiónál. Budapest, 1910.

Lukács 1986. *Lukács Lajos*: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867. Budapest, 1986.

Lunardelli 2010. Guardie e ladri. L'Unità d'Italia e la lotta al brigantaggio. Ed. *Massimo Lunardelli*. Torino, 2010.

Lupo 2002. *Salvatore Lupo*: Il grande brigantaggio. Interpretazione e memoria di una guerra civile. In: Storia d'Italia. Annali 18. Guerra e pace. Ed. *Walter Barberis*. Torino, 2002. 465–502. o.

Molfese 1966. *Franco Molfese*: Storia del brigantaggio dopo l'Unità. Milano, 1966.

Monnier 1862. *Marc Monnier*: Brigantaggio: storia e storie. Venosa, 1987. (Eredeti kiadás: Histoire du Brigandage dans l'Italie Méridionale par Marc Monnier. Paris, 1862.)

Nisco 1891. *Niccola Nisco*: Gli ultimi trentasei anni del Reame di Napoli (1824–1860) tom I–III. Napoli, 1891.

Pappalardo 2014. *Francesco Pappalardo*: Il brigantaggio postunitario. Il Mezzogiorno fra resistenza e reazione. Crotone, 2014.

Pecorini-Manzoni 1876. *Carlo Pecorini-Manzoni*: Storia della 15ª divisione Türr nella campagna del 1860 in Sicilia e Napoli. Firenze, 1876.

Pete 2013. *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai.(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2013.

Pete 2014. *Pete László*: „Viva l’Unione magiaro-italica!” Magyar–olasz kapcsolatok 1848–1849-ben.(Italianistica Pannonica [1].) Debrecen, 2014.

Pinto 2013. *Carmine Pinto*: La rivoluzione disciplinata del 1860. Cambio di regime ed élite politiche nel Mezzogiorno italiano. *Contemporanea*, XVI. (2013) №. 1. 39–68. o.

Spagnuolo 1997. *Edoardo Spagnuolo*: La rivolta di Montefalcione. Storia di un’insurrezione popolare durante l’occupazione piemontese. Napoli, 1997.

Tanárky 1961. A Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849–1866).*Timár Lajosné* közreműködésével válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta *Koltay-Kastner Jenő*. Budapest, 1961.

Tecce 1933. *Salvatore Benigno Tecce*: Ragguaglio degli ultimi moti reazionari di Montefalcione e di altri paeselli vicini. *Irpinia*, V. (1933) fasc. II–III. 125–137. o.

Ulloa 1862. *Pietro C. Ulloa*: Delle presenti condizioni del Reame delle Due Sicilie. Roma, 1862.

Vigevano 1924. *Attilio Vigevano*: La Legione Ungherese in Italia (1859–1867). Roma, 1924.

Rövidítések

AUSSME	Archivio Ufficio Storico Stato Maggiore Esercito (A Hadsereg Vezérkara Történeti Hivatalának Levéltára), Roma
M. C. R. R.	Archivio del Museo Centrale del Risorgimento (Risorgimento Központi Múzeumának Levéltára), Roma
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Dunyov-iratok	1526 utáni gyűjtemény. Dunyov István irathagyatéka
Kossuth gyűjtemény	Kossuth gyűjtemény II. Az olaszországi magyar légióra vonatkozó iratok
Tanárky-iratok	1526 utáni gyűjtemény. Tanárky Gyula irathagyatéka
Türr-iratok	1526 utáni gyűjtemény. Türr István irathagyatéka
Szűcs 1860–1867.	*Szűcs János:* Az olaszországi magyar légió története 1860–1867. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 2781.

László Pete

THE BATTLE OF MONTEFALCIONE, 10 JULY 1861

(Abstract)

One of the most serious problems of the decade following the unification of Italy was the so-called brigantaggio, the armed resistance in Southern Italy. The Italian military leadership even deployed the Hungarian Legion in its fight against the brigantaggio. The Legion was set up by Giuseppe Garibaldi in Palermo as early as summer 1860. Its story is made up of the stories of its smaller units, as the rules of guerrilla fight, characteristic of the time, engaged them in a number of smaller and bigger clashes. The one at Montefalcione had special significance. In summer 1861, Governor Nicola De Luca, commanding a company of soldiers and a battalion of national guards, made unsuccessful attempts to crash the uprisings which broke out in the villages around Avellino. He launched an attack against the epicentre of the uprising in Montefalcione where thousands of peasant uprisers were gathering. However, De Luca was forced to retreat, and he locked himself up in a nearby monastery. The uprisers were already trying to set the monastery on fire when the infantry- and cavalry-units of the Hungarian Legion arrived from Nocera on 10 July, to relieve De Luca who also had problems with ammunition supply. The four Honvéd companies and the 120 Hussar soldiers, commanded by Major János Girczy, scattered the uprisers in an attack, liberated De Luca, and then took part in the retaliation. The Hungarian soldiers were awarded medals and recognition for their steadfastness and bravery.

László Pete

DIE SCHLACHT BEI MONTEFALCIONE, 10. JULI 1861

(Resümee)

Eine der schwerwiegendsten Probleme des Jahrzehnts nach der Vereinigung Italiens war der bewaffnete Widerstand in Süditalien, der sog. Brigantaggio. Die italienische militärische Führung benutzte im Kampf gegen den Brigantaggio sogar die im Sommer 1860 von Giuseppe Garibaldi in Palermo gegründete Ungarische Legion. Die Geschichte der Legion ist in dieser Zeit – dem Guerillakrieg entsprechend – die Geschichte der einzelnen kleineren Einheiten, die an unzähligen kleineren bzw. größeren Gefechten teilnahmen. Herausragend ist dabei die Schlacht bei Montefalcione. Die im Sommer 1861 in den Siedlungen um Avellino ausbrechenden Aufstände versuchte Gouverneur Nicola De Luca mit einer Kompanie Soldaten und einem Bataillon Nationalgardisten niederzuschlagen. Er leitete einen Angriff gegen das Epizentrum des Aufstandes, Montefalcione, ein, wo sich mehrere Tausend aufständische Bauern versammelt hatten. De Luca wurde zurückgedrängt, und er sah sich gezwungen, sich in einem nahegelegenen Kloster einzuschließen. Die Aufständischen waren bereits mit der In-Brand-Setzung des Klosters beschäftigt, als am 10. Juli die Infanterie- und Kavallerieeinheiten der Ungarischen Legion aus Nocera dem auch an Munitionsmangel leidenden De Luca zu Hilfe eilten. Die unter dem

Kommando von Major János Girczy stehenden vier Honved-Kompanien und einhundertzwanzig Husaren zerstreuten mit einem Angriff die Aufständischen, befreiten De Luca und nahmen anschließend an der Vergeltung teil. Die ungarischen Soldaten erhielten für ihre Mitwirkung und Tapferkeit eine Auszeichnung und Lob.

László Pete

LA BATAILLE DE MONTEFALCIONE, 10 JUILLET 1861

(Résumé)

La résistance armée dans le Sud de l'Italie, dite brigantaggio fut l'un des problèmes majeurs de la décennie qui a suivi l'unification de l'Italie. La Légion hongroise créée par Giuseppe Garibaldi en été 1860 à Palerme fut également utilisée par le commandement contre la brigantaggio. À cette époque, l'histoire de la légion est composée d'histoires d'unités de moindre importance qui faisaient de la guérilla. La légion participait à de nombreux affrontements dont le plus important fut celui de Montefalcione. En été 1861, le gouverneur Nicola De Luca a tenté d'écraser la révolte des communes aux alentours d'Avellino avec les soldats d'une compagnie et les gardes nationaux d'un bataillon. Il a lancé une attaque contre le centre de la révolte, Montefalcione où se rassemblaient plusieurs milliers de paysans insurgés. Repoussé, De Luca fut contraint à se réfugier dans un monastère proche. Les insurgés étaient déjà en train de mettre le feu au monastère, lorsque les unités d'infanterie et de cavalerie de la Légion hongroise arrivées de Nocera le 10 juillet sont venues en aide à De Luca qui manquait aussi de munitions. L'attaque des quatre compagnies et les 120 hussards commandés par János Girczy a mis en déroute les insurgés. Ils ont libéré De Luca avant de participer aux représailles. Les soldats hongrois furent félicités pour leur résistance et leur bravoure.

Ласло Пете

БИТВА ПРИ МОНТЕФАЛЬЧОНЕ, 10-ОЕ ИЮЛЯ 1861-ОГО ГОДА

(Резюме)

Одной из самой тяжёлой проблемой десятилетия последующей после объединения Италии было вооруженное сопротивление на юге Италии, так называемое «*бригантаджо*». Итальянское военное руководство в борьбе против *бригантаджо* использовало Венгерский Легион, основанный ещё Джузеппе Гарибальди в Палермо летом 1860-ого года. История легиона в этот период, соответственно партизанской войне, являлась историей небольших отдельных подразделений, которые приняли участие в бесчисленных больших-маленьких сражениях; среди которых выделяется битва при Монтефальчоне. Летом 1861-ого года губернатор Никола Де Лука пытался подавить восстания вспыхнувшие в поселениях неподалеку от окрес-

тности Авеллино с ротой солдат и батальоном национальной гвардии. Он направил нападение на эпицентр восстания г. Монтефальчоне, где собрались больше тысячи повстанцев крестьян. Де Лука оттеснели, он был вынужден закрыться в ближайший монастырь. Повстанцы уже были заняты подготовлением поджега монастыря, когда 10-ого июля на помощь Де Лука, испытывающего недостаток боеприпасов, поспешили прибывшие из Ночера пешеходные и кавалерийские подразделения венгерского легиона. Четыре военных рот и стодвадцать гусаров под командованием майора Янош Герцзи штурмом разгромили повстанцев. Де Лука освободили, а затем приняли участие в расправе. Венгерские солдаты получили ордена награды и похвалу за их стойкость и мужество.

KRÁMLI MIHÁLY

EGY SORSDÖNTŐ IDŐSZAK: A CSÁSZÁRI–KIRÁLYI HADITENGERÉSZET 1864–1868-BAN

Ausztria a XVIII. században kezdett érdeklődést mutatni a tenger és a tengerészet iránt. Több elvetélt kísérlet után 1786-ban alakult meg az állandó osztrák haditengerészet Triesztben. 1797-ben Ausztria tengerparti területei jelentősen gyarapodtak, amikor megkapta Velencét és annak dalmáciai birtokait. A haditengerészet a területi gyarapodások ellenére a következő évtizedekben is a negligáció állapotában volt. A hadsereg függésében vegetálva gyengesége éles ellentmondásban volt a Habsburg Birodalom hatalmi állásával, s ereje messze elmaradt az egyes itáliai államok flottái mögött is. Az 1848-as velencei forradalom következtében elszenvedett példátlan megaláztatást követően Bécsben rájöttek, hogy a korábbi helyzet fenntarthatatlan és a haditengerészet gyökeres reformjára és jelentős fejlesztésére van szükség.

Az osztrák(–magyar) haditengerészet 132 esztendős története során két nagy fejlesztési periódust és ehhez kapcsolódóan két igazán izgalmas korszakot élt meg. Az első ezek közül az 1848/49-től 1868-ig tartó időszak volt, a második 1898-tól 1918-ig tartott. A két korszak közül az elsőt hosszú stagnálás követte, míg a másodiknak a végén a haditengerészet megszűnt létezni. A két korszak közül az elsőt talán az teszi leginkább érdekessé, hogy ebben az időszakban tevékenykedett a haditengerészet két legnagyobb formátumú vezetője, Miksa főherceg és Tegetthoff, s ekkor vívták meg a flotta történetének legnagyobb csatáját, a lissai csatát. Miksának köszönhetően függetlenedett a haditengerészet a hadseregtől, s vált jelentéktelen erőből olyan flottává, mely Tegetthoff vezetésével 1866-ban eredményesen meg tudta védeni az Adria partvidékét az egyesült Olaszországtól. Jelen írásban e korszakon belül azt a sorsdöntő időszakot mutatjuk be, amikor a flotta ellenségei Miksa távozása után kísérletet tettek eredményei felszámolására, s melynek végén Tegetthoffnak sikerült megkötnie a maga „kiegyezését" az uralkodóval, kialakítva a haditengerészet működésének új kereteit.

A császári–királyi haditengerészet 1850–1864-ben

Az osztrák külügyminiszteri és egyben miniszterelnöki széket 1848. november 21-én elfoglaló Felix zu Schwarzenberg herceg felismerte, hogy a birodalomnak lojális és ütőképes haditengerészetre van szüksége, ezért prioritásai közt ott szerepelt a császári–királyi haditengerészet megerősítése. Schwarzenberg a haditengerészet ideiglenes vezetőit alkalmatlannak tartotta, ezért úgy döntött, külföldön keres alkalmas parancsnokot annak élére. Az osztrák vezető körök osztották Schwarzenberg véleményét e kérdésben. Radetzky például úgy vélte, hogy a haditengerészet számára egy brit tory lenne ideális a Royal Navyből.[1] Nagy-Britanniában azonban törvény tiltotta még a félzsoldon lévő, aktív szolgálatban nem álló tisztek külföldi alkalmazását is.

[1] *Sondhaus* 1989. 158–159. o.

1849 januárjában a Hollandiában folytatott tárgyalások kudarcba fúltak, ezért a feladattal megbízott Károlyi László gróf Dániába utazott, ahol sokkal kedvezőbb fogadtatásban részesült. Dániának jó oka volt arra, hogy Ausztria barátságát keresse. A dánok még 1848 tavaszán szerették volna két német többségű hercegségüket, Schleswiget és Holsteint szorosabb unióba vonni. Erre reakcióként „Németország" nevében Poroszország háborúba kezdett Dániával. A szárazföldi porosz sikereket a dánok az észak-német kikötők blokádjával ellensúlyozták, így patthelyzet alakult ki. A háborúba belefáradt dánok, akiknek már csak a *status quo* helyreállítása volt a céljuk, Ausztria megnyerésével kívántak eredményeket elérni a két hercegség kérdésében. Az Ausztriával kialakítandó jó kapcsolatok érdekében a dánok egyik legjobb tengerészüket, Hans Birch von Dahlerup I. osztályú commodorét (ellentengernagy) ajánlották fel. Dahlerup egyáltalán nem örült a megbízatásnak, nem akarta elhagyni Dániát. Végül Zahrtmann dán haditengerészeti miniszter beszélte rá, hazafias kötelességére hivatkozva.[2] Dahlerupot hamarosan altengernaggyá léptették elő, és kinevezték a cs. kir. haditengerészet főparancsnokává.

Amikor a forradalmi háborúk lezárulása után 1849 őszén Dahlerup nekilátott a haditengerészet reorganizációjának és újjáépítésének, két nagyon komoly problémával kellett szembenéznie: a kompetens és lojális személyzet hiányával, különösképpen a tisztikarban, illetve a flotta anyagának leromlott állapotával és azzal, hogy nem rendelkezett komoly harcértéket képviselő hadihajókkal. Az első években a tisztikar hiányosságai még a flotta anyagi állapotánál is nagyobb problémát jelentettek. Ugyan 1850-ben bevezették a német vezényleti nyelvet, a lojális, kompetens és német többségű tisztikar kialakítása egy évtizedet vett igénybe.

Dahlerup legnagyobb sikere a flotta fejlesztési tervének elfogadtatása volt. Első, szerény (1,67 millió forintos) javaslatát 1849-ben nyújtotta be a Hadügyminisztériumnak. Úgy tűnik, újjáéledtek a régi reflexek, mert még ezt a csekély összeget is lefaragták. Dahlerup nem nyugodott bele a kudarcba, és kérte, hogy hozzanak létre egy bizottságot, amely kijelöli a flotta fejlesztésének fő irányát, és elkészíti a fejlesztés programját. Dahlerupot 1850 márciusában Bécsbe rendelték, a bizottság egyetlen, szavazattal rendelkező haditengerész tagjaként. A bizottság elismerte a haditengerészet fejlesztésének szükségességét és Dahlerup decemberi elképzelésénél jóval nagyobb szabású programot terjesztett elő. A terv célja az volt, hogy a cs. kir. haditengerészet ereje érje el az itáliai államok flottáinak együttes erejét. A terv 6 sorhajó, 6 nagy és 4 kis fregatt és számos kisebb hajó építését írta elő. A megvalósításhoz az 1850 és 1860 közötti tizenegy pénzügyi évben a haditengerészetnek összesen 17,8 millió forint rendkívüli juttatást biztosítottak.[3] A tervet 1850. április 12-én Ferenc József jóváhagyta, s szentesítése folytán flottatörvény lett belőle.

A flottatörvényben elhatározott jelentős anyagi fejlesztés ellenére a haditengerészet szervezetében és függőségi viszonyában lényeges változás nem történt. A legtöbb, haditengerészettel rendelkező országban a haditengerészet szervezetileg teljesen elkülönült a hadseregtől, sok esetben önálló minisztériummal rendelkezett. Ausztriában ezzel szemben

[2] *Benko* 1884. 526. o.; *Dahlerup* 1911. I. k. 2–6. o.

[3] *Bilzer* 1985. 105. o.; *Dahlerup* 1911. II. k. 75–80. o.; *Sondhaus* 1989. 163., 171. o. A flotta költségvetése a tervek szerint a következőként alakult: 1850-ben 2,3 millió Ft, 1851–1854-ben 3,5 millió Ft, 1855–1860-ban 3 millió Ft.

a haditengerészetet mindössze a hadsereg egyik ágának tekintették. Hivatalosan 1824 óta a haditengerészet főparancsnoksága (Marineoberkommando) közvetlenül a Haditanács, illetve 1848-tól a Hadügyminisztérium alá volt rendelve, ám mozgásterét jelentősen korlátozta, hogy több területen a hadsereg szerveinek alárendeltségében állt, s azt is módszeresen megakadályozták, hogy a Haditanácson belül egyetlen osztályon koncentrálódjon a haditengerészet adminisztrációja.[4] Emellett a haditengerészetnek önálló költségvetése sem volt, hanem a hadsereg költségvetésének egyik tételét képezte, így pénzügyileg is ki volt szolgáltatva a hadseregnek.[5] Dahlerup, miután átvette a cs. kir. haditengerészet főparancsnokságát, megrökönyödve tapasztalta ezt a helyzetet, s azt, hogy Bécsben menynyire nem értik meg a haditengerészet és a szárazföldi hadsereg közti alapvető különbségeket. Dahlerup 1850 márciusában tett egy halovány kísérletet a főparancsnokság átszervezésére, de lényegében minden maradt a régiben.[6] Mindössze a császár április 9-i határozata alapján az igazgatási és katonai ügyek szétválasztásának elvét mondták ki. 1850 augusztusában Dahlerup egy újabb átszervezési tervezettel állt elő, ám ezt visszautasították, mivel a haditengerészet vezetésének teljes függetlenítését javasolta a hadsereg vezetésétől.[7] A haditengerészet függetlenítésére tett minden kísérlet elbukott, egészen addig, míg Miksa főherceg, a császár öccse nem került a flotta élére.

A dán Dahlerup sosem lelkesedett különösebben az osztrák szolgálatért, s lekezelő modora miatt őt sem kedvelték a haditengerészetben. Amikor Ferenc József legidősebb öccse, a 19 éves Miksa főherceg 1851-ben a haditengerészethez került, főparancsnoki tisztét is veszélyben érezte. Mindezt csak tetézték folyamatos súrlódásai a hadsereg vezetésével. Amikor a hadügyminiszter 1851 májusában egy levélben burkoltan felkérte a lemondásra, végleg betelt a pohár. Július végén Bécsbe utazott helyzetét tisztázandó. Július 31-én Grünne gróf parancsnoki jogkör nélküli flottaszemlélői címet ajánlott fel Dahlerupnak. Dahlerup ezt nem fogadta el, hanem még aznap lemondott, majd augusztus végén hazautazott Dániába.

Dahlerup távozása után a haditengerészet főparancsnoka ismét egy altábornagy lett: Franz von Wimpffen, Trieszt és a tengerpart katonai kormányzója. Mindenki, így maga Wimpffen is tisztában volt vele, hogy a megbízatás ideiglenes jellegű: csak addig tart, amíg Miksa főherceg kellő gyakorlatot szerez a flotta főparancsnokságának átvételéhez. Visszatekintve Wimpffen főparancsnoki időszakára, az altábornagy tulajdonképpen szerencsés választásnak bizonyult a haditengerészet számára. Bár szárazföldi katonaként nem sokat értett a tengerészethez, a haditengerészet szempontjából két pozitív tulajdonsága volt: jó érzékkel választotta ki munkatársait, szakmai kérdésekben hallgatott is rájuk és a haditengerészet németesítését kívülállóként, részrehajlás és lelkiismeret-furdalás nélkül tudta végrehajtani.

A Szilveszteri Pátenst (1851. december 31.) követően Ferenc József a birodalom abszolút uralkodója lett. 1853-ban a Hadügyminisztériumot a Hadsereg-főparancsnokság (Armee-Ober-Kommando) alá rendelte. E lépéssel a haditengerészet főparancsnoksága gyakorlatilag a Hadsereg-főparancsnokság alárendeltségébe került. Ennek ellenére a hadi-

[4] *Wagner* 1961. 1–2. o.

[5] *Schmidt-Brentano* 1975. 110., 127. o.

[6] *Dahlerup* I. k. 94. o., II. k., 79–80. o. Dahlerup sérelmezte, hogy Bécsben a haditengerészekre elsősorban mint katonákra tekintenek, s csak mellékesen mint tengerészekre.

[7] *Schmidt-Brentano* 1997. 78–80. o.

tengerészet ebben az évben valamivel nagyobb önállóságot vívott ki magának a műszaki ügyek, illetve az adminisztráció területén.[8] A hadseregtől való formális függetlenedésre azonban még néhány évet várni kellett.

1854. szeptember 10-én Ferenc József ellentengernaggyá léptette elő öccsét és kinevezte a haditengerészet főparancsnokává. Az ekkor 22 éves Miksa lett a haditengerészet történetének legfiatalabb főparancsnoka. A bátyjánál tehetségesebb főherceg immár ambícióit a haditengerészet főparancsnokaként élhette ki. Miksa sosem engedelmeskedett a felsőbb hatóságoknak, hanem azokat megkerülve mindig egyenesen a császárhoz ment. Ferenc József pedig, különösen, amíg egyeduralkodóként tehette, támogatta öccse törekvéseit.

Főparancsnoki kinevezését követően Miksa elsőként a haditengerészet anyagi fejlesztésére, majd az adminisztráció reformjára koncentrált. Ausztriában feléledtek a régi reflexek, és az 1850 áprilisában szentesített flottatörvényből szinte semmi nem lett végrehajtva 1854-ig. Miksa még 1854-ben egy gőzhajtású sorhajó, két gőzfregatt és két gőzkorvett építését rendelte el. Ez ugyan nagy előrelépés volt az előző négy év teljesítményéhez (két vitorlás és egy gőzfregatt) képest, de így is csak töredéke volt a törvényben előírtaknak. Meg kell jegyezni, a technika haladása, a gőzhajtás térhódítása eleve anakronisztikussá tette a vitorlásokból álló eredeti programot, így az az árak növekedése miatt az adott összegből megvalósíthatatlan volt.

Az 1850-es években Miksa legnagyobb sikere kétségkívül a haditengerészet adminisztrációjának a reformja és a hadseregtől való függetlenítése volt. Miként az várható volt, a császár öccse és a Hadsereg-főparancsnokság között folyamatosak voltak a súrlódások, s Miksa rendszeresen panaszkodott a bátyjának.[9] 1855 novemberében Ferenc József kancelláriája útján kérte Miksát a haditengerészetre vonatkozó elképzelései kidolgozására. Az 1856 februárjában elkészült javaslat a haditengerészet vezetésének közvetlenül az uralkodó alá helyezését szorgalmazta, mindenféle köztes szerv közbeiktatása nélkül. E központi irányító szerv kialakításának bázisaként a haditengerészet meglévő főparancsnokságát javasolta.[10]

Grünne gróf 1856. augusztus 4-én ugyan tett még egy utolsó kísérletet a haditengerészet függetlenítésének megakadályozására, de augusztus 5-én az uralkodó legfelsőbb parancsa kimondta a haditengerészet főparancsnokságának önállóságát. A rendelkezés 1856. november 1-jével lépett életbe, a haditengerészet 1857-es költségvetését pedig már közvetlenül a haditengerészet főparancsnoksága kapta. Az uralkodó a katonai iroda mintájára elrendelte egy haditengerészeti iroda felállítását. Miksa szeptember 2-án felterjesztette a haditengerészet főparancsnokságának átalakított szervezeti felépítését, melyet az uralkodó november 7-én változtatás nélkül elfogadott.[11]

Ferenc József Miksát 1857 márciusában Veneto és Lombardia kormányzójává nevezte ki, aki megtartotta a haditengerészet főparancsnoki posztját is, ami bizonyos szervezeti átalakításokkal járt. 1858-ban az uralkodó több év halogatás után felülvizsgálta a már megalkotásakor is anakronisztikus flottatörvényt, így már hivatalosan is csavargőzösként

[8] *Wagner* 1961. 2. o.
[9] *Wagner* 1961. 125. o.
[10] *Wagner* 1961. 2. o.
[11] *Wagner* 1961. 3–5. o.

kellett (volna) megépülnie a sorhajóknak, fregattoknak és korvetteknek. A kisebb vitorlásokat törölték, helyettük gőzhajtású ágyúnaszádok építését írták elő.[12]

Az 1859-es háborúban az Adrián megjelenő, nyomasztó túlerőben lévő francia–piemonti flotta gyakorlatilag megbénította a gyenge osztrák haditengerészetet. A háború következtében politikai reformok kezdődtek Ausztriában, míg Itáliában visszafordíthatatlan folyamatok indultak el, melyek eredményeként új hatalom jelent meg 1861-ben az Adria nyugati partján, az Olasz Királyság. 1861 áprilisában megalakult az olasz királyi haditengerészet és a torinói parlament jelentős összeget szavazott meg a fejlesztésére, többek közt Ancona hadikikötővé való kiépítésére, mely közvetlen fenyegetést jelentett Ausztriára nézve. A vereséget követően Ausztriában politikai változások indultak, melyek a haditengerészetet, és Miksa helyzetét is érintették. Az 1860. október 20-án kiadott Októberi Diploma helyreállította az országgyűléseket és a tartományi gyűléseket. Az 1861. február 26-i Februári Pátens a Birodalmi Tanácsot korlátozott jogkörű törvényhozó testületté alakította, mely többek között a haditengerészet költségvetéséről döntött. A Februári Pátens, ha hivatalosan nem is, de lényegében bevezette a miniszteri felelősséget. Az új rendszerben egy haditengerészeti minisztérium esetleges megalakítása esetén már elképzelhetetlen volt, hogy annak az élén egy főherceg álljon.

Az olasz egységgel és az ausztriai politikai változásokkal pontosan egybeesett a haditengerészeti technika forradalmi átalakulása, a páncélos hajók megjelenése. 1859-ben Franciaországban vízre bocsátották a világ első tengerjáró páncélosát, a GLOIRE-t, amelyre a brit válasz nem késlekedett. A páncélosok egy csapásra korszerűtlenné tették a páncélozatlan hajókat, és egy-két éven belül már világszerte tucatjával épültek a páncélos hajók. Piemont még 1860-ban rendelt két páncélost. Miksa ekkor pályafutása legkockázatosabb lépésére szánta el magát: 1860 novemberében minden jóváhagyás nélkül megrendelt két páncélost. Ferenc József öccse lépését 1861 februárjában hagyta jóvá. A következő években Miksa legfontosabb feladatának a páncélosok építését tekintette.

Miksa 1861 márciusában papírra vetette tervezetét a haditengerészet irányításáról. Egy olyan Tengerészeti Minisztériumot (Marineministerium) képzelt el, amely a flottáért és a kereskedelmi tengerészetért is felelős. Áprilisban Bécsbe utazott a Birodalmi Tanács ünnepélyes megnyitására. Itt bátyja elé tárta tervezetét az új minisztériumról, majd a miniszterekkel tárgyalt az ügyről. Utóbbiak támogatták az elképzelést, csak a minisztérium megalakításának sürgősségével nem értettek egyet. A minisztérium ügyét decemberben vették elő újra, a miniszterekkel Breischach sorhajókapitány tárgyalt, de nem sikerült igazi eredményt elérni. Miksa ekkor kilátásba helyezte lemondását és a haditengerészet elhagyását. Ennek hatására 1862. január 14-én megszületett a döntés a Tengerészeti Minisztérium felállításáról. Az új minisztérium és Miksa, mint főparancsnok viszonyát a Hadügyminisztérium és a hadsereg főparancsnoka viszonyának analógiájára szabályozták.[13]

A flotta fejlesztésének kérdése az új minisztériummal sem oldódott meg, ezért Degenfeld hadügyminiszter 1862 februárjában speciális bizottság létrehozását javasolta. A 11 tagú bizottság, melyben mindössze hárman képviselték a haditengerészetet, volt hivatva dönteni a haditengerészet további fejlesztésének irányáról. Ausztriában a követ-

[12] *Bilzer* 1985. 118. o.
[13] *Wagner* 1961. 28–31. o.

kező hetekben parázs vita robbant ki a partvédelmi tábor és a nyílt tengeri flotta hívei között. Ebben a flottaellenes légkörben ült össze a bizottság március 15–16-án. Végül 6:5 arányban a flotta további fejlesztése mellett döntöttek.[14]

A haditengerészetért felelős Tengerészeti Minisztérium létrehozásával, illetve a főparancsnokság és az adminisztratív vezetés szétválasztásával sem oldódott igazán meg Miksa helyzete. A császár öccse, mint nagy költekező, sokak szemében nem volt túl népszerű, hosszabb távon nem volt várható, hogy megtarthatja pozícióját. Miksa számára a kiutat egy külföldi trón elfoglalása jelentette. Már 1861 októberében elkezdődtek tárgyalások a mexikói trónról, végül 1863-ban egy mexikói küldöttség formálisan is felajánlotta a trónt. 1864 januárjában Miksa távozott a haditengerészet éléről, formailag határozatlan időre szabadságra ment. 1864. április 10-én aláírta a miramari szerződést, melyben a mexikói császári címért cserében lemondott esetleges ausztriai trónigényéről, majd négy nap múlva hajóra szállt.

Miksa távozásakor a haditengerészet ellenségei már ugrásra készen álltak, hogy revansot vegyenek. Tudták jól, Ferenc József csak öccse kedvéért támogatta a haditengerészetet, az új helyzetben pedig senki nem fogja megvédeni azt. A következő évek küzdelmeiben végül a haditengerészet történetének legtehetségesebb és legnagyobb formátumú tengerészének, Wilhelm von Tegetthoffnak sikerült megvédenie a flottát a hosszú távú bedarálástól és 1868-ban rendeznie a helyzetét.

Miksa távozásától Lissáig, 1864–1866

A haditengerészet 1856-os önállósítása, a Tengerészeti Minisztérium 1862-es megalakítása, valamint a páncélos program költségeinek biztosítása a hatalmas ellenállással szemben csak a császár nyomásának, öccse tervei melletti személyes kiállásának volt köszönhető. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a haditengerészet ellenségei, amint Miksa kitette a lábát, azonnal megkezdték művének szétverését, a haditengerészet önállóságának korlátozását. Ahhoz, hogy ezt véghezvihessék, természetesen kellett az uralkodó passzív támogatása. Ferenc Józsefet valójában soha nem érdekelte a haditengerészet, amit az érdekében tett, azt öccse miatt tette, Miksa hátrahagyott művének a sorsa viszont már hidegen hagyta, így a flotta ellenségeinek könnyű dolga volt.

Három nappal Miksa Mexikóba való elindulása után, 1864. április 17-én maga Burger tengerészeti miniszter kezdeményezte a haditengerészet parancsnokságának (Marinekommando) megszűntetését. Mindezt azzal indokolta, hogy szükségtelen ezt az állítása szerint kevésbé hatékony középirányító szervezetet fenntartani és a személyi változások ideális alkalmat kínálnak ennek végrehajtására. Emellett azt javasolta, hogy a korábban meglévő flotta- és tengerészcsapat-szemlélő (Flotten- und Marinetruppeninspektor) tisztséget újra vezessék be, a haditengerészeti parancsnok helyettesének megfelelő jogkörrel. Ezen felül nagyarányú megtakarításokat helyezett kilátásba a haditengerészet adminisztrációjának átszervezésével. Burger elsődleges célja e javaslattal az volt, hogy relatíve kis áldozatokkal megmenthesse a minisztériumot.[15]

[14] *Sondhaus* 1989. 216–217. o.
[15] *Wagner* 1961. 49–50. o.

Ferenc József a kérdés vizsgálatára egy bizottságot hívott életre Albrecht főherceg vezetésével. A haditengerészetnek tulajdonképpen óriási szerencséje volt, még ha ennek rögtön nem is látszottak meg teljesen a következményei. 1864 januárjában kitört a háború Dánia, illetve Poroszország és Ausztria között Schleswig és Holstein miatt. Miután Ausztriának volt egyedül számottevő flottája, neki kellett a tengeri hadszíntéren helyt állnia. A Dánia ellen küldendő flotta felszerelése nagyon elhúzódott, így az éppen a Szuezi-csatorna munkálatait megszemlélő Tegetthoff sorhajókapitányt, Miksa korábbi bizalmasát, a flotta kétségkívül legtehetségesebb tengerészet küldték előre. Tegetthoff két fregattjával 1864. május 9-én Helgolandnál megtámadta a közelítő dán köteléket. Az ütközetet követően mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet. Ettől függetlenül Tegetthoff karrierje hatalmas lökést kapott, az uralkodó az ütközet másnapján ellentengernaggyá léptette elő. Miután Tegetthoff lett a haditengerészet vitathatatlan hősévé vált, egyszerűen nem lehetett kihagyni a bizottságból. A bizottságban ennek köszönhetően lett egy valódi ellensúlya a haditengerészettel ellenséges erőknek, mivel a többi résztvevő tengernagy súlytalannak számított.

A Cuxhavenből október elején visszatért Tegetthoff saját elképzeléseit tartalmazó munkáját 1864. október 9-i dátummal nyújtotta be. Különböző változatok elemzése és elvetése után arra a következtésre jutott, hogy a haditengerészet adminisztrációjának és katonai vezetésének élén ugyanannak a személynek kell állnia, aki nem lehet civil, csakis tengernagy. A Tengerészeti Minisztérium fennálló formájában problémát jelentett, hogy egyszerre tartozott alá a hadi- és a kereskedelmi tengerészet, ami kibékíthetetlen ellentéteket okozott. A haditengerészet vezetésének a Hadügyminisztérium alá rendelését annak egy osztályaként szintén problematikusnak találta. Úgy vélte, a tengerészeti ügyekkel kapcsolatos speciális szaktudás miatt a haditengerészeti helyettesnek a szakterületén kvázi miniszternek kellene lennie, ami ellentmondana a Hadügyminisztériumon belüli szigorú alá- és fölérendeltségi viszonyoknak. A hadügyminiszter képtelen lenne a haditengerészetre megfelelő figyelmet fordítani, különösen, ha komoly fejlesztésekre és ehhez megfelelő mértékű finanszírozásra lenne éppen szükség.[16]

Tegetthoff munkájához Leopold Rzikowsky vezérőrnagy, aki közeli viszonyt ápolt Lipót főherceggel, a későbbi flottaszemlélővel, fűzött kritikai megjegyzéseket. Rzikowsky egyáltalán nem látta problematikusnak a haditengerészet Hadügyminisztérium alá rendelését. Úgy vélte, egy arra alkalmas tengernagy (Bourguignon vagy Fautz) lehetne a Hadügyminisztériumba tagozott haditengerészeti adminisztráció vezetője, míg egy főherceg a haditengerészet főparancsnoka vagy flottaszemlélő. Rzikowsky nyíltan Lipót főherceg mellett kampányolt, aki ekkor a műszaki csapatok szemlélője volt, mondván, neki megvan a megfelelő technikai képzettsége. Tegetthoff még egyszer megpróbált kiállni az egységes vezetés mellett. Azt javasolta, a flottaszemlélő legyen a miniszter helyettese. Rzikowsky a flottaszemlélői és a helyettesi funkció összevonását lehetetlennek tartotta. Jól látszott, Rzikowsky minden erejével azon fáradozik, hogy Lipót főherceg számára egy posztot kreáljanak, illetve a haditengerészet jelentőségét visszaszorítsák. Maga Ferenc József sem bízott teljesen Rzikowsky terveiben, mivel attól tartott, hogy a haditengerészet túlságosan a Reichsrat befolyása alá kerülhet.[17]

[16] *Wagner* 1961. 51. o.
[17] *Wagner* 1961. 52–53. o.

1864. december 16–17-ére egy konferenciát tűztek ki, ahol a következő kérdésekben kellett döntésre jutni: az igazgatási és a katonai ügyek szétválasztása, a flottaszemlélő kinevezése és viszonya a miniszterrel, a haditengerészeti parancsnokság megszűntetése. Az ülés előtt közvetlenül felkerült a napirendre a haditengerészet költségvetési önállóságának kérdése is, de végül ezt kihúzták. A tervezett, Hadügyminisztériumon belüli tengerészeti osztály (Marinesektion) szerkezeténél a Tengerészeti Minisztériumot vették alapul. Kérdésként felmerült, hogy mely hatáskörök kerüljenek át közvetlenül a Hadügyminisztériumba és melyek maradjanak a tengerészeti osztálynál. A hadügyminiszter, Ritter von Franck altábornagy szinte minden hatáskört el akart venni a tervezett tengerészeti osztálytól, mintegy visszaállítva az 1856 előtti állapotot, még a flotta költségvetést is a Hadügyminisztérium kezelte volna, igaz, a hadseregétől elkülönítve.[18]

A konferencián maga a császár elnökölt, résztvevői Albrecht és Lipót főhercegek, von Franck hadügyminiszter, Fautz altengernagy, Tegetthoff ellentengernagy és Crenneville altábornagy voltak. Az uralkodó bejelentette a tengerészeti osztály megalakítását, melynek élén egy tengernagy áll, s mely maga kezeli a költségvetését, illetve a flottaszemlélői (Marinetruppen- und Flottenispektor) poszt létrehozását. Tegetthoff törekvése az adminisztratív és a katonai vezetés koncentrációjára nem járt sikerrel, de legalább egy igen fontos elem, a haditengerészet költségvetésének önállósága megmaradt. A haditengerészeti parancsnokság megszűnésével és a flottaszemlélői poszt létrehozásával kapcsolatban nem hangzott el ellenvetés. Tegetthoff egy-két részterületen szeretett volna nagyobb önállóságot biztosítani a haditengerészetnek, de ezeket a javaslatait sem fogadták el. A haditengerészeti parancsnokság formailag 1865. január 1-jén megszűnt. A császár 1865. július 27-i leirata elrendelte a Tengerészeti Minisztérium megszűntetését és a flottaszemlélői tisztség felállítását, mindkettőt augusztus 1-jei határidővel. A megszűnő minisztériumból a haditengerészettel kapcsolatos osztályok a tengerészeti osztályba, a Hadügyminisztérium alá kerültek, míg a kereskedelmi tengerészettel kapcsolatosak a Kereskedelmi Minisztériumba.[19] Flottaszemlélővé Lipót főherceget nevezték ki, aki emellett megmaradt a műszaki csapatok szemlélője is. A tengerészeti osztály főnöke (Chef der Marinesektion) Fautz altengernagy lett.[20]

Az flottaszemlélő székhelye Bécsben volt, hatásköre hasonló volt, mint a korábbi parancsnoknak, azzal a fontos különbséggel, hogy nem volt fővezérleti jogköre, illetve a kikötő-admiralitások nem tartoztak a parancsnoksága alá. Az abszolút hozzá nem értő Lipót flottaszemlélőként több kárt okozott, mint hasznot, tevékenysége csak feszültséget keltett a tisztek különböző csoportjai között. Nagy hangsúlyt fektetett Tegetthoff háttérbe szorítására és saját kegyeltjeit léptette sorban elő.[21] Lipót első számú pártfogoltja Friedrich von Pöck volt, Tegetthoff ádáz ellensége.[22] Pöck Lipót adjutánsa és tengerészeti tanácsadója lett.

[18] *Wagner* 1961. 53–54. o.
[19] *Wagner* 1961. 54–56. o.
[20] *Schmidt-Brentano* 1997. 124., 195. o.
[21] *Höbelt* 1987. 732. o.
[22] Tegetthoff dicséreteinek és kitüntetéseinek hosszú sorából egyetlen írásbeli megrovás lóg ki: ezt Pöcktől, mint hajórajparancsnoktól kapta 1861 júniusában két horgonyon álló hajóhoz való hozzáütközésért. *Schmidt-Brentano* 1997. 179. o.

Ausztria a Szuezi-csatorna építésének megkezdését követően expedíciót szándékozott küldeni a Távol-Keletre, hogy utat törjön a majdani kereskedelmi kapcsolatok számára. A kereskedelmi és gazdasági kérdések iránt mindig is fogékony Tegetthoff számára régi vágya látszott teljesülni, amikor 1866 márciusában Bécsbe rendelték és közölték vele, hogy őt szemelték ki az expedíció parancsnokának. A döntésben fontos szerepe volt régi barátjának, Wüllerstorf kereskedelmi miniszternek, ugyanakkor Lipót és Pöck rendkívül boldog volt, hogy hosszú időre távol tudhatják Tegetthoffot Bécstől és az Adriától. Már ekkor, márciusban kérdéses volt, hogy megvalósul-e az expedíció a fenyegető háború miatt.[23] Miután 1866. április 8-án Berlinben aláírták a porosz–olasz szövetségi megállapodást, ami kétségtelenné tette, hogy hamarosan kitör a háború Poroszországgal és Olaszországgal, az expedíció törlésre került.

A flotta harckészültségbe helyezésére április 30-án érkezett meg a parancs Bécsből. Május 9-én Tegetthoffot hivatalosan is kinevezték az aktív flotta élére. Tegetthoff nagy erővel látott neki, hogy a flotta összes nagyobb hajóját hajózásra alkalmas állapotba hozza. Szervezési ügyekben komoly segítségére volt Fautz, aki ekkor a tengerészeti osztály főnöke mellett a flottaszemlélő helyettese is volt. Az olasz flotta páncélos hajókban lévő 12:7 arányú fölénye mellett a legnagyobb gondot az jelentette, hogy a Krupp cég a megromlott helyzetre tekintettel nem szállította le a megrendelt ágyúkat,[24] így az osztrák flotta gyakorlatilag nem rendelkezett páncéltörésre alkalmas lövegekkel. A két legújabb páncélost, melyek építésére még Miksa biztosította a pénzt, kénytelenek voltak sebtében simacsövű elöltöltőkkel felszerelni.

Június 14-én Poroszország hadat üzent Ausztriának, majd június 20-án ezt követte az olasz hadüzenet. A Tegetthoff vezette operatív flotta hivatalosan Albrecht főherceg alárendeltségébe került. A flottaszemlélő tiszt megszűnt, Lipót májusban a 8. hadtest parancsnoka lett. Albrecht főherceg főhadiszállására tengerészeti összekötőként Pöcköt delegálták. Június 26-án, miután vereséget mért Custozánál az olasz hadseregre, Albrecht szabad kezet adott Tegetthoffnak. Másnap az osztrák flotta egy része felvonult Ancona előtt, de az olasz hajók a parti erődök védelmében, illetve a kikötőben maradtak, ami demoralizálóan hatott a fiatalabb olasz tisztekre.

Július 3-án a háború lényegében Königgrätznél eldőlt, míg a sokáig habozó olasz parancsnok, Carlo di Persano tengernagy végül csak a király határozott parancsára futott ki július 16-án Lissa szigetének elfoglalására. Július 19-én Tegetthoff ignorálva a Hadügyminisztérium kifutást megtiltó parancsát a teljes operatív flottával Lissa felmentésére indult. Tegetthoff másnap, július 20-án menetből megtámadta a Lissát ostromló olasz flottát. Az alig több mint három órás csatában Tegetthoff győzelmet aratott a jelentős fölényben lévő olasz flotta felett. Míg az osztrákok egy hajót sem vesztettek, két olasz páncélos elsüllyedt. A győzelemben Tegetthoff után felül álló érdemei mellett szerepet játszott az olasz flotta vezetésén belüli nyílt rivalizálás és Persano inkompetenciája.[25] A lissai győzelem hírére a szárazföldön tartózkodó Pöck állítólag dührohamot kapott, vélhetően ő Tegetthoff vereségére és karrierjének derékba törésére fogadott. Ebben csalat-

[23] Tegetthoff levele Sternecknek, 1866. március 24. Közli: *Sterneck* 1901. 140–141. o.

[24] A legújabb kutatások szerint viszont nem ez volt a helyzet. Az osztrák fél nem vette át az ágyúkat, mert gyenge volt a minőségük. – M. Christian Ortner szóbeli közlése.

[25] A csatáról bővebben: *Krámli* 2016.

koznia kellett, Ferenc József a csata másnapján Tegetthoffot altengernaggyá léptette elő, később pedig a Mária Terézia rendet adományozta neki.

Egy nappal a Cormonsban megkötött fegyverszünet után, augusztus 13-án Tegetthoff nagy flottaparádét rendezett Triesztben. Ferenc József visszautasította a részvételt, az uralkodót Albrecht főherceg képviselte, ami miatt Tegetthoff komoly csalódottságot érzett. A lissai győzelem után sokan azt várták, hogy Tegetthoff valamilyen formában a haditengerészet élére kerül. Maga Tegetthoff azonban szkeptikus volt a győzelem hatását illetően. Tudta, elsősorban Bécsben kell ahhoz jól feküdni, hogy Lissa pozitívan befolyásolhassa a haditengerészet jövőjét. Ebben nem is tévedett.

Lissától az újjászervezésig, 1866–1868

Szeptember végén az operatív flottát leszerelték, és Tegetthoff levonta lobogóját. Bécsben azt pletykálták, hogy az altengernagy kegyvesztett lett. E pletykáknak komoly táptalajt adott, hogy az uralkodó fenntartotta az 1865-ben kialakított rendszert: a tengerészeti osztály élén továbbra is Fautz állt, míg az északi frontról visszatért Lipót szeptemberben ismét elfoglalta a flottaszemlélői posztot. Ráadásul október 1-jétől a gyűlölt riválisa, Pöck lett a flottaszemlélő helyettese. Tegetthoff Bécsbe utazott, ahol megpróbált küzdeni a haditengerészet nagyobb önállóságáért. Erről a következőket írta egy levelében: „Utálom a hadsereg gyámkodását, miközben nem értik, mire van szükségünk; utálom a főhadsegédi hivatal és a fent lévő bölcs emberek állítólagos mindentudóságát, amikor a magas uraknak az emlékezete nyolc évre nyúlik vissza. A legvalószínűbb az, hogy ha újra Bécsbe megyek, mint 1864 végén, az első ülések után, mint vörös republikánust kihajítanak, vagy végre ráhagyják a haditengerészetre, hogy saját belátása szerint intézze az ügyeit. Haditengerészet alatt a flottát értem, nem pedig a farizeusok bandáját, akik Bécsben a meleg szobában a hajók számára szabályzatokat faragnak.”[26]

Tegetthoff próféciája igaznak bizonyult: novemberben Ferenc József hosszú tanulmányútra küldte Nagy-Britanniába, az Egyesült Államokba és Franciaországba. Decemberben érkezett Nagy-Britanniába, onnan januárban továbbindult az Egyesült Államokba. Májusban visszatért Nagy-Britanniába, majd innen Párizsba, a világkiállításra utazott. Párizsban érte egykori patrónusa, Miksa 1867. június 19-i kivégzésének híre. A Habsburgokat sújtó családi tragédia paradox módon a haditengerészet számára szerencsésnek bizonyult, végső soron ez segítette Tegetthoffot a haditengerészet élére, s tette lehetővé annak újjászervezését. Tegetthoffot rögtön hazahívták, s rábízták a kényes diplomáciai feladatot, hogy a NOVARA fregattal, Miksa kedvenc hajójával hozza haza a kivégzett császár holttestét[27] és a mellette szolgáló az önkéntes csapat maradékát.

A feladat nem volt egyszerű, mivel Benito Juarez mexikói elnök rendszerének Bécs általi elismerését szabta feltételéül Miksa holtteste kiadásának. Tegetthoff először Washingtonba utazott előkészíteni a diplomáciai missziót, majd augusztus végén érkezett meg Mexikóba. Az osztrák–magyar közös Külügyminisztérium 1867. szeptember 25-i dátummal hivatalos megkeresésben kérte Juarezt a császár holttestének kiadására, ami felért a köztársaság de facto elismerésével. Tegetthoff ezt október 31-én adta át, és innen-

[26] Idézi: *Schmidt-Brentano* 1997. 185. o.
[27] Miksát a kivégzés után bebalzsamozták és holtestét közszemlére tették.

től kezdve minden akadály elhárult.[28] Tegetthoff 1868. január elején érkezett vissza Miksa holttestével Triesztbe, majd részt vett január 18-án Bécsben a néhai császár temetésén. Ferenc József mély hálát érzett Tegetthoff iránt, s végül az eredményes mexikói misszió sokkal többet lendített a haditengerészet ügyén, mint a lissai győzelem.

Négy esztendő alatt háromszor jött el a kínálkozó alkalom Tegetthoff számára, s mindháromszor sikerült kihasználnia azt, köszönhetően a tehetség és a szerencse kombinációjának. 1864-ben a helgolandi ütközet megalapozta helyzetét, mint a birodalom első számú haditengerészét. A lissai győzelem nagymértékben megerősítette ezt, s megajándékozta a győztes hadvezér nimbuszával. A mexikói misszió pedig hálára kötelezte az uralkodót, s megnyitotta a haditengerészet élére vezető utat. Érthető ugyanakkor Tegetthoff és a tisztikar egy részének keserűsége: a sokkal nagyobb jelentőségű lissai győzelem után gyakorlatilag nem történt semmi, sőt félig-meddig félreállítás követte, míg végül az uralkodói család privát ügyének tekinthető misszió hozta meg azt, amiről úgy gondolták, hogy Lissa után meg kellett volna történnie.

Míg Tegetthoff az Egyesült Államokban tartózkodott, megtörtént a kiegyezés, mellyel létrejött a dualista államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia. A birodalom belügyileg önálló két felét az uralkodó személyén túl a közös ügyek rendszere kötötte össze: a külügy, a hadügy és az ezek költségeit biztosító közös pénzügy. A közös intézmények költségeit Ausztria és Magyarország a megállapított kvóta arányában fedezte. Az uralkodó, mint legfelsőbb hadúr joga volt a birodalom fegyveres erejének vezénylete, a katonai döntések végső meghozatala. A Monarchia védelmének gerincét a közös haderő alkotta, melyért a Bécsben székelő közös minisztériumok egyike, a közös Hadügyminisztérium élén álló közös hadügyminiszter volt a felelős. A hadügy kereteit az 1868 végén a birodalom mindkét felében meghozott törvények határozták meg. A Monarchia fegyveres ereje három vonalra oszlott. Az első vonalat a közös haderő, a szárazföldön a közös hadsereg alkotta. A második vonalat a csak Magyarországról kiegészülő m. kir. Honvédség, illetve osztrák megfelelője, a k. k. Landwehr alkotta, melyek saját honvédelmi minisztériumuk alárendeltségébe tartoztak. A harmadik vonalat a csupán háborúban létrehozandó m. kir. Népfelkelés és osztrák párja, a k. k. Landsturm képezte.

Témánk szempontjából legfontosabb a közös haderő, mely két haderőnemre oszlott, a hadseregre és a haditengerészetre. A haderő létszámát, illetve az újonclétszámot a két törvényhozás állapította meg tízévente, míg a közös haderő költségvetését a két törvényhozás tagjaiból alakított delegációk szavazták meg évente. A haditengerészetnek 1857 óta önálló költségvetése volt, s mint láttuk, ezt még Miksa távozása után is meg tudta őrizni. A haditengerészet esetében a létszám és a költségvetés relációjában nagyobb jelentősége volt a költségvetésnek, mint a hadsereg esetében, ugyanis ez a haderőnem relatíve kis létszámmal igen drága technikát üzemeltetett. A haditengerészet esetében, ellentétben a szárazföldi haderővel, nem létezett második, illetve harmadik vonal. Magyar részről időnként, főként a századfordulót követően, felmerült ugyan valamiféle magyar haditengerészeti második vonalnak az igénye, de ez a politikain túl a gyakorlati és technikai irrealitások birodalmába tartozott.

A Mexikóból visszatért Tegetthoffot január közepén bizalmasan megkereste a hadügyminiszter, Franz von Kuhn altábornagy és arra kérte, hogy vesse papírra elképzeléseit a

[28] *Schmidt-Brentano* 1997. 189. o.

haditengerészet szervezetéről, melynek során nem kell tekintettel lennie a fennálló állapotra. Megsúgta azt is, hogy az uralkodó a haditengerészet egyik befolyásos vezető pozíciójába akarja kinevezni.[29] A hálás Ferenc József mellett több befolyásos támogatója volt. Az egyikük Albrecht főherceg, és közéjük tartozott az uralkodó anyja, Zsófia főhercegnő is, aki már 1866-ban felemelte a szavát az érdekében.[30] Kedvenc fia földi maradványainak hazahozatala minden bizonnyal csak növelte a főhercegnő iránta érzett szimpátiáját.

Tegetthoff 1868. február 3-án küldte meg válaszát a hadügyminiszternek. Mutatva, hogy az előterjesztését nem személyes megfontolások motiválták, egyszerűen 1864-es előterjesztése másolatát küldte el. Kísérőlevelében megírta, hogy mind 1864-es, mind az 1866-os tapasztalatai alapján fenntartja 1864-ben megfogalmazott álláspontját. A legcélravezetőbbnek egy olyan, független központi irányítószerv felállítást nevezte, melynek főnöke – legyen akár tengerészeti miniszter akár a haditengerészet parancsnoka – a flotta hadrafoghatóságáért az uralkodónak, míg a költségvetés szabályos felhasználásáért a delegációknak felelős.[31]

Február 15-én Tegetthoff egy részletes tervezetet nyújtott be a hadügyminiszternek. Bevezetésként megemlítette, hogy lehetetlen feladat két olyan egymás mellé rendelt szervezet, mint a tengerészeti osztály és a flottaszemlélőség hatáskörének pontos meghatározása, így nem biztosítható a vezetés egysége és átláthatósága, ezért a haditengerészet vezetését teljes egészében a tengerészeti osztályra kell bízni.[32] Ezzel a megjegyzéssel egyszerre pörkölt oda két leggyűlöltebb ellenfelének, Lipót főhercegnek és Pöcknek.

Tegetthoff a következőkben azt fejtegette, hogy a tengerészeti osztály, mint a Hadügyminisztérium egy osztálya, alapvetően eltér a minisztérium többi osztályától, ezért gyakorlatilag az történt, hogy a Tengerészeti Minisztérium, a maga teljességében, mint elkülönült szekció került bekebelezésre a Hadügyminisztériumba. A továbbiakban a hadügyminiszter és a tengerészeti osztály vezetőjének lehetséges viszonyát boncolgatta. Úgy vélte, ha a tengerészeti osztály vezetője a tengerészeti ügyekben szabad kezet kap, akkor de facto miniszterként működik. Abban az esetben pedig, ha a miniszter tengerészeti ügyekben ténylegesen elöljárója az osztályvezetőnek és beleszól azokba, akkor viszont félő, hogy a haditengerészet ügyeit a hadsereg szemszögéből ítélik meg, ami hátrányos a flottára. Végül arra jutott, hogy a legjobb megoldás egy Tengerészeti Minisztérium felállítása lenne. Hozzátette: amennyiben ez politikai okokból nem lenne lehetséges – itt Magyarországra és a kiegyezésre gondolt –, akkor is de facto önállónak kell lennie a haditengerészet vezetésének, és csak névlegesen lehet része a Hadügyminisztériumnak. Mindezt a gyakorlatban úgy képzelte el, hogy a hadügyminiszter az első számú vezetője a hadügyeknek. Ezt a jogkörét a szárazföldi haderő esetében személyében gyakorolja, míg a haditengerészet ügyében ezt a hatáskört leadja a haditengerészeti helyettesének. A tengerészeti helyettes közvetlenül lenne felelős az uralkodónak a haditengerészet hadrafoghatóságáért, míg a delegációknak és a két törvényhozásnak a költségvetés szabályszerű felhasználásáért. A haditengerészeti helyettesnek joga lenne előterjesztéseket benyújtani közvetlenül az uralkodónak.[33]

[29] *Wagner* 1961. 61. o.
[30] *Sondhaus* 1994. 8. o.
[31] *Wagner* 1961. 61. o.
[32] *Wagner* 1961. 62. o.
[33] *Wagner* 1961. 62–63. o.

Tegetthoff fenti javaslatát Kuhn február 23-án küldte át az uralkodónak, egyetértve a benne foglaltakkal. Kuhn ezt egy provizóriumnak nevezte, mely addig tart, amíg a politikai és egyéb körülmények lehetővé nem teszik egy Tengerészeti Minisztérium megalakítását. Ahogy ez már szokott lenni, ez a provizórium fő vonalaiban kerek ötven esztendeig maradt érvényben. Az uralkodó katonai irodájának vezetője Friedrich von Beck ezredes a következő megjegyzéseket fűzte a javaslathoz: a miniszteri felelősség elve alapján a miniszter és a tengerészeti helyettese egyenlő mértékben lehetnek felelősek az uralkodónak a flotta harckészültségéért, míg a költségvetésért a két törvényhozás előtt kizárólag a miniszter lehet a felelős.[34]

Február 25-én Ferenc József kinevezte Tegetthoffot a tengerészeti osztály élére, valamint ezzel egy időben a haditengerészet parancsnokának is. Február 29-én elmozdította Lipótot a flottaszemlélői tisztségből, ami ezzel meg is szűnt.[35]A tengerészeti osztály vezetőjének felelősségi köre végül Beck megjegyzései alapján alakult: a miniszter és a tengerészeti osztály vezetője egyforma mértékben lett felelős a flotta hadrafoghatóságáért az uralkodó előtt, míg a haditengerészet költségvetéséért a delegációk előtt a miniszter viselte a felelősséget. A tengerészeti osztály vezetőjének joga volt az uralkodónak előterjesztéseket közvetlenül beterjeszteni, de csak a hadügyminiszter egyetértő láttamozását követően.[36]

A tengerészeti osztály szervezetének átalakítására tett javaslatát Tegetthoff március 12-én terjesztette elő. Az ügyeket két nagy ügycsoportba (Geschäftsgruppe) osztotta: az első a személyi ügyekkel, a második a technikai ügyekkel foglakozott, az ezektől független 8. osztály (Abteilung) feladata a számvitel volt. Az egyes Geschäftsgruppék alá hét osztály tartozott, ezek is arab számokat kaptak 1-től 7-ig. Az új rendszer májussal került bevezetésre, majd az év végén lejáró próbaidőt követően véglegesítésre. A tengerészeti osztály élén a tengerészeti osztály vezetője (Chef der Marinesektion) állt, illetve a helyettese. Alájuk tartozott a központi iroda (Zentralkanzlei), az I. és a II. Geschäftsgruppe, valamint a 8. és 9. osztály (számvitel, hadbíróság). Miután a haditengerészetnek nem volt vezérkara, mint a hadseregnek, áprilisban Tegetthoff létrehozta haditengerészet parancsnokának adjutánsi hivatalát, mely közvetlenül a tengerészeti osztály parancsnokának alárendeltségében állt. E szervezet volt hivatott ellátni a vezérkari feladatokat, persze egy valódi vezérkarnál jóval alacsonyabb szinten. Adjutánsnak Tegetthoff régi barátját, a lissai csatában zászlóshajójának kapitányát, Max von Sterneck sorhajókapitányt nevezte ki.

Tegetthoff reformjai más területekre is kiterjedtek. A velencei időktől kezdve a legénységi állomány több csoportba szerveződött, a matrózok mellett voltak tengerészgyalogosok és szárazföldi tüzérek, akiknek saját tisztjeik parancsoltak. 1858. óta, más nemzetekkel ellentétben, az osztrák hadihajók fedélzetén tengerészgyalogosok nem szolgáltak. Tegetthoff megszűntette ezek különállását, feladatuktól függetlenül egy nagy szervezetbe (Matrosenkorps) osztotta be őket. A különálló tengerészgyalogos tisztikart megszűntették, a tüzérség tisztjeiből műszaki hivatalnokok lettek. Sokan úgy vélték, emiatt komoly elégedetlenség lesz körükben, de a magasabb fizetések és egyéb szociális kedvezmények

[34] *Wagner* 1961. 64. o.
[35] *Schmidt-Brentano* 1997. 197. o.
[36] *Wagner* 1961. 64. o.

miatt végül nem panaszkodtak az átminősítésért.[37] Kezdeményezte továbbá a hat év szünet után 1866 ismét megnyitott, immár Fiumébe költöztetett Haditengerészeti Akadémia reformját. A reform lényege a brit mintájú gyakorlatias oktatásról a széles körű közismereti műveltséget is adó francia rendszerre való áttérés volt.[38]

A kiegyezés haditengerészetre nézve legfontosabb közvetlen következménye az volt, hogy most már nem egy, hanem két testülettel is meg kellett évente szavaztatni a költségvetését. A haditengerészettel szemben amúgy sem barátságos Reichsrat, illetve delegációja mellé felsorakozott a még inkább flottaellenes magyar delegáció. A tengerészeti osztály vezetőjének joga volt önállóan beterjeszteni a haditengerészet költségvetését a delegációknak. Tegetthoff először 1868 decemberében Budapesten állt a delegációk elé. Elsősorban győztes hadvezéri mivoltának és presztízsének köszönhetően sikerült megszavaztatnia két új páncélost. Tegetthoffnak szerencséje volt a delegációkkal: 1870 rekordösszegű költségvetést tudott biztosítani a flotta számára. 1871-ben bekövetkezett halála után viszont évekig hol a magyar, hol az osztrák delegáció szavazta le az amúgy sem túl magas költségvetési javaslatokat.

Tegetthoff, aki meggyőződéses liberális és német nacionalista volt, maga is politizálni kezdett. 1867-től tagja volt a Reichsratnak az Alkotmánypárt színeiben, sőt, a jövő egyik politikai reménységeként tartották számon. Párttársaival ugyanakkor ellentétbe került a flotta költségvetése miatt, mivel többen közülük a haditengerészeti költekezés nagy ellenfelei voltak. Mint német nacionalista, károsnak tartotta a kiegyezést, magánleveleiben gyakran kikelt a „kiegyezés-komédia" ellen, s remélte, nem lesz hosszú életű.[39] Nem gondolta, hogy az általa provizórikusnak remélt kiegyezés és a provizórikusnak gondolt haditengerészeti adminisztráció és szervezet pontosan ugyanaddig fog fennmaradni, a Monarchia összeomlásáig. Tegetthoff egészségi állapota 1870-ben megromlott, a szájában lévő tumor kiújult, így több hónapra betegszabadságra ment. A betegség mellett el kellett viselnie, hogy helyettesévé örök riválisa, Pöck lépett elő. 1871 elején egészségi állapota tovább romlott, végül, miután egy vacsoráról lázasan gyalog kellett hazamennie, néhány napon belül, április 7-én, 43 évesen tüdőgyulladásban meghalt.

Tegetthoffnak, köszönhetően egy Habsburgokat sújtó családi tragédiát követő kényes diplomáciai ügy megoldásának, 1868 elején sikerült megkötnie a maga „kiegyezését" Ferenc Józseffel a haditengerészet irányításáról. Persze, mint minden kiegyezés, ez sem esett egybe az általa ideálisnak vélt rendszerrel. Megalkotásakor senki nem gondolta, hogy fő vonalaiban ötven esztendőn keresztül fennmarad, s megszűnése egybeesik a flotta megszűnésével. Ahogy az 1890-es, 1900-as években megindult a flotta komolyabb mérvű fejlesztése, az 1868-ban létrehozott keretek egyre szűkebbnek bizonyultak. Ferenc József azonban ragaszkodott hozzájuk, így 1900-ban elvetette Hermann von Spaun tengernagy, a haditengerészet akkori parancsnokának reformjavaslatait. Az 1910-es évek elején már nyílt titok volt, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös, a haditengerészet nagy patrónusa trónra léptekor egy Haditengerészeti Minisztérium felállítását tervezi, mely a negyedik közös minisztérium lett volna. Ferenc Ferdinánd halála és az első világháború kitörése miatt végül fő vonalaiban minden maradt a régiben, 1918 októberéig.

[37] *Höbelt* 1987. 734–737. o.
[38] *Salcher* 1902. 32., 69. o.
[39] *Sondhaus* 1994. 25. o.

Bibliográfia

Benko 1884.	*Jerolim Freiherr Benko von Boinik:* Geschichte des k. k. Kriegsmarine wahrend der Jahre 1848 und 1849. Wien, 1884.
Bilzer 1885.	*Franz Bilzer:* KAISER. Linienschiff und Kasemattschiff der k. (u.) k. Kriegsmarine. *Marine-Gestern, Heute,* 1985/4.
Dahlerup 1911.	*Hans Birch von Dahlerup:* Im österreichischen Diensten. Berlin, 1911.
Höbelt 1987.	*Lothar Höbelt:* Die Marine. In: Die Habsburgermonarchie. 5. Bd. Die bewaffnete Macht. Wien, 1987.
Krámli 2016.	*Krámli Mihály:* A lissai csata. *Honvédségi Szemle,* 2016/5. 139–149. o.
Salcher 1902.	*Peter Salcher:* Geschichte der k. u. k. Marine-Akademie. Pola, 1902.
Schmidt-Brentano 1975.	*Antonio Schmidt-Brentano:* Die Armee in Österreich: Militär, Staat und Gesellschaft 1848–1867. Boppard am Rhein, 1975.
Schmidt-Brentano 1997.	*Antonio Schmidt-Brentano:* Die österreichische Admirale I 1808–1895. Osnabrück, 1997.
Sondhaus 1989.	*Lawrence Sondhaus:* The Habsburg Empire and the Sea. Austrian Naval Policy 1797–1866. West Lafayette, 1989.
Sondhaus 1994.	*Lawrence Sondhaus:* The Naval Policy of Austria–Hungary 1867–1918. West Lafayette, 1994.
Sterneck 1901.	*Maximilian Daublebsky von Sterneck:* Erinnerungen aus den Jahren 1847–1897. Budapest–Leipzig, 1901.
Wagner 1961.	*Walter Wagner:* Die obersten Behörden der k. u. k. Kriegsmarine 1856–1918. Wien, 1961.

Mihály Krámli

A HISTORIC PERIOD: THE IMPERIAL–ROYAL NAVY IN 1864–1868

(Abstract)

The Imperial–Royal Navy had been a stepchild to the Habsburg armed forces for decades after its foundation in 1786. Following the shocking events of the Venetian Revolution in 1848, a decision was made on the reform and significant development of the Navy in 1849-1850. In 1854, Franz Joseph's ambitious brother Archduke Ferdinand Maximilian was made head of the Navy. During the ten years of his command he turned the navy into an organisation completely independent from the army, and he launched the construction of ironclads in 1860. The political changes that began in Austria after the military defeat in 1859 made Maximilian's position at the head of the navy difficult, thus he finally occupied the throne of Mexico in 1864.

Exploiting Maximilian's leave, the enemies of the fleet launched an attack against the independence of the navy. The navy's command and the Marineministerium ceased to exist in 1865, and the latter was merged into the Ministry of Defence as a department under the name Marinesektion. No further funds were allocated to the navy for the construction of new ironclads. The fleet-observer position was set up where the incompetent Archduke Leopold was appointed. The most talented officer of the fleet, Wilhelm von Tegetthoff, tried to do something against these changes, but he failed this time. The Austrian fleet, led by Tegetthoff, defeated the much stronger Italian fleet at Lissa in 1866. Many expected the ruler to appoint Tegetthoff to the head of the navy then, but this is not what happened. Finally, after Tegetthoff managed to bring home the body of the executed Maximilian from Mexico in 1867, he was asked to elaborate his ideas about the command of the navy in early 1868. Tegetthoff was aware that the current political situation would not allow the complete restoration of the independence of the navy, and thus he presented a compromise proposition. Franz Joseph accepted the plan and appointed Tegetthoff commander of the navy and chef of the Marinesektion. When set up, the new system was meant to be temporary, but finally it lasted until 1918.

Mihály Krámli

EINE SCHICKSALSTRÄCHTIGE ZEIT: DIE KAISERLICH-KÖNIGLICHE KRIEGSMARINE IN DEN JAHREN 1864–1868

(Resümee)

Die kaiserlich-königliche Kriegsmarine war ab ihrer Gründung im Jahr 1786 Jahrzehnte hindurch das Stiefkind der habsburgischen bewaffneten Kräfte. Nach den schockierenden Ereignissen der Revolution von Venedig im Jahr 1848 wurde im Jahr 1849–1850 eine Entscheidung über die Reform und bedeutende Entwicklung der Kriegsmarine gefällt. Im Jahr 1854 kam der ambitionierte jüngere Bruder Franz Josephs, Erzherzog Ferdinand Maximilian, an die Spitze der Kriegsmarine. Während der zehnjährigen Periode, die er als Oberbefehlshaber der Kriegsmarine verbrachte, machte er sie von der Armee vollkommen unabhängig und begann im Jahr 1860 mit dem Bau der Panzerschiffe. Die nach der Niederlage im Krieg im Jahr 1859 beginnenden politischen Veränderungen erschwerten die Aufgabe Maximilians an der Spitze der Kriegsmarine, sodass er schließlich im Jahr 1864 den mexikanischen Thron bestieg.

Die Gegner der Flotte nutzten den Abgang Maximilians und leiteten einen Eingriff gegen die Selbständigkeit der Marine ein. Im Jahr 1865 wurde das Oberkommando der Kriegsmarine abgeschafft und das Marineministerium aufgelöst, wobei Letzteres unter dem Namen Marinesektion ins Kriegsministerium eingegliedert wurde. Auch für den Bau neuer Panzerschiffe erhielt die Flotte kein Geld mehr. Es wurde der Posten des Inspektors der Flotte geschaffen, zu dem der inkompetente Erzherzog Leopold ernannt wurde. Der talentierteste Admiral der Flotte, Wilhelm von Tegetthoff, versuchte gegen diese Veränderungen aufzutreten, zu diesem Zeitpunkt jedoch noch ohne Erfolg. Im Jahr 1866 besiegte die unter dem Kommando Tegetthoffs stehende österreichische Flotte bei Lissa die weitaus stärkere italienische Flotte. Viele erwarteten danach, dass der Herrscher

Tegetthoff an die Spitze der Kriegsmarine ernennen wird, wozu es aber nicht kam. Schließlich erhielt er Anfang 1868, nachdem Tegetthoff erfolgreich den Leichnam des im Jahr 1867 in Mexiko hingerichteten Maximilian nach Hause gebracht hatte, den Auftrag, seine eigenen Vorstellungen über die Führung der Kriegsmarine auszuarbeiten. Tegetthoff wusste, dass in der gegebenen politischen Situation die vollständige Unabhängigkeit der Kriegsmarine nicht wiederhergestellt werden kann – deshalb unterbreitete er einen Kompromissvorschlag. Franz Joseph genehmigte den Vorschlag und ernannte Tegetthoff zum Marinekommandanten und zum Chef der Marinesektion. Bei der Aufstellung war man der Ansicht, dass das neue Konzept nur vorübergehend sein werde, schließlich blieb es bis zum Jahr 1918 bestehen.

Mihály Krámli

UNE PÉRIODE DÉTERMINANTE : LA MARINE MILITAIRE IMPÉRIALE-ROYALE ENTRE 1864 ET 1868

(Résumé)

Après sa création en 1786, la marine militaire impériale-royale fut défavorisée pendant des décennies au sein des forces armées des Habsbourg. À l'issue des événements-chocs de la révolution vénitienne de 1848, une décision fut prise, en 1849–1850, sur la réforme et le développement significatif de la marine militaire. En 1854, le petit frère ambitieux de François-Joseph Ier, l'archiduc Ferdinand Maximilien fut nommé à la tête de la marine militaire. Pendant ses 10 ans de commandement, il a créé une marine de guerre complètement indépendante par rapport à l'armée. En 1860, il a commencé la construction des cuirassés. Les changements politiques qui ont suivi la défaite de 1859 en Autriche n'ont pas facilité la situation de Maximilien à la tête de la marine militaire qui a fini par accepter le trône du Mexique en 1864.

Les ennemis de la flotte ont profité du départ de Maximilien pour détruire l'indépendance de la marine militaire. En 1865, le commandement de celle-ci et le Ministère de la Marine militaire furent supprimés, ce dernier a été intégré dans le Ministère de la Défense sous le nom du Département de la Marine. La flotte n'a pas bénéficié de subvention pour poursuivre la construction des cuirassés. Ils ont créé le poste dit « superviseur de la flotte » qui fut occupé par l'incompétent archiduc Léopold. Wilhelm von Tegetthoff, le marin le plus doué de la flotte a tenté d'empêcher ces transformations, mais à en vain ce moment-là. En 1866, la flotte autrichienne commandée par Tegetthoff a remporté la victoire sur la flotte italienne pourtant beaucoup plus forte à Lissa. Beaucoup s'attendaient à ce que Tegetthoff soit nommé à la tête de la marine autrichienne, mais ce ne fut pas le cas. C'est au début de 1868, après que Tegetthoff ait réussi à rapatrier le corps de Maximilien exécuté au Mexique en 1867, que Tegetthoff fut chargé de présenter son concept sur le commandement de la marine. Puisqu'il savait que la situation politique ne permettait pas de rétablir l'indépendance de la marine militaire, il a préparé une proposition de compromis qui fut acceptée par François-Joseph. L'empereur a nommé Tegetthoff commandant de la marine et chef du département de la Marine. Au moment de sa création, ce nouveau système fut considéré comme provisoire, mais il est resté en vigueur jusqu'en 1918.

Михай Крамли

ОДИН РОКОВОЙ ПЕРИОД: ИМПЕРАТОРСКО-КОРОЛЕВСКИЙ ВОЕННО-МОРСКОЙ ФЛОТ В 1864–1868-ЫХ ГОДАХ

(Резюме)

Начиная с основания в 1786-ом году императорско-королевского военно-морского флота он на протяжении десятилетий являлся пасынком вооруженных сил Габсбургов. После шокирующих событий Венецианской революции 1848-ого года в 1849–1850-ых годах было принято решение о реформе и значительном развитии флота. В 1854-ом году амбициозный младший брат Франца Иосифа, эрцгерцог Максимилиан Фердинанд, стал во главе Военно-Морского Флота. Во время своего десятилетнего командования он полностью отделил и сделал независимым Военно-морской флот от армии, а в 1860-ом году начал строительство железных броненосцев (иронклад). После военного поражения в 1859-ом году, начавшиеся политические перемены в Австрии затруднили положение Максимилиана во главе Военно-морского флота, так, что в конце концов он занял мексиканский трон в 1864-ом году.

Противники флота воспользовавшись уходом Максимилиана нанесли удар против самостоятельности флота. В 1865-ом году комендатура и Министерство Военно-морского флота (Маринеминистериум) прекратили свое существование, причем последнее было присоединено к Министерству Обороны под названием морского отдела (Маринесектион), и флот больше не получил денег на построение новых броненосцев. Создали должность наблюдателя флота, на которую был назначен некомпетентный эрцгерцог Леопольд. Вильгельм фон Тегетгофф, самый талантливый моряк флота, пытался выступить против этих изменений, но это тогда ещё было безуспешно. В 1866-ом году австрийский флот под руководством Тегеттофф одержал победу над гораздо более сильным итальянским флотом у г. Лиссе. Тогда многие ожидали, что правитель назначит Тегеттоффа во главе Военно-морского флота, но этого не произошло. Наконец, после того, как Тегетгофф успешно привёз на родину труп Максимилиана, казненного в Мексике в 1867-ом году, в начале 1868-ого года его попросили сформулировать свои представления об управлении военно-морским флотом. Тегетгофф знал, что в данной политической ситуации невозможно восстановить полную независимость военно-морского флота, и поэтому он выступил с компромиссным предложением. Франц Иосиф принял это предложение и назначил Тегеттоффа командиром военно-морского флота и начальником морского отдела (шеф). Когда оно было создано думали, что новая система будет носить только временный характер, но в конечном итоге она осталась в действии до 1918-ого года.

HERMANN RÓBERT

A TÁBORNOK HAZATÉR. GÖRGEI ARTÚR ÉS A KIEGYEZÉS

1867, a kiegyezés komoly fordulatot hozott az egész magyar társadalom, s benne mindazok életében, akik 1848–1849-ben részt vettek a forradalomban és a szabadságharcban. A szabadságharcban való részvételükért elítéltek közül már a legsúlyosabb büntetésre ítéltek is kiszabadultak 1858–1859-ben, de az 1860-as évek összeesküvésért börtönbe vetett, s jobbára szintén 1848–1849-es előélettel rendelkező katonák vagy politikusok börtönajtaja 1867-ben nyílt meg. Az utóbbiak közé tartoztak azok a többnyire az örökös tartományokba internált személyek, akiket kevésbé tartottak vétkesnek és veszélyesnek. Szintén 1867-ben térhettek haza azok az emigránsok, akik nem éltek a korábbi hazatérési lehetőségekkel, nem akarván egy megszállt országban élni – vagy pedig, egészen 1867-ig aktív szerepet játszottak a függetlenségi harc újrakezdése érdekében.

A hazatérők közé tartozott Görgei Artúr tábornok, a szabadságharc egykori fővezére, egy ideig hadügyminisztere, a végnapokban pedig a politikai és katonai teljhatalom birtokosa, „a diktátor", ahogy a kortársak egy része nevezte. Görgei egyszemélyes kategóriát alkotott: 1849 után nem ítélték el, nem vett részt függetlenségi összeesküvésekben, ugyanakkor 1849. augusztus végén I. Ferenc József császár parancsából a karinthiai Klagenfurtba internálták, ahol feleségével, majd megszületett gyermekeivel, Bertával és Kornéllal élt. Görgeit a cs. kir. titkosrendőrség szoros megfigyelés alatt tartotta, s ő maga nem hagyhatta el Klagenfurtot és szűkebb értelemben vett környékét. 1857-ben felesége egyik franciaországi rokona után kapott örökségből a környékbeli Viktring faluban megvettek egy parasztházat, s attól kezdve ott éltek.[1]

A császári hatóságok a családtagok mozgását nem korlátozták. Görgeiné a gyermekeivel 1856–1857-ben hosszabb időt töltött Magyarországon Görgei rokonainál, részint István öccsénél Pesten, részint pedig a Szepességben.[2]

1862 elején Görgei felesége, a francia Adéle Aubouin elhatározta, hogy lányukkal, a 11 éves Bertával Párizsba utazik rokonlátogatásra. Miután Adéle egyik nővérének fia, Edouard Boinvillers III. Napóleon császár bizalmasai közé tartozott, Görgei úgy vélte, jó lesz felhasználni az alkalmat arra, hogy a maga módján – ha közvetetten – elősegítse a Magyarország és Ausztria közötti kiegyezést. Az Adéle-nek átadott, Boinvillers útján akár a császárnak eljuttatandó emlékiratban Görgei megpróbálta kimutatni, hogy a Kossuth-féle emigrációs vezetés és a francia nagyhatalom érdekei között ellentét feszül, s hogy Franciaországnak nem érdeke a magyar emigráció és az olasz egység támogatása.[3]

Adéle el is utazott Párizsba, ahol találkozott nővéreivel, s Louise nővére férjével, Edouard Boinvillers-rel.[4] Boinvillers – Görgei memorandumát olvasva – levelet írt a

[1] *Görgey* 1918. 142., 147. o.
[2] *Görgey* 1918. 145–147. o.
[3] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1862. március 27. MTAK Kt. Tört. 4° 220/33. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 244–245. o.
[4] *Görgey* 1918. 245. o.

tábornoknak, s ebben négy kérdést tett fel, amelyekre a tábornok sietve, 36 óra alatt, 1862. április 14-i dátummal válaszolt.[5]

Maga Görgei látható érdeklődéssel figyelte a magyarországi politikai eseményeket, a neoabszolutista rendszer 1860. évi megingását, az 1861. évi országgyűlést. 1860–1861 fordulóján – Görgey István szerint – Deák volt Széchenyi halála után „egyetlen reményünk", s aggodalommal figyelték, ahogy az általa képviselt mérsékeltebb irány mellett a radikálisabb hangok is jelentkeztek.[6] Görgei elégedetten olvasta Deák 1861. január 17-i beszédét, amelyben azt helytelenítette, hogy a megyék átvették az igazságszolgáltatást. Úgy vélte, hogy a magyarországi igazságszolgáltatás jelenlegi állásáról nehéz nem szatírát írni, és „hogy Deák Ferenc e sújtó fegyvert, ha csak szájas jogkontárok ellen is, használni tartózkodott: ez már magában elegendő, hogy őbenne minden becsületes magyar ember az igazi honatya típusát tisztelje."[7]

Görgei lelkesedése odáig terjedt, hogy le is fényképeztette magát a *Pesti Napló* azon számával, amelyben megjelent Pest megye Deák által fogalmazott felirata az 1848. évi törvények helyreállításának szükségességéről.[8] Ezt az arcképet küldte meg később az 1849. évi békepárt egyik vezetőjének, Kazinczy Gábornak is. Az 1861. december 14-én Kazinczyhoz írott leveléből tudjuk, hogy ő maga Széchenyi és Deák arcképeit tartotta íróasztalán.[9]

Sőt, a *Pesti Napló*ban ő maga is megszólalt, s cikkének végén egyértelműen Deákra és társaira utalva írta: „Adja meg a magyarok Istene, hogy tanulni csak most az egyszer ne a maga kárán induljon népe! s áldja meg ő az önmegtagadás ihletével azon férfiakat, akik hivatvák innen is, a Lajtán túl is hirdetni az őszinte, tehát – kétségkívül – az 1847/8-dik évi törvényes alapon fölépülendő kiengesztelődés szent igéjét."[10]

Görgei érdeklődéssel követte az országgyűlési vitákat, s Teleki László öngyilkossága, valamint a felirati vita megkezdése után rosszallta a Felirati Párt egyes tagjainak azt a törekvését, hogy – a Határozati Párt vitorlájából kifogandó a szellőt – „a feliratos határozatból" „határozatos feliratot" csináljanak. „Önalkotta törvénye volt a képviselőháznak a felirat elhatározása: és megszegte a Ház a törvényt a felirat *lényegében* történt változtatások által." Úgy vélte, Deák eredeti felirata olyan remekmű, „mely szeplőtlen épségében – de csakis így – hivatva volt a harctéren kívül is megmenteni az oly tömérdek idétlenség által veszélyeztetett nemzeti becsületet." Majd egyértelműen Deákra és Kossuthra utalva

[5] Lásd erre: Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1862. április 23. MTAK Kt. Tört. 4° 220/34. Kivonatosan közli: *Görgey* 1981. 246–247. o. A választ lásd: Görgei Artúr – Edouard Boinvillers, Klagenfurt, 1862. április 14. MTAK Kt. Tört. 4° 220/34b. Kivonatosan – egy Kossuthot bíráló rész elhagyásával – magyar fordításban közli: *Görgey* 1918. 249–253. o

[6] *Görgey* 1918. 184. o.

[7] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1861. január 24. MTA Kt. Tört. 4° 220/19. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 185–187. o. Az említett vitát ismerteti és Deák beszédét közli: *Kónyi* 1903. II. k. 532–541. o., újabban: *Deák* 2001. 34–41. o.

[8] *Görgey* 1918. 235. o. és 318–319. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 351. o.; Pest megye említett feliratát közli: *Kónyi* 1903. II. k. 543–546. o. és *Deák* 2001. 41–44. o. A kép egyik példánya – Görgey István szerint – Kónyi Manó birtokában volt. Rosszul sikerült reprodukcióját közli: *Kosáry* 1994. I. k. 333. o.

[9] Másolatát lásd: MTA Kt. Tört. 4° 220/30-a. Közli: *Görgey* 1918. 235–236. o. és *Paszlavszky Sándor*: Görgey Arthur levele Kazinczy Gáborhoz. Adatok Zemplén Vármegye Történetéhez. 1. évf. (1895) No. 3. 89–90. o.

[10] Görgei Artúr – Kemény Zsigmond, Viktring, 1861. február 1. *Pesti Napló*, 1861. február 7. №. 31. 1–2. o.

így fogalmazott: „A »táblabíró«, ha kenyértörésre kerül a dolog, nem fogja ugyan megmenteni a hazát: de bizony még kevésbé fogja megmenteni a hősködő prókátor."[11]

Amikor az országgyűlésen a Határozati Párt egyes vezetői úgy döntöttek, hogy nem akadályozzák meg azt, hogy ne határozatban, hanem Deák javaslatára feliratban közöljék kívánságaikat az uralkodóval, Görgei a következőket írta öccsének: „Nekem is a Deák és elvbarátai nyilvános kijelentésein kívül – minden egyéb épp oly ellenszenves, mint neked. A többiben sok a lárma, kevés a tartalom. A Telekianusok legújabbi önmegtagadásától azonban meg nem vonhatom elismerésemet."[12]

1863 végén Görgei elhatározta, hogy feleségét és gyermekeit Magyarországra küldi, s fiát ott járatja nyilvános iskolába. Az év végén Adéle, lányuk, Berta és fiuk, Kornél haza is tért. A fogadtatás – néhány kivételtől eltekintve – meglehetősen fagyos volt. Ilyen kivétel volt Bohus Jánosné Szőgyény Antónia (Görgei egykori világosi „háziasszonya" a fegyverletétel előtti napokban). Itt ismerkedtek meg Bohusné testvérével, idősb Szögyény-Marich Lászlóval, az 1848. évi volt magyar kir. udvari alkancellárral, a hazai konzervatívok kiváló politikusával, Vay Miklós báróval, 1848-ban Erdély magyar királyi biztosával, 1860–1861-ben udvari kancellárral, Trefort Ágostonnal és Kállay Bénivel.

Szintén a barátságos vendéglátók közé tartozott Fröhlich Frigyes pesti nagykereskedő, Görgey István atyai barátja. Fröhlich mutatta be egy teázás alkalmával Deáknak Görgei feleségét és gyermekeit. Noha Deák nemigen látogatta az ilyen rendezvényeket, ezúttal engedett Fröhlich kérésének. Adéle egy későbbi levele szerint a találkozás meggyőzte őt arról, hogy Deák jóindulattal viseltetik Görgei iránt, „tiszteletet érez balsorsának nagysága iránt s az ő egykori cselekvése indító okainak tisztasága felől tisztában van magával."[13]

Adéle 1865. december 7-én, miután már vagy két éve gyermekeivel együtt távol élt férjétől, e találkozásra utalva – Görgei tudta nélkül – levélben fordult Deákhoz. Ebben elmondta, hogy Görgei 1848–49-es politikája – Görgei véleménye szerint – Deák mostani politikájával „lényegében azonos", s Görgei az 1861. évi feliratokat olvasva „a maga 1849-ki januári váci proklamációját igazolva látta." Deák sem kételkedhetett abban, hogy Görgei neki a legbuzgóbb harcostársa, „jóllehet ő ma mást nem tehet, mint az ég áldását kérni le Önre és munkájára." Görgeiné ezek után megkérdezte Deákot, nem véli-e úgy, hogy egy olyan személyt, mint Görgei, aki „Istennek jóvoltából nem közönséges tehetségekkel megáldva, s oly szép és elpusztíthatatlan lelkesedéssel szívében – a legkülönbözőbb helyzetekben, az ország javáért és becsületeért minden pillanatban nemcsak életét (mert azt, mások is megtették), hanem jó hírnevét… hidegvérrel feláldozni kész és képes volt – nem vélné-e Ön, hogy ez a férfiú a béke mezején is a közös jó ügynek még hasznos szolgálatokat tehetne? hogy egy ilyen munkaerőt meg kellene tartani, megmenteni az országnak, még mielőtt a gyermekei meg nem érdemelt kemény sorsa feletti bánat még az ilyen acélerőt is fölemészti? Nem vélné-e Ön jó és bölcs dolognak, azt a férfiút… a történelemnek, a még meg nem írtnak, a még csak megírandó igaznak és igazságosnak nem

[11] A dátum nélküli, 1861. június 14., a felirati javaslat megszavazása után írott levelet ld. MTA Kt. Tört. 4° 220/26. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 228–230. o.

[12] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1861. július 18. MTA Kt. Tört. 4° 220/18. Kivonatos magyar fordításban közli: *Görgey* 1918. 230–231. o.

[13] *Görgey* 1918. 294. o. A találkozásra utal Görgeiné 1865. december 7-i levele Deákhoz. MTAK Kt. Tört. 4° 220/111. Magyar fordításban közli: *Görgey* 1918. 310–312. o. (A kézirat Görgey István másolata, s megfogalmazása alapján feltételezhető, hogy az ő fogalmazványa is.)

adni át úgy, mint elrettentő példáját a nemzeti hálátlanságnak, s a lelkesült önfeláldozás meddőségének?" Görgeiné úgy vélte, a férjével szembeni előítéletet a félrevezetett tömeg „önnön kezdeményéből, elfogulatlan utánajárásából, vagy az igazság és igazságosság ösztönéből nem fogja megváltoztatni", csakis akkor, ha azon hazafiak tennének mellette nyilvánosan tanúságot „akik oly szerencsések az ország osztatlan bizodalmát és elismerését bírni." Tudja ő, folytatta, hogy Deáknak most más a feladat, s e feladat mögött egyetlen ember személyes ügyének háttérbe kell szorulnia. Meg is akarja óvni Deákot az ő balsorsuk „mérgező lehelletétől". Csupán azt kéri, hogy „ha egykor az Ön feladata a fő dologban a szerencsés megoldásra megérett: akkor az Ön harcostársának nyilvános becsülete, gyermekeinek ez egyedüli öröksége érdekében is tegye meg, amit Önnek nagy szíve sugall."[14]

Görgei számára némi optimizmusra adhatott okot az is, amit öccse, István írt neki 1866. január 2-án, miután találkozott Nyáry Pál képviselővel, aki 1848–1849-ben Pest megye másodalispánja, s a debreceni országgyűlésen a mérsékeltek egyik vezetője volt. „Ő nem hiszi, hogy valaha ember inkább félreértetett és méltatlanabbul megítéltetett volna, mint te. Helyzeted pedig valóban súlyos, úgyannyira, hogy szinte természetellenesnek látszik mindaz, mit szenvedned és elszenvedned kell. Pedig ha mélyebben vizsgálja az ember, *természetesen lett* az egész: és természetes megoldást, kibontakozást is hisz és jósol ő ügyednek, mihelyt az események szelleme, mely egészen független valami az egyes emberek számításától, nézeteitől vagy szándékától, odáig érleli a dolgot. Ma *még* nincs odáig. De már a fejlemény előestéjén állunk. Nem egyes ember egyéniségétől – bármily magasan álljon is az – várja ő e fejleményt, nem is egyes emberektől, hanem a dolgok erejétől; a kölcsönös szükségtől, s a szellemek áradatától, melyet szintén törvények szerint, ámbár ezek nagyrészt titok előttünk, intézi egy felsőbb hatalom."[15]

Azaz, Nyáry szerint a bekövetkező megegyezés Görgei megítélésében is változást fog hozni. Nyáry azt is felajánlotta, hogy ő maga vezeti be Görgei lányát a pesti társaságba, az 1866. január pesti jogászbálon – Görgei azonban ezt visszautasította, mondván, hogy ennek Nyáry közéleti reputációja vallhatná kárát.[16]

A kiegyezés felé

1865-ben, amikor Deák – Wenzel Lustkandl osztrák jogász *Die Ungarisch-Oesterreichische Staatsrecht* című, a trónöröklléssel és a *Pragmatica Sanctió*val kapcsolatos magyar értelmezéseket cáfolni akaró kötetére válaszul – közzétette az *Adalékok a magyar közjoghoz* című munkát, majd a *Pesti Napló* 1865. április 16-i számában megjelent Deák „húsvéti cikke", Görgei nagy örömmel olvasta mind Deák értekezését, mind a húsvéti cikket. Annál is inkább, mert az emigrációból hazatért, majd az osztrák hatóságok által Karinthiába internált Berzenczey Lászlóval rendszeres vitái voltak a magyar politikai élet szereplőiről. Berzenczey ugyanis rendszeresen azzal gáncsolta Deákot, hogy „ő lusta fráter, s azért vajmi könnyű neki, mint minden személyes nagyravágyástól ment, önzés-

[14] Görgei Artúrné – Deák Ferenc, Pest, 1865. december 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/111. Magyar fordításban közli: *Görgey* 1918. 310–312. o.

[15] Görgey István – Görgey Artúr, Pest, 1866. január 2. MTAK Kt. Tört. 4° 220/123. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 309–310. o.

[16] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1865. január 8. MTAK Kt. Tört. 4° 220/78. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 317–318. o.

telen tiszta hazafi tündökölni." Görgei azért örült Deák munkájának, mert „Hála égnek! Lustkandl-féle értekezést lusta ember nem írhat!"[17]

Görgei nagy várakozásokkal tekintett az 1865-ben összehívott országgyűlés elé is. Ugyanakkor érzékelte, hogy Bécsben még mindig nem képesek megérteni, miszerint a megegyezéshez mindkét félnek engednie kell. A képviselőház által 1866. március 19-én elfogadott, Deák által fogalmazott feliratról úgy vélte, „csak az a baj, hogy ez alighanem az utolsó éles töltés volt. – Félő, – ezentúl vagy soha többé, vagy legfölebb is puffra [azaz golyó nélkül] lőni lesz módjában." Ezt ő még csak sejti, de „a bécsi rendezők", úgy tűnik, nagyon is jól tudják. „Hiszen az utolsó felirat óta úgy bánnak az ország gyűlésével, mint a már mindenben szűkölködő várőrséggel a véggyőzelmében biztos hadvezér. Ez is ledicséri rútul amannak vitézségét, sőt megadja neki, hogy darabig még ellen is állhat; hanem azért mégiscsak ajánlja a feltétlen megadást, csúfolva emlegetvén a lőszertár üres voltát, az eleség fogytát, a felszabadító külerő nem létét."[18]

A kilátásokat alapvetően megváltoztatta az 1866 júniusában kitört porosz–osztrák háború, s Ausztria katasztrofális veresége Königgrätznél július 3-án. Görgeiről is vad hírek terjedtek, például, hogy átszökött Észak-Itáliába Garibaldihoz.[19] Ugyanakkor egy névtelen magyar levélíró arra szólította fel, hogy a háború menetének megfordítása érdekében ajánlja fel katonai tehetségét – az osztrák kormánynak.[20] Velence feladása és a garibaldisták ellen meghirdetett országos népfelkelés után maga Görgei is bizonytalan volt. „Hát szegény, 18 év óta annyira zaklatott hazánk sorsa? Megint annak kezébe kerüljön-e, akinek csak rontani van esze?" – írta Kossuthra utalva. A *Pesther Lloyd* pedig katonai elemzést kért a tábornoktól a poroszok elleni hadjáratról, de ő elutasította a felkérést, mondván, hogy elsődleges adatok nélkül nem akar ilyesmibe vágni.[21]

Az uralkodó nem sietett újra összehívni az időközben elnapolt országgyűlést; a Ház csak november 19-én kezdte meg az üléseket. Az újabb, decemberi felirati vitát figyelve Görgei eleinte „álcsatának" vélte „a kevésbé indokoltnak látszó hosszú feleselést", de Deák december 6-i záróbeszédére „elvégre kinyíltak szemeim", s még inkább ez történt, amikor látta a megválasztott tizenöt tagú felirati bizottság névsorát. „Udvariatlanságnak, sőt, ildomtalanságnak ítélem a Tisza-párt [azaz a volt határozatiak] végképpeni kirekesztését" – írta öccsének, Istvánnak. „Azonban ők lássák, mint főzik a levest. Én részemről soha sem tudnék szemet hunyni azon körülményre, miszerint kevésbé tisztán jogi, mint inkább opportunitási [alkalomszerűségi] kérdés az imént győztes ügy [azaz a Deák-féle indítvány győzelme], mintegy (sehogy sem kiérdemlett) jóhiszemű előlegezés a hitelvesztett bécsi politikusoknak. Félő, hogy a kelleténél nagyobb majoritás [többség] majd csak

[17] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1865. május 13. MTAK Kt. Tört. 4° 220/70. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 305–306. o.; *Deák* említett munkája: Adalékok a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára „Die Ungarisch-Oesterreichische Staatsrecht", a magyar közjog történelmének szempontjából. Pest, 1865. (2. kiadás), reprint kiadását lásd: Budapest, 1987. (Az utószót és a jegyzeteket írta *Kovács István*.) A húsvéti cikket közli: *Kónyi* 1903. III. k. 401−408. o. és *Deák* 2001. 305−311. o.

[18] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. április 12. MTAK Kt. Tört. 4° 220/82. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 324. o. A válaszfelirati javaslatot közli *Kónyi* 1903. III. k. 626−638. o. és *Deák* 2001. 375–385. o.

[19] A hírt a bécsi *Fremdenblatt* írta meg. Lásd erre: Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. július 16−18. MTAK Kt. Tört. 4° 220/84. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 332–334. o.

[20] Ismeretlen – Görgei Artúr, h. és d. n. [1866. július 3. után] OSzK Kt. Levelestár.

[21] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. július 16–18. MTAK Kt. Tört. 4° 220/84. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 332–334. o.

ezeknek a máját meghizlalja, s ők majd elkezdik újra a március 3-kai pöffeszkedő nótát" (ti. az 1866. március 3-i, az 1848-as törvényeknek az alkotmányosság helyreállítása előtti módosítását követelő uralkodói leirat hangján tárgyalnak az országgyűléssel).[22] Görgei tehát – először az 1860-as években – nem helyeselte a Deák-féle engedékenyebb, minden áron kiegyezésre törekvő politikát.

A Deák Ferenc számára írott memorandumok

Görgey István december 22-én levélben közölte a tábornokkal Ivánka Imre képviselőnek, Artúr egykori ezredtársának, 1848-as honvédezredesnek azt a kérését, hogy „vesse papírra nézeteit oly készítendő törvényjavaslathoz, mely a remélt kiegyezés sikerülése esetén az eddigi osztrák hadsereget az általános védelmi kötelezettség elve alapján, Magyarországgal közös hadsereggé alakítsa át."[23] A tábornok szabódott: „Olyanokba, amikhez nem értek, beleártani magamat sose vala gyöngém; azért aligha nem hiábavaló a te énbennem »magnus Apollódra« találni kívánkozó reményed. Azonban meglássuk. – A hadtudományhoz értenék; azt még elleneim (a boldogult Kmety – Czetz duumvirátust kivéve[24]) sem vitatják. De amit Imre barátunk kíván tőlem, az államtudomány körébe tartozik inkább, abban meg oly járatlannak tudom magamat mint a fing a rostában. S ha barátunk kívánata teljesítéséhez komolyan mégis hozzáfogok, szeretném elbizakodásnak ne, hanem csak csupán bántani, tőlem elidegeníteni nem akarásnak tekintsétek. Elkezdem holnap a magam módja szerint, félretevén minden egyéb foglalatosságot az enyéimmel való rendes levelezést kivéve. Megválik, mi lesz belőle. Ha nagy fába verem fejszémet, ti lássátok. Én nem felelek semmiről."[25] Görgei valóban hozzá is kezdett a munkához, s 1867. január-februárjában folyamatosan dolgozott a tervezeten, bár kételkedett „a hálátlan munka" haszonvehetősége felől.[26]

Közben 1866. december 28-án megjelent az I. Ferenc József által kiadott uralkodói pátens, amely jóváhagyta a birodalmi kormány által az uralkodó elé terjesztett hadkiegészítési törvény tervezetét, s noha fenntartotta annak országgyűlési megvitatását, életbe léptette annak valamennyi rendelkezését.[27] A magyar országgyűlés 1867. január 15-én feliratban válaszolt, amelyet Deák fogalmazott meg.[28] Görgei január 22-én Viktringből öccséhez írott leveléhez mellékelte a karintiai választási bizottmány egyik felhívását, mint „a végre-valahára itt is megfogamzott alkotmányos szellem" egyik „nyilvános életjelét", s kérte, hogy „ha tolakodás nélkül lehetséges", juttassa el azt Deáknak. Egyben kérte, mondja el Deáknak, „hogy különösen a dec. 28-kai honvédelmi rendeletekre vonat-

[22] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. december 12. MTAK Kt. Tört. 4° 220/90. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 335–336. o. Az 1866. március 3-i uralkodói leiratot közli: *Kónyi* 1903. III. k. 608–613. o.

[23] Görgey István levele nem ismert, tartalmát ő maga ismerteti. *Görgey* 1918. 336. o.

[24] 1853-ban Kmety György vezérőrnagy írt kritikát Görgei 1852-ben megjelent emlékiratairól. Görgei és testvére – alaptalanul – feltételezték, hogy a munka írásában Czetz János vezérőrnagy, aki 1849-ben Bem távollétében az erdélyi hadsereg parancsnoka volt, is részt vett.

[25] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. december 30. MTAK Kt. Tört. 4° 220/81. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 336–337. o.

[26] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. január 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/92. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 338–339. o.

[27] Lásd erre: *Papp* 1967. 311. o.; *Allmayer-Beck* 1987. 61–62. o.

[28] Közli és a vitát ismerteti: *Kónyi* 1903. V. k. 182–190. o. Deák javaslatát közli: *Deák* 2001. 423–426. o. Lásd még: *Sarlós* 1987. 166–167. o.

kozó felirat megjelenése óta – a valódi alkotmányosság hű apostolának ismerik el öregünket, s az ő nyomdokán határozottan, buzgón indulni eltökéltetvék az itteni fővezénylők."[29]

Görgey István január 27-én fel is kereste Deákot, átadta neki az említett, az osztrák kormány politikáját bíráló, s az alkotmányosság következetes érvényesítését követelő karinthiai választási felhívás egy példányát, amit Deák köszönettel vett. „Írja meg Artúrnak szíves tiszteletemet" – mondta Deák. – „Ezek az adatok engem valóban nagyon érdekelnek. Hogy is ne?"[30] Görgei erről értesülve írta Istvánnak: „Jobbat aligha kívánhatok nemzetemnek, mint hogy a magyarok Istenbe engedje még jó soká működni őt jelen *hatáskörében*." E levelében tudatta, hogy Deák szavainak hatására „analitico-syntheticopolitikai tanulmányra" adta fejét, „csakhogy a nagy munkán – alattomban – ha lehet, én is lendítsek nyomorult helyzetemhez képest egy szemernyit."[31]

Időközben azonban felgyorsultak az események. I. Ferenc József február 17-én miniszterelnökké nevezte ki Andrássy Gyulát, s rövidesen megalakult az új, felelős magyar kormány. Görgei március elején lett készen tervezetének első, az 1866. december 28-i hadkiegészítési törvényt bíráló „negatív" részével, s arra a hírre, hogy „újoncokat már legközelebb lenne kérendő a kormány az országgyűléstől", március 5-én megküldte azt az öccsének.[32] István ezt március 8-án adta át Deáknak, aki azonnal olvasni kezdte, sőt, néhány megjegyzést is tett rá, s azt üzente Görgeinek, „hogy a memorandum ígért második részét is szívesen fogja venni és várja."[33]

Görgei memoranduma három fejezetből állt. Az elsőben az 1848. évi III. törvénycikknek, valamint az országgyűlés által kiküldött hatvanötös bizottság törvényjavaslatának hadügyre vonatkozó rendelkezéseit idézte. Megállapította, hogy míg az 1848. évi III. törvénycikk szerint az uralkodó a honvédelmi tárgyakban a végrehajtó hatalmat a magyar kormány által gyakorolhatja, s magyar miniszteri ellenjegyzéshez köti a hadsereg határon kívüli alkalmazását és a katonai kinevezéseket, addig a hatvanötös bizottság javaslata „Őfelségének a magyar hadsereg vezérletét, vezényletét és belszervezetét illető intézkedéseit a felelős magyar minisztérium valamely tagjának ellenjegyzése nyűgétől megszabadítani látta jónak"; ugyanakkor ezzel véget is ér az uralkodó abszolút hatalma, mert a hadsereg kiegészítésének, az újoncok megajánlásának, a megajánlás feltételeinek, a szolgálati idő meghatározásának, a katonaság elhelyezésére és élelmezésére vonatkozó intézkedéseknek, a védelmi rendszer megállapításának és átalakításának joga a magyar kormány és országgyűlés joga maradt.

Ugyanakkor a javaslat készítői arról is gondoskodtak, hogy az 1866. december 28-i császári rendeletet Magyarországon „valamiképpen alkotmányos törvény gyanánt" végre

[29] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. január 22. MTAK Kt. Tört. 4° 220/93. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 340. o.

[30] A látogatásra lásd: *Görgey* 1918. 340. és 346. o. Érdekes módon, Görgei első memorandumához írott kommentárjában Görgey István Deák idézett kijelentését a memorandum átadásának idejére teszi. MTAK Kt. Tört. 4° 220/7. Az említett választási felhívás egy példányát lásd: MTAK Kt. Tört. 4° 220/93a. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 340−342. o.

[31] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. február 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/94. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 342−346. o.

[32] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 5. MTAK Kt. Tört. 4° 220/95. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 346–347. o.

[33] *Görgey* 1918. 347., 355. o.

ne hajthassák, s ezért javasolta, hogy az osztrák és magyar minisztérium közös javaslatot terjesszen a védelmi rendszerről a két törvényhozás elé.

A memorandum II. része a december 28-i császári rendelet indokoló részének bírálata. Miután ez az 1866. évi háborúban elszenvedett vereséget a fegyverzet hiányosságával, a hadsereg számbeli gyengeségével, valamint a véderő hibás szervezetével magyarázta, Görgei pontról-pontra végigvette a lehetséges magyarázatokat. Megállapította, hogy a fegyverzet egyetlen, noha valóban döntő különbsége az volt, hogy míg a cs. kir. csapatok elöltöltő, addig a poroszok hátultöltő, gyútűs puskákkal harcoltak, s hogy ehhez járult az osztrák hadvezetés részéről a fedett állásokban harcoló poroszok ellen nyílt terepen indított rohamok katasztrofális hatása.[34] A korabeli elemzések alapján megállapította, hogy a háborúban a cs. kir. hadsereg túlerőben volt a porosszal szemben, s az egyes ütközetekben a számban kisebb porosz erők győzték le a császáriakat.

Görgei szerint tehát a cs. kir. hadsereg nem számban gyenge, hanem valami egészen másban. Abban, amit a Deák-féle 1867. január 15-i felirat így fejez ki: „Nem egyedül a hadsereg száma és vitézsége az, ami az államot legsúlyosabb veszélyek között is tartósan biztosítja. Bármely védrendszer mellett is leginkább emeli a sereg erejét s kitartó elszántságát, ha a nép lelkesült akarata áll mögötte. E lelkesült akaratra pedig csak akkor lehet bizton számítani, ha azon rendszer, mely mellett a honpolgárok az államot védeni kötelesek, a nemzet bizalmával találkozik; mit csak úgy érhetni el, ha a jogaiban s legszentebb érdekeiben meg nem sértett nép, meggyőződve a rendszer célszerűségéről s belátva a hozandó áldozatok szükséges voltát, törvényszerűen nyilvánított hozzájárulásával elfogadja azt."[35]

Görgei szerint ilyen körülmények közepette a hadsereg számbeli gyengeségére való hivatkozás valóságos gúnynak számít az északi osztrák hadsereg tönkretevőivel szemben; ám ha ez gúny, akkor „mint érv, nem a sereg szaporítása mellett szól, hanem ellene." Az előterjesztés akkor mondana igazat, ha készítője a harmadik, a véderő hibás szervezetére vonatkozó kritikában a véderőbe „magát az állandó hadsereget is beleértené"; ennek azonban nincs nyoma: az előterjesztés egyetlen értelme a hadsereg mindenáron való szaporítása és „azonkívül – egyelőre kissé homályosan ugyan – még valami."

Hogy mi ez, azt Görgei a III. fejezetben fejti ki. Véleménye szerint az előterjesztés célja az általános hadkötelezettség – egyébként hazafias gondolatnak látszó – rendszerének behozatala ürügyén nem más mint az, hogy a 20-22 éves, „ép testű-lelkű" férfiakat (a meghatározott kivételeket leszámítva) 12 évre aktív, vagy tartalékos állományban besorozzák a hadseregbe, s így minden érintett „életkorának e legszebb, legfontosabb, leggyümölcsözőbb és honpolgári jellemének fejlődésére és megszilárdulására legnagyobb hatással bíró szakában csak annyiban és csak addig fog a minden alkotmányos állam polgárait megillető politikai jogokkal élhetni, és politikai kötelességeket teljesíthetni, amennyiben s ameddig ezt üdvösnek fogja ítélni a hadsereg vezényletére és belszervezetére nézve abszolút hatalommal felruházott katonai hierarchia." Hiszen a törvény alapján az illető 33-35 éves koráig a katonai büntetőtörvénykönyv hatálya alá tartozik. Ez a veszély

[34] Görgei már 1866 júliusában úgy vélte, hogy a poroszok győzelme nem csupán a jobb fegyverzetnek köszönhető. „Annyi azonban minden kétségen kívül van, hogy az éjszaki hadsereg eddigi dicsősége nem a porosz gyorspuskák eredménye, valamint nem volt a francia vontcsövű ágyúké az 1859-ki osztrák dicsőség. Avagy nem valóságos Puk Mihály-e a mi Benedekünk?" Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1866. július 16−18. MTAK Kt. Tört. 4° 220/84. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 332−334. o.

[35] Közli: *Kónyi* 1903. V. k. 187. o. és *Deák* 2001. 425. o.

különösen a magyar értelmiséget fenyegeti, hiszen ha bármelyik katonai elöljáró e 12 év során megsérti bármelyiküket, s a sértésre sértéssel felelnek, máris katonai bűnt követtek el. A törvény célja tehát nem más, „mint hatalmába keríteni, és azután soha meg nem szűnő ostromállapot alatt tartván, végképp elnyomni a demokrata (mert alkotmányos) politikai hitvallású magyar értelmiséget."[36]

A memorandumot természetesen István is átolvasta, le is másolta, s az ő, valamint Deák megjegyzéseit levélben közölte Artúrral. Egyben megkérdezte tőle, hogy miután „a szóban lévő tárgy iránt… még nincs a közvélemény tájékozva hazánkban", vajon a szerző nevének közlése mellett közölheti-e az abban foglaltakat.[37] Artúr válaszában közölte: „Ha állításom mellett ember kell a gátra, bátran közlendő a szerző neve akár Albrecht f[ő]h[erceg]gel is. Ez azonban az egyetlen tekintet, melyből nevem közlését nem ellenzem. – Más szóval: munkám mellett az én nevem csak akkor s csakis ott közöltessék, amikor és ahol azt az ügy érdeke parancsolja vagy tanácsolja." E levélből tudjuk, hogy Deák a cantonnement-rendszerben remélte „a katonai hierarchiának hatalmas ellenszerét", míg István az országon belül szórná szét az illető ezredeket. Görgei Deákkal értett egyet, mondván, hogy mennyiben lenne jobb István javaslata Magyarország haderejére nézve, „mint az eddigi osztrák eldiszponálási rendszer az egész osztrák hadseregre nézve?"

Ugyanebben a levelében véleményt mondott a birodalom ügyeit újabban intéző Albrecht főhercegről, s a vele szemben követendő eljárásról is. Szerinte a főherceg „politikai hitvallása a katonai abszolutizmus. Ő sokra mehetne erélyével, ha annak, amit ő el akar érni, csiklandós oldalait megérteni s ügyesen ildomosan takarni volna képes. A középszerűség korlátjait – gőgje miatt – túllépni képtelen észlelő, valamint ítélő tehetségénél fogva azonban mindenütt csak rontani lehet hivatva – teremteni sehol. – Szabályozatlan folyam vad árja ő, mely az egyik partjáról elsodort termékeny földet a másikon feltorlasztott terméketlen kavicsrétegekkel pótolja. – Hozzáértők az ily vad árnak más, (mesterségesen, még ha sok üggyel-bajjal is előre elkészítendő) mederbe terelését ajánlják: de sohasem ajánlhatják a közvetlen ellentállás nyílt harcát."[38]

István 1867. május 1-jén Viktringbe érkezett, s Deák szóbeli üzenetét hozta: „az »öreg úr« feszültséggel várja" az előző memorandum pozitív részét, „a közügyek kisebb-nagyobb hullámzással (mint a búzavetés a szélben) lassan érnek…"[39] Artúr ekkorra elkészült már memorandumának második részével. A két testvér együtt átolvasta a szöveget, majd István a fogalmazványból letisztázta, Artúr pedig május 8-i dátummal aláírta azt. Miután a tisztázaton is kisebb változtatásokat eszközöltek, István még aznap hazaküldte azt feleségének, s kérte, hogy az másoltassa le „jó erős tartós papirosra, inkább nagyobb betűkkel", hogy mire hazaérkezik, készen találja azt, hogy elvihesse Deáknak.[40] Hazatérése után, május 16. körül adta át a memorandumot Deáknak, aki kijelentette,

[36] 1891. decemberi másolat a Hollán Ernő birtokában volt példányról. MTAK Kt. Tört. 4° 220/7. Kisebb kihagyásokkal közli: *Görgey* 1918. 348–355. o.

[37] Görgey István 1867. március 8-i levelét nem ismerjük, de egyértelműen utal rá Görgei Artúr 1867. március 11-i, alább hivatkozott levele.

[38] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 11. MTAK Kt. Tört. 4° 220/97. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 357–359. o.

[39] *Görgey* 1918. 363. o.

[40] Görgey István – Görgey Istvánné, Viktring, 1867. május 8. MTA Kt. Tört. 4° 220/127. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 367. o.

„hogy előre is meg van győződve a benne fejtegetett eszmék gyakorlatias, becses voltáról", s megígérte, „hogy figyelemmel el fogja olvasni és azután fontolóra vétel végett Andrássy Gyula gróf kezébe adni, miután ő maga nem szakértő."[41]

A tekintélyes, 31 kéziratos oldalnyi terjedelmű kézirat elején Görgei közli, hogy a munkálat főbb vezéreszméi a következők:

„az újonc-megajánlási jognak épes tartása

az ez idő szerint inkább, mint valaha ingerlékeny osztrák katonai féltékenység megkímélése;

a magyar nép minden rétegeiben a hadi szolgálat iránt 17 esztendő óta máris aggasztólag elharapózott ellenszenvnek kellő figyelembe vétele, – harcias hajlamának újból felköltése; –

az ideje korán nősülhetést gátló mindenféle bürokratikus akadályok elhárítása, – az erkölcsiség előmozdítása; –

Magyarország ifjúságának a tanuláshoz –, de általában bármi közhasznú komoly törekvéshez édesgetése, korán szoktatása; – és végre:

mindezek mellett az ország honvédelmi erejének a lehető legmagasabb fokra emelése."

Görgei elképzelése szerint az általános honvédelmi kötelezettséget a magyar honpolgárok a haderő négy alkotóeleménél teljesítenék. Hat évig tartana a szolgálati kötelezettség a rendes hadseregnél, három-három évig az első és a második tartaléknál, majd ezt követően 45 éves korig a nemzetőrségnél, „és szükség esetén az általános fölkelésnél." A hadsereg legfontosabb feladatának békeidőben az újoncok (nála: hadoncok) kiképzését tekintette. A katonai képességek fenntartása érdekében mind a rendes hadsereg állományába tartozó szabadságosokat, mind az 1. és 2. tartalék állományát évente őszi gyakorlatra hívnák be. E gyakorlatok idején a katonai, egyébként polgári törvények hatálya alatt állnak. Emellett évente egyszer „ünnepélyes egyetemes országos szemlét" tartanának felettük.

A rendes hadsereg állományát az önkéntesek, az újoncok, a rendes szabadságosok, a „hadkényszerűek" (büntető szolgálatosok), valamint a katonai nevelőintézetek rendes hadseregbe sorozott magyarországi növendékei alkotnák. Újonc 16-18 év között apjának vagy törvényes gyámjának „indokolt parancsából vagy legalább annak engedelmével", 19-20 év között saját akaratából, 21 év után „a törvény iránti hódolatból, azon túl a polgári hatóság intézkedése folytán lehetett bárki. Azok az újoncok, akik bevonulásuk alkalmával írni, olvasni, számolni jól tudnak, „feddhetetlen erkölcsi" magaviseletüket igazolni tudják, földművesként családjukat foglalkozásában tettleg segítették, mesteremberként, kereskedőként, iparosként már eddig is megéltek keresetükből, hivatalviselők vagy hivatali gyakornokok, főgimnáziumi vagy azzal egyenrangú és jogú tanfolyamot végeztek, s vizsgáikat letették, egy évig szolgálnak. A többiek tényleges szolgálata két évig tart.

Görgei itt a korabeli liberális felfogásnak megfelelően hangsúlyozta a hadsereg szocializációs és nevelő-oktató szerepét azzal, hogy ha ennek fontosságára és a durva fegyelmezési módszerek mellőzésének szükségességére a katonai hierarchia alacsonyabb és maga-

[41] Görgey István levele a *Budapesti Hirlap* szerkesztőségének. Közli: *Katonai Lapok*, 1891. december 1. №. 34., s ennek nyomán: *Görgey* 1918. 380−381. o. Ugyanilyen értelmű levelét közölte a *Pesther Lloyd*, 1891. november 22-i száma is *Ausstellung von Andenken an den Freiheitskampf* címmel. Ennek kivágatát lásd Görgei memorandumának hátoldalán. MNL OL Görgey-lt. b/51. fasc.

sabb fokain állók is ráébrednek, „úgy nem igen valószínű, hogy… a szükséges létszámot ne lehessen akár csak pusztán önkéntesekből is kiegészíteni kellő arányban."

Ellenkező esetben a rendes hadsereg kiegészítésére kizárólag az országgyűlés jogosult „a békelábnak megfelelő" létszámhiány „részletes hivatalos kimutatása alapján megállapítandó rendkívüli újonc-kelléknek három évi szolgálatra megajánlása által." Ez is a magyar felfogás lényegi részét képezte. Ugyanebben az értelemben javasolta azt, hogy az eddig dívó szokással szemben az ezredek abban az országban állomásozzanak, ahonnan kiegészítik őket, azaz az uralkodó rendelje haza a magyar ezredeket.

A hadkiegészítés alapjául az eddigi ezredkerületeket javasolta zászlóalj-kerületekre felosztani, akár úgy is, hogy ezek egybeessenek az országgyűlési választókerületekkel. Részletesen foglalkozott a tartalékos al- és főtisztek előléptetésével, a (főleg a szociális helyzet alapján történő) ideiglenes felmentésekkel, elvetette a helyettesítés korábban létező intézményét, s egy-egy sorozás alkalmával engedélyezte volna a szolgálat pénzbeli megváltását. Az önkéntesek és a 21 éves koruk előtt bevonuló újoncok számára lehetővé tette volna a szabad fegyver- és csapatnem-választást.

Az al- és főgimnáziumokban bevezette volna a „hadászat" oktatását azzal, hogy az abban „kielégítő tanosztályzatot érdemlett" újonckötelesek csak az őszi, nyolchetes hadgyakorlati időszakban lettek volna kötelesek szolgálni.

Háború esetén a támadó hadseregbe a rendes hadsereg fegyverben lévő és szabadságos része, valamint az 1. tartalék, a hátországi vagy várőrségi szolgálatot ellátó védő hadsereget a 2. tartalék alkotta volna. Szükség esetén a nemzetőrség és a népfelkelés mozgósítására is sor kerülhet. Ugyanakkor az állami és önkormányzati hivatalnokokat és tisztviselőket, valamint a közbiztonság érdekében működő egyesületek (tűzoltók) vagy intézmények (szállítás, felszerelés, élelmezés) hivatalnokait mentesítette volna a katonai szolgálat alól, s ugyanez vonatkozott volna a tanárokra is.[42]

A memorandum – amellyel párhuzamosan Vetter Antal, Klapka György volt 1848–49-es honvédtábornokok, Ivánka Imre képviselő, volt honvédezredes is kidolgozott egy-egy javaslatot – kétségkívül egyik alapját képezte a kiegyezés kapcsán folyó katonai tárgyalások során Andrássy Gyula által képviselt magyar álláspontnak. Leszögezendő, hogy „értelmiség-barát" és a hadsereg szocializációs funkcióit hangsúlyozó felfogása modernebb volt annál, mint amit a végül létrejött véderőtörvény tükrözött. Ugyanakkor a magyar országgyűlés újonc-megajánlási joga, a szabadságos vagy tartalék állományúaknak – a hadgyakorlatok alkalmával teljesített tényleges szolgálat idején kívül – polgári bíráskodás alá tartozása bekerült az 1868. évi véderőtörvénybe, s hosszú távon a magyar ezredek többsége is hazakerült.

Görgei láthatólag abból indult ki, hogy ha jog szerint nem is, de a magyar országgyűlés újonc-megajánlási jogának és az ezredek hazavezénylésének köszönhetően a cs. kir. hadsereg magyar kiegészítésű feléből jön létre a „magyar" hadsereg. Nyilván ezért nem foglalkozott a honvédség felállításával, hiszen az ő felfogásában a „magyar" hadsereg azonos lett volna a honvédséggel. Mint tudjuk, nem ez történt, hiszen a cs. kir. hadsereg megmaradt „közös" hadseregnek, ugyanakkor a Lajtán innen megalakult a magyar királyi Honvédség, a Lajtán túl a cs. kir. Landwehr. A Görgei memorandumában javasolt két tartalék sem alakult meg, a nemzetőrség újjáélesztésére sem került sor, a népfelkelés

[42] MNL OL Görgey-lt. b/51. fasc. Közli: *Görgey* 1918. 368–387. o.

pedig az 1868. évi törvények szerint – Görgei felfogásával ellentétben – önkéntesekből állt volna. (A népfelkeléssel kapcsolatos későbbi törvényváltoztatások már inkább Görgei két tartalékról szóló javaslatának feleltek meg.)[43]

Nem tudni, hogy Görgey István a másolati, vagy az általa letisztázott és Artúr által aláírt eredeti példányt adta-e át Deáknak? A tisztázat a XIX. század végén Párizsban került Károlyi Gábor gróf, országgyűlési képviselő birtokába,[44] majd kiállították az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc emlékkiállításán. 1891-ben a *Katonai Lapok* – Károlyi engedélyével – leközölte a memorandum szövegét, s Görgey István is innen vette át azt a bátyja száműzetéséről írott munkába. Jelenleg a tisztázati példány is a Görgey-család levéltárában található, a másolati példány holléte ismeretlen.

A „Gazdátlan levelek"

Görgei következő jelentősebb munkájának keletkezéstörténete egészen 1862 nyaráig nyúlik vissza. 1862. augusztus végén a tábornok családjával éppen sétából tért haza, amikor a cseléd jelentette, hogy egy idegen férfi várja őt a szobájában. Az illető a tábornok német nyelven feltett kérdéseire először erős magyar akcentussal németül válaszolt, majd Görgei felszólítására magyarul folytatta:

„Én Berzenczey László vagyok. – 1848-ban kormánybiztos a Székelyföldön: 1849-ben decemberben kimenekültem hazámból, emigráltam. Tartoztam is az emigrációhoz és híve maradtam Kossuthnak mind addig, míg ő el nem adta magát [III.] Napóleonnak. Az utolsó három év alatt Galacon székeltem, mint ügyvivője az emigrációnak; szorosan véve, mint a turini [torinói] kormány újoncozója a magyar légió számára. Ott van tulajdon egyetlen egy fiam is. Ratazzi, Napóleonnak, Viktor Emánuelnek minisztere megtagadta rögtön fizetésemet – mehettem. Ugyanekkor azt írják nekem hazámból, hogy nincs emberük, aki képes lenne meghiúsítani a küszöbön álló egyenes választásokat a Reichsrathba [a közös Birodalmi Gyűlésbe]. Elszántam magamat, hogy hazatérek, akármilyen áron. Feladom magamat föltétlenül. Elhoznak Bécsbe, ott tömlöcben tartanak két hónapig – s ma ötödnapja, hogy itt vagyok Klagenfurtban mint internált. Nem fogja rossz néven venni, hogy eljöttem meglátogatni tábornok urat!" Görgei a jövevény érkezését tudató levelében így folytatta: „Azon pillanat óta hallottam annyi újat, csodálatosat, fontosat, megrázót, kétségbeejtőt, hogy valamivel gyöngébb koponyával aligha meg nem bolondultam volna már eddig is! – Most kellene itt lenned!"[45]

Tudjuk, hogy Berzenczey 1862. június 17-én az havasalföldi Galacban önként jelentkezett az osztrák konzulnál. A Dunán Bécsbe szállították, majd az uralkodó kegyelmét augusztus 17-én megkapva, Klagenfurtban jelölték ki kényszerlakhelyét. Ezt követően rendszeres vendég volt Görgei házánál.[46]

[43] A kérdésre vonatkozó irodalomból lásd: *Gyalokay* 1928. 13–23. o.; *Móricz* é. n. [1928.] 16–20. o.; *Papp* 1967. 311–318. o.; *Papp* 1968. 703–724. o.; *Zachar* 1977. 166–177. o.; *Galántai* 1985. 100–110. o.; *Deák* 1993. 74–80. o.; *Papp* 1987. 637–644. o.; *Barcy-Somogyi* é. n. 11–16. o.

[44] Károlyi 1867–1871 között, 1877 után, majd 1887-ben tartózkodott hosszabb ideig Párizsban. *Eötvös* é. n. I. k. 179–200., 221. és 317 o.; II. k. 1. o. és 102. o. Emlékirataiban azonban nem szól arról, hogy mikor és hogyan került a kezébe a memorandum.

[45] Görgei – Görgey István, Viktring, 1862. augusztus 29. MTAK Kt. Tört. 4° 220/36. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 254–256. o.

[46] Kettejük kapcsolatára lásd: *Süli* 2016. 15–18. o.

Görgei számára a találkozások azért voltak tanulságosak, mert Berzenczeytől értesült az emigráció körében róla terjedő vádakról és szóbeszédekről. Egyik levelében így foglalta össze ezeket:

„E vádak legérdekesbjei:

1. *Nem szeretem hazámat, nemzetemet.* Ha szeretném: hogyan írhattam volna le oly körülményesen mindazon nehézségeket, mikkel bajlódnom, mik ellen küzdenem kellett, csakhogy valamiképpen rávigyem hazámfiait a becsületes megállásra (eleinte – az ágyútűzben).

2. *Kacérkodom az arisztokráciával.* – Hisz ott van ni! a végtelen mentegetődzés Zichy Ödön kivégeztetése miatt.

3. *A forradalom, nem kapitulál soha!* – Kapituláltam volna mint egyszerű tábornok, hagyján! nem lehetne abba senki fiának sem beleszólása. – Mint diktátornak kapitulálni azonban nagy hiba volt. Ebben tagadásnak helye nincs: pedig mégsem akarom bevallani nyilvánosan.

4. Sem kegyelettel, sem tisztelettel nem viseltetem nemzetem irányában sat.

Ha ezen fő vádpontok akármelyikének a kérdés lényegébe mélyen beható természetét amolyan Kmety-féle megtámadásokéval hasonlítjuk össze: szembeötlő ez utóbbiak fölületessége, gyermekiessége…" Beszámolója szerint amikor felesége, Adéle/Etelka a vádak ellen védeni akarván őt, azt kérdezte, „hogy aki közelebbről ismer, lehet-e annak kételkedni hazám, nemzetem iránti jóindulatomban? nem köteles-e ő (Berzenczey) megadni nekem azon igazságot, hogy akaratom, szándékom tiszta volt mindig?!– »Megadjuk! de a politikai fórum előtt nem a szándékot nézzük, csak az eredményt!« – szólt B. – *ez egyszer nyilván az emigráció képében!)*[47]

Berzenczey véleményét ezek a beszélgetések annyira átformálták, hogy 1862. november 9-én levélben ajánlott véd- és dacszövetséget Görgey Istvánnak bátyja becsületének helyreállítása érdekében.[48]

A tábornok e beszélgetések anyagát 1862. szeptember 23. és 1863. január 27. között fiktív levelekké formálta, s így született meg lassan új munkája, a *Briefe ohne Adresse*, magyarul a *Gazdátlan levelek*. Ahogy írta, 1863. január végén végzett „a világosi napra vonatkozólag (Berzenczey László által) támasztott naivnál naivabb kérdésekkel", majd az emlékiratai elleni vádakat vette sorra.[49] A munkát németül írta,[50] s öccse szerint azért a fiktív levelek formáját választotta, mert „mindenki magára vehette, aki azokra kíváncsi volt, és ha úgy esik, hogy senkinek sem kellenek: hát akkor is gazdátlanok."[51]

Görgei művében végigvette az 1849 nyári ténykedésével kapcsolatos vádakat, az állítólagos késlekedő levonulásával, Nagysándor József hadtestének a debreceni ütközetben történt cserbenhagyásával, a temesvári csatából történt elkésésével, a fegyverletétellel és annak következményeivel kapcsolatban. A mű zárszavában pedig egyértelműen hitet tett

[47] Görgei – Görgey István, Viktring, 1862. szeptember 18. MTAK Kt. Tört. 4° 220/37. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 256–258. o.

[48] Berzenczey László – Görgey István, Klagenfurt, 1852. november 9. MTAK Kt. Tört. 4° 220/3. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 265–266. o.

[49] Görgei – Görgey István, Viktring, 1863. január 29. MTAK Kt. Tört. 4° 220/39. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 272–273. o.; A keletkezés rövid összefoglalását lásd: uo. 364–365. o. és *Kosáry* 1994. I. k. 374–375. o.

[50] Lásd erre a kézirat fennmaradt részletét. MNL OL Görgey-lt. 36. doboz.

[51] *Görgey* 1918. 365. o.

a kiegyezési mű mellett. Eszerint „a közösügyi tervezet elfogadását megelőzött tárgyalásaiból a nemzet képviseletének" a következőkről győződött meg:

„1) hogy a Pragmatica Sanctión alapuló államalkotást ma már egyedül a közösügyi magyar tervezetnek a *Lajta-balpartiak részéről is őszinte elfogadása* képes, előrelátólag, megmenteni a hagyományos bécsi politika szította $184^{8}/_{9}$-ki polgárháborúnak alattomban még ma is tenyésző következményeitől;

2) hogy emellett *Magyarország alkotmányos szabadságán csorbát nem ejtendett* a közösügyi tervezetnek országgyűlésünk részéről történt feltételes elfogadása, sőt ellenkezőleg:

3) hogy ennek következtében kellő biztosíték mellett *még szélesbülendne is egyszersmind Magyarország alkotmányos szabadsága*, amennyiben a „nil de nobis sine nobis"[52] elve az – eddig is létezett, de eddigelé előtte elzártnak maradott – *közösügyi téren* is érvényre fogna jutni;

4) hogy ez úton Magyarországnak külbefolyása is kívánatos öregbedésnek indulna – a népszabadság elvének legáltalánosb érdekében."[53]

A kész munkát Görgei félretette, s csak 1867-ben, a kiegyezési tárgyalások felgyorsulása után vette újra elő. Elő- és utószóval látta el, s a munka véglegesített formájával 1867. április 29-ére készült el. A kéziratot május elején Görgey István hozta Pestre, s a kis füzet a hónap végén már kikerült a sajtó alól.[54] A munkának nem volt különösebb visszhangja – a lapok inkább agyonhallgatták.[55] Falk Miksa ugyanakkor a *Wanderer* hasábjain kivonatosan ismertette.[56] A munka Lipcsében, a Brockhaus kiadónál németül is megjelent, s 1867 szeptemberére mind a magyar, mind a német kiadás nagyobbrészt elfogyott.[57]

A *Bolond Miska* június 18-i számának címlapján a következőket olvashatjuk: „A *Gazdátlan levelekkel* senki sem akar megismerkedni, miután nagyon is jól ismerik a – gazdáját." Asbóth Lajos volt honvédezredes az Asserman Ferenc honvédezredes által közzétett, *Egy nyílt szó Görgey Arthur honvéd-tábornok ügyéhez* című munkára írott válaszának függelékében igyekezett cáfolni a *Gazdátlan levelek* állításait.[58] A cáfolatra Asserman újabb munkában válaszolt.[59]

Zámbelly Lajos honvéd ezredes, korábban a VII. hadtest táborkari főnöke, a végnapokban ideiglenes parancsnoka szintén megfogalmazott egy német nyelvű vitairatot, de ez nem jelent meg. (Zámbelly volt azon két tiszt egyike, akik az 1849. augusztus 11-i aradi haditanácson az osztrákok előtti fegyverletételt javasolták.)[60]

[52] Semmit rólunk nélkülünk.

[53] *Görgei Arthur*: Gazdátlan levelek. Pest, 1867. 55–56. o.

[54] Görgey István – Görgey Istvánné, Viktring, 1867. május 8. MTAK Kt. Tört. 4° 220/127. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 367. o.

[55] Görgei – Görgey István, Viktring, 1867. június 13–14–15. MTAK Kt. Tört. 4° 220/100. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 395. o.

[56] Görgei 1867. június 16-án levélben mondott köszönetet Falk Miksának a gesztusért. OSzK Levelestár.

[57] Görgey István – Duka Tivadar, Pest, 1867. szeptember 18. MTAK Kt. Ms. 4748/94. Megjegyzendő, hogy a munkának ezt követően még három kiadása volt: megjelent az Olcsó Könyvtár sorozatban, majd 1905-ben, végül 1989-ben a Pusztaszeri László által sajtó alá rendezett *Görgey contra Kossuth* című kötetben.

[58] *Asbóth Lajos*: Görgei. Czáfolat Assermann honvédezredes és ministeri titkár védiratára. – Függelék. Észrevételek Görgei „Gazdátlan leveleire". Pest, 1867. 27–32. o.

[59] *Assermann Ferenc*: Görgei. Viszhangok a cáfolatokra. Pest, 1868.

[60] MNL OL R 31. Naplók, feljegyzések. 2. csomó. №. 2007.

Ugyanakkor az irodalomtörténész Toldy Ferenc hosszú levélben gratulált Görgeinek a munkához. A tábornokot nagy írónak nevezte, s úgy vélte, „a sebzett szív elkeseredése" által befolyásolt emlékiratai és a *Gazdátlan levelek* után még egy harmadik munkával is tartozik a közönségnek, „egy más, nagy, kimerítő és majdan tárgyilagosságával teljesen meggyőző és emelő munkával", amelyben szükséges lesz „a tudatlanság és szeretetlenség hiszékenységét, az elfogultság bal felfogását, a helyzetében holt-élőn büntetlenül gyakorolhatott perfidia vádjait, ferdítéseit is, egyenesen vagy közvetve felvilágosítani, megigazítani, megsemmisíteni."[61]

Kisebb írások a kiegyezés időszakában

Görgei egyéb módon is igyekezett támogatni a kiegyezés ügyét. Amikor a *Magyar Ujság* közölte Kossuth 1867. május 22-én Párizsban kelt, Deákhoz intézett nyílt levelét, a készülő kiegyezési mű veszélyeit taglaló s Deák politikáját bíráló *Kasszandra-levelet*,[62] Görgei a levél egyik kitételére reagálva, maga is tollat ragadott. Kossuth ugyanis mintegy mellékesen megjegyezte, hogy 1849-ben „sikerült az árulásnak nemzetünk önbizalmát megrendíteni, s a megrendített önbizalommal karját elzsibbasztani", holott „a sikerhez csak egy kissé több kitartás hijányzott".

Görgei szerint amikor Kossuth árulásról beszél „a világosi fegyverletételt, nem mást volt szándéka érteni alatta. Mert hiszen minden, ami önnek leköszönését megelőzőleg történt, az általam vezérelt hadsereg körében, legott akkor tudtára volt önnek, titoknak ön előtt – még ha volt volna is valami eltitkolni való – semmi sem maradhatott. Mily célszerűek valának önnek intézkedései e részben: általánosan tudva van.[63]

Kossuth tehát a világosi fegyverletételről állítja, „hogy sikerült neki megrendíteni önbizalmát a nemzetnek, elzsibbasztani karját; minek következtében aztán hiányzott volna a nemzetben ama csak egy kissé több kitartás, mely, ha megvan, »*elérve – Ön szerint – a siker*«, ami akkor időben nem lehetett más, mint az 1849-ki ápril 14-kei debreceni határozat alapján az orosz–osztrák szövetség ellenében hadverőleg kivívott teljes függetlensége Magyarországnak!" Görgei Kossuth e meggyőződését s ehhez kapcsolódó nézeteit általnoknak tekinti, s e meggyőződésben megrendíteni még Kossuth érdekes *Nyílt levele* sem képes; „mert hiszen evvel szemben oly tekintély szól az én meggyőződésem mellett, mely előtt még Ön maga is meghajolni kénytelen."

Kossuth ugyanis, Magyarország kormányzójaként Aradon 1849. augusztus 11-én kelt búcsú kiáltványában – tehát az inkriminált fegyverletétel előtt két nappal – következőképpen nyilatkozott a magyar ügy akkori állásáról: „A szerencsétlen harcok után, amelyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta a nemzetet, nincs többé remény, hogy az

[61] Toldy Ferenc – Görgei, Pest, 1867. július 16. MTAK Kt. Tört. 4° 220/135. Közli: *Görgey* 1918. 404–405. o.

[62] A Kasszandra-levélként ismert nyílt levél legutóbbi kiadásait lásd: *Molnár* 1998. 237–244. o.; *Pajkossy* 1999. 138–145. o.; *Pajkossy* 2002. 196–201. o.

[63] A fogalmazványban: Mikor Ön *árulásról* beszél: felfogásom szerint a *világosi fegyverletételnél* egyebet aligha érthet alatta, minthogy mindabból, mi az általam vezérelt hadseregnek hadműködési terén az ön leköszönéséig történt, Ön előtt semmi sem maradhatott titokban. Hogy mily célszerűek valának e tekintetben önnek intézkedései: általánosan elismert dolog."

egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk".[64]

Kossuth Deák Ferenchez intézett *Nyílt levelének* végén erősen állítja, hogy nem személyes érdek, nem ingerültség, nem fontoskodási viszketeg szól belőle. „De keblében fiatal eréllyel él és fog élni haláláig a kötelesség érzete hazája iránt!" Görgei Kossuth „ezen vallott kötelességérzetére hivatkozva", igen szépen kérte a volt kormányzót: „hagyjon fel végre amaz általanok hirdetésével, melyekkel Ön a haza dolgát fel nem építhette és fel nem építheti; és a puszta negációnak azon felette kényelmes teréről, melyet »Nyílt levelével« újabban elfoglalt, ne szédítse újra el ezt a szegény, már annyit szenvedett népet, amidőn ez – alig kijózanodva – ma már nem Önt többé, hanem Deák Ferencet akarja követni." A fogalmazványban így szereplő mondat azonban a közölt szövegben – Görgey István beavatkozása révén[65] – jóval rövidebb lett: „…a puszta negációnak azon felette kényelmes teréről, melyet *Nyílt level*ével újabban elfoglalt, szűnjön meg akadályozni, amikor nem építhet."[66]

A cikk a *Pesti Napló*ban a következő szerkesztői jegyzettel jelent meg: „Lapunkat senki előtt, ki az abban megjelent valamely cikk által magát személyesen érintve vagy sértve érzi, el nem zárhatjuk, s minthogy *Kossuth* levelét közöltük, *Görgei A.* levelének közlését ezen következetességi kötelesség kívánja tőlünk. – Szerk." Görgey István, Artúr öccse 1867. június 5-én tiltakozott Kemény Zsigmondnál, a lap szerkesztőjénél a szerinte lovagiatlan megjegyzés miatt, mondván, hogy a lapnak vagy megjegyzés nélkül kellett volna lehozni a *Nyílt kérelmet*, vagy közölni kellett volna a szerzővel, hogy cikkét ilyen megjegyzéssel kívánják közzétenni.[67]

Görgei ugyanakkor vitába keveredett a balközép értékrendjét képviselő Jókai Mórral is. Jókai ugyanis *A múltakra vetet fátyol* című vezércikkében azt igyekezett bizonyítani, hogy a magyar kormány 1849. augusztusában csak azért próbált tárgyalni az orosz hadsereg vezetésével, hogy ezáltal lehetővé tegye a Görgei, illetve a Dembiński vezette magyar hadseregek aradi egyesülését. Jókai cikke mögött azonban más szándék is húzódott. Kemény Zsigmond a *Pesti Napló* hasábjain közzétette Kossuth azon, 1849. augusztus 4-én Szemere Bertalan miniszterelnökhöz intézett levelét, amelyben a kormányzó-elnök felvetette, hogy Magyarország elfogadna egy, az orosz uralkodóházból származó uralkodót az 1848. évi alkotmány biztosítása fejében. Kemény a levélhez a következő kommentárt fűzte: „Ezen levél elég tanúbizonysága annak, hogy Kossuth az orosszal kezet

[64] Közli: KLÖM XV. k. 846. o. és *Hermann* 2001. 475–476. o.

[65] A fogalmazvány és a megjelent szöveg más helyeken is eltér egymástól. Görgey István beavatkozását egyértelművé teszi Görgei Artúr 1867. június 13–15-én hozzá írott levele, amelyben kijelenti, hogy hálás abszolutóriuma „a Nyílt kérelmemen elkövetett üdvös szövegsértésekre is kiterjed." MTA Kt. Tört. 4° 220/100. Kivonatos közlését lásd: *Görgey* 1918. 391–396. o., az idézet: 395. o.

[66] Fogalmazvány. MTA Kt. Tört. 4° 220/10. Másolat. MNL OL Görgey-lt. b/5. fasc. Közli: *Pesti Napló*, 1867. június 4. №. 128. A fogalmazvány alapján közli: *Görgey* 1918. 388–390. o. A megjelent szöveg alapján közli, a szövegváltozatok jelzésével: *Hermann* 2001. 481–482. o. és 574. o. (E közlésben tévesen a másolatot véltem fogalmazványnak.) A nyílt kérelmet a Wanderer német fordításban közölte, amiért Görgei 1867. június 16-án levélben mondott köszönetet Falk Miksának. OSzK Levelestár.

[67] Fogalmazványát lásd: MTA Kt. Tört. 4° 220/128. Közli: *Görgey* 1918. 390–391. o. A megjegyzés állítólag Királyi Páltól származott.

fogni kész volt azért, hogy Ausztrián bosszút állhasson. ”[68] Jókai a maga balközép álláspontú lapjában ennek a dokumentumnak a sajátos átértelmezésével próbálta megvédeni Kossuthot az oroszokkal való együttműködés vádja alól.

Görgei válaszában az oroszokkal folytatott „nem hostilis” (nem ellenséges) érintkezések egyes fázisait, s úgy vélte, a Jókai által vélelmezett szándék egyik esetben sem tételezhető fel – s maga a feltételezés is súlyos méltánytalanság az összpontosítást lehetővé tevő feldunai hadsereg katonáival szemben.[69]

A hazatérés

Görgei érdeklődéssel vegyes iróniával figyelte az ausztriai politikai fejleményeket, s 1867. február 1-jén gunyoros hangvételű levélben ismertette a klagenfurti tartományi választások lefolyását és eredményét, illetve azoknak a magyar eseményekkel való összefüggését. „Az idevaló németek magatartása az imént végbement követválasztásnál, nemcsak komoly férfiakhoz illő. nemcsak talpraesett, hanem még alkotmányos is volt – amennyiben egyáltalján az efféle októberi diplomák és szeptemberi pátensek alapján szó lehet alkotmányosságról” – írta öccsének.[70]

Lehetséges hazatérésével kapcsolatban jó jel volt az, hogy a szintén Viktringbe internált Berzenczey László március elején értesült arról, hogy hazatérhet, s március 10-én haza is indult Magyarországra.[71]

Mind Görgei, mind Görgey István számára ezek után felvetődött a kérdés, mi lesz a tábornokkal; őt vajon mikor és milyen körülmények között engedik haza a viktringi internálásból. Úgy tűnik, a kérdés elsősorban Görgey Istvánt izgatta, mert március 13-án – Berzenczey elengedéséről még nem tudva - arról értesítette bátyját, hogy elhatározta, megkérdezi Deákot „idején látja-e ő már most, szabadon- és hazabocsáttatásodat a *hazai* kormánytól kérned? Azaz: számíthatsz-e hasonló teljesítésre, mint [Berzenczey] Laci bácsinak jutott, ha *most* folyamodol? nem fenyegeti-e kedélyedet a nemteljesítés benyomása?”

Ezt követően summázta a felvetődő lehetőségeket. Ügyvéd lévén, jól tudta, hogyan kell mindennek a színét és visszáját, az adott feltételezést megerősítő és gyengítő tényezőket számba venni. Tanulságos az egész okfejtés, s megérdemli a teljes közlést:

„*1.* Valószínűbb ma, mint valaha, hogy lesz koronázás.

2. Valószínű, hogy koronázáskor megszüntetik confiniumodat, ha nem is folyamodol.

3. Lehet, hogy [Berzenczey] Laci bácsival, ha ő addig nem kezdeményez semmit, hasonló történik.

4. De lehet, hogy különbséget tévén kettőtök közt. téged fönn akarnak tartani a koronázás diadalmenetére,

[68] Közli: KLÖM XV. k. 820−821. o.; Kemény cikkét lásd: Válasz Kossuth Lajosnak a „Pesti Napló” szerkesztőjéhez intézett levelére, *Pesti Napló*, 1867. szeptember 25. №. 221. 1. Újraközölte: *Dányi* 1941. 118−120. o.

[69] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. október 1. MTA Kt. Tört. 4° 220/107 Lásd még: *Görgey* 1918. 411−414. o.

[70] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. február 7. MTAK Kt. Tört. 4° 220/94. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 342−346. o.

[71] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 5., ill. március 11. MTAK Kt. Tört. 4° 220/95., ill. 220/97. Kivonatosan közli őket: *Görgey* 1918. 346−347. o. és 357−359. o.

5. és hogy ha most folyamodol is, nem fog kérelmed oly rögtön teljesíttetni, mint a Laci bácsié.

6. De lehet az is, hogy nem tévén különbséget közted egyfelől, és valamennyi, az újabb időben eddig hazajöttek közt másfelől: amint folyamodol, legott szabadon bocsátanak.

7. Tehát négy a lehetőség:

a) kérve – rögtön hazajöhetés;

b) kérve nem-teljesítés, egyelőre; de igen koronázáskor:

c) kéretlen hazabocsáttatás koronázáskor;

d) kéretlen – ott felejtetés, koronázáskor is.

8. De van még ezenkívül két lehetőség:

e) kérve sem teljesítés – koronázáskor sem.

f) teljesítési szándék akkorra, – de magának a koronázásnak valamiképp elmaradása, ha például a reakció újra zavarná a dolgot.

9. E legutóbbi esetben előállhat az, hogy tekintettel a 6-ik föltevésre, sajnálni fognók, hogy a mai kedvező pillanatban való kezdeményezést elmulasztotta el.

10. Én lehetőnek tartom azt, hogy te a mai hazai kormányhoz folyamodjál teljes személyi szabadságodért.

11. Lehető még az is, hogy szolgálatidat utóbb igénybe veszi az.

12. Te neki föl is ajánlhatod azt – mihelyt a király meg van koronázva.

13. Mihelyt a restitutio in integrum [az alkotmány teljes helyreállítása] a koronázás által be van fejezve.: confiniáltatásodnak semmi értelme többé – semmi alapja.

14. S éppen ezért azon pillanattól fogva kegyelempénzzé fajulna, ami eddig fogolytartás.

15. Nyugdíj – valamint eddig nem volt, úgy ezután sem lehetne az; mert nem hazád, nem azon magyar állam adta. melynek te hű szolgálatokat tettél, hanem adta annak negatiója – azon másik állam, mely téged 19 év óta fogságban (ha mindjárt enyhében is) tart – éppen hazádnak tett szolgálatid miatt és nehogy abba visszatérj.

16. Te igényt tarthatsz hazád hálájára és segélyére. Hálájára – *inclusive Világosig,* sőt még azontúl is – tett érdemeidért; segélyére mivel *hazád.* És annyiban is, amennyiben ő iránta való érdemeid miatt veszett oda 18, sőt 20 esztendő, a leggyümölcsözőbb az életedből. De ezen hálának, vagy segélynek, vagy mind a kettőnek megfelelő nyugdíj csak a hazai kormánytó1 adható meg és fogadható el. Érte ehhez kell fordulnod.

17. Más kérdés: idején van-e ma, ezen *segélyt* igénybe venni (mert hogy a haza *háládatosságára* nem tartasz igényt, azt úgyis tudom).

18. Ha a hazai kormány magától ajánl nyugdíjat a hazában: tökéletesen elfogadhatod, mint becsületesen kiérdemeltél,

19. De míg a «18.» meg nem történik, vagy a «17-re» igennel nem felelsz nekem és igenfelelet nem jön rá; vagy be nem áll a «11.» eset: addig, édes öregem, reám szorulsz…”

István egyben arra kérte a bátyját, hogy legkésőbb március 16-ig közölje vele akaratát: közbenjárjon-e az ügyben Deáknál vagy sem.[72]

A tábornok március 16-án táviratban tiltotta meg a közbenjárást, s ugyanezen a napon levélben írta meg öccsének az indokokat. Közölte, hogy ő maga a koronázás megtörténte

[72] Görgey István – Görgei Artúr Pest, 1867. március 13. MTAK Kt. Tört. 4° 220/125. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 359−361. o.

után tekinti teljesnek az alkotmányosság helyreállítását, s addig ő maga semmit nem tesz szabadon bocsátása érdekében.

„Azonban lehet talán további internáltatásomnak még a koronázás után is alapja, értelme, még pedig mind a dinasztiának családi, mind a *császárnak személyi* szempontjából. Hogy lesz-e? – oly kérdés, melyre így is, amúgy is, akár támasztom, akár nem, a magyar kormány kénytelen lesz felelni, ha elébb nem, hát minden bizonnyal a koronázáskor kihirdetendő valami általános, 1848/9-re vonatkozó bűnbocsánattal, vagy az abban nem részesülők lajstromával. – Itt *felejteni* engem? Ferenc József részéről csaknem hihetetlen dolognak tartom. Hanem vagy szabadon bocsátanak, vagy egyenesen ki lesz mondva, hogy nem bocsátnak szabadon" – írta. A továbbiakban kifejtette, már csak azért sem akar egyelőre lépéseket tenni az ügyben, mert a cs. kir. kincstár által folyósított szubvencióját csak az internálás végéig kapja. Miután pedig egyelőre semmilyen biztos jövedelme, sem pedig jövendő állással kapcsolatos reménye nincs, élősködni pedig senkin nem akar, családapaként is kénytelen így eljárni.[73]

István ennek alapján értesítette régi barátjukat, Görgei egykori segédtisztjét, az angol hadseregben ezredesként szolgáló Duka Tivadart, hogy „az én öregemről is sokat beszélnek, de kéretlen eddig nem intézkedtek róla; kérni pedig nem akar, legalább a koronázás előtt nem akar tenni semmit."[74]

Június 9-én megjelent a korábbi politikai vétségekért elítéltek, a hasonló vétségek miatt külföldön lakók megkegyelmeztetéséről szóló uralkodói rendelet, ám Görgei hiába kereste benne azt a pontot, amely az ő esetére illett volna:

„Benne vannak a. rendeletben

a politikai vádak folytán *elítéltek*,

a *hasonló okokból* külföldön lakók,

benne még azok is, a kik az alkotmány visszaállítása óta nem szűntek meg az ország törvényei ellen törekedni:

de a klagenfurti internált – ezen unicum – nincsen benne.

Mert hiszen ország-világ tudja, hogy a klagenfurti internált semmi szín alatt nem sorozható sem az elítéltek, sem a hasonló okból külföldön lakók, sem az ország törvényei ellen törekedni meg nem szűntek közé" – írta öccsének. Úgy vélte, akik a rendeletet fogalmazták, látható rosszindulattal jártak el vele szemben, s vagy arra akarták kényszeríteni, hogy folyamodjon, és így elessen a szubvenciótól; vagy úgy gondolták, jobb, ha Viktringben marad, s így abba a látszatba keveredik, mintha félne hazatérni. Ezért úgy döntött, megvárja az osztrák hatóságok hivatalos állásfoglalását a hazatéréséről. (Arról is értesült, hogy az emigrációból hazatért Pulszy ferenc röviden így nyilatkozott róla: „Maradjon ot!").

Ugyanebben a levélben nyugtázta, hogy mind a *Gazdátlan leveleket*, mind az öccse által az 1848. december 30-i móri ütközetről névtelenül közzétett történelmi tanulmányt a sajtó nagyobbrészt agyonhallgatja. Rezignáltan jegyezte meg, hogy „én a mai nemzedéknek sehogy sem kellek." Márpedig ő sokkal szerényebb ember annál, „semhogy

[73] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. március 16. MTAK Kt. Tört. 4° 220/98. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 361–363. o.

[74] Görgey István – Duka Tivadar, Pest, 1867. április 6. MTA Kt. Ms. 4748/93. Gépelt másolata OSzK Kt. Levelestár.

hívatlan vendégül tolakodjam be valahová", amire módja sincs. „Mert valamint a nemzeti hiúságnak a fegyverletétel maga; szintúgy ennek az oroszok előtti végbemenetele a Habsburgiaknak megemészthetetlen valami."[75]

Valamikor június 20. előtt Görgei Magyarországon tartózkodó felesége kihallgatást kért Andrássy Gyula miniszterelnöktől, s megkérdezte tőle, a koronázás utáni amnesztia vonatkozik-e a férjére, vagy őt kizárták belőle. Andrássy azt válaszolta, nem hiszi, hogy az uralkodó ki akarta volna zárni Görgeit az amnesztiából, de ő maga közvetlenül nem intézkedhetik. Ugyanakkor megígérte, hogy szólni fog Friedrich Ferdinand Beust bárónak, az osztrák miniszterelnöknek.[76] Görgeit közben családi öröm is érte: Bohus László, Bohusné Szőgyény Antónia megkérte tőle lányának, Bertának a kezét. Az esküvőt szeptember 6-ára tűzték ki.[77]

Közben családtagjai folyamatosan sürgették a hazatérését, de a tábornok ragaszkodott a hivatalos okirathoz, mondván, hogy „Nem lehet én nekem amúgy Hűbele Balázs módjára puszta magán vélemények alapján innen elutazni és – minden legitimáció – nélkül annak tenni ki magamat, hogy visszatoloncozzanak Viktringbe, nagy gaudiumára a tisztelt publikumnak."[78] Végül július 16-án tudatta vele a klagenfurti rendőrfőnökség, hogy a cs. kir. miniszterelnökség július 13-i leirata szerint a június 9-i amnesztia értelmében internálása megszűnt.[79] Ugyanezen a napon – a határozatról még nem tudva – azt írta öccsének, hogy az amnesztia-rendeletből való kifelejtetése megmérgezte a lelkét, olyannyira, hogy azt csak rosszakaratnak tudja nézni; ugyanakkor a felesége éppen az ellenkező véleményen van, tudniillik, hogy a Görgei iránti „leggyöngédebb kímélő tekintet rejlenék alatta."[80] A szabadulásáról szóló határozatot július 19-én szóban közölték Görgeivel, aki még aznap este Klagenfurtban vonatra szállt, s hazaindult Magyarországra.[81]

Július 20-án érkezett meg, s megpróbálta felkeresni Andrássyt, hogy köszönetet mondjon neki szabadulásáért, de a miniszterelnök távol volt. Járt Deáknál is, aki barátságosan fogadta. Görgei azért sietett a haza bölcsének felkeresésével, mert ekkor még csak kevesen ismerték fel az utcán, s kevéssé figyelték útjait. Görgei elmondta Deáknak, „hogy ő a magyar kormánytól nem kér s nem vár semmit, mert nem akarja annak még meg nem szilárdult nehéz állását a maga népszerűtlenségével kontaktusba hozni s ezzel még inkább megnehezíteni"; Deákét még kevésbé, „akinek népszerűségét minden ártalmas szellőtől

[75] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. június 13–14–15. MTAK Kt. Tört. 4° 220/100. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 391–396. o. Ugyanakkor másfajta reakciókról is értesülhetett. Július 2-án egy Farkas Ádám nevű honvédszázados arra szólította fel, hogy ne folytassa tovább önkéntes száműzetését, mert a hazának szüksége van rá. MTA Kt. Tört. 4° 220/5.

[76] *Görgey* 1888. III. k. 712. o. Lásd még: Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. június 20. MTAK Kt. Tört. 4° 220/101. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 398–399. o. Lásd még: uo. 403. o.

[77] *Görgey* 1918. 399. o.

[78] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. június 20. MTAK Kt. Tört. 4° 220/12. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 400–401. o.; Június 24-én ugyanilyen értelemben írt leendő sógorának, Bohus Jánosnak is. OSzK Kt. Fond 234/13.

[79] Hohenwart – Görgei, Klagenfurt, 1867. július 16. 907/P.Z. HL Personalia. 36. doboz. Görgei Artúr iratai. a/21. fasc.

[80] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. július 16. MTAK Kt. Tört. 4° 220/103. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 401. o.

[81] *Görgey* 1918. 401. o.

is meg akarná óvni."[82] A találkozóról azonban ismerünk egy másik, ezzel némileg ellentétes beszámolót is, ami közvetve magától Deáktól származik. Albert Margutti cs. és kir. altábornagy, aki egy ideig I. Ferenc József főhadsegédi irodájában szolgált, számol be arról emlékiratában, hogy 1904 őszén, amikor az uralkodó éppen Gödöllőn tartózkodott, egy vacsora alkalmával Deák beszámolójára hivatkozva mesélte el Görgei és Deák találkozásának történetét. Eszerint Görgei egy alkalommal felkereste Deákot Pesten, azzal, hogy végre már cáfolják meg a reá vonatkozó hazugságokat, és tegyék világossá a magyarok számára, hogy csupán a kikerülhetetlen kényszerhelyzet miatt kellett megadnia magát, mivel seregével nem tudott már ellenállni a harcedzett osztrák és orosz katonáknak. Deák erre azt felelte, hogy noha ő maga is jól ismeri ezt a történelmi tényt, és soha nem volt más meggyőződése, neki azonban, mint magyarnak, tartania kell magát ahhoz, hogy hagyják meg a magyarokat azon hitben, miszerint csupán árulás révén szenvedtek vereséget, s hogy az oroszoknak és az osztrákoknak másképp soha nem sikerült volna a győzhetetlen magyarok hősiességét és bátorságát megtörni. Deák ezért azt tanácsolta Görgeinek, hogy továbbra is vonuljon vissza elzártságába, és hazafiságában keresse ezen áldozatnak történő megfelelést, amelyet ő a személyes rehabilitálásról való lemondás által a haza javáért hoz.[83] A beszámolóból nem egyértelmű, hogy erre a találkozóra közvetlenül 1867-ben vagy később került-e sor. Görgei felvetése egyébiránt feltűnően emlékeztet arra a korábbi kezdeményezésére, amikor a Magyar Tudományos Akadémiát akarta felkérni az ellene felhozott vádak tudományos alaposságú vizsgálatára.[84]

Az itthon töltött napok nem voltak éppen nyugodtak. A belügyminisztériumi hivatalnoként szolgáló volt honvéd táborkari százados, Francziszek Dobiecki (Dobiecki Ferenc) arról értesült, hogy július 23-án délután nyoilc férfiú egy, az aradi vértanúkat ábrázoló összegöngyölt képet adott volna át Görgeinek, majd eltűntek. Dobiecki felvilágosítást kért Görgeitől, igaz-e a hír. „Az ilyeneket hivatalból tudnom kell" – írta.[85] Villax István volt honvédszázadost egy, Görgei múltját „helyesen felfogó s bíráló nagyúr" arról kérdezte, „vajon nem e fog ő itt-ott újabb elkeseríttetéseknek kitétetni?" Villax optimista volt, szerinte Görgei teljesítménye és bátorsága lefegyverzi a sokaságot.[86]

Egy öregkori leveléből tudjuk, hogy pesti tartózkodása során egyik este macskazenét adtak az ablaka alatt; ugyanakkor „a miniszterek közül hárman illőnek vélték megbot-

[82] *Görgey* 1918. 403–404. o.; Andrássy távollétére lásd: Görgei feleségéhez írott táviratát. MTAK Kt. Tört. 4° 220/13. Görgei hazatéréséről részletesen ír Görgey István 1867. szeptember 18-án Duka Tivadarhoz intézett, sajnos, csonka levelében. MTAK Kt. Ms. 4748/94., gépelt másolata: OSzK Kt. Levelestár.

[83] Állítólag I. Ferenc József a történetet kommentálva így nyilatkozott: „És Görgei továbbra is hallgatott é a továbbiakban a feledésnek adatott által; némán tűrte a vádak és szemrehányások meg nem érdemelt súlyát. – Egy nép, amely ilyen férfiakkal rendelkezik, kétségkívül nagy!" Margutti ehhez még hozzátette: „Az öreg uralkodó is, meglehet, saját akarata ellenére, a magyar psziché varázsa alá került." Kaiser Franz Joseph. Persönliche Erinnerungen von Albert Freiherrn von Margutti Feldmarschalleutnant a. D. ehemals der kaiserlichen Generaladjutantur zugeteilter General. Wien–Leipzig, 1924. 244–245. o.

[84] Görgei Artúr – a Magyar Tudományos Akadémiához. Viktring, 1861. március 5. (Elküldetlen fogalmazvány) Közli: *Görgey* 1918. 204–207. o. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy maga a találkozó csak később, valamikor 1875-ben, esetleg 1876-ban történt, amikor Görgei már Visegrádon lakott, s a kiegyezés körüli viták lecsillapultával joggal reménykedhetett ügyének részrehajlás és szenvedély nélküli tárgyalásában. Erre utalna a Görgei elzártságára vonatkozó célzás is.

[85] Dobiecki – Görgei Artúr, Pest, 1849. július 24. MTAK Kt. Tört. 4° 220/4. Dobieckire lásd: *Bona* 2008. I. k. 288. o.

[86] Villax István – Görgey István, Bécs, 1867. július 26. MTAK Kt. Tört. 4° 220/129. Villaxra lásd: *Bona* 2009. 531. o.

ránkozásukat kinyilvánítani előttem az engem ért utcai megtisztelés felett." Ugyanakkor amikor részt vett az országgyűlés egyik ülésén, egy baloldali képviselő felsietett hozzá a karzatra, s barátságosan kezet szorított vele.[87]

Görgei 1867. július 26-án visszautazott Viktringbe, ahol végül még augusztusban sor került lánya és Bohus László esküvőjére. Viktringben kapta meg Asserman Ferenc 1849-es honvédezredes, a komáromi VIII. hadtest utolsó parancsnoka, ekkor már honvédelmi minisztériumi államtitkár *Egy nyilt szó Görgey Arthur honvédtábornok ügyéhez* című röpiratát, amely az első olyan munka volt, amely nyíltan védelmébe vette őt. Noha Kászonyi József volt honvédezredestől (1849. június 21-től a II. hadtest parancsnoka) még Pesten értesült arról., hogy Asserman szándékozik fellépni a védelmében, ugyanakkor – ahogy Assermannak írta – mindezt nem vette egyébnek, „mint aminek akkorig már sok más oldalról fölmerült (nem egy) hasonló ajánlat bizonyult volt, t. i. őszinte, de, fájdalom! – meddő jóakaratnak. " Őszintén meglepődött és meghatódott tehát, amikor Viktringben kézhez kapta a röpiratot, és sietett is köszönetét igen meleg hangú levélben kifejezni.[88]

Görgei Viktringben maradt november elejéig, amikor ismét Pestre utazott. Időközben a cs. kir. hatóságok arról értesítették, hogy internálásának megszűntével az eddig folyósított szubvenció is megszűnik[89], s így egyre erőteljesebbé vált benne az aggodalom, hogy miből fogja eltartani a családját. Noha Graenzenstein Gusztáv, a pénzügyminisztérium osztályfőnöke István útján megkereste, hogy hajlandó lenne-e állami szolgálatot vállalni, Artúr ezt csak akkor vállalta volna, ha évi 4000 forint fizetést kap, illetve, ha hivatalában „személyes felelősség melletti önállósággal" rendelkezik.[90]

A válasz ismeretlen, de Görgei október 1-jén levélben fordult Kászonyi Józsefhez, hogy szerezzen munkát számára. Hangsúlyozta, hogy nem akar kormányzati hivatalt vagy alkalmazást; részint azért, mert a magyar kormánynak nem kötelessége őt eltartani, részint pedig azért, mert népszerűtlensége is tiltja ezt.[91] Kászonyi magát Deákot kereste fel, aki meg is ígérte pártfogását. Görgei erről október 15-én értesült, s Deáknak írott köszönő levelében kijelentette, „hogy az ő pártfogásából eredhető legkecsegtetőbb sikernél is jobb szeretem, ha épen marad meg népszerűsége."[92] Miután újabb, novemberi hazaútja során érzékelte az őt körülvevő ellenséges közhangulatot, úgy döntött, hogy inkább „a polgári magán tevékenység terén" keres magának megélhetést, mintsem hogy kínos helyzetet teremtsen az amúgy is százféle bajjal küszködő kormánynak. Ezt közölte Mikó Imre miniszterrel is.[93] Maradt tehát a meglehetősen kínos keresgélés a „magánszférában" állás után. A haza nem ölelte keblére hazatérő fiát.

[87] Görgey Artúr – Szabó Gyula, Budapest, 1898. március 21. OSzK Kt. Levelestár.

[88] Görgei Artúr – Asserman Ferenc, Viktring, 1867. augusztus 4. Közli: Görgei Artur a maga becsületéről. *Budapesti Hirlap*, 1897. március 3. 13. o. (Az eredeti levél hasonmása megjelent a *Magyar Salon*ban.)

[89] Schäfer lovag – Görgei Artúr, Bécs, 1867. szeptember 25. HL Personalia. 36. doboz. Görgei Artúr iratai. a/23. fasc. Magyar fordításban közli: *Görgey* 1888. III. k. 709−710. o. Lásd még: *Görgey* 1918. 402. o.

[90] Görgei Artúr – Görgey István, Viktring, 1867. szeptember 15. MTAK Kt. Tört. 4° 220/106. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 410. o.

[91] Közli *Görgey* 1918. 415−416. o. (Kézirata ismeretlen)

[92] Görgei Deáknak írott levele nem ismert, de utal rá Görgei 1867. október 15-én Kászonyi Józsefhez és 22-én Görgey Istvánhoz írott levele. Közli őket: *Görgey* 1918. 418−419. o. (Mindkettő kézirata ismeretlen.)

[93] Görgei Artúr – Görgey István, Pest, 1867. december 2. MTAK Kt. Tört. 4° 220/108. Kivonatosan közli: *Görgey* 1918. 420−423. o.

Bibliográfia

Allmayer-Beck 1987. *Johann Christoph Allmayer-Beck*: Die bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hrsg. *Adam Wandruszka* und *Peter Urbanitsch*. Bd. V. Die bewaffnete Macht. Wien, 1987.

Barcy-Somogyi é. n. *Barcy Zoltán-Somogyi Győző*: Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868–1918. Budapest, é. n.

Bona 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.

Dányi 1941. *Dányi Károly*: Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben. Kolozsvár, 1941.

Deák 2001. *Deák Ferenc*: Válogatott politikai írások és beszédek. II. k. 1850–1873. S. a. r. *Deák Ágnes*. (Millenniumi Magyar Történelem. Politikai Gondolkodók.) Budapest, 2001.

Deák 1993. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.

Eötvös é. n. *Eötvös Károly*: Gróf Károlyi Gábor feljegyzései. I–II. k. Budapest, é. n.

Galántai 1985. *Galántai József*: A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus 1867–1918. Budapest, 1985.

Görgey 1888. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k. Budapest, 1885–1888.

Görgey 1918. *Görgey István*: Görgey Arthur a számüzetésben 1849–1867. Budapest, 1918.

Gyalokay 1928. *Gyalokay Jenő*: A honvédség megalakulásának előzményei. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Írta Suhay Imre tábornok vezetése alatt a M. kir. Hadtörténelmi Levéltár részéről kirendelt bizottság. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928.

Hermann 2001. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. (Millenniumi Magyar Történelem.) Budapest, 2001.

KLÖM XV. Kossuth Lajos összes munkái XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1955.

Kónyi 1903. Deák Ferencz beszédei. S. a. r. *Kónyi Manó*. II–III., V. k. Budapest, 1903.[2.]

Kosáry 1994. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története. I. k. Budapest, 1994.

Molnár 1998. *Molnár András*: Deák Ferenc. Magyar Szabadelvűek. Budapest, 1998.

Móricz 1928. *Móricz Pál*: A magyar királyi honvéd 1868–1918. Budapest, é. n. [1928.]

Pajkossy 1999. *Pajkossy Gábor*: Kossuth Lajos. Magyar Szabadelvűek. Budapest, 1999.

Pajkossy 2002. „Nemzeti újjászületés". Válogatás Kossuth Lajos írásaiból és beszédeiből. Szerk. *Pajkossy Gábor*. Budapest, 2002.

Papp 1967. *Papp Tibor*: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után 1868–1890. I. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1967. 2. sz. 302–338. o

Papp 1968. *Papp Tibor*: Az Osztrák–Magyar Monarchia első véderőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968. 4. sz. 703–724. o.

Papp 1987. *Tibor Papp*: Die königliche ungarische Landwehr (Honvéd) 1868–1914. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hrsg. *Adam Wandruszka* und *Peter Urbanitsch*. Bd V. Die bewaffnete Macht, Wien, 1987.

Sarlós 1987. *Sarlós Béla*: Deák és a kiegyezés. Budapest, 1987.

Süli 2016. *Süli Attila*: A „kis Kossuth" és a honvéd tábornok. Berzenczey László és Görgei Artúr a klagenfurti száműzetésben. *Művelődés,* 2016. 5. sz. 15–18. o.

Zachar 1977. *Zachar József*: Az Osztrák–Magyar–Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1977. 4. sz. 166–177. o.

Rövidítések

HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest
Görgey-lt.	P 295., A Görgey-család levéltára
MTAK Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Budapest
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

Róbert Hermann

ARTÚR GÖRGEI'S RETURNING TO HUNGARY AFTER THE COMPROMISE

(Abstract)

General Artúr Görgei, Commander-in-Chief of the Upper Danube Army, Dictator of Hungary in the last days of the Independence War, was interned by the Habsburg royal authorities in Klagenfurt, Carinthia, at the end of August 1849, where he lived under strict police surveillance. In 1856 he moved to Viktring where he lived until 1867.

From the beginning of the 1860s he paid increasing attention to the political events in Hungary. He had especially high hopes in connection with the Parliament meeting in 1865, and with the restarting compromise negotiations. He hoped to return to Hungary in case the negotiations led to success. His family visited Hungary several times in the 1860s. He chose a school in Hungary for his son, his daughter was introduced to the high society in Pest.

He himself also tried to promote the success of the compromise negotiations in 1867. He wrote two memoranda to Ferenc Deák: one about the Austrian army's supplement system, and one about the Hungarian Honvéd Army to be set up. After the publication of Kossuth's Cassandra Letter, Görgei criticised the ex-governor's behaviour in an open letter. He published his work *Letters without Address* (*Gazdátlan levelek*) the same year, protesting against the accusations of the Hungarian Exile.

Görgei could return home only at the end of July 1867, and it was a thankless return. The public was hostile toward the general, and Görgei had to realise that he could not play any serious role in Hungary. Although his friends and followers tried to support him, he had serious difficulties even finding work. The paper presents Görgei's life from the Compromise until his final return to Hungary in 1868, using the survived family correspondence and the press of the time.

Róbert Hermann

DIE HEIMKEHR VON ARTÚR GÖRGEI NACH DEM ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN AUSGLEICH

(Resümee)

General Artúr Görgei, Oberkommandant der Oberen Donauarmee, Diktator Ungarns in den letzten Tagen des Freiheitskampfes, wurde von den kaiserlich-königlichen Behörden Ende August 1849 in Klagenfurt, Kärnten interniert, wo er unter enger Polizeiaufsicht lebte. Im Jahr 1856 zog er nach Viktring, wo er bis 1867 verweilte.

Ab den 1860er Jahren beobachtete er die politischen Ereignisse in seiner Heimat mit immer größerer Aufmerksamkeit. Besonders große Hoffnung verband er mit der 1865 eröffneten Diät und den wiederaufgenommenen Verhandlungen über den Österreichisch-Ungarischen Ausgleich. Er hoffte, dass er selbst heimkehren könne, wenn diese von Erfolg gekrönt werden. Seine Familie war in den 1860er Jahren mehrmals zu Besuch in der Heimat. Sein Sohn wurde auf eine ungarische Schule geschickt, und seine Tochter führte man in das Gesellschaftsleben in Pest ein.

Im Jahr 1867 versuchte er seinerseits den Erfolg der Ausgleichsverhandlungen voranzubringen. Er verfasste gleich zwei Memoranden an Ferenc Deák: eines über das österreichische Heeresergänzungssystem und eines über das aufzustellende Honved-Heer. Nach der Veröffentlichung des sog. Cassandra-Briefes, den Lajos Kossuth an Ferenc Deák verfasst hatte, kritisierte er in einem offenen Brief die Vorgehensweise des ehemaligen Reichsverwesers. Im selben Jahr veröffentlichte er sein Werk *Briefe ohne Adresse*, in dem er sich gegen die Anschuldigungen der Emigration wehrte.

Zur Rückkehr kam es jedoch erst Ende Juli 1867 – und es war keineswegs eine glorreiche. Die Öffentlichkeit war dem General feindlich gesonnen, der erkennen musste, dass er in seiner Heimat keine bedeutende Rolle spielen kann. Seine Freunde und Verehrer versuchten ihn zwar zu unterstützten, doch nicht einmal das Finden von Arbeit war ein einfaches Unterfangen. Die Studie stellt die Lebensbahn Görgeis vom Ausgleich bis zu seiner endgültigen Rückkehr im Jahr 1868 vor dem Hintergrund der erhalten gebliebenen Familienbriefe und der zeitgenössischen Presse vor.

Róbert Hermann

LE RETOUR AU PAYS D'ARTÚR GÖRGEI APRÈS LE COMPROMIS

(Résumé)

Fin août 1849, le général Artúr Görgei, chef de l'armée du Haut-Danube et dictateur de Hongrie dans les derniers jours de la guerre d'indépendance fut interné par les autorités impériales-royales en Carinthie, à Klagenfurt où il vivait sous une surveillance policière stricte. En 1856, il a déménagé à Viktring où il a habité jusqu'en 1867.

À partir des années 1860, il s'intéressait de plus en plus aux événements de la vie politique hongroise. Il a notamment fondé beaucoup d'espoir sur l'assemblée nationale réouverte en 1865 et sur la reprise des négociations sur le Compromis, car leur réussite devait lui permettre de rentrer au pays. Sa famille a déjà fait plusieurs visites en Hongrie dans les années 1860. Son fils a été scolarisé en Hongrie et sa fille a été introduite dans la haute société de Pest.

En 1867, il a beaucoup œuvré pour le succès des négociations sur le Compromis. Il a écrit deux mémorandums à Ferenc Deák, un sur le système de recrutement autrichien et un autre sur l'armée hongroise à mettre en place. Après la publication de la lettre de Cassandre de Kossuth, Görgei a critiqué, dans une lettre ouverte, la démarche de l'ancien gouverneur. La même année, il a aussi publié un ouvrage intitulé *Lettres sans adresse* dans lequel il a protesté contre les accusations de l'émigration.

Il n'est rentré au pays que fin juillet 1867. Cependant, l'opinion publique était hostile au général qui a dû reconnaître qu'il ne pourrait plus être un acteur important en Hongrie. Ses amis et ses admirateurs ont tenté de le soutenir, mais Görgei avait même du mal à trouver du travail. L'étude présente le parcours de Görgei depuis le Compromis jusqu'à son retour définitif au pays en 1868 sur la base des correspondances familiales conservées et la presse d'époque.

Роберт Германн

ВОЗВРАЩЕНИЕ НА РОДИНУ. АРТУР ГЁРГЕИ ПОСЛЕ КОМПРОМИССНОГО СОГЛАШЕНИЯ

(Резюме)

Генерала Артура Гёргеи, главнокомандующего сферхдунайской армией, диктатора Венгрии в последних днях борьбы за независимость императорские-королевские органы власти в конце августа 1849-ого года интернировали в Каринтию, в г. Клагенфурт, где он жил под тесным полицейским надзором. В 1856-ом году он переехал в г. Фиктринг и жил там до 1867-ого года.

Начиная с 1860-ых годов он с нарастающим интересом следил за внутренними политическими событиями. Особенно большие надежды он возлагал на открытие в 1865-ом году Национального парламента и на возобновление компромиссных переговоров. Он надеялся на что, в том случае если переговоры будут успешными, он сможет вернуться домой. Его семья в 1860-ых годах много раз побывала на родине. Он записал своего сына в отечественную школу, и его дочь была введена в пештское общество.

Со своей стороны он, в свою очередь, пытался содействовать успеху компромиссных переговоров в 1867-ом году. Он написал даже два меморандума в адресс Ференц Деак. Один из них об австрийской системе военного призыва и один о формировании армии хонведов. После публикации письма Кошута Кассандра он в открытом письме критиковал поступки бывшего временного правителя. В этом же году он опубликовал работу под названием «Бездомные письма» (*Briefe ohne Adresse*), в которой он протестовал против обвинений эмиграции.

Однако возвращение на родину состоялась только в конце июля 1867-ого года, и в нем не было много благодарности. Общественное мнение враждебно отнеслось к генералу, который был вынужден осознать то, что он не может играть серьезной роли на своей родине. Его друзья и поклонники стремились поддержать его, но даже при устройстве на работу он сталкивался с серьезными трудностями. Исследование иллюстрирует жизненный путь Гёргеи от компромисса до его окончательного возвращения на родину в 1868-ом году, на основе сохранившейся семейной переписки и современной прессы того времени.

Kővári László

ERDÉLY
1848–1849-ben

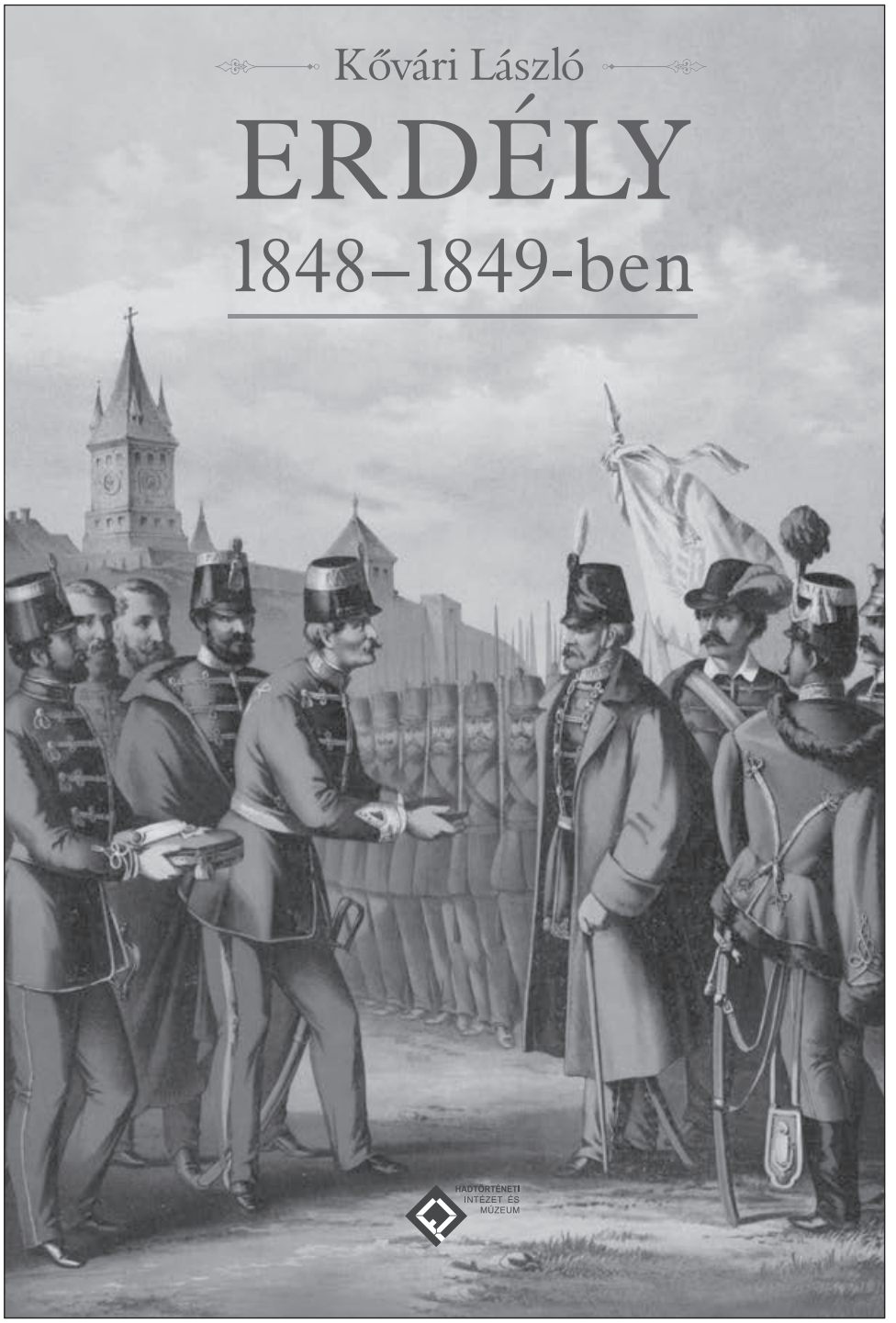

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

FARKAS KATALIN

„RÉGI HONVÉDEK” A KIEGYEZÉSES RENDSZERBEN

Az 1848–49-es honvédegyleti mozgalom története a kiegyezéstől az 1880-as évekig

„Csakhamar egyenetlenség, szétágazás és visszavonás lett keserű fejleménye a testvéries sorakozásnak, s az előbb közel két évtizeden át sanyargatott vitéz bajnokok hazafias ügye újra másfél évtizeden át saját magának lett áldozata” – írta az 1848–49-es honvédek kiegyezés utáni mozgalmáról a szabadságharc egykori katonáinak névjegyzékét összeállító Mikár Zsigmond.[1] Mikárnak kétségtelenül igaza volt abban, hogy a volt honvédek egyleteinek országos mozgalma az első bő másfél évtizedben a széles nyilvánosság előtt zajló, időnként botrányba fulladó vitáktól volt hangos, ami sokat ártott tekintélyének. Az egyletek a rászoruló bajtársak megsegítését, hősies küzdelmük hivatalos elismertetését és a szabadságharc emlékének ápolását tűzték ki célul, ám a legerősebb összekötő kapcsot Kossuth kialakulóban lévő kultusza teremtette meg köztük. A volt kormányzó neve pedig összeforrt a függetlenség eszméjével, ezért nem meglepő, hogy a mozgalom igen nehezen illeszkedett bele a kiegyezés rendszerébe. Ha tehát végigkísérjük a mozgalom történetének e feszültségektől terhes első időszakát, nemcsak a kiegyezés után újjáéledő egyleti életbe, hanem a politikai rendszer működésébe is bepillantást nyerhetünk.

A szervezeti keretek

A honvédegyleti mozgalom történetének kezdetei a kiegyezés előtti időszakra, 1861-re nyúlnak vissza.[2] A politikai viszonyok enyhülése tette lehetővé a honvédegyletek szervezését, amelyek közül 33-ról van tudomásunk, de nem zárható ki, hogy ennél több is működött.[3] Elsőként a pesti honvédsegélyező egylet alakult meg, 1861. január 20-án a Vadászkürt fogadóban, a nemzeti ellenzék kedvelt találkozóhelyén. Korelnöke Rohonczy

[1] *Mikár* 1891. XIII. o.

[2] A honvédegyletek 1861-es működéséről: *Farkas* 2010. 527–532. o.

[3] A *Vasárnapi Ujság* rendszeresen beszámolt a honvédegyletek megalakulásáról és tevékenységéről, ezért a lap tudósításai alapján állítható, hogy működött egylet Temes, Arad, Heves, Csongrád, Bihar, Ugocsa, Zólyom, Komárom, Pozsony megyékben, valamint Vácott, Nagykőrösön és Marosvásárhelyen. *Vasárnapi Ujság,* 1861. 7. sz. (február 17.), 9. sz. (március 3.), 10. sz. (március 10.), 11. sz. (március 17.), 13. sz. (március 31.), 15. sz. (április 14.), 17. sz. (április 28.), 18. sz. (május 5.), 20. sz. (május 19.) A Hadtörténelmi Levéltárban megtalálhatóak a Békés (HL VI. 15. 39. d.) és a Torna (HL VI. 18. 42. d.) megyei egyletek 1861-es iratai. A Békés megyei honvédegylet levéltára tartalmazza Sopron, Győr, Abaúj, Sáros, Borsod, Szepes, Szatmár, Csanád, Krassó és Kolozs megyék egyleteinek alapszabályát. A Somogy megyei egylet alapszabálya az Országos Széchényi Könyvtárban (A Somogy megyei Honvédsegélyező Egylet alapszabályai. Kaposvár 1861.), a Zala és a Tolna megyeié pedig az érintett megyék levéltárában találhatóak. A Máramaros megyei egylet megalakulásáról az alelnök, Várady Gábor emlékiratában olvashatunk. *Várady* 1892. 196. o. Hont, Esztergom és Szatmár megyék egyleteiről Mikár Zsigmond 1869-ben kiadott honvéd sematizmusa tesz említést. *Mikár* 1869. 42., 51., 85. o. A bajai és a Nógrád megyei honvédegylet 1867-ben a fővárosi honvédegyletnek beszámolt megalakulásáról, és utalt arra, hogy már 1861-ben is működött. HL VI. 14. 1. d.

Lipót ezredes, pénztárosa Vidats János százados, jegyzője Gánóczy Flóris százados lett. A bizottmányban is tekintélyes egykori honvédtisztek kaptak helyet: Szathmáry Mihály ezredes, Kászonyi József ezredes, Szekulits István ezredes, Gelich Richárd őrnagy, Sebes Emil őrnagy és Földváry Albert alezredes.[4]

A pesti egylet megalakulása nyomán országos mozgalom bontakozott ki, februárban és márciusban vidéken is sorra szervezték meg egyleteiket a szabadságharc egykori katonái. A vidéki egyletek – ha mintául is szolgált számukra a pesti egylet[5] – helyi kezdeményezésre jöttek létre, és egymástól függetlenül működtek. Egyes honvédegyletekben egy meghatározott segélyösszeg befizetése volt a tagság feltétele, míg másokba csak a szabadságharc egykori honvédei léphettek be. Az egyletek ugyanakkor intenzív kapcsolatokat ápoltak egymással, többen közülük bejelentették megalakulásukat a pesti egyletnek,[6] amely igyekezett összefogni a vidéki társegyletek működését.[7] A pesti honvédegylet jegyzője, Gánóczy, egy Vahot Imrével közösen szerkesztett kiadványsorozat segítségével akart közös fórumot és egyúttal nyilvánosságot teremteni a honvédegyleti mozgalom számára. A *Honvédek könyvé*nek végül három kötete jelent meg 1861-ben, amelyek elsősorban volt honvédeknek a szabadságharccal kapcsolatos visszaemlékezéseit, csataleírásokat tartalmaztak, s közzétették az aradi várfogságot szenvedett katonák névsorát, valamint Gánóczynak a pesti honvédegylet megalakulásáról írt beszámolóját. Gánóczy bízott abban, hogy hamarosan közölni tudják majd az országban megalakult honvédegyletek jegyzékét is, erre azonban végül nem került sor.[8]

A hatóságok kezdettől fogva gyanakvással figyelték a kibontakozó mozgalmat. Bár az egyletek hivatalosan a nehéz körülmények között élő egykori honvédeknek, valamint a szabadságharcban elhunytak rászoruló özvegyeinek és árváinak segélyezését tűzték ki célul, a szabadságharc katonáinak szervezkedése önmagában is veszélyes volt a fennálló rendszerre, mert alkalmat adott a hazafias és az uralkodó tekintélyét kikezdő eszmék hangoztatására. Miután a Nemzeti Színház zenés segélyestet tartott a pesti honvédegylet javára, Ferenc József utasította a kormányszerveket, hogy többé ne engedélyezzenek hasonló rendezvényeket.[9]

A honvédegyleti mozgalom kibontakozása azonban az udvar szempontjából egy ennél közvetlenebb veszélyt is magában hordozott: az egyletek lépéseket tettek annak érdekében, hogy összeírják a még hadra fogható honvédeket és a névsorokat megküldjék a pesti egyletnek. Ez a törekvés összhangban állt azzal, hogy a Kossuth Lajos, Klapka György és Teleki László által létrehozott emigráns kormány, a Magyar Nemzeti Igazgatóság titkos magyarországi megbízottain keresztül igyekezett előmozdítani egy újabb szabadságharc kirobbantásának előkészítését.[10]

[4] HL VI. 15. (Békés megyei Honvédegylet) 39. d.; Honvédek könyve I. 1861. 150–161. o. Vö.: *Szabad* 1967. 279. o.; *Szakács* 1972. 107. o.

[5] A *Vasárnapi Ujság* a Győr megyei egyletről írta, hogy a pesti példájára jött létre. *Vasárapi Ujság,* 1861. 5. sz. (február 3.)

[6] A *Vasárnapi Ujság* erről több ízben is említést tett. (Lásd a 2. jegyzetben.)

[7] HL VI. 15. 39. d.

[8] Honvédek könyve I. 1861. 150–161. o.

[9] MNL OL D 185. 1861: 201.

[10] *Kossuth* iratai 1882. 602–603. o. Kossuth–Klapka, 1861. március 20. A szabadságharc újrakezdésének katonai esélyeiről lásd Solymosi József e számban megjelent tanulmányát.

A titkosrendőrség kezdettől fogva figyeltette a mozgalmat, a pesti honvédegylet bizottmányának legalább két tagja – Gelich és Szekulits – már régebb óta besúgó volt.[11] A rendőrségnek tudomása volt arról, hogy a vidéki egyleteknek 1861. augusztus 21-ig kell Pestre küldeniük a hadra fogható honvédek névsorát. Erre azonban már valószínűleg nem került sor, mert az országgyűlés feloszlatása után a honvédegyletek további működését is megtiltották. A pesti honvédegylet előre értesítette a társegyleteket a várható feloszlatásról, így azoknak volt még idejük pénzük és irataik elrejtésére. A fővárosiak által összegyűjtött pénz az egyleti pénztáros, Vidats gépgyárának számlájára került, míg más helyeken – a rendőrség értesülései szerint – nőegyletekbe mentették át a vagyont.[12]

A honvédegyleti mozgalom kibontakozásának valódi lehetőségét a kiegyezés következtében helyreállt alkotmányos keretek teremtették meg.[13] 1867. március 21-én Pesten és Budán élő egykori honvédtisztek gyűltek össze Mikár Zsigmond főhadnagy lakásán, és emlékiratot intéztek az országgyűléshez, amelyben a volt honvédek, valamint az elhunyt honvédek özvegyeinek és árváinak sorsáról való gondoskodás szükségességére hívták fel a figyelmet. Április 6-án ideiglenes bizottmányt hoztak létre, június 23-án pedig sor került az egylet végleges megalakulására. Elnöknek a brüsszeli emigrációból éppen hazatérni készülő Perczel Mór tábornokot kérték fel, alelnönek Beniczky Lajos alezredest és Horváth János ezredest választották meg, a jegyző pedig Mikár lett.[14]

Az 1867 tavasza és 1868 nyara közti időszakban országszerte 88 egylet alakult meg,[15] illetve kezdte újra 1861-ben felfüggesztett működését. Többségük, szám szerint 64, egy-egy megye, kerület vagy szék területére kiterjedő hatáskörrel rendelkezett, de volt 23 városi (egy város és a környező települések honvédeit tömörítő) egylet is. Nem hoztak létre a volt honvédek megyei szintű szervezetet Pest megyében, ahol azonban összesen 9 városi egylet alakult. Nem jött létre honvédegylet a Szepességben, Doboka megyében, a Kővár vidékén és természetesen Horvátországban. A legtöbb városi egylet az Alföldön működött, a Dunántúlon mindössze egy ilyet alapítottak (Tatán). A buda-pesti honvédegylet mellett, azzal részben versengve létrejött egy buda-óbudai egylet is.

A legtöbb egyletnek nagyjából 200 és 500 közötti egykori honvéd volt a tagja. Kiugróan magas, négyezer fő feletti taglétszámmal működött a buda-pesti és a Rikán belüli (háromszéki) honvédegylet.További nyolc egyletnek volt ezernél több tagja. 200-nál kisebb taglétszámmal működtek egyes városi egyletek, illetve néhány megyei egylet.[16] Mikár adatai

[11] MOL D 185. 1861: 90., 120., 201. Vö.: *Deák* 2015. 315. o.

[12] MNL OL D 191. 1861: 8157.; MOL D 185. 1861: 646., 740.; Vö.: *Szakács* 1972.109. o. Mikár Zsigmond 1867 augusztusában, *A Honvéd* című lap első számában arról értesítette a segélyért folyamodó volt honvédeket, hogy legfeljebb az a néhány egylet tud nekik adományt juttatni, amelyiknek 1861-ből maradt egy kis pénztőkéje. A buda-pesti honvédegylet nem tartozott ezek közé. *A Honvéd,* 1867/1. (augusztus 5.)

[13] A kiegyezés után kibontakozó mozgalomról: *Farkas* 2010. 532–537. o.

[14] HL VI. 14. 1. d.; Az országos honvédgyűlés jegyzőkönyve, 1867. június 23.; *A Honvéd,* 1867.1. sz. (augusztus 5.), 1867. 5. sz. (szeptember 2.), Vö.: *Mikár* 1869. 21– 22. o.

[15] Mikár 1891-ben úgy emlékezett, hogy 90 egylet alakult meg a kiegyezéskor. *Mikár* 1891. III. o. 1868-ban kiadott könyve azonban 88 egyletet sorol fel, továbbá említést tesz arról, hogy Doboka megyében egylet hiányában csak igazoló bizottság működik. *Mikár* 1869. 111. o. A honvédegyleti mozgalmat belülről is jól ismerő Ivánka Imre egy 1880-as országgyűlési felszólalásában meglepő módon azt állította, hogy valaha „száz és egynehány” egylet küldte el képviselőit a honvédek országos gyűlésére (Képviselőházi napló, 1878. XIV. k. 348. o. Ivánka Imre beszéde, 1880. november 9.) Ezt ellenzéki képviselőtársa, a honvédegyleti mozgalomban szintén vezető szerepet játszó Novák Gusztáv cáfolta, azt állítva, hogy 89-nél sohasem volt több egylet. Képviselőházi napló, 1878. XV. k. 270–271. o. Novák Gusztáv beszéde, 1880. november 30.

[16] Az adatok forrása: *Mikár* 1869.

alapján 1868-ban összesen nagyjából 50 ezer egykori honvéd vehetett részt a honvédegyleti mozgalomban.[17] Érdemes összevetni ezt a létszámot azzal, hogy az 1848–49-es szabadságharc honvédseregének a gerillaseregekkel és a mozgósított nemzetőrökkel kibővített létszáma meghaladta a 200 ezer főt. Nem tudjuk, közülük mennyien érték meg a kiegyezést. A honvédegyleti mozgalomban vezető szerepet betöltő személyek úgy beszéltek a honvédegyletek szerintük 60-70 ezres tagságáról, mint az összes még életben lévő honvédről.[18] Ez azonban meglepően magas halálozási arányt feltételez, így nem zárható ki, hogy valójában jelentős számú, a kiegyezést megérő honvéd nem jelentkezett egyik honvédegyletbe sem.

A honvédegyletek ezúttal is helyi kezdeményezésre jöttek létre, saját alapszabályaik szerint működtek, de egyes egyletek számára mintául szolgáltak más egyletek – különösen a buda-pesti –, ezért szervezeti felépítésük hasonló volt. Élükön elnök állt, aki többnyire honvéd törzstiszt volt. A szabadságharc tábornokai közül Perczel Mór (Buda-Pest, 1867 őszéig), Pikéthy Ágoston (Temes), Gáspár András (Bihar) és Klapka György (Buda-Pest, 1867 őszétől) vállalt honvédegyleti elnöki tisztséget. Az elnökök munkáját alelnök vagy alelnökök segítették, az egylet ügyeit bizottmány intézte, amelynek létszáma a taglétszámtól függően néhány vagy néhány tucat fő is lehetett. A bizottmányi üléseket a legtöbb helyen az elnök szükség szerint hívta össze, de egyes egyletek bizottmánya heti vagy havi rendszerességgel ülésezett. A közgyűlést, amelyen a tagok mellett olykor nagyszámú érdeklődő közönség is részt vett, szintén az elnök hívta össze szükség szerint, de számos egylet tartotta közgyűlését háromhavonta, a megyegyűlések időszakában.[19]

A honvédegyletek elsődleges feladatuknak tekintették, hogy igazolást bocsássanak ki a szabadságharcban részt vett katonák számára. Ez feltétele volt a honvédegyleti tagságnak, bizonyította a segélyre való jogosultságot és később lehetővé tette a volt honvédek országos összeírását. Igazolást mindenkinek a lakóhelyén működő honvédegylet adott ki saját hatáskörében, a külföldön élő honvédek igazolását pedig a buda-pesti honvédegylet vállalta magára. A tisztek személyazonosságuk igazolása mellett tiszti kinevezési okmányukkal, vagy ennek hiányában a szabadságharc alatt megjelenő hivatalos Közlöny kinevezésüket közlő számával bizonyíthatták honvéd mivoltukat. Gondot jelentett azonban, hogy a tisztek egy része és a közkatonák többsége semmilyen hivatalos irattal nem rendelkezett szabadságharc alatti tevékenységéről. Ezekre az esetekre a buda-pesti honvédegylet azt az ajánlást adta ki, mint egységesen követendő gyakorlatot, hogy az egyletek fogadják el, ha az illető el tudja mondani parancsnokai nevét, a fontosabb csatákat, ame-

[17] A honvédegyleti mozgalomban részt vevők számát csak becsülni tudjuk, mert 1868-ban, amikor Mikár sematizmusa készült, 15 egylet csak a főtisztek névsorát közölte, a teljes taglétszámról még nem tudott nyilatkozni. Ha ezeket az egyleteket nem vesszük figyelembe, Mikár könyve valamivel több, mint 42 ezer igazolt honvédről tudósít. Maga Mikár ugyanakkor 1891-ben kiadott művében 60 ezer egyleti tagot emlegetett 1867-re vonatkozóan. *Mikár* 1891. XIII. o.

[18] 1868-ban a *Fővárosi Lapok* című újság tudósítása szerint Rákóczy János központi választmányi tag 70 ezer még élő honvédet emlegetett. *Fővárosi Lapok,* 1868. 192. sz. (augusztus 22.) Mikár a szerinte 60 ezres honvédegyleti tagságot tekintette a teljes, kiegyezést megérő honvédségnek. *Mikár* 1891. XIII. o.

[19] HL VI. 14. 1. d.; 42. d. Vö.: *Mikár* 1869. Az egyes honvédegyletek működésére vonatkozóan számos adat található továbbá a korabeli lapokban is, pl.: *A Honvéd,* 1867. 2. sz. (augusztus 12.), 1867. 3. sz. (augusztus 19.), 1867. 5. sz. (szeptember 2.); *Századunk,* 1868. 41. sz. (február 19.); *A Nép Zászlója,* 1868. 19. sz. (május 9.), 1868. 30. sz. (július 25.).

lyekben részt vett, illetve megemlít egyéb „érdekes körülményeket”, és két igazolt honvédtársa tanúskodik mellette. Az igazolás kiadásáról jegyzőkönyvet vettek fel.[20]

A honvédegyletek legfontosabb feladatuknak a segélyezés ügyét tekintették. Ez részben azt jelentette, hogy összegyűjtötték és továbbították az illetékes kormányszerveknek a segélyezendők adatait. Ugyanakkor ők maguk is rendeztek gyűjtéseket, különösen az 1868-as farsangi időszakban, amikor egymást érték az országban a jótékonysági céllal rendezett honvédbálok. Az így összegyűjtött pénzt általában az Országos Honvédsegélyező Alapnak küldték el, de esetenként közvetlenül helyben fordították segélyezésre.[21] A pénzgyűjtés azonban nemcsak a nyomorgó honvédek és családtagjaik megsegítését szolgálta, hanem a szabadságharc emlékének ápolását is. Számos honvédegylet már nem sokkal megalakulása után tervbe vette, hogy emlékművet, szobrot állít a függetlenségi háború valamely nevezetes helyi eseményének, személyiségének, illetve a mártírhalált halt bajtársaknak. A buda-pesti honvédegylet a Buda 1849. tavaszi ostroma idején elesett honvédeknek, a Rikán belüli Gábor Áronnak, a Hunyad megyei pedig a piski csatának akart emléket állítani – hogy csak néhány példát említsünk.[22] Emellett az egyleti tagok időről időre tisztelegtek az elesett bajtársak sírjainál, ünnepélyes keretek közt megemlékeztek a forradalom és szabadságharc fontosabb helyi vagy országos jelentőségű évfordulóiról és ereklyeként gyűjtötték a háborúhoz kapcsolódó tárgyakat.[23] Több helyütt lépéseket tettek honvédtiszti iskola felállítása érdekében is.[24]

A honvédegyletek megalakulásával párhuzamosan megindult az országos szintű közös szervezet kialakítása. Ahogyan 1861-ben, úgy 1867-ben is a fővárosi egylet járt élen a volt honvédek összefogásában. 1867. július 7-re országos honvédgyűlést hívtak össze Pestre, ahol megfogalmazták, hogy mozgalmuk célja „a honvédek erkölcsi szellemi és anyagi állapotának javítása”. Ideiglenes központi választmánnyá nevezték ki a buda-pesti egylet bizottmányát, amelynek feladatául adták az alapszabály tervezetének elkészítését és a közösen viselendő költségek felmérését. Elfogadták Bethlen Olivér gróf, alezredes azon javaslatát, hogy *A Honvéd* címmel hivatalos lapot indítsanak, Mikár Zsigmondot pedig

[20] *A Honvéd,* 1867. 2. sz. (augusztus 12.), 1867. 3. sz. (augusztus 19.) Vö.: *Mikár* 1869. (Előszó). A budapesti honvédegylethez számos panasz érkezett, hogy egyes vidéki egyletek nem fogadják el, ha valaki csak szóban, két tanúval tudja igazolni honvéd mivoltát. Mikár arra kérte a többi egyletet, ezekben az esetekben is adjanak ki igazolást. *A Honvéd,* 1867. 12. sz. (október 21.) Felhívta a figyelmet arra is, hogy mindenki honvédnek tekinthető, aki 1848–1849-ben a hazáért harcolt, bármilyen név alatt tette is ezt. *A Honvéd,* 1867. 9. sz. (szeptember 30.)

[21] A segélyezésről és a jótékonysági bálokról a korabeli lapok számos alkalommal beszámoltak. Például: *A Honvéd,* 1867. 4. sz. (augusztus 26.), 1868. 15. sz. (április 13.); *Századunk,* 1868. 16. sz. (január 21.), 1868. 30. sz. (február 6.), 1868. 39. sz. (február 16.); *A Nép Zászlója,* 1868. 5. sz. (február 1.), 1868. 10. sz. (március 7.); *Vasárnapi Ujság,* 1868. 16. sz. (április 19.)

[22] Mikár 1868-ban megjelent művében, az egyes honvédegyletek bemutatásánál számos adatot közölt az akkor még többnyire csak tervezett emlékművekről. *Mikár* 1869. Beszámolókat közöltek a korabeli lapok is, pl.: *A Nép Zászlója,* 1868. 9. sz. (február 29.); *Vasárnapi Ujság,* 1868. 22. sz. (május 31.), 1868. 30. sz. (július 26.) *A Honvéd* pedig „Honvéd-emlék” rovatában számolt be rendszeresen a szabadságharchoz kötődő emlékművek avatásáról és megemlékezésekről.

[23] Pl.: *A Honvéd,* 1867. 2. sz. (augusztus 12.), 1867. 5. sz. (szeptember 2.), 1867. 11. sz. (október 14.); *Vasárnapi Ujság,* 1868. 12. sz. (március 22.). Az ereklyék egy részét a honvédegyletek az 1867. júliusi, majd októberi országos gyűlésükön átadták a központi vezetésnek. *A Honvéd,* 1867. 8. sz. (szeptember 23.), 1867. 14. sz. (november 4.)

[24] *Századunk,* 1868. 25. sz. (január 31.), 1868. 47. sz. (február 26.); *A Honvéd,* 1868. 15. sz. (április 13.).

saját kérésére megbízták egy honvéd névjegyzék elkészítésével. Végül megállapodtak arról, hogy következő gyűlésüket október 6-án, Aradon tartják.[25]

A Belügyminisztérium azonban nem engedélyezte, hogy a gyűlést október 6-án Aradon tartsák, mert indoklása szerint, az „olynemű tüntetés" látszatát keltené, amely „a régi sebeket újra feltéphetné".[26] Az országos gyűlésre ezért a buda-pesti egylet elnökének, az emigrációból időközben hazatért Perczel Mór tábornok javaslatára október 28–29-én, Budán került sor. A gyűlést Perczel ünnepélyes hangvételű beszéddel nyitotta meg, amelyben az alapszabály elfogadását és a vezetőség megválasztását jelölte meg legfontosabb feladatként. Ezekre a két nap folyamán sor is került. Klapka Perczelt ajánlotta az Országos Honvédegylet központi választmánya elnökének, amit a küldöttek egyhangúlag, éljenzések közepette fogadtak el. Az első alelnök Klapka, a második Beniczky, a harmadik Horváth János ezredes lett, országos főjegyzővé Mikárt választották. Az országos vezető tisztségek betöltői tehát a buda-pesti honvédegyletből kerültek ki, és ugyanez elmondható a másnap megválasztott 30 fős központi választmány tagjainak többségéről is.[27] Ezt részben a fővárosi egylet kezdeményező szerepe, valamint tekintélyes és nagyszámú tagsága magyarázza, részben pedig az a gyakorlati ok, hogy a vidéki honvédek nehezen tudtak volna megjelenni a Pesten a havonta akár többször is megtartandó választmányi üléseken.

A központi választmány az országos mozgalmat összefogó testületként jött létre, de az egyes egyletek működésébe nem szólhatott bele, azok tehát megtartották önállóságukat. Az országos gyűlés elfogadta, hogy a központi választmánnyal kapcsolatban felmerülő kiadásokhoz minden egylet taglétszámának arányában járul hozzá,[28] továbbá, hogy közös költségen tiszti iskolákat létesítenek és országos emlékművet állítanak a fővárosban az elesett, Aradon pedig a kivégzett honvédek tiszteletére. Megállapodtak arról is, hogy két emlékiratot intéznek az országgyűléshez a honvédsegélyezés és az önálló honvédsereg felállításának ügyében.[29]

Az 1867–68-ban megalakult 88 egylet túlnyomó többsége a következő 20-25 évben is működött. 1878-ban 84 egylet jelentkezett a központi választmánynál,[30] 1890-ben pedig 82 egylet létezett országszerte.[31]A csökkenés egyes – jellemzően eleve is az átlagosnál kisebb taglétszámú – egyletek megszűnésével, illetve másik egyletbe való beolvadásával magyarázható. Nem minden egylet működése volt folyamatos, nagyjából egy tucat egylet tevékenysége szünetelt valamennyi ideig az 1870-es és '80-as években. A működés szünetelése általában az elnök vagy a jegyző halálával, esetleg elköltözésével függött össze,

[25] *Magyar Ujság*, 1867. 80. sz. (július 9.); *A Honvéd*, 1867. 7. (szeptember 16.), 1867. 8. sz. (szeptember 23.).
[26] *Vajda* 1970. 535. o.
[27] *A Honvéd* előbb részletesen beszámolt a gyűlésről (1867. 14. sz., november 4.), majd hivatalos kivonatot közölt annak jegyzőkönyvéből (1867. 15. sz., november 11.). A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentumok közt csak a gyűlés előkészítésére vonatkozó iratok, és a résztvevők névjegyzéke található meg. HL VI. 14. 1. d.
[28] A buda-pesti honvédegylet tagjaiból alakult bizottság még 1867 szeptemberében elkészítette „a központi igazgató választmány szervezetének és ügyvezetésének évi költségeire" vonatkozó tervezetet. A négy szobából álló szállás bérleti díját és fenntartását évente 3241 forintban állapította meg. HL VI. 14. 1. d.
[29] A segélyezéssel kapcsolatos, az 1867. március 21-én kelt dokumentummal tartalmilag megegyező, és a kormánnyal szemben lojális hangvételű emlékirat egy példánya megtalálható Perczel iratai közt. OSzK Kt. Fond 89/191.
[30] HL VI. 14. 2. d. A központi bizottmány ebben az évben adatokat kért a vidéki egyletektől.
[31] *Mikár* 1891. A fogarasi, a Közép-Szolnok-érmelléki, a küküllői, a krassói, a nagyszebeni és a tatai honvédegylet szűnt meg.

ami jól mutatja egyes személyek meghatározó szerepét a helyi szervezésben. A megszűnt egyletek újjáalakításához ugyanakkor hozzájárulhatott, hogy az országos főjegyző, Mikár Zsigmond 1890-ben újabb névjegyzék kiadására készült és ehhez adatokat kért az egyletektől. 1890-re a mozgalom tagjainak összlétszáma is csökkent, az 1868-as nagyjából 50 ezerről körülbelül 30 ezerre. A csökkenés az elhalálozásokkal volt magyarázható, hiszen lassanként a szabadságharc legfiatalabb honvédei is betöltötték 60. életévüket. Ugyanakkor valószínűleg voltak olyanok is, akik 1868 után léptek be valamelyik honvédegyletbe. Ebben szerepet játszhatott az, hogy segélyhez csak a honvédegylet által kiadott igazolással lehetett jutni.[32]

A mozgalom országos szintjének szervezeti keretei nem sokat változtak az idők folyamán. A 30 tagú országos választmányt az elnök általában havonta hívta össze, országos honvédgyűlést pedig rendszerint évente tartottak. Az országos gyűlések pontos időpontja többször változott. Kezdetben augusztus 20-át, Szent István ünnepét jelölték ki, majd a mezőgazdasági munkák miatt májusra helyezték át, később pedig többször is ősszel tartották a gyűléseket. Esetenként valamilyen jeles napra hívták össze az egyletek küldötteit: 1870-ben június 8-án gyűltek össze a volt honvédek, hogy együtt tudjanak részt venni Batthyány Lajos újratemetésén, 1874-ben pedig az aradi kivégzések 25. évfordulója alkalmából október 6-án tartották az országos gyűlést. Utóbbi esetben kivételesen nem a fővárosban találkoztak a volt honvédek küldöttei, hanem Aradon. A Belügyminisztérium ekkor már nem gördített akadályt a megemlékezés elé, amelynek keretében a volt honvédek gyászünnepélyt tartottak.[33]

Az országos gyűléseken soha nem képviseltette magát az összes egylet. A vizsgált időszakban egyetlen alkalommal sem haladta meg a 60-at a képviselőket küldő egyletek száma, és volt olyan országos gyűlés, ahol mindössze 15 egylet küldöttei vettek részt. Az egyletek a taglétszámuktól függően 2-16 küldöttel képviseltették magukat. A gyűlések jelentős társasági eseménynek is számítottak, „ismerkedő estély” előzte meg őket és közös ebéd zárta. Nyitottak voltak az érdeklődő közönség számára is, ezért szabad téren vagy nagyobb termekben tartották őket. Itt választották meg az elnököt és a bizottmányt és döntöttek további szervezeti kérdésekről. Visszatérő téma volt a honvédek segélyezésének ügye és hősies küzdelmük erkölcsi elismerésének törvénybe iktatása.[34] 1886-ban új alapszabályt fogadtak el, ettől kezdve az egyletek száz tagon alul kettő, azon felül négy küldöttel képviseltethették magukat az országos gyűlésen; az elnököt pedig már nem egy, hanem három évre választották.[35]

A honvédegyleti mozgalom tekintélyes helyet foglalt el a kiegyezés után virágzásnak induló magyarországi egyleti életben. Súlyát részben jelentős taglétszáma és az egész országot átszövő szervezete adta, részben pedig az, hogy a szabadságharc emlékének ápolása a közvélemény jelentős részét foglalkoztató nemzeti ügynek számított. A kormány

[32] *Mikár* 1891. Volt néhány egylet, amelynek taglétszáma 1890-ben magasabb volt, mint 1868-ban. Ennek több magyarázata is lehet: 1868-ban még nem volt teljes a nyilvántartás, jelentős számban léptek be volt honvédek 1868 után, egy másik egylet beleolvadt.

[33] Lásd a mellékelt táblázatban.

[34] Az egyes országos gyűlésekről a későbbiekben részletesebben is lesz szó. Az ezekkel kapcsolatos iratok lelőhelyei: HL VI. 14. 1-7. d. A gyűlésekről a sajtó is beszámolt: *A Honvéd*, 1868. 40. sz. (október 5.), 1869. 34. sz. (augusztus 24.); *Budapesti Közlöny*, 1870. 130. sz. (június 9.); *Egyetértés*, 1874. 154. sz. (október 6.), 157. sz. (október 9.), 1883. 146. sz. (május 29.)

[35] HL VI. 14. 3. d. Az 1849-ki Honvéd-egyletek Országos Egyesületének Alapszabályai (1886).

számára azonban igen kényes kérdés volt, hogyan kezelje a kibontakozó mozgalmat. Ez természetesen szoros összefüggésben állt azzal, hogy a kiegyezéses rendszer irányítói számára, különösen a dualista korszak első felében, komoly kihívást jelentett az akkor még tömegek emlékezetében személyes élményként élő, sokak számára családi gyásszal is összekapcsolódó szabadságharchoz való viszonyulás.

A korszakban sem a gyülekezési, sem az egyesülési jogot nem szabályozta törvény, azonban gyakorlattá vált, hogy az egyletek alapszabályait, illetve országos gyűlésük kérvényezését a Belügyminisztériumhoz kellett felterjeszteni. A Belügyminisztérium részéről alapvető elvárás volt, hogy az egyletek ne folytassanak politikai tevékenységet. 1867 végén báró Wenckheim Béla belügyminiszter körlevélben szólította fel a főispánokat, hogy utasítsák a megyéjükben működő honvédegyletet vagy honvédegyleteket alapszabályaik megküldésére. Egyúttal azt is világossá tette, hogy az egyletek csak „honvédsegélyező egylet" néven működhetnek, ezzel is jelezve, hogy alapításuk kizárólagos célja a volt honvédek megsegítésének előmozdítása.[36] Az 1867. október 6-ra összehívott országos honvédgyűlés betiltását jogilag azzal igyekezett alátámasztani a minisztérium, hogy az egyletek nem engedélyeztették működésüket.[37]

A kormány nem alaptalanul tartott attól, hogy a honvédegyleti mozgalom politikai jellegű tevékenységet is ki fog fejteni. A volt honvédek az 1867. júliusi első országos gyűlésük végén – a levezető elnök, Beniczky Lajos határozott tiltása ellenére – Kossuth Lajos zajos éljenzésében törtek ki. A hangos demonstrációt Madarász József, szélsőbaloldali országgyűlési képviselő kezdeményezte. Később szokássá vált, hogy az országos gyűlések végén üdvözlő táviratot küldenek a volt kormányzónak. A szélsőbaloldali politikusok kezdettől fogva igyekeztek politikai céljaikra felhasználni a mozgalmat, amely kiváló eszköz volt a kiegyezéses rendszer legitimitásának megkérdőjelezésére. A kormány erre azzal válaszolt, hogy megpróbálta tiltani az egyletek politikai színezetű tevékenységét, igyekezett saját híveit a mozgalom élére juttatni, sőt a mozgalom elfojtására is kísérletet tett. A kormányzati törekvések azonban csak részleges sikerrel jártak, a honvédegyleti mozgalom történetét bő másfél évtizeden keresztül a kiegyezéses rendszer támadóinak és támogatóinak egyéni ambíciókkal is átszőtt küzdelme kísérte.

Perczel Mór elnöksége (1867. október – 1868. május)

Perczel Mór, a szabadságharc egyik tábornoka 1867 júliusában közel 18 évi száműzetés után tért haza Magyarországra.[38] Mind Pesten, mind szűkebb hazájában, Tolna megyében lelkesen ünneplő tömeg fogadta. Perczel a szabadságharc egyetlen olyan tábornoka volt, aki a háborút megelőzően nem rendelkezett magasabb katonai ranggal és nem szerzett elméleti képzettséget sem a hadászat területén. Az országos politikában azonban már a szabadságharc előtt ismertté vált: az 1843–44. évi országgyűlésen Tolna megye egyik követeként radikális reformpárti eszméket képviselt. Később részt vett az Ellenzéki Párt megalapításában, az 1848-as forradalom után pedig a pesti, majd az országos rendőri

[36] MNL OL K 148. IV. E t. 7. cs. Wenckheim Béla belügyminiszter körlevele a főispánoknak, 1867. december 11.

[37] MNL OL K 27. 1867. szeptember 13–14. (3.); *Deák* beszédei 1903. 230–231. o.

[38] Perczel életrajzi adataihoz: *Kosáry* 1937. 304–322. o.; *Bona* 2000. 182–184. o.; *Hermann* 2002. 669–673. o.

hivatalt vezette és tagja lett az első népképviseleti országgyűlésnek. A szabadságharc alatt gyorsan ívelt felfelé katonai karrierje is, legjelentősebb sikereit 1848 őszén Josip Jellačić katonái, 1849 tavaszán pedig a szerb felkelők ellen aratta.[39] Katonai és politikai tevékenységét ösztönös tehetség, erős küldetéstudat és indulatos kirohanások jellemezték. A szabadságharc veresége után az Oszmán Birodalomba menekült, majd a kütahyai internálásból szabadulva nagyrészt Jersey-szigetén és Brüsszelben élt feleségével és gyermekeivel.[40]

A hazatérés után hamar újra tevékeny közéleti szerepet vállalt. Nemcsak a honvédegyleti mozgalom vezetését vállalta el, de országgyűlési képviselő is lett. A zalaegerszegi választókerületben 1867. augusztus elsején tartott időközi választáson egyedüli jelöltként nyerte el mandátumát, majd az országgyűlésben a Deák-párthoz csatlakozott. Kormánypárti politikusként is kamatoztatta katonai szakértelmét: tagja lett annak a bizottságnak, amelyik a közösügyi tárgyalások részeként 1868 januárja és márciusa között Bécsben a hadügyi kérdésekről, a Magyar Királyi Honvédség létrehozásáról tárgyalt.[41]

Perczel korábbi pályafutásának tükrében meglepőnek tűnhet a Deák-párthoz való csatlakozása. A korabeli lapok beszámolói szerint 1867-es hazatérésekor az őt éltető emberek a *Kossuth-indulót* énekelték tiszteletére, és hazatéréséről lelkes hangvételben tudósított a függetlenségi *Magyar Ujság*.[42] A közvélemény tehát a függetlenségi harc hősét látta benne, és talán csak szűk baráti köre volt tisztában azzal, hogy a tábornok politikai döntéseiben meghatározó szerepe van Kossuthtal szemben érzett gyűlöletének.[43] Perczel már a szabadságharc idején szembekerült Kossuthtal és az emigrációban is többször összeülönbözött vele. Saját magát a haza megmentőjének tartotta, és meg volt győződve arról, hogy Kossuth méltatlanul mellőzte őt a háború idején Görgeyvel szemben, majd később az emigráció időszakában is.[44] Amikor – még brüsszeli tartózkodása idején – tudomást szerzett arról, hogy a honvédegyletek képviselői 1867. július 7-én tartott országos gyűlésükön Kossuthot éltették, egy korabeli forrás szerint dührohamot kapott.[45] Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy Kossuthtal kapcsolatos érzelmei honvédegyleti tevékenységére is rányomták bélyegüket, tehát elsődleges feladatának tekintette a szélsőbaloldali törekvések visszaszorítását a mozgalmon belül. Ez az elképzelése egybevágott a kormány érdekeivel.

Perczel rövid, bő féléves elnöksége idején a honvédegyletek országos vezetése két közéleti kérdésben hallatta hangját: a rászoruló honvédek és a szabadságharcban elhunyt honvédek özvegyeinek és árváinak segélyezése ügyében; valamint az önálló magyar hadsereg a Magyar Királyi Honvédség felállításával kapcsolatban.

[39] Perczel szabadságharc alatti tevékenységéhez (az előbbiek mellett): *Hermann* 1986. 313–326. o.; *Erdődy* 2006. 107., 153–154. o.; *Hermann* 2006. 166–167. o.; *Csorba* 2007. 942–974. o.; *Urbán* 2009. 45–75. o.; *Hermann* 2007. 66–70., 183–188., 218–220., 270–274., 318–323. o.; *Urbán* 2011. 637–654. o.

[40] *Farkas* 2012. 41–90. o.

[41] *Farkas* 2010. 532–544. o.

[42] *Magyar Ujság*, 1867. 98. sz. (július 30.).

[43] Közéjük tartozott Rónay Jácint, aki a következőket írta naplójába: „Célom, mondá Perczel Móricz lelkesedésében nem egyszer, célom: A Kossuth-kultuszt hazánkban megtörni! – Szegény barátom, vagy nem ismeri, vagy nem akarja elismerni a körülmények hatalmát. Csalódni fog, s a keserű csalódás feldúlandja szíve békéjét, mely a számkivetésben oly sokszor állt már az örvény szélén! – Az országházban rokonszenve a jobb oldalon volt; a múlt emlékei a bal oldalra vitték; egyedüli ellenei a szélső balon ültek!” *Rónay* 1996. 355. o.

[44] *Farkas* 2012. 49–50., 60., 73–76., 84–85. o.

[45] MNL OL R 90. 4756. Ludvigh–Kossuth, 1867. július 18.

Egy 1848. évi határozat arról rendelkezett, hogy „Mindazon közvitézi és hadtiszti egyének illő jutalmazásáról, kik a hon szolgálatában az ellenség előtt magokat kitüntették, vagy élelmük megszerzésére bénulás miatt tehetetlenekké lettek, valamint az elhullottak családairól az álladalom gondoskodik." Az augusztus végén elfogadott jogszabály szentesítésére azonban már nem került sor, és bár az országgyűlés egy határozattal életbe léptette, a határozat már csak a hadi érdemeket szerzett katonák jutalmazását tartalmazta.[46] A honvédegyletek ennek ellenére az 1848-as „törvényre" hivatkozva követelték az országgyűléstől a segélyezés megkezdését mindkét 1867-ben tartott országos gyűlésükön. A kormány nehéz helyzetbe került, mert hiába volt vitatható a követelés jogalapja, a közvélemény óriási nyomást helyezett rájuk. A nyomásgyakorlásban élen jártak a szélsőbaloldali képviselők, akik közül többen a honvédegyletek országos vezetésében is részt vállaltak. Törvényjavaslatot nyújtottak be, amely kötelezte volna a kormányt arra, hogy megfelelő költségvetési források biztosításával az elesettek özvegyeiről és árváiról segélyekkel, a rokkanttá és munkaképtelenné vált honvédekről nyugdíjjal, a munkaképesekről pedig a Magyar Királyi Honvédségben vagy más állami hivatalban történő alkalmazással gondoskodjék. A kormánypárti többség azonban nem támogatta a javaslatot. Ugyanígy nem támogatta később a balközép képviselők által benyújtott, a segélyezést „az ország anyagi helyzetétől" függővé tévő határozati javaslatot sem. A kormánypárt mereven elzárkózott a volt honvédek törvényi alapon, költségvetési forrásból történő segélyezésétől, sokkal inkább politikai, mintsem pénzügyi okok miatt.[47]

Abban, hogy a kormány mégis tett lépéseket a segélyezés ügyében, minden bizonnyal szerepe volt a kibontakozó honvédegyleti mozgalomnak. Ferenc József és Erzsébet királyné a koronázás alkalmával az országgyűléstől ajándékként kapott 100 ezer aranyat – valószínűleg Deák Ferenc tanácsára – teljes egészében a honvédsegélyezésre ajánlotta fel. Az Andrássy-kormány először egy ideiglenes bizottságot hozott létre a Belügyminisztériumban, amely a leginkább rászorulóknak utalt át azonnali segélyt. A bizottság, amelynek a buda-pesti honvédegylet több tisztje is tagja volt, 1867 szeptembere és novembere között 15 ezer forint előleget osztott szét 585 kérelmező között. 1867 decemberében pedig a Miniszterelnökség szervezetén belül létrehozták a Honvédsegélyező Alap Hivatalát, amely az uralkodópár által felajánlott 100 ezer arany (589 ezer forint), illetve a további adományozásokból befolyt 170 ezer forint szétosztásáért felelt. A Hivatal munkájában a rögtöni segélyezésben részt vevő honvédtisztek többsége szerepet vállalt. A segélyek folyósítása 1868 februárjában kezdődött meg és a következő két évben folyamatosan zajlott. Összesen 6731 főnek utaltak ki segélyt, akiknek körülbelül kétharmada a volt honvédek, egyharmada pedig az elhunyt honvédek özvegyei és árvái közül került ki. A tisztek rangjuktól függően 1464 és 390 forint egyszeri segélyt, míg a közkatonák 50 forint egyszeri segélyt kaptak.[48]

A honvédegyletek Magyar Királyi Honvédség felállításában játszott szerepe összefonódott Perczel személyes elköteleződésével a kérdés rendezésében. A tábornok az 1867. október 28–29-én tartott országos honvédgyűlést megnyitó beszédében kijelentette, hogy

[46] *Beér* 1954. 570–574. o. (A mű 1848. évi XXXIII. törvényként említi a határozatot.); *Hermann* 2007. 17. o. Kossuth 1849. november 19-én rendeletet adott ki, amelyben állami kötelezettségként ismerte el a szabadságharcban rokkanttá vált honvédekről való gondoskodást. *Kossuth* Írások 2003. 42. sz. Vö.: *Farkas* 2015. 417. o.

[47] *Farkas* 2015. 416–420. o.

[48] *Farkas* 2015. 419–425. o.

a honvédegyleti mozgalomnak nemcsak a segélyezés, de az önálló magyar hadsereg megszervezésének előmozdítása is a célja. Nem sokkal később pedig felhívást tett közzé, amelyben arra kérte honvéd képviselőtársait, hogy vitassák meg közösen a honvédseregre vonatkozó törvényjavaslat indítványozását. A november 17-én az Országház épületében tartott értekezleten összesen 32 egykor honvédtisztként szolgáló képviselő vett részt. Megállapodtak, hogy Perczel és Klapka a nevükben meg fogja kérdezni a kormányt, szándékában áll-e törvényjavaslatot beterjeszteni a magyar hadsereg kérdésében. A honvédegyleti mozgalomban szintén vezető szerepet vállaló szélsőbaloldali Várady Gábor kiegészítő javaslatára azt is eldöntötték, hogy ha nemleges választ kapnak, akkor ők dolgoznak ki és nyújtanak be a tárgyban törvényjavaslatot.[49] Perczel december 4-én intézett interpellációt Andrássyhoz, amire a miniszterelnök azt felelte, hogy a kormány a kiegyezési törvénynek megfelelő javaslatot fog beterjeszteni.[50]

Az 1868. január 29. és március 16. között Bécsben, többek között Perczel részvételével lezajlott tárgyalások után április 18. és május 29. között nyolc konferenciát tartottak Budán a két kormány képviselői, Ferenc József elnökletével. Az említett tárgyalások során körvonalazódott a megállapodás: a közös hadsereg mellett magyar honvéd és osztrák Landwehr alakulatok létrehozásáról döntöttek. A magyaroknak tett engedményként Ferenc József elfogadta, hogy a honvédsereg vezényleti nyelve a magyar legyen és beleegyezett a nemzeti egyenruha és zászló használatába is. A magyar kormánynak ugyanakkor tudomásul kellett vennie, hogy a magyar hadsereg mindössze gyalogságból és lovasságból fog állni, újoncozásra csak a közös hadsereg igényeinek kielégítése után kerülhet sor és főparancsnokát az uralkodó nevezi ki. A javaslatot a magyar kormány 1868. június 12-én jóváhagyta, majd benyújtotta a képviselőháznak. A képviselőház 15 tagú honvédelmi bizottságot választott, melynek nevében július 20-án Perczel a javaslat elfogadását ajánlotta. A képviselőház kormánypárti többsége augusztus 8-án, a főrendi ház pedig három nappal később szavazta meg a véderőről, a honvédségről és az önkéntes népfelkelésről szóló három törvényjavaslatot. November folyamán az osztrák törvényhozás két háza is elfogadta az ezeknek megfelelő törvényjavaslatokat, Ferenc József pedig december 5-én szentesítette, így megkezdődhetett a magyar honvédség szervezése.[51]

Perczel törekvéseit nagyban támogatta a szabadságharc másik nagy tekintélyű, szintén az emigrációból hazatért tábornoka, Klapka György. Klapka ugyancsak vezető szerepet vállalt a honvédegyleti mozgalomban, Perczel országos elnökké választása után ő vette át a buda-pesti honvédegylet vezetését. Mivel Perczelhez hasonlóan ő is Deák-párti országgyűlési képviselő volt, 1867 őszén úgy tűnhetett, a kormánynak sikerülni fog ellenőrzése alatt tartani a honvédegyleti mozgalmat. A központi bizottmányban azonban 1867 októberében többségbe kerültek az ellenzéki kötődésű honvédtisztek, így csak idő kérdése volt, mikor robban ki összetűzés a mozgalom vezetésében.[52]

A konfliktust a honvédegyleti mozgalomban a következő évtizedekben meghatározó szerepet játszó Mikár Zsigmond robbantotta ki. Mikár görög katolikus vallású, román származású családban született 1826-ban vagy 1827-ben, apja lelkész volt. A szabadság-

[49] *A Honvéd*, 1867. 17. sz. (november 25.), 1867. 18. sz. (december 2.)
[50] *Farkas* 2010. 543–544. o.
[51] *Balla* 2000. 18–20. o.
[52] *Farkas* 2010. 537., 544–545. o.

harc idején a feldunai hadseregben harcolt. Főhadnagyi rangot ért el, a honvédegyleti iratokban azonban sokszor századosi rang szerepel a neve mellett. A szabadságharc veresége után besorozták a császári seregbe, ahonnan 1852-ben kilépett, majd istállómesterként dolgozott a dégi Festetics-kastélyban.[53] Semmiképpen nem tartozott tehát a szabadságharc tekintélyes, országos ismertséget szerzett vezetői közé, és arról sincs adatunk, hogy 1861-ben szerepet vállalt volna a honvédegyleti mozgalomban. 1867 tavaszán mégis a mozgalom igen aktív, kezdeményező tagjaként tűnt fel. Az ő lakásán készítették elő a buda-pesti honvédegylet megalapítását, ő lett a fővárosi egylet jegyzője, majd 1867 októberétől az országos főjegyző. Részt vett *A Honvéd* című lap szerkesztésében, és saját kérésére megbízást kapott az országos honvédgyűléstől a honvédek névjegyzékének összeállítására.[54] Előzmények nélküli felbukkanása azért is érdekes, mert tevékenységéből egyértelműen kiviláglik erős kormánypárti elkötelezettsége. A mozgalmon belül ez már a kezdetekkor nyilvánvaló lehetett, mert a szélsőbaloldali választmányi tagok az 1867. októberi országos gyűlésen megpróbálták megakadályozni főjegyzővé választását.[55] Vidats egy Kossuthnak írt levelében azt állította, hogy Mikár a pesti rendőrségnél kapott állást a honvédegyleti mozgalomban 1868-ban folytatott tevékenysége jutalmaként, ez az állítás azonban más forrásokkal nem támasztható alá.[56]

Mikárnak a honvédegyleti mozgalomban betöltött szerepe talán rokoni kapcsolataival magyarázható. Felesége Barkóczi Rosty Ottília volt,[57] egy nagy múltú és jómódú köznemesi család dunántúli ágának leszármazottja. Házassága alighanem komoly emelkedést jelentett Mikárnak a társadalmi ranglétrán. Felesége révén távoli rokonságba került Eötvös Józseffel és Trefort Ágostonnal, de honvédegyleti tevékenysége szempontjából ennél is lényegesebb, hogy feltehetőleg Szekulits István sógora lett.[58] Bár közvetlen bizonyíték nincs rá, könnyen elképzelhető, hogy a fővárosi honvédegyletben már 1861-ben és a kiegyezés után is vezető szerepet játszó, határőrvidéki családból származó Szekulits ezredes vonta be Mikárt a honvédegyleti mozgalomba. Szekulits 1852-től a rendőrség besúgójaként működött, és még 1873-ban is tagja volt az akkor már a közös külügyminisztérium alatt működő besúgóhálózatnak.[59] Mindamellett az Első Magyar Általános Biztosító hivatalnoka és a kormányhoz nyíltan lojális fővárosi honvédegyletnek 1867-től második alelnöke, 1868-tól első alelnöke, 1869-től pedig elnöke volt.[60] Mikár a kiegyezés után hosszú időn keresztül ugyanennek az egyletnek a jegyzője volt. Későbbi fejlemények arra utalnak, hogy anyagi helyzete előnyös házassága ellenére sem lehetett stabil, legalábbis 1868 végén csődeljárás indult ellene.[61]

[53] *Bona* 1998–1999. II. 491. o.

[54] *Farkas* 2010. 532–536. o.

[55] *Magyar Ujság,* 1867. 174. sz. (október 29.) A szegedi honvédegylet küldöttei az országos honvédgyűlés után arról számoltak be egyletüknek, hogy egyesek a honvédeket „a politica terére kívánják vezetni" és meg akarják buktatni Mikárt. OSzK Kt. Fond 89/209.

[56] MNL OL R 90. 5397. sz. Vidats–Kossuth, 1872. május 21. Vidats itt azt állítja, hogy főként Mikár tüzelte fel Perczelt Kossuth ellen 1868-ban.

[57] A házasság ténye a feleség halálhíréből derül ki: *Vasárnapi Ujság,* 1874. 47. sz. (november 22.)

[58] *Nagy* 1857–1868. IX. 777. o. Mikár itt „Mikary" néven szerepel, Szekulitsnak csak a vezetékneve van feltüntetve.

[59] *Deák* 2015. 235–237., 544–545. o.

[60] *Farkas* 2013. 1326–1327. o.

[61] *Budapesti Közlöny,* 1868. 286. sz. (december 12.)

Mikár 1867 végén nyomozni kezdett a pesti takarékpénztárnál Vidats János pénzügyei után. Kutakodása nem járt sikerrel, mégis azt kezdte terjeszteni, hogy Vidats az 1866-os háború idején jelentős összeget kapott Poroszországból, amivel nem tudott elszámolni. Valójában Vidats 1866-ban és 1867-ben Kossuthtól kapott pénzt, aki soha nem kérdőjelezte meg a szervezkedés során az életét és szabadságát is kockára tevő politikus elszámolásait.[62] Arról, hogy Mikárt mi ösztönözte Vidats lejáratására, csak találgatni tudunk. Tette lehetett személyes bosszú a jegyzővé választása körül kirobbant konfliktus miatt, de nem kizárt, hogy valamiféle politikai megbízás is állt mögötte. Utóbbi feltételezést az erősíti, hogy a Vidats lejáratására irányuló akció kezdete nagyjából egybeeshetett azzal, hogy Vidatsot a pesti Demokrata Kör elnökévé választották. A demokrata körök mozgalmának megindítása, ami a szélsőbaloldali, tehát kiegyezés ellenes politizálás tömegbázisának megteremtését szolgálta, meglehetősen nagy aggodalommal töltötte el a kormányt.[63]

Vidats 1868 elején a honvédegyletek központi bizottmányának ülése elé vitte Mikár vádjait, de Perczel magántermészetű vitának nyilvánította a konfliktust. Miután azonban Perczel Bécsbe utazott a közösügyi tárgyalásokra, első alelnöke, Beniczky Lajos Vidats követelésének engedve összehívta a központi választmány ülését, amely vizsgálatot indított Mikár ellen. A vizsgálat azzal végződött, hogy Mikárt felmentették országos főjegyzői tisztségéből. Perczel, hazatérte után, 1868 márciusában kis híján tettlegességig fajuló vitában kérte számon a központi bizottmány tagjain a távollétében történteket, majd megpróbálta visszavonatni Mikár felmentését. Miután ez nem sikerült, feloszlatta a bizottmányt és az országos mozgalom vezetését a Klapka György elnökletével működő buda-pesti egyletnek akarta átadni. A feloszlatás kapcsán mondott hosszú beszédében azt állította, hogy a szerinte személyét ért támadás mögött Kossuth áll. Perczel beszédét közölték a lapok és röplapokon is terjesztették, így Kossuth elleni dühödt kirohanása országszerte nagy visszhangot, a volt honvédek többségének körében leginkább megütközést keltett. Beniczky a feloszlatást el nem ismerő választmány nevében 1868. május 4-re rendkívüli országos honvédgyűlést hívott össze, amelyen a honvédegyletek küldötteinek többsége semmisnek mondta ki a központi választmány feloszlatását és az augusztusra tervezett rendes gyűlésig ideiglenes elnökké választotta Beniczkyt.[64]

Beniczky Lajos elnöksége (1868. május–július)

A Zólyom megyei nemesi családból származó Beniczky Lajos a forradalom és szabadságharc időszakában a felső-magyarországi bányavárosok királyi biztosaként, majd kormánybiztosként és Zólyom, Hont, Bars és Turóc megyék nemzetőrségének főparancsnokaként szerzett magának országos hírnevet. Nem kis érdeme volt abban, hogy sikerült lecsendesítenie a szociális követelésekkel összekapcsolódó pánszláv törekvéseket, megakadályozva ezzel egy szlovák nemzeti felkelés kirobbanását. A világosi fegyverletételi jegyzéken alezredesként szerepel, a későbbi forrásokban néhol mégis ezredesi rangban

[62] *Farkas* 2010. 547. o.
[63] *Farkas* 2013. 1300–1304. o.
[64] *Farkas* 2010. 548–557. o.

tűnik fel. A szabadságharc veresége után kötél általi halálra ítélték, amit 20 év sáncfogságra enyhítettek, végül azután 1856-ban amnesztiával szabadult a kufsteini börtönből.[65]

1859–60-ban katonai vezetője volt egy Almásy Pál által kezdeményezett titkos szervezkedésnek, melynek tagjai kapcsolatban álltak a Magyar Nemzeti Igazgatósággal és az újabb szabadságharc előkészítésén munkálkodtak.[66] Beniczky részvétele a szervezkedésben azért is érdekes, mert ekkor már – nem tudjuk, pontosan mikortól – kapcsolatban állt a kormányzattal, és 1860 nyarán 4 ezer forintot kapott a kormányzóság rendőri ügyosztályától azért, hogy a magyarországi közhangulatot Bécsnek kedvező irányba változtassa. A rendőrhatósággal való együttműködése azonban az októberi diploma kiadásakor megszakadt.[67]

A korábbi titkos szervezkedés vezetőinek többségéhez hasonlóan az 1861-es országgyűlésen képviselő lett, és a Határozati Párthoz csatlakozott. 1863-ban, a lengyel felkelés időszakában újabb titkos szervezkedésbe bonyolódott, részben a korábbi szervezkedésben kialakult személyi kapcsolatok mentén. A főként katonatisztek körében folyó Beniczky–Nedeczky-féle szervezkedés 1864 tavaszán történt lelepleződése után részletes vallomást tett a szervezkedésről. Azt állította, hogy két évvel korábban felvette a kapcsolatot a rendőrminisztérium egy tanácsosával és közvetlenül letartóztatása előtt Bécsbe készült, hogy jelentést tegyen. Előbbi állítását a tanácsos is megerősítette, utóbbi azonban nem támasztható alá. Azzal is igyekezett menteni magát, hogy Almásy Pált nevezte meg a szervezkedés vezetőjeként, akit – közvetlen bizonyítékok hiányában – éppen Beniczky vallomása alapján ítéltek el. Végül mindketten hosszú börtönbüntetés kaptak 1865-ben, majd két évvel később, a kiegyezéskor amnesztiával szabadultak.[68]

Beniczky a kiegyezés után hamar vezető szerepet kapott a buda-pesti, majd az országos honvédegyleti mozgalomban. A Vidats–Mikár-ügybe Perczel első alelnökeként kapcsolódott be, amikor Perczel távollétében engedett a szélsőbaloldali bizottmányi tagok nyomásának. Pártpolitikai rokonszenv aligha fűzte a szélsőbaloldaliakhoz, hiszen az 1867. júliusi országos gyűlésen ő volt az, aki megpróbálta megakadályozni Kossuth hangos ünneplését.[69] Perczel egy valószínűleg jóval később keletkezett feljegyzésében azt állította, hogy Beniczkyt a miniszterelnök, Andrássy Gyula bérelte fel ellene.[70] A tábornok gyanúját azonban semmilyen más forrás nem támasztja alá. A valósághoz talán közelebb áll az a feltételezés, hogy Beniczkyt inkább személyes ambíciói vezérelték, mert Perczelnél alkalmasabbnak érezte magát a honvédegyletek irányítására.

Miután az 1868. május 4-én tartott rendkívüli honvédgyűlés ideiglenesen Beniczkyt választotta a mozgalom elnökévé, levelet írt Perczelnek, amelyben felszólította a tábornokot az egyleti iratok, köztük a pénzügyi elszámolás átadására. Erre azonban nem került sor, ezért a központi bizottmány felhatalmazta az ideiglenes elnököt a hatósági eljárás megindítására.[71] Az ügy végül azért nem terelődött jogi útra, mert június elején meg-

[65] *Steier* 1924. 720–721. o.; *Bona* 2000. 237–238. o.; *Kiss* 2006. 132–153. o.
[66] *Farkas* 2011. 13. o.
[67] *Deák* 2015. 257. o.
[68] *Farkas* 2011. 72–83. o.; *Deák* 2015. 336. o.
[69] *Magyar Ujság*, 1867. 30. sz. (július 9.)
[70] Beniczky Perczelhez intézett, 1868. március 24-én kelt rövid levelére a tábornok ráírta, hogy Beniczkyt és Horváth Jánost Andrássy bérelte fel ellene. OSzK Kt. Fond 89/191. Beniczky–Perczel, 1868. március 24.
[71] *A Honvéd*, 1868. 27. sz. (július 6.)

halt Perczel legidősebb gyermeke, az éppen házasságkötésére készülő 23 éves Perczel Irma.[72] Beniczky kegyeleti okokból eltekintett a bírósági feljelentéstől, de június 30-án, a központi bizottmány nevében kelt levelében felszólította az egyleteket, hogy a következő hónapban számoljanak be arról, mennyi pénzt fizettek addig be az országos vezetésnek. Abban bízott, hogy az augusztus 20-ra összehívott országos gyűlésen tisztázni tudják majd a mozgalom pénzügyi helyzetét.[73]

Beniczky azonban 1868. július 16-án eltűnt. Sajtóhírek szerint egy névtelen levélben találkozóra kérték, ezért Pestről Budára hajtatott a Lánchídon át.[74] Ekkor látták őt utoljára. A pesti rendőrség azonnal nyomozni kezdett az ügyben, és felszólítására július 22-én Jászberényben letartóztatták Zámbory Emil volt honvéd őrnagyot, akit „biztos őrizet alatt” Pestre vittek. A kassai polgárcsaládból származó 44 éves Zámbory a szabadságharc idején Délvidéken, majd a főhadszíntéren harcolt alakulatával. A fegyverletétel után halálra ítélték, amit 16 év várfogságra enyhítettek, de végül 1852-ben kegyelmet kapott.[75] A kiegyezéskor tornatanárként dolgozott, és tagja lett a buda-pesti honvédegyletnek. 1868 februárjában segélyt kapott a Honvédsegélyező Alapból,[76] majd július 1-jétől „tornamesteri” álláshoz jutott Jászberényben. Ott azonnal felvette 125 forintos fizetését, de ezt követően – a helyiek meglepetésére – bő két hétre a fővárosba utazott, és csak július 19-én – három nappal Beniczky eltűnése után és három nappal letartóztatása előtt – jelent meg újra, hogy felvegye a munkát. Minderről a jász kerületi honvédegylet jegyzőjének, Úrhegyi Gyulának azok a levelei tanúskodnak, amelyeket barátjának, Mikár Zsigmondnak írt. A levelekből sejthető, hogy Zámboryt Mikár ajánlotta be Jászberényben.[77]

Források hiányában nem tudjuk, miért terelődött a pesti rendőrség gyanúja Zámboryra. Könnyen elképzelhető, hogy a rendőrség elsődlegesen a honvédegyleti mozgalmon belül kialakult feszült helyzettel összefüggő gyilkosságra gyanakodott, ezért eleve volt honvédtisztek körében kezdett nyomozni. Zámbory furcsa eltűnése Jászberényből nyilvánvalóan gyanút kelthetett személye iránt. Szintén a források hiánya akadályozza annak feltárását, miért engedték mégis szabadon Zámboryt 15 napi fogság után, noha Beniczky sorsáról továbbra sem lehetett tudni semmit. Valószínűleg igazolni tudta hollétét Beniczky eltűnésekor. Zámbory augusztus 13-án már a buda-pesti honvédegylet közgyűlésén tiltakozott a rendőrség szerinte „kíméletlen” eljárása ellen, a Klapka elnökletével tartott közgyűlés azonban biztosította őt, hogy „becsületében az egylet előtt csorbát nem szenvedett”.[78] A történteknek különös színezetet ad, hogy Zámbory kapcsolatban állt Mikárral, akit

[72] *A Honvéd,* 1868. 23. sz. (június 8.)

[73] *A Honvéd,* 1868. 29. sz. (július 20.)

[74] Perczelnek egy Beniczkytől kapott levél hátára írt feljegyzése szerint Beniczky, eltűnésének napján Andrássynál volt „titkos misszión”, és Thaisz Elek, Pest rendőrkapitánya látta őt bérkocsiban a Lánchídon. OSzK Kt. Fond 89/191. Beniczky–Perczel, 1868. márc. 24. A korabeli sajtóban is jelentek meg olyan hírek, miszerint Thaisz látta Beniczkyt nem sokkal az eltűnése előtt. Pl.: *Vasárnapi Ujság,* 1868. 32. sz. (augusztus 9.) Thaisz ellen éppen eljárás folyt ekkor, ezért ideiglenesen Polgár Károly látta el a főkapitányi teendőket.

[75] *Bona* 2000. 724–725. o.

[76] *Budapesti Közlöny,* 1868. 43. sz. (február 21.)

[77] HL VI. 14. 1. d. Úrhegyi–Mikár, 1868. [július eleje], július 12., július 23., július 31.

[78] *A Honvéd,* 1868. 33. sz. (augusztus 17.) Zámbory később a mezőtúri gimnázium tornatanáraként bukkant fel egy újsághírben (*Fővárosi Lapok,* 1872. 123. sz., június 1.), majd a Honvéd Menház lakója lett. HL VI. 14. 2. d. A központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1873. december 2. A Menházból megőrülése miatt a Lipótmezőn 1868-ban megnyílt Budai Magyar Királyi Országos Tébolydába szállították, ahol hamarosan meghalt.

néhány hónappal korábban Beniczky hathatós közreműködésével távolítottak el országos honvédegyleti főjegyzői tisztségéből, és aki – ha hihetünk Vidats értesülésének – talán már ekkor is a pesti rendőrségnél dolgozott.

Beniczky eltűnését hatalmas sajtóérdeklődés övezte, és annak tisztázatlansága miatt különböző találgatások láttak napvilágot. Egyesek tudni vélték, hogy Beniczky külföldre szökött állítólagos adósságai elől,[79] de valójában semmilyen forrás nem támasztja alá, hogy anyagi gondjai lettek volna. Az eltűnést követő hetekben a honvédegyleti mozgalom ideiglenes főjegyzője, Dulovics Ernő, a pesti rendőrkapitányság és Beniczky magánnyomozásba kezdő rokona, Beniczky Antal is kapott névtelen levelet. Ám jó ideig úgy tűnt, sem ezek, sem a honvédegyletek központi bizottmánya által a nyomravezetőnek felajánlott 1000 forint nem viszik előre a nyomozást.[80]

Pedig Beniczky sorsára már bő egy héttel eltűnése után fény derülhetett volna. Július 25-én Tökölnél a Duna partra vetette holttestét, amelyet arra járó halászok megtaláltak, és miután kirabolták, titokban eltemették. Az eset később egy nagykereskedő tudomására jutott, aki szeptember végén jelentette azt a rendőrségnek.[81] Ekkor kihantolták a már oszlásnak indult holttestet, amelyet a rokonok a ruházat alapján azonosítottak. A boncolásra a Rókus kórházban, Flór Ferenc tiszti főorvos irányításával került sor. Ezt követően az ügy – a holttest megtalálásának helyszíne miatt – átkerült a Pest–Pilis–Solt megyei „fenyítő törvényszékhez", amely a boncolási jegyzőkönyv és a halászok vallomása alapján próbálta rekonstruálni a halál körülményeit. Egyértelműen megállapították, hogy gyilkosság történt. A feltárt körülmények alapján arra jutottak, hogy a kifejezetten nagytermetű, erős testalkatú, 55 éves Benczkyt, – miután kezeit és lábait összekötözték –, megfojtották és már holtan dobták a vízbe. Sem a tettes vagy tettesek kilétére, sem az indítékra nem derült fényt. A honvédegyleti mozgalom vezetőjét 1868. október 4-én Újpesten helyezték örök nyugalomra.[82]

Beniczky, ellentmondásos pályafutása során számos alkalommal szerezhetett magának ellenségeket. Egyes kortársai akár az 1848-as szlovák nemzeti törekvések elnyomóját, akár a kiegyezést megelőző időszak titkos szervezkedéseinek elárulóját is láthatták benne. Nem zárható ki az sem, hogy meggyilkolásának nem volt köze közéleti tevékenységéhez. Az időbeli egybeesés azonban azt a feltételezést erősíti, hogy vesztét – közvetve vagy közvetlenül – a honvédegyleti mozgalomban játszott szerepe okozhatta. A sajtó 1868 tavaszán és nyarán nagy terjedelemben foglalkozott a honvédegyleti mozgalom belső konfliktusaival, ami felhívhatta a későbbi elkövető vagy elkövetők figyelmét Beniczky személyére, de az sem zárható ki, hogy a gyilkosság közvetlen indítéka is összefüggött a honvédegyleti ügyekkel.

[79] HL VI. 14. 1. d. Úrhegyi–Mikár, július 31.

[80] *A Honvéd,* 1868. 31. sz. (augusztus 3.), 33. sz. (augusztus 17.), 42. sz. (október 19.); *Vasárnapi Ujság,* 1868. 32. sz. (augusztus 9.) Vö.: *Steier* 1924. 119–123. o.

[81] Steinberg Jakab később át is vette a nyomravezetőnek felajánlott díjat. *A Honvéd,* 1869. 6. sz. (február 9.)

[82] *A Honvéd,* 1868. 40. sz. (október 5.), 41. sz. (október 12.), 47. sz. (november 23.). Vö.: *Steier* 1924. 119–123. o

Horváth János elnöksége (1868–1869)

Az 1868. augusztus 21–22-én Pesten, a Ciniselli-féle cirkusz lovardájában[83] megtartott országos honvédgyűlés – Beniczky akkor még tisztázatlan okból történt eltűnése miatt – meglehetősen nyomasztó légkörben zajlott. Perczel nem jelent meg, hogy újra magának követelje az elnöki tisztséget, sőt visszavonulása jeleként elküldte a tőle már korábban követelt hivatalos okmányokat és pecsétet. Pénzügyi elszámolást azonban sem ekkor, sem a későbbi felszólítások hatására nem adott.[84] A lobbanékony természetű tábornok ekkorra valószínűleg beletörődött abba, hogy az egyletek többsége a Kossuth ellen intézett kirohanása miatt nem állt ki mellette, de talán lánya halála miatt érzett fájdalma és a kormányban való csalódása is hozzájárult döntéséhez. Első alelnökét, Beniczkyt májusban csak ideiglenes elnökké választották, az új vezetés megválasztására tehát mindenképpen sor került volna. Beniczky eltűnése után a választás a második alelnökre, Horváth Jánosra esett, akit meggyőző többséggel választottak meg a küldöttek a központi bizottmány élére.[85]

Az ötvenes éveiben járó Horváth János még a szabadságharc előtt, a császári királyi seregben kezdte katonai pályafutását, ahol másodkapitányi rangot ért el. Az akkor még fiatal tiszt a szabadságharc idején a honvédseregben, nagyrészt a feldunai hadtestben harcolva ezredesi rangig jutott. 1849 őszén Aradon golyó általi halálra, majd 18 évi várfogságra ítélték, végül 1855-ben szabadult az olmützi várbörtönből.[86] 1861-ben tagja lett a pesti honvédegyletnek. 1864-ben letartóztatták a Beniczky–Nedeczky-féle szervezkedésben való részvétel miatt. A nemzetközi politikai helyzet kedvező alakulása esetén újabb szabadságharc kirobbantását célzó szervezkedés gyökerei az 1863 tavaszán elindított Vidats-féle titkos mozgalomra nyúltak vissza. Vidats, miután kapcsolatba lépett Kossuthtal, a lengyel felkelés kiszélesedésében és nagyhatalmi támogatásában bízva kezdett szervezkedni. Őt magát hamarosan letartóztatták, de az általa kialakított titkos hálózat fennmaradt, és ennek vezetését bízta Kossuth 1863 őszén Nedeczky Istvánra. Mivel több jel is arra utal, hogy Vidats egykori pesti honvédegyleti társait vonta be a szervezkedésbe, feltételezhető, hogy Horváth János is már 1863 tavaszától tagja volt a titkos mozgalomnak. A szervezkedést feljelentő Asbóth Lajos honvédezredes értesülései szerint Horváth feladata a Zala megyei katonai szervezés irányítása lett volna.[87]

Horváth, fogságából kiszabadulva, 1867-ben újra bekapcsolódott a honvédegyleti mozgalomba, előbb a pesti, majd az országos vezetés alelnökeként. Ugyanakkor a honvédegyleti mozgalom több más vezetőjétől eltérően politikai tisztséget nem viselt, így személye talán elődeinél elfogadottabb volt a mozgalmon belüli különböző politikai csoportok körében. Erre utalhat az, hogy a honvédegyleti tagok nagyjából tizedét tömörítő buda-pesti honvédegylet, amely Mikár és Perczel eltávolítása miatt megszakította kapcsolatait a központi választmánnyal, Horváth megválasztása után újra hajlandó volt együttműködni az országos vezetéssel. A fővárosi egylet élén ezzel egy időben változás tör-

[83] A cirkusz a mai Lövölde téren található lövöldével szemben, a Városligetbe vezető út mentén helyezkedett el. *Vasárnapi Ujság,* 1868. 23. sz. (június 7.) Ennek közelében működött *A Honvéd* szerkesztősége is.

[84] *A Honvéd,* 1868. 34. sz. (augusztus 24.)

[85] *A Honvéd,* 1868. 40. sz. (október 5.)

[86] *Bona* 2000. 386–387. o.

[87] *Farkas* 2011. 61., 73–74. o.

tént: a politikától egyre inkább az üzleti életbe visszavonuló Klapka más irányú elfoglaltságai miatt lemondott,[88] az új elnök az addigi első alelnök, Gorove Antal honvéd őrnagy lett. Perczel után tehát a szabadságharc egy másik nagy tekintélyű, kormánypárti tábornoka is távozott a honvédegyleti mozgalom éléről. Ennek ellenére a fővárosi honvédegylet irányítása továbbra is a kormány iránt elkötelezett személyek kezében maradt. Gorove a Miniszterelnökség szervezeti keretein belül létrejött Honvédsegélyező Alap Hivatalának munkatársaként részt vett az uralkodópár, illetve magánszemélyek által felajánlott segélyek szétosztásában.[89] Szekulits, aki még ekkor is tagja volt a közös külügyminisztérium alatt működő besúgóhálózatnak, első alelnökké lépett elő, sógora, Mikár pedig tagja lett a bizottmánynak.[90]

Az országos vezetést azonban továbbra is a kiegyezéses rendszert ellenzők és bírálók uralták. Az 1868-as országos honvédgyűlésen két ellenzéki országgyűlési képviselőt választottak alelnökké: Ivánka Imrét, a Balközép Párt politikusát és Vidats Jánost, az Országos 48-as Párt képviselőjét. A jegyző a Beniczky mellett korábban már ideiglenes jegyzői szerepet ellátó Dulovics Ernő lett.[91] A politikai nézetkülönbségek miatt a gyűlés menetét meghatározták a személyeskedésektől sem mentes, feszült viták, amelyeket az elnökséget amúgy is csak vonakodva vállaló Horváth János sikertelenül próbált tompítani. Az eseményről beszámoló egyik hírlapíró úgy fogalmazott, hogy „erősebb és jártasabb kéz kellett volna itt ahhoz, hogy a hullámokat szabályosabb mederbe térítse".[92]

A központi bizottmány jelentést készített a néhány héttel korábban az országgyűlés mindkét háza által elfogadott honvédelmi törvényről, és élesen bírálta az önálló magyar honvédsereg felállításának módját. Ezzel egyúttal a törvénytervezet kidolgozásában meghatározó szerepet játszó korábbi elnököt, Perczelt is támadta. Ezt követően éles vita lángolt fel a mozgalom jövőjét illetően. A kormányhoz lojális résztvevők indítványozták az országos mozgalom feloszlatását. Vélhetőleg azzal érveltek, hogy mind az önálló honvédsereg felállításáról, mind a honvédek segélyezéséről döntést hozott az ország vezetése, a mozgalom működése ezért okafogyottá vált.[93] A kezdeményezés hátterében egyértelműen felsejlik a kormány azon törekvése, hogy az „új" honvédség felállításával egy időben a „régi" honvédség szerveződését felszámolja. Az indítványt a többség elutasította. Ivánka ezután egy kompromisszumos megoldással próbálkozott: azt javasolta, hogy a mozgalom működjön tovább, de kizárólag a segélyezés ügyével foglalkozzon. Ez a javaslat egybevágott a kormány korábbi törekvéseivel. A többség azonban elfogadta a szélsőbaloldaliak – köztük Vidats – azon érvelését, hogy a mozgalomnak ki kell harcolnia az

[88] A lemondás konkrét indoka az volt, hogy Klapka családi okokból bizonytalan időre külföldre távozott. Nem sokkal korábban, 1868 júliusában a kormány – állami kamatbiztosítás mellett – engedélyezte számára, hogy üzlettársaival együtt megkezdje az Arad–Temesvár vasútvonal megépítését. MNL OL K 27. 1868. július 11.

[89] *Farkas* 2015. 419–421. o.

[90] HL VI. 14. 1. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűléseinek jegyzőkönyvei, 1868. augusztus 13., augusztus 30.

[91] *A Honvéd,* 1868. 40. sz. (október 5.)

[92] *Fővárosi Lapok,* 1868. 192. sz. (augusztus 22.)

[93] *A Honvéd,* 1868. 34. sz. (augusztus 24.) A lap csak „egyesek" megnevezéssel emlegeti az indítványozókat és érveiket nem írja le. *Fővárosi Lapok,* 1868. 192. sz. (augusztus 22.) Ez a lap indítványozóként megnevezi gróf Vay László őrnagyot, aki tagja volt a kormány által létrehozott, honvédek segélyezéséről döntő bizottságnak. (Az 1868-as országos gyűlés jegyzőkönyve a Hadtörténelmi Levéltár iratai közt nem található meg.) Egy évvel később Mecséry Gusztáv százados indítványozta ugyanezt, részben a fenti érvekkel támasztva alá indítványát. HL VI. 14. 1. d. Az országos honvédgyűlés jegyzőkönyve, 1869. augusztus 21.

1848–49-es honvédség erkölcsi elismerésének törvénybe iktatását is, ezért nem támogatta Ivánka indítványát sem.

Az erkölcsi elismerés követelése, amely kezdettől fogva a mozgalom céljai között szerepelt, egyértelműen politikai fegyver volt a szélsőbaloldal kezében, lehetővé tette ugyanis, hogy leleplezze a kormányzat 1848–49-hez való viszonyulásának kétarcúságát. Az erkölcsi elismerés ellen érvelni hazafiatlanságnak számított a közvélemény szemében, ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a kormány az uralkodóra való tekintettel, a kiegyezéses rendszer fenntartása érdekében nem támogathat egy ilyen lépést. A szélsőbaloldaliak azt is indítványozták, hogy a követelésnek a sajtó útján adjanak hangot. Ivánka ugyanakkor azt javasolta, hogy menesszenek öttagú küldöttséget az uralkodóhoz és az országgyűléshez. A gyűlés végül mindkét indítványt elfogadta.[94]

1868. december 7-én, két nappal a honvédelmi törvény szentesítése után Ferenc József fogadta a Horváth János vezetésével előtte megjelent honvédegyleti küldöttséget. A korabeli beszámolók alapján az 1848–49-es honvédség erkölcsi elismerése aligha került szóba az uralkodó előtt. A küldöttség sokkal inkább azt tekintette feladatának, hogy köszönetet mondjon a Magyar Királyi Honvédség felállításáért, és egyúttal a „régi” honvédek nevében felajánlja szolgálatait az uralkodónak.[95] Horváthot talán személyes ambíciók is fűtötték, legalábbis ezt sejteti, hogy néhány hónappal később, 1869 nyarán az újonnan felállított honvédség első zászlóaljának parancsnoka lett ezredesi rangban.[96] Kinevezése valószínűleg gesztus is volt az 1848–49-es honvédek mozgalma felé, az annak feloszlásában reménykedő kormány részéről. Horváth a következő országos gyűlésen mindenesetre erre az új tisztségére hivatkozva lemondott a honvédegyletek országos elnökségéről.

Ivánka Imre elnöksége (1869–1871)

Az 1869. augusztus 20–21-én a pesti megyeháza nagytermében megtartott országos gyűlésen a korábbiakhoz képest csekély számú, az addigi közel 60 helyett mindössze 33 egylet képviselője vett részt. Az első alelnök, Ivánka Imre nyilatkozata szerint ennek oka számos egylet megszűnése volt.[97] A későbbi adatok tükrében többnyire inkább az országos vezetéssel való kapcsolattartás szüneteltetéséről, mint tényleges megszűnésről volt szó, mindenesetre úgy tűnik, a kormánynak a mozgalom felszámolására irányuló törekvése részleges sikerrel járt. A gyűlésen Mecséry Gusztáv százados indítványára ismét tárgyaltak a mozgalom megszüntetéséről, de a küldöttek többsége leszavazta azt, majd megválasztotta elnöknek Ivánka Imre egykori honvéd ezredest.[98]

A Hont megyei evangélikus nemesi családból származó Ivánkának fontos szerepe volt 1848 nyarán az önkéntes mozgó nemzetőrség megszervezésében. Ugyanazon év októberében, tehát a szabadságharc kezdeti időszakában azonban fogságba esett, ahonnan a szabadságharc után kegyelemmel szabadult.[99] Az 1850-es évek végén a protestáns egyhá-

[94] *A Honvéd*, 1868. 34. sz. (augusztus 24.)

[95] *A Honvéd*, 1868. 49. sz. (december 7.), 51. sz. (december 21.); *Budapesti Közlöny*, 1868. 283. sz. (december 8.) A *Budapesti Közlöny* szó szerint idézi Horváth uralkodó előtt mondott beszédét.

[96] *A Honvéd*, 1869. 33. sz. (augusztus 17.)

[97] *Fővárosi Lapok,* 1869. 169. sz. (július 27.) Ivánka még a gyűlés előkészítése során nyilatkozott erről.

[98] HL VI. 14. 1. d. Az országos honvédgyűlés jegyzőkönyve, 1869. augusztus 21.

[99] *Bona* 2000. 403–404. o.

zak autonómiáját szűkítő uralkodói rendelet, a protestáns pátens elleni tiltakozás okán bekapcsolódott a politikai életbe. Valószínűleg ekkor került közelebbi ismeretségbe Tisza Kálmánnal, és feltehetőleg ennek az ismeretségnek köszönhetően lett tagja a Magyar Nemzeti Igazgatósággal kapcsolatban álló titkos pesti bizottmánynak. A forrásokból úgy tűnik, ő vette át Beniczkytől a katonai szervezésért felelős vezető szerepét, és ebben a minőségében tárgyalt 1860 őszén Zürichben Teleki Lászlóval, majd Londonban Kossuth Lajossal és Vetter Antallal az olasz egység kiteljesedésével összefüggésben remélt újabb magyar szabadságharc katonai szervezéséről. A következő év márciusában kapcsolatba is lépett a pesti honvédegylettel, amelytől minden bizonnyal a hadra fogható honvédek összeírását remélte. Egy hónap múlva, 1861 áprilisától azonban a Teleki, majd Tisza által vezetett Határozati Párt országgyűlési képviselőjeként a törvényes politizálás terére lépett, és ezt követően nincs nyoma a forrásokban annak, hogy részt vett volna további titkos szervezkedésekben.[100]

A kiegyezés után a Határozati Párt többsége által megalapított, a kiegyezéses rendszert bíráló mérsékelt ellenzék, a Balközép Párt országgyűlési képviselőjeként folytatta politikai pályafutását. Tevékenyen részt vett a honvédegyleti mozgalomban és a Magyar Királyi Honvédség megalakulása körül folyó vitákban is. Mindkettőt szívügyének érezhette, hiszen még az 1861-es országgyűlés idején megjelentetett egy kis könyvecskét *A magyar hadsereg mint szervezendőnek képzeli Ivánka Imre* címmel, amelyben az Ausztria és Magyarország közötti tiszta perszonálunió mellett érvelve önálló nemzeti hadsereg felállítására tett javaslatot. Ugyanitt megfogalmazta azt is, hogy az országnak kötelessége gondoskodni a szabadságharc katonáiról és családtagjaikról, a rokkantak, özvegyek és árvák segélyezésével, az agg honvédeknek folyósított nyugdíjjal, valamint a még hadra foghatók felvételével a tervezett nemzeti hadseregbe.[101] A főként katonai kérdésekre összpontosító politikai tevékenysége mellett a kiegyezés után különböző – vasúti, gőzhajózási és csatornaépítési – vállalkozásokban is szerepet vállalt. A kiegyezés utáni években gomba módra szaporodtak az infrastrukturális beruházások, amelyek állami támogatás mellett általában nagy hasznot hoztak. Az Ivánka nevével fémjelzett vállalatok engedélyezését vagy támogatását azonban a kormány rendre visszautasította – talán nem függetlenül Ivánka politikai és honvédegyleti szerepvállalásától.[102] Az, hogy a kormánytól remélt, illetve meg nem kapott segítség mennyiben befolyásolta Ivánka honvédegyleti tevékenységét, a források alapján nem megállapítható.

Az 1869-es országos honvédgyűlés két szélsőbaloldali, tehát radikális ellenzéki kötődésű alelnököt választott meg Ivánka mellé a központi bizottmány élére. Egyikük az Országos 48-as Párt országgyűlési képviselője, Clementis Gábor volt, másikuk pedig

[100] *Farkas* 2011. 19–21., 25–29., 36–38. o.

[101] *Ivánka* 1861. 17–18. o.

[102] MNL OL K 27. 1868. augusztus 9. (A kormány elutasítja, hogy szerződést kössön a tiszaér–körösi csatorna megépítésére, amelynek terveit Ivánka készítette), 1870. december 11. (A kormány elutasítja, hogy adó- és illetékkedvezményt adjon öt kisebb, egymással egyesülő dunai gőzhajózási társaságnak, amelyek élén Ivánka áll), 1872. július 12. (A kormány úgy dönt, hogy nem téríti meg a hatvan–szolnoki vasútvonal megépítésének előkészítését végző, Ivánka által vezetett konzorcium veszteségét, miután nem engedélyezte a vasútvonal megépítését.)

a hozzá hasonlóan Vidats János bizalmasának számító Földváry Albert.[103] Vidats ezúttal valószínűleg nem jelöltette magát az alelnöki tisztségre, a mozgalomban azonban továbbra is meghatározó szerepet játszott: az 1869-es honvédgyűlésen kezdeményezte az 1848–49-es szabadságharc rokkanttá vált honvédei számára létesítendő Menház megépítését. Elsősorban rászoruló, rokkanttá vált tisztek élethossziglan tartó lakhatását és ellátását kívánta biztosítani az épületben, amit egy Pest városa által ingyen adott telken, közadakozásokból remélt megépíteni. Javaslatára a honvédek országos gyűlése megszavazta egy külön bizottság létrehozását, amelyet Vidats mellett az ő bizalmasai, Clementis, Földváry és a szintén szélsőbaloldali kötődésű központi választmányi tag, Kűhnel Ignác,[104] valamint a nyomorgó honvédek megsegítése iránt elkötelezett balközép párti író és lapszerkesztő, Jókai Mór alkotott.[105]

A Menház javára folyó adakozás, amely hamarosan országos méreteket öltött, egyértelműen demonstráció is volt a kormány politikája ellen. Vidats a honvédek országos gyűlésén, és később egy nyilvánosságnak szánt levélben is azzal indokolta a Menház létrehozásának szükségességét, hogy „óvás” volt „a magyar nép részéről” a kormányzat felé, mert az nem váltotta be „a nemzet adott becsületszavát”, vagyis nem nyújtott állami szintű, törvényben szabályozott gondoskodást a rászoruló honvédek és családjaik számára.[106] Az 1869-es országos honvédgyűlésen központi kérdés volt a honvédek segélyezésének ügye, az uralkodópár által felajánlott és magánszemélyek által kiegészített összeg legnagyobb részét ekkora ugyanis már szétosztotta a Honvédsegélyező Alap Hivatala. A kormány az adományok összegét és a segélyezésért folyamodók számát mérlegelve úgy döntött, hogy az eredeti tervekkel ellentétben nem nyújt rendszeres életjáradékot a rászoruló honvédeknek az adományok kamataiból, hanem egyszeri segélyként szétosztja az összeget. A segély mértéke a szabadságharc idején elért katonai rangtól függött. A segélyből részesülő több mint négyezer egykori honvéd túlnyomó többsége közkatona volt, ők 50 forintot kaptak. Ez az összeg korabeli becslések szerint legfeljebb két-három havi megélhetést biztosított nekik. Vagyis a kormánynak az uralkodói és magánadományokból nem sikerült rendszeres ellátást biztosítani a volt honvédeknek, így a Honvédsegélyező Alap Hivatalának létrehozásával csak elodázta a probléma megoldását.[107] Pedig a honvédegyleti mozgalom az ellenzékkel karöltve folyamatosan sürgette a kérdés végleges rendezését. Az 1869-es országos honvédgyűlés felkérte Ivánkát, hogy nyújtson be az országgyűlésben határozati javaslatot a rendszeres ellátás biztosítására.[108]

Az év végén benyújtott határozati javaslat kötelezte volna az országgyűlést arra, hogy a megfelelő törvény megalkotásával költségvetési forrásból biztosítsa a szabadságharcban

[103] *A Honvéd,* 1870. 23. sz. (június 9.). Clementis és Földváry egyaránt tagjai voltak már 1861-ben is a pesti honvédegylet vezetésének. Clementis neve többször is felbukkan a Vidats által 1867 előtt kezdeményezett titkos szervezkedésekkel kapcsolatos iratokban, Földváry pedig Vidats Menházzal kapcsolatos terveinek kivitelezésében játszott fontos szerepet 1869-től. *Toth* 1973. 271. o.; *Farkas* 2011. 21., 61., 73., 81. o.; *Farkas* 2013. 1307–1330. o.

[104] Kűhnel Ignác, ügyvéd az 1872-es országgyűlési választások idején a fővárosi szélsőbaloldali választási bizottság tagja volt. *Magyar Ujság,* 1872. 20. sz. (január 23.)

[105] *Farkas* 2015. 432. o.

[106] OSzK Kny. B 1.395. Vidats János levele, melyet mint a honvéd-menház bizottságnak elnöke Gubody Gedeon Nagy-Kőrös városa polgármesteréhez intézett, 1870. december 10.

[107] *Farkas* 2015. 420–425. o.

[108] A Honvéd, 1870. 23. sz. (június 9.)

rokkanttá vált, vagyontalan és munkaképtelen honvédeknek, illetve az elhunytak rászoruló özvegyeinek és árváinak folyamatos ellátását.[109] A határozati javaslat megvitatására a következő év márciusában, a Honvédelmi Minisztérium költségvetésének tárgyalásakor került sor. Ivánka maga ugyan nem szólalt fel, de pártjának több neves politikusa – Tisza Kálmán, Jókai Mór és Nyáry Pál – számos érvet sorakoztatott fel a határozat elfogadása mellett. A kormánypárti többség azonban leszavazta a javaslatot, és ezt a már ismert érvekkel, tehát alapvetően a kiegyezéses rendszer védelmével indokolta. A vita során felszólalt Andrássy Gyula miniszterelnök is. Kifejtette, hogy ha az országgyűlés elfogadja a határozatot, azzal „fölébreszti a múlt viszályok és múlt egyenetlenségek emlékeit", ezért más módon kell segíteni a nyomorgó honvédeken.[110]

Andrássy beszéde végén tízezer forint felajánlásával aláírási ívet nyitott a rászoruló honvédek megsegítésére. Kormánypárti képviselők, majd a főrendi ház számos tagja tett eleget Andrássy felszólításának. Az adományok kezelésére létrehozták az Országos Honvédsegélyező Egyletet, melynek elnöke az Állami Számvevőszék élére frissen kinevezett kormánypárti képviselő, Gajzágó Salamon egykori honvéd hadnagy lett.[111] Az egylet létrehozása mögött az emberbaráti megfontolások mellett nyilvánvalóan politikai szándékok is meghúzódtak. A Menház létrehozásáért főként ellenzéki körökben folyó adománygyűjtés és a honvédegyletek kezdeményezése alapján benyújtott határozati javaslat miatt a kormány lépéskényszerbe került. A kormánypárthoz sok szálon kötődő, de formálisan mégis magánszemélyek által létrehozott Országos Honvédsegélyező Egylet – melynek tagjai az adományozók lettek – arra is alkalmas volt, hogy a közvélemény előtt valamelyest háttérbe szorítsa a volt honvédek által alapított honvédegyleteket. Az Országos Honvédsegélyező Egylet a rokkant vagy idős koruk miatt munkaképtelen, vagyontalan honvédeknek, valamint a szabadságharcban elhunytak rászoruló özvegyeinek és árváinak nyújtott rendszeres ellátást. Bár 1871 tavaszáig 5430 kérvény érkezett, mindössze 1430 főnek ítéltek meg segélyt. Ráadásul a segély összege is meglehetősen alacsony volt, a közkatonák évente 18 forintot és 25 krajcárt kaptak, vagyis a korábbi egyszeri 50 forintos segélynek kevesebb, mint a felét.[112]

Az 1848–49-es honvédség még harcképes tagjai segélyre ugyan nem voltak jogosultak, de felvételt nyerhettek a kiegyezés után megalapított Magyar Királyi Honvédségbe. Egy hírlapi tudósítás szerint 1708-an éltek közülük ezzel a lehetőséggel.[113] Az 1. honvédzászlóalj zászlójának felszentelésére 1869. október 31-én a Mátyás-templomban tartott mise után került sor. A díszes ünnepségen jelen volt a zászlóanyai tisztet ellátó Erzsébet királyné, a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoki tisztségét betöltő József főherceg, valamint az 1. zászlóalj parancsnokává kinevezett Horváth János ezredes. Az ünnepség végén a jelen lévők a szokások szerint szegeket vertek a zászlóba, valamilyen jelmondat kíséretében. A hivatalos személyek után a közönség soraiból elsőként Ivánka Imre élt ezzel a lehe-

[109] Képviselőházi irományok, 1869. II. 263. o. (216. sz.) Határozati javaslat, 1869. december 12. A határozati javaslatot egykori honvédtisztekből lett országgyűlési képviselők, Ivánka Imre, Clementis Gábor, Várady Gábor, Vidats János és Gáspár András adták be.

[110] Képviselőházi napló, 1869. VII. 37–49. o.; *Farkas* 2015. 425–426. o.

[111] MNL OL K 150. 1872. III. 4. 110. (166. cs.); *Farkas* 2015. 427. o.

[112] *A Honvéd,* 1871. 23. sz. (június 7.) Az alezredesek 357, az őrnagyok 315, a századosok 264, a főhadnagyok 242, a hadnagyok 237 forintot kaptak évente. Az őrmestereknek 15 krajcár, a tizedeseknek 8 krajcár, a közkatonáknak 5 krajcár napidíj járt. *Farkas* 2015. 427–428. o.

[113] *Fővárosi Lapok,* 1869. 191. sz. (augusztus 22.)

tőséggel, aki természetesen a honvédegyletek országos elnökeként vett részt az ünnepségen.[114] Ivánka fellépése kínosan érintette a kormányt, amit az is jelez, hogy előzőleg a miniszterek kormányülésen foglalkoztak az üggyel. Megállapították, hogy „Ivánkának ezen tette némi tüntetés akar lenni az 1848–49-ki honvédség részére, mely e szerint mint egy külön létező testület akar az új honvédséggel szembe állíttatni…” – A kormánytagok alapvetően azt sérelmezték, hogy az 1848–49-es szabadságharc honvédei nem magánszemélyként, hanem szervezetként jelennek meg, holott szerintük a honvédegyleteknek már fel kellett volna oszlaniuk. Ez is megerősíti azt a feltételezést, hogy a kormány a Magyar Királyi Honvédség létrehozására hivatkozva a honvédegyleti mozgalom felszámolására törekedett. Ennek ellenére a várható botrány miatt elvetették azt a lehetőséget, hogy Ivánkát hivatalosan eltiltsák a szeg beverésétől. Felkérték azonban a belügyminisztert, hogy bizalmasan tárgyaljon a honvédegyletek országos elnökével, és ha nem sikerül őt lebeszélnie szándékáról, akkor legalább arra szólítsa fel, hogy a királyné jelenlétére tekintettel „kíméletesen” fogalmazza meg jelmondatát.[115] Úgy tűnik, Ivánka hallgatott az utóbbi kérésre, legalábbis erre utal, hogy végül a következő jelmondatot választotta: „A régi honvédek az új honvédek dicsőségére”.[116]

Ivánka elnöksége idején a honvédegyletek még egy országos visszhangot kiváltó ünnepélyes eseményen képviseltették magukat testületileg. 1870. június 7-én került sor az 1849. október 6-án kivégzett miniszterelnök, Batthyány Lajos újratemetésére. Batthyányt közegészségügyi okokra hivatkozva hantoltatta ki és temettette el Pest város képviselőtestülete a Kerepesi úti köztemetőben. A százezres gyászmenetben ott vonult 500 „régi” honvédtiszt is Ivánka vezetésével.[117] Az újratemetéshez igazodva a következő két napra időzítették az azévi országos honvédgyűlést, amelyen újraválasztották elnöknek Ivánkát. Valószínűleg a jeles eseménynek volt köszönhető, hogy ezúttal az előző évinél jóval nagyobb létszámban jelentek meg a volt honvédek a gyűlésen, ahová ezúttal 47 egylet küldte el képviselőit.[118]

Gáspár András elnöksége (1871–1878)

Az 1871. május 7-én tartott országos honvédgyűlésen Ivánka nem jelöltette magát elnöknek. Hírlapi tudósítás szerint már az előző évi országos gyűlésen közvetlenül mellette foglalt helyet Gáspár András tábornok, akit talán ő javasolt utódjának. Gáspár állítólag nem akarta elfogadni az elnöki tisztséget, mert nem lakott Pesten, de végül engedett a küldöttek többségének.[119]

A kecskeméti csizmadia fiaként 1804-ben született Gáspár már a szabadságharc előtt tiszti rangot ért el a császári királyi seregben. 1848-ban a honvédsereghez csatlakozott, de 1849 áprilisában, a *Függetlenségi Nyilatkozat* kiadása után szabadságoltatta magát. A szabadságharc után tíz év várfogságra ítélték, ahonnan 1850-ben kegyelemmel szabadult, de

[114] *Vasárnapi Ujság,* 1869. 45. sz. (november 7.)
[115] MNL OL K 27. 1869. október 30.
[116] *Fővárosi Lapok,* 1869. 252. sz. (november 4.)
[117] *Fővárosi Lapok,* 1870. 124. sz. (június 10.)
[118] *Budapesti Közlöny,* 1870. 130. sz. (június 9.); *Fővárosi Lapok,* 1870. 123. sz. (június 9.)
[119] *Fővárosi Lapok,* 1870. 123. sz. (június 9.), 1871. 107. sz. (május 10.).

internálták, majd az internálás után rendőri megfigyelés alatt tartották. Időközben Bihar községben telepedett le, ahol postát vásárolt és postamesterként tartotta el családját.[120]

1861-ben kezdeményezte a Bihar megyei honvédegylet megalapítását, amelynek elnöke lett,[121] majd 1867-ben ismét elfoglalta a tisztséget. 1871-től kezdve hét éven át irányította országos szinten is a honvédegyleti mozgalmat, viszonylag hosszú elnökségével messze túlszárnyalva elődei hivatali idejét. Noha Horváth Jánoshoz hasonlóan Gáspár sem viselt politikai tisztséget és nem kötelezte el magát a nyilvánosság előtt egyik oldal mellett sem, az ő elnöki időszakában is jellemzőek maradtak a politikai színezetű belső konfliktusok, amelyek – a kormányzati nyomással együtt – tovább gyengítették a mozgalmat. Míg az első néhány országos gyűlésen 60 vagy ahhoz közeli számú honvédegylet küldöttei vettek részt, 1874-ben már csak 30 egylet küldte el delegáltjait a szabadságharc vereségét követő kivégzések emlékére Aradon tartott gyűlésre, majd 1878-ra ez a szám 15-re csökkent.[122] 1878-ban a központi bizottmány felhívására 84 egylet jelezte létezését az országos vezetésnek, ami alig kevesebb a kezdeti 88-nál.[123] Az országos gyűlésen megjelentek csökkenő számának hátterében többnyire nem az egyletek megszűnése, sokkal inkább az országos vezetéstől vagy szerveződéstől való távolmaradás állt. Ennek okait csak találgatni tudjuk: az egyre idősebb korba lépő honvédek számára egyre nehezebbé válhatott az esetenként kifejezetten hosszú utazás; továbbra is eredményesnek bizonyulhatott a kormányzat azon igyekezete, hogy a Magyar Királyi Honvédség és az Országos Honvédsegélyező Egyesület megszervezésével háttérbe szorítsa a honvédegyleti mozgalmat; mindemellett a központi bizottmány és a buda-pesti egylet között dúló viszálykodás is taszíthatta a vidéki egyletek tagságát.

Az 1871-es országos gyűlésen meghosszabbították az addigi két alelnök, Clementis Gábor és Földváry Albert megbízatását, jegyzővé pedig a hozzájuk hasonlóan Vidats személyéhez kötődő Kűhnel Ignácot választották.[124] Tehát az elnök kivételével a Menház felépítését felügyelő bizottság tagjai alkották az országos vezetést, vagyis Vidats széles körben népszerű kezdeményezése tovább erősítette a szélsőbaloldal túlsúlyát a honvédegyleti mozgalomban. Ez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a Menház felépítése volt az az ügy, amely leginkább igazolta a honvédegyleti mozgalom létjogosultságát, továbbá szembeállítható volt a kormánynak a honvédek és a polgári közvélemény jelentékeny része által elégtelennek gondolt intézkedéseivel. A rokkant, rászoruló idős honvédtisztek számára létesítendő intézmény előkészületei azonban nem haladtak olyan ütemben, ahogyan azt Vidats kezdetben remélte. Bár sokan adakoztak, az adományok többségének összege lényegesen alacsonyabb volt, mint az Andrássy által kezdeményezett, magasabb társadalmi körökben folyó gyűjtés estében, ami eleve lassította a megvalósítás folyamatát.[125] Ráadásul Pest városának közgyűlésében a kormánypárti többség elhúzta a telek-

[120] *Bona* 2000. 159–160. o.; *Hermann* 2005. 80–81. o.
[121] *Vasárnapi Ujság,* 1861. 10. sz. (március 10.)
[122] Lásd a mellékelt táblázatban.
[123] HL VI. 14. 2. d.
[124] *Fővárosi Lapok,* 1871. 107. sz. (május 10.)
[125] A Menház javára folyó gyűjtésről elsősorban a Jókai által szerkesztett *A Hon* és a szélsőbaloldali ellenzék lapja, a *Magyar Ujság* számolt be. A Menház javára adakozók többsége magánszemély volt, de szép számmal jótékonykodtak különböző egyletek és társaságok (például honvédegyletek, takarékpénztárak vadásztársaságok, olvasókörök), továbbá települések (köztük Debrecen városa) is. A magánszemélyek felajánlásainak összege általában néhány forinttól száz forintig terjedt. *Farkas* 2015. 433–434. o.

adományozással kapcsolatos vitát. Az adományozásra végül nem is került sor, a honvédek a Soroksári út mentén, a vámsorompón túl megvásároltak egy tízhektáros telket, a város pedig vállalta, hogy hozzájárul a menházi lakók ellátásához.[126] Az épület ünnepélyes átadására 1872. október 6-án került sor. Az avatáson Vidats mondott beszédet, majd átnyújtotta az épület kulcsait Gáspár Andrásnak, ezzel is jelezve, hogy az intézményt a honvédegyleti mozgalom tartja fenn.[127] Ekkorra azonban szinte teljesen elfogytak az adományok. Bár az épület 80 fő elhelyezésére lett volna alkalmas, a megmaradt adományok kamataiból kezdetben csak négy fő ellátását tudták biztosítani. Az első évben emellett még hat személy költözött be, de ők saját költségükön tartották el magukat. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a Menház tőkéjét a Vidats által alapított és az ő vezetése alatt álló Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztárban tartották, amely 1873 júliusában csődbe ment.[128]

A buda-pesti honvédegylet kormányhoz hű vezetése ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy támadást indítson Vidats ellen, és rajta keresztül hiteltelenné tegye a központi választmány szélsőbaloldali tagjait. A fővárosi egylet, melynek elnöke ekkor már Szekulits István volt, jegyzője pedig Mikár Zsigmond, saját hatáskörében vizsgálni kezdte a Menház pénzügyeit és az intézményben uralkodó állapotokat. Megállapították, hogy a Menház tőkéje az előző évihez képest csökkent, noha az országos honvédgyűlés megszavazta a tőke megtartását. Miután egy küldöttség kétszer is meglátogatta az intézményt, azt is jegyzőkönyvbe foglalták, hogy ott rendkívül rossz állapotok uralkodnak. A pénzügyi jellegű vádakat Gáspár és Kűhnel a sajtón keresztül visszautasította, a tőke csökkenését az építész díjának kifizetésével magyarázva. A rossz körülményeket elismerték, de a közismerten nehéz anyagi helyzettel magyarázták.[129]

A felesége néhány hónappal korábbi halálát gyászoló Vidats súlyos pénzügyi helyzete és az őt ért politikai támadások nyomása alatt összeroppant, és 1873. november 10-én öngyilkosságot követett el. A hat nappal később tartott országos honvédgyűlésen a Menház pénzügyeinek vizsgálatára kiküldött, Földváry Albert által vezetett bizottság tisztázta Vidatsot a vádak alól.[130] Az országos gyűlés azonban a rossz anyagi helyzet miatt kezdeményezte a Menház összevonását a kormánypárti politikusok irányítása alatt álló Országos Honvédsegélyező Egylettel. Az összevonásra – amit elsősorban a buda-pesti honvédegylet sürgetett[131] – azonban mégsem került sor, feltehetőleg a szintén anyagi nehézségekkel küzdő Honvédsegélyező Egylet vonakodása és talán a szélsőbaloldali honvédegyleti vezetők ellenkezése miatt. A Menház az országos honvédgyűlés által megválasztott öttagú bizottság vezetése alatt maradt, melynek elnöke Vidats halála után Földváry Albert lett. A Menház tehát – a szélsőbaloldaliak szemszögéből nézve – egyelőre megmenekült a kormánypárti befolyás veszélyétől.[132]

[126] *Vasárnapi Ujság,* 1871. 23. sz. (június 4.) A 48–49-iki agg honvédek, 21. o. Az országos honvédgyűlés 1870 júniusában hatalmazta fel Vidatsot a telekvásárlásra. *Magyar Ujság,* 1870. 130. sz. (június 9.)

[127] *A Honvéd,* 1872. 41. sz. (október 11.)

[128] *Farkas* 2013. 1322–1323. o.

[129] *Farkas* 2013. 1325–1326. o.

[130] *Farkas* 2013. 1330. o.

[131] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyvei, 1874. február 27., március 27., május 18. Az összevonást az országos gyűlésen a jász kerületi honvédegylet kezdeményezte, amelynek jegyzője, Úrhegyi Gyula baráti kapcsolatban állt Mikárral. Lásd a *Beniczky Lajos elnöksége (1868. május–július* című fejezetet.

[132] *Farkas* 2015. 435–436. o.

A majdnem egy évvel később tartott országos gyűlésen azonban komoly veszteséget könyvelhetett el a szélsőbaloldal, ugyanis a küldöttek többsége Mikár Zsigmondot választotta országos főjegyzővé.[133] Mikár néhány hónappal korábban, 1874 májusában tevékenyen részt vett a több száz magán- és köztisztviselőt tömörítő Magyar Tisztviselők Országos Egyesületének megalakításában, melynek azután titkára lett.[134] Egy évvel későbbről származó forrás szerint az Állami Számvevőszéknél dolgozott, a földadókataszteri munkálatokban részt vevő hivatalnokként.[135] Mikár megítélését jól mutatja, hogy a szélsőbaloldali tagok ezúttal sem törődtek bele egykönnyen megválasztásába. 1874 decemberében a központi választmány alakuló ülésén és ezzel egyidejűleg a sajtóban is támadást intéztek ellene. Terhére rótták, hogy megválasztása „az eddigi otthonos bajtársi egyetértést" megzavarhatja, és előhozakodtak a Perczel elnöksége alatt játszott szerepével, ami szerintük méltatlanná tette őt a főjegyzői tisztségre. Emlékeztettek arra is, hogy leváltásakor nem számolt el a mozgalom pénzügyeivel. Néhány hónapos vizsgálat után azonban a Gáspár által vezetett választmányi ülésen felmentették őt a vádak alól, s maradhatott főjegyzői tisztségében.[136] Mikár, amellett, hogy gondosan dokumentálta a központi választmány működését, 1875-ben aktív szervező tevékenységbe kezdett, és Gáspárral közösen felszólították „az időnek előtte feloszlott" vagy „pangásba jutott" egyleteket, hogy kezdjék újra működésüket, mert szükség van egymás „bajtársias segítésére". Levelükben többek közt arra hivatkoztak, hogy az új „hazafias" kormány reményt jelenthet az egykori honvédek számára.[137]

1875-ben a mérsékelt ellenzéki Balközép Párt és az addigi kormánypárt, a Deák-párt egy része összeolvadt és új kormánypártként létrejött a Szabadelvű Párt. A miniszterelnök a volt honvédek segélyezésének ügyében korábban többször felszólaló ellenzéki pártvezér, Tisza Kálmán lett.[138] A kiegyezéses rendszer bírálójából a rendszer megszilárdítójává lett politikus a honvédek ügyében kitartott korábbi álláspontja mellett, ezért egyik első miniszterelnöki megnyilvánulásaként indítványozta, hogy az állam költségvetési forrásból évi 45 ezer forinttal támogassa a formailag továbbra is magánalapítványként működő Országos Honvédsegélyező Egyletet. Ugyanakkor kieszközölte Ferenc Józsefnél, hogy az uralkodó ötezer forinttal támogassa a Menházat,[139] melynek pénzügyei ezekben az években konszolidálódni látszódtak. Miután Vidats tragédiája ráirányította a figyelmet a Menház tarthatatlan helyzetére, az adakozások új lendületet kaptak. Jókai Mór és Türr

[133] HL VI. 14. 1. d. A buda-pesti honvédegylet rendkívüli választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1874. december 4.

[134] *Budapesti Közlöny,* 1874. 128. sz. (június 7.) Mikár beszédet mondott az egyesület 1874. május 30-án tartott alakuló ülésén.

[135] Névtár, 2. 341. o.

[136] HL VI. 14. 2. d. A támadásra a központi választmány 1874. december 1-jén tartott alakuló ülésén került sor, ahol két választmányi tag, Tassy-Betz László és Majoros István szólalt fel Mikár ellen. Az ügyről a budapesti honvédegylet december 4-én tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyvében olvasható részletes beszámoló, Mikár válaszával kiegészítve. Tassy-Betz 1874. december 8-i keltezéssel készített egy „vádiratot" Mikár ellen, majd Mikár kezdeményezésére kihallgatták Borosnyai László volt honvéd századost, aki 1869-ben kivizsgálta a Mikárral szemben felhozott vádakat. Borosnyai kijelentette, hogy 1869-ben Mikár „büntetlennek találtatott". 1875. február 27-i keltezéssel elkészült a központi választmány által kiküldött vizsgálat jelentése, amely lényegében elhárította a döntést azzal, hogy becsületbíróság elé tartozónak nevezte az ügyet. A március 14-én tartott központi választmányi ülés Várady Gábor indítványára felmentette Mikárt.

[137] HL VI. 14. 2. d. „Az 1848/9-iki Honvédtársakhoz", 1875. május (Gáspár és Mikár aláírásával).

[138] Képviselőházi napló, 1875. III. 102. o. Tisza Kálmán felszólalása, 1875. december 10.

[139] *Magyar Ujság,* 1873. 201. sz. (szeptember 2.).

István például magukra vállalták egy-egy rokkant tiszt ellátásának költségeit, míg Fiume városa kétezer forintot adományozott az alapnak.[140] 1874-ben Koller Károly pesti fényképész színezett arcképet készített Torinóban Kossuthról, melynek minden eladott példánya után egy forint a menházi pénztárba került.[141] Az anyagi viszonyok rendezésében és az ellátottak számának folyamatos növelésében fontos szerepe volt Krivácsy József honvéd alezredesnek, aki Földváry bizottsági elnöksége alatt a Menház gondnokaként dolgozott.[142] 1876-ban vagy 1877-ben azonban a buda-pesti honvédegyletnek sikerült átmenetileg ellenőrzése alá vonni a menházi bizottságot, és ekkor menesztették Földváryt és Krivácsyt is. Az újabb fordulat 1878-ban következett, amikor Gáspár András idős kora és családi gondjai miatt lemondott elnöki tisztségéről és utódjául Krivácsy Józsefet választotta meg a csekély számú honvédegyleti küldött. [143]

Krivácsy József elnöksége (1878–1883)

A Szepes vármegyei nemesi családból származó Krivácsy a szabadságharc idején a komáromi vár tüzérségi parancsnoka volt, és alezredesi rangot ért el. Bár Komárom védőjeként amnesztiát kapott, 1851-ben a Makk–Jubál-féle összeesküvésben való részvétele miatt tíz év várfogságra ítélték. 1859-ben Olaszországba menekült, ahol az olaszországi magyar légió tisztje, majd az olasz királyi hadsereg ezredese lett.[144] Az emigrációban Krivácsy hangos botrányt okozott azzal, hogy személyeskedő és végül perbe torkolló támadást indított az olasz királyi hadsereg szintén magyar altábornagya, Türr István ellen.[145] Mikár névjegyzéke 1868-ban a buda-pesti honvédegylet Olaszországban élő tagjaként említi Krivácsyt,[146] aki 1870-ben már vasúti mérnökként dolgozott Magyarországon,[147] tehát valamikor a kiegyezést követő években térhetett haza. A honvédegyleti mozgalomban a Menház gondnokaként szerzett hírnevet, amiért 1874-ben még köszönetet szavazott meg neki a buda-pesti honvédegylet választmánya.[148]

Krivácsyt az 1878. október 7-én tartott honvédgyűlésen Ivánka Imre ellenében választották elnökké. Az ekkor már kormánypárti képviselőként politizáló Ivánka tehát megkísérelt visszatérni a mozgalom élére, törekvése azonban nem járt sikerrel. A párharc érdekessége, hogy Krivácsy ekkor főmérnökként dolgozott a Magyar Északkeleti Vasúttársulatnál, amelynek Ivánka volt a vezérigazgatója.[149] Alelnökökké Pethő Vilmos honvéd őrnagyot és Majoros István honvéd századost választották meg. Utóbbi a balközép radikális tagjaiból és a szélsőbaloldal politikusaiból alakult ellenzéki Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője volt, csakúgy, mint az országos főjegyzővé megválasz-

[140] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűlési jegyzőkönyve, 1874. szeptember 13.; Uo. A honvédegyletek központi választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1875. december 9.
[141] *Farkas Zs.* 2002. 66. o.
[142] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűlési jegyzőkönyve, 1874. szeptember 13.
[143] HL VI. 14. 2. d. Az országos honvédgyűlés jegyzőkönyve, 1878. október 7.
[144] *Bona* 2000. 465–466. o.
[145] *Lukács* 1984. 239–240. o.; *Pete* 2013. 153–161. o.
[146] *Mikár* 1869. 22., 113. o.
[147] *Bona* 2000. 465–466. o.
[148] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűlése, 1874. szeptember 13.
[149] MVÉ 1878. 135. o.

tott Novák Gusztáv.[150] A honvédegyletek küldöttei a Menházat felügyelő bizottság elnökének is megválasztották Krivácsyt, aki felhatalmazást kapott arra, hogy kivizsgáltassa az előző, kormánypárti személyekből álló felügyelő bizottság működését.[151] Mindemellett Krivácsy létrehozott egy új fővárosi egyletet és erre hivatkozva nem engedte részt venni az országos mozgalomban a kormányhoz továbbra is hű buda-pesti honvédegylet tagjait.[152]

Krivácsy elnöksége alatt a honvédegyleti mozgalmon belül folyó politikai harc új szakaszába lépett. A menházi alapba befolyt adományok kamatai ekkor már nem fedezték a kiadásokat, így a buda-pesti honvédegylet vezetői hivatkozva el akarták érni, hogy a honvédegyletek adják át az intézményt az államnak. Küldöttséget menesztettek Tisza Kálmán miniszterelnökhöz, aki biztosította őket arról, hogy a kormány kész a Menház átvételére. A honvédegyletek központi választmánya azonban nem akarta átadni a Menházat, ehelyett folyamodványt nyújtott be az országgyűlésnek, amelyben 10 ezer forintos állami segélyt kért. A törvényhozás pénzügyi bizottsága ezt elutasította, helyette határozati javaslatot fogadott el, amelyben a Menház állami átvételét célzó tárgyalásokra hatalmazta volna fel a kormányt. Az állami átvétel melletti érvként felhozták, hogy a Menház tetőzete omladozik, ezért nemcsak a működési költségek biztosítására, de az épület felújítására is szükség lenne.[153] A kérdésről az országgyűlésben a költségvetés tárgyalásakor, 1880 áprilisában bontakozott ki vita. A kormány nevében Tisza Kálmán miniszterelnök kijelentette, hogy kész a szükséges összeget fordítani a Menházra, bármennyi is az, és már a honvédegyletek központi választmányával folytatott tárgyalások idején előleget adna a legszükségesebb kiadásokra. Hangsúlyozta, hogy a döntés következtében a törvényhozás által számon kérhető személyek intéznék a pénzügyeket, és ennek kapcsán utalt a Menház körüli visszaélések gyanújára.[154] A honvédegyletek központi választmányának nevében Novák Gusztáv képviselő, honvédegyleti főjegyző azzal érvelt az államosítás ellen, hogy az állami kezelés drágább lenne és a magánadakozások megszűnését eredményezné. A szélsőbaloldali képviselők azonban ezúttal kihátráltak a központi választmány mögül. Irányi Dániel és Madarász József is elfogadhatónak tartották az állami kezelést, abban az esetben, ha a honvédegyletek országos gyűlése jóváhagyja azt.[155] Végül a képviselőház elfogadta az államosításról szóló határozatot.

Ezzel párhuzamosan a buda-pesti honvédegylet többfrontos támadást indított Krivácsy ellen. A fővárosi választmány levelet írt a központi választmánynak és a vidéki egyleteknek, amelyekben súlyos vádakat fogalmazott meg Krivácsy működésével kapcsolatban. Felrótták neki, hogy a Menház tőkepénze fogy, egyre kevesebb a lakója, emellett az intézmény működése ellenőrizetlen és felveti a visszaélések gyanúját. Továbbá azt is szóvá tették, hogy Krivácsy visszaél azzal, hogy a vidéki egyletek általában Budapesten élő honvédeket bíznak meg az országos gyűlésen való képviseletükkel: kitöltetlen megbízóleveleket kér a vidéki egyletektől, és azokba saját híveit, továbbá a Menház neki kiszolgál-

[150] Novák Gusztáv a következő évben indítványt nyújtott be az országgyűlésnek, hogy kötelezzék a Belügyminisztériumot az egyesületi jogot szabályozó törvényjavaslat elkészítésére. Képviselőházi irományok, 1878. XIII. k. 55. o.

[151] *Fővárosi Lapok,* 1878. 232. sz. (október 9.)

[152] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmánya a központi választmánynak, 1880. május 20.

[153] Képviselőházi napló, 1878. XII. k. 356–357. o. Molnár György előadó felszólalása, 1880. április 24.

[154] Képviselőházi napló, 1878. XII. k. 358–359. o. Tisza Kálmán felszólalása, 1880. április 24.

[155] Képviselőházi napló, 1878. XII. k. 357–360. o. Novák Gusztáv, Madarász József, Irányi Dániel felszólalása, 1880. április 24.

tatott lakóit íratja be.[156] A buda-pesti egylet vezetése igyekezett a polgári közvéleményt és a politikusokat is felvilágosítani az általuk botrányosnak ítélt helyzetről. Mikár egy küldöttséggel együtt ellátogatott a Menházba, majd erről cikket írt a kormánypárti *Pesti Napló*ba, amelyben azt állította, hogy Krivácsy vezetése alatt az idős honvédek rendszeresen szenvednek el megalázó és önkényesen kirótt büntetéseket.[157] A fővárosi egylet vezetői emellett levelet írtak a miniszterelnöknek és a belügyminiszternek,[158] továbbá feljelentést tettek az illetékes bíróságnál.[159]

A buda-pesti honvédegylet küldötteinek azonban sem az 1880. évi rendes, sem az 1881. március 15-én tartott rendkívüli országos gyűlésen nem sikerült meggyőzniük a honvédegyletek küldötteinek többségét az átadás szükségességéről.[160] Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy a bíróság ejtette a Menház vezetése elleni vádakat, és a belügyminiszteri vizsgálat sem állapított meg jogsértést. Emellett Krivácsy és Novák a honvédegyleteknek írt jelentésükben cáfolták a Menházzal kapcsolatos vádakat, Mikár és társai személyes bosszújának nevezve a támadásokat.[161] Mindezek ellenére Mikárék 1881 novemberében mégis elérték céljukat: a rendes országos gyűlésen a honvédegyletek küldöttei a lemondtak a Menház működtetéséről a kormány javára.[162] A kormány hivatalosan 1882. január elsejétől vette át a Menház működtetését. Az intézményt felügyelő bizottság elnöke ekkor Jekelfalussy Lajos, a Magyar Királyi Honvédség századosa, a Ludovika Akadémia tanára, a honvédelmi minisztérium tisztviselője lett.[163] A bizottság elnökét és jegyzőjét, valamint négy tagját a honvédelmi minisztérium nevezte ki, négy tagját a honvédegyletek központi választmánya jelölte.[164] Krivácsy, a központi választmány elnökeként, tagja maradt a bizottságnak. Noha a Menház államosítása jelentős presztízsveszteség volt számára, egy ideig úgy tűnt, sikerül megtartania vezető szerepét a mozgalomban. Az 1882 júniusában megtartott országos gyűlésen a küldöttek nemcsak újraválasztották, de egyúttal – Mikár tiltakozása ellenére – felmentették az őt ért vádak alól és köszönetet szavaztak meg neki.[165]

A következő hónapokban azonban folytatódott a harc. A központi választmány jelentést követelt a buda-pesti egylettől Mikár „sértő” hírlapi cikke miatt.[166] A fővárosi egylet a jelentést nem készítette el, viszont kizárta soraiból Krivácsyt. Amikor Krivácsy nem

[156] HL VI. 14. 2. d. A budapesti honvédegylet választmánya a központi választmánynak, 1880. május 20.; A budapesti honvédegylet választmánya a honvédekhez, 1880. május 20.

[157] HL VI. 14. 2. d. Batta Nándor, Nyitray Mátyás, Menszár Lajos és Mikár Zsigmond levele a buda-pesti honvédegylet választmányának, 1880. július 2.

[158] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmánya nevében Vangel Károly elnök és Mikár Zsigmond jegyző a miniszterelnökhöz és a belügyminiszterhez, 1880. július 27.

[159] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmánya nevében Vangel Károly elnök és Mikár Zsigmond jegyző a királyi fenyítő törvényszékhez, 1880. július 22.

[160] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1880. május 4., 1880. május 20.

[161] HL VI. 14. 2. d. A központi választmány jelentése, 1881. március 12.

[162] HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1881. november 10.

[163] MOL R 68 1. t. Jegyzőkönyv, 1882. február 11. Jekelfalussy később, a második Wekerle-kormányban honvédelmi miniszteri tisztséget töltött be.

[164] A tagok száma később tíz főre emelkedett. HL VI. 12. 23. d. A Honvéd Menház szervezeti szabályzata, 1911.; *Farkas* 2015. 438. o.

[165] HL VI. 14. 2. d. Az országos honvédgyűlés jegyzőkönyve, 1882. június 8.*; Fővárosi Lapok,* 1882. 131. sz. (június 10.)

[166] HL VI. 14. 2. d. A központi választmány ülésének jegyzőkönyve, 1883. április 26. (Itt hoztak határozatot arról, hogy bejelentik az országos gyűlésnek a jelentés elkészítésének megtagadását.)

sokkal később megjelent a központi választmány ülésén, egy heves vita után egyes tagok „tettlegességgel fenyegetve" távozásra kényszerítették.[167] Mikár és társai végül elérték céljukat: az 1883 májusában tartott országos gyűlésen Krivácsy bejelentette lemondását.[168] Távozásával nemcsak ellentmondásos elnöksége, hanem a honvédegyleti mozgalom történetének egy szakasza is lezárult.

A mozgalom kormányzati ellenőrzés alá vonása

Az 1883. május 26–27-re összehívott országos gyűlés hírlapi tudósítás szerint „viharos előértekezlettel" indult. A heves vita nyilvánvalóan Krivácsy utódlása miatt robbant ki, és alighanem továbbra is az addigi politikai törésvonalak mentén zajlott. Végül Mikár javaslatára egy héttagú bizottságra bízták, hogy tegyen javaslatot az elnökség és a központi választmány tagjainak személyére. Mikár azzal indokolta előterjesztését, hogy így elkerülhetik az egész mozgalmat lejáratóveszekedés továbbgyűrűzését a másnapi honvédgyűlésre. A hírlapok beszámolói szerint a honvédegyletek küldötteinek tanácskozása végül valóban viszonylag nyugodt légkörben ért véget. A küldöttek 26:10 arányban elfogadták a héttagú bizottság személyi javaslatait.[169]

A gyűlésen közfelkiáltással elnökké választották Tisza László egykori honvéd századost, a miniszterelnök, Tisza Kálmán bátyját.[170] A megválasztás módja szokatlannak mondható, hiszen korábban az elnököket és a választmány tagjait titkos szavazással választották. Az is példa nélküli volt a mozgalom addigi történetében, hogy egy olyan személyt választottak elnökké, aki nem volt tábornok vagy törzstiszt, ráadásul a honvédegyleti életben sem játszott korábban jelentős szerepet. A kormányzó Szabadelvű Párt képviselőjeként tevékenykedő Tisza László megválasztatása egyértelműen politikai lépésként értelmezhető. Két alelnöke, Krisztinkovics Ede és Degré Alajos szintén országgyűlési képviselő volt, ők azonban az ellenzéki Függetlenségi Párt soraiból kerültek ki. A 30 fős központi választmányból heten voltak tagjai a képviselőháznak, közülük hárman – Ivánka Imre, visontai Kovách László és Busbach Péter – a Szabadelvű Párt, négyen – Fornszek Sándor, Bódogh Albert, Lükő Géza és Németh Albert – a Függetlenségi Párt politikusaként.[171] További két személy – Jekelfalussy Lajos és Gajzágó Salamon – korábban volt kormánypárti képviselő, ekkor pedig fontos kormányzati tisztségeket töltöttek be. Ezek alapján úgy tűnik, a jelöltek névsorát összeállítók kínosan ügyeltek a politikai értelemben vett kiegyensúlyozottságra, mert minden bizonnyal csak így remélhették a küldöttek többségének támogatását. Ha azonban tovább vizsgáljuk politikai szempontból a választmány összetételét, a kép árnyaltabbá válik. Mikár Zsigmond, Kleeberg Károly, Feleky Miklós és Vangel Károly a buda-pesti honvédegylet vezetőiként tevékeny szerepet játszottak Krivácsy eltávolításában, amelyben politikai elkötelezettségük is motiválhatta

[167] *Fővárosi Lapok*, 1882. 205. sz. (szeptember 7.), 207. sz. (szeptember 10.).
[168] *Fővárosi Lapok,* 1883. 123. sz. (május 29.)
[169] Uo.; *Egyetértés,* 1883. 146. sz. (május 29.)
[170] *Egyetértés,* 1883. 146. sz. (május 29.)
[171] *Toth* 1973. 216–343. o.

őket.[172] Bellágh Imre, Gelléri Szabó János, Sárkány József és Vajkay Károly az igazságszolgáltatásban töltöttek be magas tisztséget, Sárkány és Vajkay munkáját az uralkodó is megjutalmazta.[173] Schneider Antal ezredes, Bem tábornok egykori főtörzs-orvosa a pénzügyminisztérium alkalmazottja volt.[174] Lévay Henrik 1887-től a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője lett,[175] dr. Balogh Sándor jogtudóst pedig később a központi választmány elnökévé választották.[176] Morzsányi Sándor 1881-ben nyomtatásban is megjelentetett alkalmi költeménnyel köszöntötte Rudolf főherceg házasságát.[177] Összesen tehát a központi választmány 17 tagjáról tudható vagy legalábbis sejthető a kormányhoz való lojalitása, míg ellenzéki kötődés csak az említett szélsőbaloldali képviselők esetében mutatható ki. A későbbi fejlemények is azt igazolják, hogy 1883-ban a kormánypártiak felülkerekedtek a honvédegyleti mozgalom országos vezetésében.[178]

Tisza Lászlónak nyilvánvalóan kulcsszerepet szánt a kormány abban, hogy ellenőrzése alá vonja a mozgalmat, és ezzel elvegye működésének ellenzéki élét. Miniszterelnöki tisztséget betöltő öccsénél egy évvel idősebb Tisza László 19 évesen, huszár főhadnagyként vett részt a szabadságharc első hónapjainak harcaiban, amikor az 1848. december 30-i móri ütközetben megsebesült és fogságba esett. Felépülése és Buda visszafoglalásakor történt szabadulása után Görgey Artúr hadügyminiszteri titkára lett, századosi rangban. A vereség után a család a Tisza-fiúkat nyugat-európai tanulmányútra küldte, így menekítve ki őket a megtorlások elől. Tisza László 1852-ben feleségül vette az erdélyi nemesi családból származó Holles Ottíliát, és ettől kezdve Erdélyben gazdálkodott. A nagyenyedi református egyházkerület gondnokaként és az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnökeként szerzett magának tekintélyt a helyi közéletben, majd 1861-től országgyűlési képviselő lett Pesten.[179] Öccse egyre inkább felívelő politikai pályafutását a háttérből követte, végig támogatva azt. A honvédegyletek központi választmányának elnökeként,

[172] Krivácsy egy honvédegyleteknek írt jelentésében Mikárt, Felekyt és Vangelt vádolta azzal, hogy elnökké választásuk óta mesterségesen szítanak „zavargást” ellene. HL VI. 14. 2. d. „A többrendű sérelmek gyökeres orvoslása tárgyában”, 1881. március 12. Feleky, a Nemzeti Színház színésze négy évvel később nemesi címet kapott. *Bona* 2008–2009. I. 342. o. Kleeberg Károly esetében nem világos, hogy apáról vagy fiáról van-e szó. (A szabadságharcban mindketten századosi rangot értek el.) Az idősebb Kleeberg volt az, aki a Tisza megválasztását megelőző egyik központi választmányi ülésről kizavarta Krivácsyt. *Fővárosi Lapok,* 1882. 207. sz. (szeptember 10.) Az ifjabb Kleeberg pénzügyminisztériumi osztályvezető volt. *Bona* 2008–2009. I. 557. o.

[173] Bellágh Pest vármegye tiszti főügyésze, és Mikárhoz hasonlóan a Magyar Tisztviselők Országos Egyesületének választmányi tagja volt (*Budapesti Közlöny,* 1875. 142. sz., június 24.), Gelléri Szabó királyi ügyigazgatósági ügyész (MNL OL K 27. 1869. április 13.), Sárkány a budapesti királyi ítélőtábla tanácselnöke (*Bona* 2000. 611. o.), Vajkay a királyi tábla elnöke volt (*Bona* 2008–2009. II. 498. o.). Sárkány a Lipót-rend lovagkeresztjét, Vajkay nemességet kapott az uralkodótól.

[174] *Budapesti Közlöny,* 1868. 165. sz. (július 19.)

[175] *Toth* 1973. 216–343. o. A korábban nemesi címet kapott Lévay az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezérigazgatója volt. Az ő jóvoltából Tisza elnöksége idején a központi választmány a biztosító társaság termében tartotta üléseit. HL VI. 14. 2. d. A központi választmány éves jelentése, 1885. március 6.

[176] *Bona* 2008–2009. I. 132–133. o.; *Vasárnapi Ujság,* 1911. 10. sz. (március 5.)

[177] *Morzsányi* 1881.

[178] 1885-ben az 1883 óta hivatalban lévő központi választmány 22 tagja írta alá a Tisza László törekvését támogató beadványt. HL VI. 14. 2. d. Tisza László, elnök és 22 választmányi tag levele a belügyminiszterhez, 1885. április 11. Lásd e fejezet további részében.

[179] *Budapesti Hírlap,* 1902. 237. sz. (augusztus 29.); *Kozári* 2003. 23–25. o., 43. o.; *Bona* 2008–2009. II. k. 460. o.

erős kormányzati támogatottsága és a központi választmány számára kedvező összetétele ellenére alig két évvel megválasztása után mégis majdnem megbukott.

Az 1880-as években, *Kossuth Irata*inak megjelenésével összefüggésben újra fellángolt a Görgey ellen Kossuth által felhozott és széles körben elterjedt árulási vád körüli vita. A vitából sokak mellett Krivácsy József is kivette részét 1881-ben megjelentetett *Görgey és Klapka* című tanulmányával, melyben megerősítette az árulási vádat. Az egykori honvédtisztek egy része azonban másképpen gondolkodott. Ők 1884 tavaszán mozgalmat indítottak Görgey rehabilitálásának érdekében, ami lehetővé tette volna, hogy az idős tábornok nyilvánosan védekezhessen a vádak ellen és rangjához méltó nyugdíjat kapjon. A kezdeményezés élén Aschermann Ferenc egykori honvéd ezredes, honvédelmi államtitkár és visontai Kovách László, Deák bizalmasa, országgyűlési képviselő álltak. Kovách mellett a honvédegyletek központi bizottságának másik tagja, Mikár is részt vett a mozgalomban, és tagja volt annak a küldöttségnek, amely átadta Görgeynek a mellette kiálló, több mint 200 aláírást tartalmazó *Nyilatkozvány*t.[180] Az ügy óriási sajtóvisszhangot kapott, és napirendre került a honvédegyletek 1885. március 9-én tartott országos gyűlésén is. Krúdy Gyula százados, a Szabolcs megyei honvédegylet elnöke indítványozta, hogy a honvédegyleti mozgalom határolódjon el a rehabilitációtól és fogadjon el határozatot a hazaárulási vád fenntartásáról. Az indítványt a küldöttek többsége három órás „zajos" vita után elfogadta, amire válaszul Tisza László lemondott az elnökségről, a gyűlés pedig feloszlott.[181] Ahogy 17 évvel korábban, a szintén kormánypárti Perczel elnökségét elsöpörte a honvédek többségének Kossuth iránt érzett feltétlen tisztelete, úgy a volt kormányzó neve ezúttal is hívószóként működött, utolsó esélyt adva a szélsőbaloldali politikusoknak a kormánypárti vezetés megbuktatására.

A botrányos véget ért gyűlés után Tisza László és 22 központi választmányi tag a belügyminiszteri tisztséget is betöltő Tisza Kálmánhoz fordult azzal a kéréssel, hogy tegye lehetővé egy rendkívüli, tisztújító gyűlés összehívását. Arra hivatkoztak, hogy a honvédegyletek túllépték hatáskörüket a Görgey személyéről elfogadott határozattal, ráadásul az érintettnek lehetősége sem volt személyesen védekezni.[182] Tisza Kálmán eleget tett a kérésnek, és bátyját, Tisza Lászlót bízta meg a gyűlés összehívásával, amelyre október 12-én került sor.[183] A küldöttek újra megválasztották elnöknek Tisza Lászlót. Visontai Kovách László sérelmezte ugyan az előző gyűlésen elfogadott határozatot, de Tisza gyorsan lezárta az ügyet azzal az indoklással, hogy senki nem tett indítványt.[184]

Tisza elnöksége ezután megingathatatlan maradt, egészen 1893-ban történt lemondásáig.[185] Őt két másik kormánypárti képviselő követte tisztségében: 1897-ig Péchy Tamás,[186] majd 1907-ig Podmaniczky Frigyes.[187] A kormányzattal való együttműködés meghozta a maga gyümölcseit: az Országos Honvédsegélyező Egylet költségvetési támogatása 1884-ben az előző nyolc évben folyósított 45 ezer forintos évi összegről 70 ezer forintra nőtt,

[180] *Kosáry* 1994. II. 52–62. o.
[181] HL VI. 14. 2. d. Az országos gyűlés jegyzőkönyve, 1885. március 9.
[182] HL VI. 14. 2. d. Tisza László, elnök és 22 választmányi tag levele a belügyminiszterhez, 1885. április 11.
[183] HL VI. 14. 2. d. Tisza László levele a honvédegyletekhez, 1885. június 10.
[184] HL VI. 14. 2. d. Az országos gyűlés jegyzőkönyve, 1885. október 12.
[185] *Pesti Napló,* 1893. 149. sz. (május 27.) Tisza „régi bajtársainak" támadásaira hivatkozva mondott le.
[186] *Fővárosi Lapok,* 1894. 93. sz. (április 4.)
[187] *Fővárosi Lapok,* 1897. 296. sz. (október 24.)

majd 1895-ben államosították az egyletet, állami feladatnak ismerve el ezzel az idős és rászoruló honvédekről való gondoskodást; a század legvégén pedig szintén költségvetési forrásból kibővítették és felújították a Menházat.[188] A növekvő állami gondoskodással párhuzamosan újra megerősödött a mozgalom szervezettsége. Tisza László elnökké választása után ismét 50 fölé emelkedett az országos gyűlésre küldötteket delegáló egyletek száma,[189] Mikár pedig elkészítette a még életben lévő honvédek újabb névjegyzékét.[190]

Az 1848–49-es honvédegyleti mozgalom és az egykori honvédek helyzete tehát több szempontból is javult 1883 után, ennek azonban ára volt. A szabadságharc katonáinak le kellett mondaniuk arról, hogy mozgalmuk keretei közt nyíltan bírálják a kiegyezéses rendszert. Másfelől a kormánynak, ha viszonylag hosszú idő után is, de végül sikerült elérnie, hogy más egyletekhez hasonlóan a honvédegyletek se folytassanak politikai tevékenységet. A politikai véleménynyilvánítás színterének szűkítése pedig egyértelműen a rendszer konszolidálását szolgálta.

A honvédegyletek országos gyűlései (1867–1885)[191]

Időpont	*Helyszín*	*A küldötteket delegáló egyletek száma*	*A központi választmány elnöke*
1867. július 7.	Pest (régi füvészkert)	62	–
1867. október 28–29.	Buda (Horváth-kert)	53	Perczel Mór tábornok
1868. május 4.	*Buda (nyári színkör)*	56	Beniczky Lajos alezredes
1868. augusztus 21.	Pest (Ciniselli-féle lovarda)	54	Horváth János ezredes
1869. augusztus 21.	Pest (megyeháza)	35	Ivánka Imre ezredes
1870. június 8.	Buda (nyári színkör)	47	
1871. május 7.	Pest (megyeháza)	34	Gáspár András tábornok
1872. október 7. (?)	Pest vagy Buda	?	
1873. november 17.	Budapest	23	
1874. október 7.	Arad	30	
1875. november 28.	Budapest	?	
1876. november 26.	Budapest (megyeháza)	?	
1877.	?	?	

[188] *Farkas* 2015. 428–429. o., 439. o.

[189] Lásd a mellékelt táblázatban.

[190] *Mikár* 1891.

[191] A Hadtörténelmi Levéltárban (HL VI. 14. 1–2. d.) a következő évek gyűléseinek jegyzőkönyve található meg: 1869, 1878., 1881., 1882., 1885. A többi gyűlésről a hírlapok tudósításában olvashatóak adatok (a teljesség igénye nélkül): *Magyar Ujság,* 1867/80. (július 9.); *A Honvéd*, 1867/7. (szeptember 16.), 1867/8. (szeptember 23.), 1867. 14. sz. (november 4.), 1867. 15. sz. (november 15.), 1868. 19. sz. (május 11.); *Budapesti Közlöny,* 1868. 193. sz. (augusztus 23.); *A Honvéd*, 1868. 40. sz. (október 5.); *Budapesti Közlöny*, 1870. 130. sz. (június 9.*); Fővárosi Lapok,* 1873. 265. sz. (november 18.); *Egyetértés,* 1874. 154. sz. (október 6.), 157. sz. október 9.*); Fővárosi Lapok,* 1875. 274. sz. (november 30.), 1879. 236. sz. (október 14.), 1881. 61. sz. (március 16.); *Egyetértés,* 1883. 146. sz. (május 29.); *Fővárosi Lapok,* 1884. 262. sz. (november 7.) – A táblázatban a rendkívüli gyűlések időpontját kurziváltuk.

Időpont	*Helyszín*	*A küldötteket delegáló egyletek száma*	*A központi választmány elnöke*
1878. október 7.	Budapest (megyeháza)	15	Krivácsy József ezredes
1879. október 12.	Budapest	24	
1880.	?	?	
1881. március 16.	Budapest (Hungária Szálló)	31	
1881. november 1.	?	?	
1882. június 8.	Budapest (Európa Szálló)	22	
1883. május 26-27.	Budapest (Európa Szálló)	19	Tisza László százados (1893-ig)
1884. december 15.	Budapest	?	
1885. március 9.	Budapest (megyeháza)	52	
1885. október 12.	Budapest (kiállítási zenecsarnok)	51	

Bibliográfia

A 48–49-iki agg honvédek — A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve. Budapest, é. n.

Balla 2000. — *Balla Tibor:* A magyar királyi honvéd lovasság. Budapest, 2000.

Beér 1954. — Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Szerk. *Beér János.* Budapest, 1954.

Bona 1998–1999. — *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998.

Bona 2000. — *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (Harmadik, átdolgozott kiadás)

Bona 2008-2009. — *Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009.

Csorba 2007. — *Csorba György:* „Hazaszeretet kényszeríti csillapítni magány keserűségem". Perczel Mór naplója (1851–1852). *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 3. sz. 942–974. o.

Deák 2015. — *Deák Ágnes:* „Zsandáros és policzájos idők". Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867. Budapest, 2015.

Deák beszédei 1903. — *Deák Ferenc* beszédei. V. k. S. a. r. *Kónyi Manó*. Budapest, 1903.

Erdődy 2006. — *Erdődy Gábor:* „Én csak fáklyatartó voltam". Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója. Budapest, 2006.

Farkas 2010. *Farkas Katalin:* Perczel Mór és a honvédegyleti mozgalom kibontakozása (1867–1868). *Hadtörténelmi Közlemények,* 123. (2010) 3. sz. 522–561. o.

Farkas 2011. *Farkas Katalin:* Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866. Budapest, 2011.

Farkas 2012. *Farkas Katalin:* Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.

Farkas 2013. *Farkas Katalin:* Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás színterei és korlátai a kiegyezést követő években. *Századok,* 2013. 5. sz. 1293–1331. o.

Farkas 2015. *Farkas Katalin:* „Névtelen félistenek” viszontagságai. Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 128. (2015) 2. sz. 415–444. o.

Farkas Zs. 2002. *Farkas Zsuzsa:* „Halandó ember romlékony vonásai”. Kossuth-ábrázolások a 19. századból. *História,* 2002. 9–10. sz. 66. o.

Hermann 1986. *Hermann Róbert:* Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. Perczel Mór tábornok eltűnt levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. *Hadtörténelmi Közlemények,* 23. (Új folyam, 1986) 2. sz. 313–326. o.

Hermann 2002. *Hermann Róbert:* Perczel Mór. In: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Szerk. *Pálmány Béla.* Budapest, 2002. 669–673. o.

Hermann 2005. *Hermann Róbert:* Gáspár András honvédtábornok. (Kecskemétiek a szabadságharcban IV.) Kecskemét, 2005.

Hermann 2006. *Hermann Róbert:* Kossuth és a magyar hadügy 1848–49-ben. In: Kossuth Lajos, a „magyarok Mózese”. Szerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2006. 138–176. o.

Hermann 2007. *Hermann Róbert:* Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, 2007.

Honvédek könyve I. 1861. Honvédek könyve I. Történelmi adat-tár az 1848-diki és 1849-diki magyar hadjáratból. Szerk. *Vahot Imre – Gánóczy Flóris.* Pest, 1861.

Ivánka 1861. *Ivánka Imre:* A magyar hadsereg mint szervezendőnek képzeli Ivánka Imre. Pest, 1861.

Kiss 2006. *Kiss László:* Magyarellenes szlovák fegyveres megmozdulások 1848–1849-ben. *Aetas,* 2006. 2–-3. sz. 132–153. o.

Kosáry 1937. *Kosáry Domokos:* Perczel Mór feljegyzései. *Századok,* 1937. 7–8. sz. 304–322. o.

Kosáry 1994. *Kosáry Domokos:* A Görgey-kérdés története. Budapest, 1994.

Kossuth Írások 2003. *Kossuth Lajos*: Írások és beszédek 1848–49-ből. Válogatta, s. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 2003.

Kossuth iratai III. 1882. *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból III. A remény és csapások kora. 1860–62. Budapest, 1882.

Kozári 2003. *Kozári Mónika:* Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Budapest, 2003.

Lukács 1984. *Lukács Lajos:* Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984.

Mikár 1869. *Mikár Zsigmond:* Honvéd schematismus vagy is: 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Pest, 1869.

Mikár 1891 *Mikár Zsigmond:* Honvéd-névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891.

Morzsányi 1881. *Morzsányi Sándor:* Hódolati üdvkívánat Rudolf és Stefánia cs. kir. koronaörökös főherczegpár ő fenségeiknek 1881. május 10-én ünnepelt menyekzőjük alkalmára.

MVÉ 1878. Magyar vasúti évkönyv. Szerk. *Vörös László*. Budapest, 1878.

Nagy 1857–1868. *Nagy Iván*. Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. k. Pest, 1857–1868.

Névtár, 2. Magyarország tiszti cím- és névtára. 2. évfolyam. Budapest, 1875.

Pete 2011. *Pete László:* Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége 1825–1908. Budapest, 2011.

Rónay 1996. *Rónay Jácint*: Napló. (Válogatás.) S. a. r. és az utószót írta: *Hölvényi György*. Budapest–Pannonhalma, 1996.

Steier 1924. *Steier Lajos:* Beniczky Lajos élete, működése, halála. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Budapest, 1924.

Szabad 1967. *Szabad György:* Forradalom és kiegyezés válaszútján 1860–1861. Budapest, 1967.

Szakács 1972. *Szakács Margit:* Vidacs János politikai pályafutása. *Folia Historica,* I. (1972) 95–131. o.

Toth 1973. *Adalbert Toth:* Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892. München, 1973.

Urbán 2011. *Urbán Aladár:* Perczel Mór, a rendőrfőnök. *Századok,* 2011. 3. sz. 637–654. o.

Urbán 2009. *Urbán Aladár:* Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. In: *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2009. 45–75. o.

Vajda 1970. *Vajda János:* Politikai röpiratok. S. a. r. *Miklóssy János.* (Vajda János összes művei VI.) Budapest, 1970.

Várady 1892. *Várady Gábor*: Hulló levelek. II. k. Máramarossziget, 1892.

Rövidítések

HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
VI. 14.	Az 1848–49-es Honvédegyletek Országos Egyesületének Központi Választmánya (1866–1924)
VI. 15.	Békés Vármegyei Honvédegylet (1860–1901)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
D 185	Magyar Királyi Udvari Kancellária, elnöki iratok
D 191	Magyar Királyi Helytartótanács, elnöki iratok
K 148	Belügyminisztérium, Elnöki iratok
K 150	Miniszterelnökségi Levéltár, Általános iratok, 1867–1944
K 27	Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1867–1944
R 90	Kossuth-gyűjtemény időrendi része
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

Katalin Farkas

“OLD HONVÉD SOLDIERS” IN THE SYSTEM OF THE COMPROMISE

The History of the 1848–49 Honvéd Associations from the Compromise until the 1880s

(Abstract)

The ex-soldiers of the 1848–49 Hungarian War of Independence established associations nationwide at the time of the Compromise, aiming to support the comrades in need, to keep the memory of the independence war and to seek official acknowledgement for the heroic fighting. The associations joined forces and grew into a nationwide movement, witnessing the vivid interest of the public. At the time of the Compromise, roughly fifty thousand ex-Honvéd soldiers took part in the movement nationwide. The paper presents the organisation framework of the movement, as well as the first one-and-a-half decade of its work. During this period, the associations worked amidst constant political debates. Lajos Kossuth, leader of the War of Independence, enjoyed great popularity among ex-Honvéd soldiers, while this sentiment was hardly compatible with the system of the Compromise. Therefore the government tried to repress or at least put the movement under its control. The latter aim was reached after a long struggle in 1883, when the Prime Minister’s brother, László Tisza was elected national president.

Katalin Farkas

„ALTE HONVED-SOLDATEN" IM SYSTEM DES AUSGLEICHS

Die Geschichte der Honved-Vereinsbewegung von 1848–49 vom Österreichisch-Ungarischen Ausgleich bis zu den 1880er Jahren

(Resümee)

Die ehemaligen Soldaten des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–49 gründeten in der Zeit des Österreichisch-Ungarischen Ausgleichs landesweit Vereine. Ziele dieser waren die Unterstützung der darauf angewiesenen Kameraden, die Pflege des Andenkens des Freiheitskampfes und das Erreichen der offiziellen Anerkennung der heldenhaften Kämpfe. Die Vereine schlossen sich zusammen und gründeten eine landesweite Bewegung, die seitens der Öffentlichkeit ein reges Interesse hervorrief. Zur Zeit des Ausgleichs nahmen im ganzen Land etwa 50 Tausend ehemalige Honved-Soldaten an der Bewegung teil. Die Studie zeigt den Organisationsrahmen der Landesbewegung und die ersten anderthalb Jahrzehnte ihrer Tätigkeit vor. In dieser Zeit wurde die Tätigkeit der Vereine von ständigen politischen Diskussionen begleitet. Im Kreis der ehemaligen Honved-Soldaten genoss Lajos Kossuth, der Anführer des Freiheitskampfes, eine riesige Beliebtheit, was mit dem System des Ausgleichs nur schwer vereinbar war. Die Regierung versuchte deshalb die Bewegung zu unterdrücken oder zumindest unter ihrer Kontrolle zu halten. Letzteres gelang ihr nach langen Kämpfen im Jahr 1883, als der Bruder des Ministerpräsidenten, László Tisza, zum Landesvorsitzenden der Bewegung wurde.

Katalin Farkas

« ANCIENS SOLDATS DE L'ARMÉE HONGROISE » DANS LE SYSTÈME DU COMPROMIS.

L'histoire des associations d'anciens soldats de 1848–1849 depuis le Compromis jusqu'aux années 1880

(Résumé)

À l'époque du Compromis, les anciens soldats de la guerre d'indépendance hongroise de 1848–1849 ont fondé des associations au pays pour aider financièrement les anciens combattants nécessiteux, entretenir le souvenir de la guerre d'indépendance et faire reconnaître officiellement les combats héroïques. Les associations ont créé ensemble un mouvement national qui fut très suivi par l'opinion publique. Au moment du Compromis, quelque 50 mille anciens soldats hongrois participaient au mouvement. L'étude présente l'organisation et les activités du mouvement national dans les 15 premières années de son existence. Durant cette période, l'activité des associations fut l'objet de nombreux débats politiques. Lajos Kossuth, chef de la guerre d'indépendance est resté très populaire parmi les anciens soldats, ce qui n'était pas vraiment compatible avec le système du Compromis. Le gouvernement a donc tenté d'étouffer ou, au moins, de contrôler le mouvement. Après un long combat, le gouvernement a fini par prendre le contrôle du mouvement en 1883, lorsque le frère du premier ministre, László Tisza est devenu son président national.

Каталин Фаркаш

«СТАРЫЕ ГОНВЕДЫ» В СИСТЕМЕ КОМПРОМИССНОГО СОГЛАШЕНИЯ

История движения обществ гонвед 1848–49-ых годов от компромиссного соглашения до 1880-ых годов

(Резюме)

Бывшие солдаты венгерской борьбы за независимость 1848–49-ых годов в период компромисса формировали общества по всей стране, целью которых было помочь нуждающимся боевым товарищам в необходимости поддержания памяти о борьбе за независимость и официального признания героической борьбы. Общества сплотившись вместе создали национальное движение по всей стране, которое вызвало живой интерес у общественного мнения. Во время Соглашения в движении участвовало около 50 000 бывших гонведов. В исследовании представлены организационные рамки всенародного движения и первые полтора десятилетия его деятельности. В течение этого периода деятельность обществ сопровождалась непрерывными политическими дебатами. В кругу бывших гонведов вождь борьбы за независимость Лайош Кошут пользовался огромной популярностью, что трудно было согласовать с системой соглашения. Поэтому правительство стремилось подавить или хотя бы контролировать это движение. Последнее было достигнуто в 1883-ем году после долгой борьбы, когда премьер-министр Ласло Тиса стал национальным президентом.

HERMANN ANTAL

A hadak útján

1914-1918

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

BIBLIOGRÁFIA

PÁSZTI LÁSZLÓ

MAGYAR HADTUDOMÁNYI MUNKÁK BIBLIOGRÁFIÁJA, 1850–1880

Tíz évvel ezelőtt jelent meg a *Magyar hadtudományi munkák bibliográfiájá*nak 1790 és 1849 közötti időszakra vonatkozó része a *Hadtörténelmi Közlemények* lapjain.[1] Nem titok, hogy ez a munka egy harcászati monográfia melléktermékeként született meg, hiszen össze kellett gyűjtenem azokat a korabeli szakkönyveket, melyeket forrásként kívántam használni. Ez a gyűjtés akkor – kicsit nagy ívűen – 1880-ig terjedt. Jelen bibliográfia ezen anyag második részének feltárása, és egyben magyarázatául is szolgál az abszolút önkényes korszakolásnak is. Felső határnak ugyanis sokkal inkább adná magát az 1867. év, a kiegyezés éve, vagy 1868, a magyar királyi honvédség felállítási éve, esetleg 1872, mikor is törvény született a magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémia felállításáról (XVI. tc.). A dilemmát végül úgy oldottam fel, hogy teljes egészében közlöm a rendelkezésre álló anyagot, gondolván: egy majdani folytatásnál ennyivel is előbbre leszünk.

Korszakunk kezdetén – bár ez ekkor még nem volt világos – a hadügy forradalmi átalakulás kezdetén volt. Miközben a Habsburg Birodalom vezetése az 1848/49. évi háború során tapasztaltak alapján fejlesztette haderejének napóleoni elveken nyugvó harcászatát, azaz fokozott szerepet kapott a tömeges szuronyroham, az elöltöltős ágyúkból – magyar mintára – 8 löveges ütegeket szerveztek és megtapasztalták a könnyűlovasság csatadöntő erejét is, addig a porosz hadsereg már 1841-ben megkezdte az átállást a hátultöltős Dreyse-puskák használatára, a gyáripar pedig az ipari forradalom eredményeként készen állt a korábbi korszakokat felülmúló minőségű, bonyolultságú és mennyiségű fegyver előállítására. Véres vereségek sorára volt szükség, hogy a Birodalom vezetése végül belássa a hadügy általános átalakulását.

Az 1848–49-es magyar szabadságharc leverése után mintegy másfél évtizedig nem beszélhetünk önálló magyar hadügyről, az ország teljesen elvesztette közjogi önállóságát, és az osztrák tartományok szintjére süllyedt. Egy 1849. szeptember 7-én kelt rendelet eltörölte a szabad toborzást, és a többi tartományban már bevezetett személyi összeírást, és a nyilvántartott védkötelesek időnkénti behívását írta elő.

Természetesen a honvéd és nemzetőri alakulatokat feloszlatták, a régi ezredeket pedig ujjászervezték. A volt honvédeket nagy számban besorozták a birodalom ezredeibe, s míg a megbízhatatlannak tartott magyar sorozású ezredeket az örökös tartományokba vezényelték, minél távolabb a hazától, a birodalom haderejének aránytalanul nagy része állomásozott Magyarországon. A toborzó, vagy kiegészítő kerületeket is átszervezték, úgy, hogy valamennyi fegyvernem a birodalom egész területéről kapta újoncait. Ennek követ-

[1] Hadi tzikkelyek, tábori utasítások és a többiek… Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1792–1849. *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 3. sz. 1005–1081. o.

keztében fokozatosan a gyalogság és huszárság kötelékén kívül a többi fegyvernem sorai között is megjelentek a magyarországi születésű katonák.[2]

Az 1848–49. évi háborúk óriási terhet róttak a birodalomra, ráadásul az egyes tartományokban szolgáló csapatok szinte megszálló erőként működtek. Ez és az állandó pénztelenség, valamint a folyamatos átszervezések meggyöngítették a hadsereget.

A Habsburg Birodalmat 1849-ben a cári Oroszország mentette meg a széthullástól. A következő években azonban megváltozott a külpolitikai helyzet. Ferenc József császár 1853-ban a krími válság idején nem állt ki egykori jótevője mellett, ezzel a birodalom egyik régi és biztos támaszát veszítette el, és nem volt, aki az olasz, majd a német egységtörekvésekkel szemben segítséget nyújtson.

Az 1859. évi solferinói vereség Lombardia, az 1866. évi königgrätzi vereség pedig Velence elvesztését, valamint a Habsburg Birodalomnak a német egység létrehozásában megálmodott vezető szerepének végét jelentette. Egyúttal rámutatott a haderő siralmas állapotára is.

A vesztes háborúk politikai és katonai változásokat hoztak, 1867-ben megtörtént a kiegyezés Magyarországgal, ennek folyományaként létrejött egy közös hadsereg, mellette a magyar királyi honvédség, és az örökös tartományokban a császári-(cseh) királyi honvédség (Landwehr), továbbá az önkéntesekből álló magyar királyi, illetve a császári-királyi népfelkelés. A hadsereg sorhadra, tartalékra és póttartalékra tagozódott. Az általános védkötelezettség bevezetésével az alkalmas férfi lakosság döntő többsége katonai kiképzésben részesült, az egyéves önkéntes intézményének bevezetése pedig az értelmiségi rétegből képzett kellő számú tartalékos tisztet egy jövendő háború esetére.[3]

Az 1854 mintájú elöltöltős Lorenz-puskát 1867-től felváltotta a monarchia első, Wänzl-féle 1854/67 mintájú hátultöltő puskája, mely az előző átalakításával jött létre. Még ebben az évben bevezették a kisebb űrméretű Werndl-féle puskát, melyet majd az 1880-as években követett a Mannlicher ismétlőpuska.[4] A tüzérségnél már korábban, 1863-ban megkezdődött a korszerűsítés, amikor is bevezették a huzagolt csövű lövegeket, melyeknek kb. 3-szor nagyobb volt a lőtávolsága, mint a sima csövűekének. 1875-ben aztán rendszeresítették a hátultöltős, acélbronz, lőgyapottal tüzelő ún. Uchatius-ágyúkat. Egyúttal a röppentyűket kivonták a hadrendből.[5]

A tűzfegyverek fejlődése átalakította a harcászatot is. A magyar szabadságharc, de még az 1859. évi itáliai hadjárat is azt az elgondolást erősítette, mi szerint a támadás fő ereje a nagy tömegekben végrehajtott szuronyrohamban rejlik (lökemharcászat). Ez a taktika azonban Königgrätznél véresen összeomlott a porosz hátultöltős puskák tüzében. A tapasztalatok levonása után már laza rajvonalakat és legfeljebb század oszlopokat alkalmaztak, és a tűzharcra helyezték a hangsúlyt.

A lovasság Königgrätznél intézett utoljára nagy tömegű, festői rohamokat az ellenség ellen. Utána egységesítették a szervezetét, lényegében megszűntették a könnyű- és nehézlovasság közti különbséget, a vértes ezredeket pedig dragonyossá alakították át.

[2] *Barczy Zoltán*: Évszázadok egyenruhái. Budapest, 1991. (*Barczy* 1991.) 71. o.

[3] *Barczy* 1991, 92. o.; *Csikány Tamás*: Az európai hadművészet a harmincéves háborútól a XIX. század végéig. Budapest, 2001. 115. o.

[4] *Barczy* 1991. 101. o.

[5] *Józsa György Gábor*: Ferenc József zászlai alatt (1848–1914). Budapest, 1990. 69–70. o.

A tüzérezredeket is átszervezték, leválasztották a vártüzérséget, a tábori tüzérséget ütegekre és szállító keretre tagolták.[6]

A kiegyezés egyik leginkább sarkalatos pontja az önálló magyar hadsereg megteremtésének kérdése volt. E nélkül lehetetlen volt a megegyezés, ugyanakkor a bécsi tárgyaló fél ebben a haderő megosztásának rémét, a magyar fél függetlenedési törekvéseit és a többi birodalomalkotó nemzet (csehek, lengyelek) hasonló igényének későbbi csíráját vélte felfedezni. Hosszas tárgyalások után azonban elfogadták gróf Andrássy Gyula miniszterelnök, ideiglenes hadügyminiszter javaslatát, mi szerint a közös hadsereg mellett létrejött egy, a magyar hadügyminiszter irányítása alá tartozó honvédség, melynek létét az 1868. évi XLI. törvénycikk biztosította.[7]

Ez a honvédség ugyanakkor csak gyalogsággal és lovassággal rendelkezett, tüzérséggel és műszaki csapatokkal nem, ami kétségességé tette önálló alkalmazhatóságát, és ami az országgyűlésben évtizedes vitákat generált. Mindezt csak tetézte, hogy ugyan az uralkodó meglehetősen széles jogkört kapott a hadsereg irányítására, az ehhez szükséges újoncmegajánlással, szolgálati idővel és az élelmezést érintő ügyekkel kapcsolatban a két birodalomfél országgyűlése hozott döntéseket. Ráadásul az erre vonatkozó véderőtörvényt 10 évente újra kellett tárgyalni, az újoncállítást ráadásul minden évben, ami aztán a korszak végéig tartó permanens politikai küzdelmet eredményezett.

Minden esetre megalakult a magyar királyi honvédség, magyar vezényleti nyelvvel (és egy horvát is, horvát nyelven), magyaros egyenruhában, s idővel azt a reformkori törekvést is sikerült elérni, hogy a magyarországi sorozású ezredek Magyarországon állomásozzanak, a külföldieket pedig „vigyék el tőlünk”.

1871 és 1873 között megszűntek a határőrezredek, ezek helyén részben új kiegészítési körzetek alakultak, részben felosztották területüket más gyalogezredek között. Ezzel egyidejűleg megszűnt a határőr- és a sorgyalogezred megnevezés is.[8]

A magyar hadügy következő fontos fejezete volt a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia megnyitása. Az akadémia létrehozásáról még az 1808. évi VII. tc. rendelkezett, s 1830-re el is készült az épülete. 1848-ban a magyar kormányzat komoly erőfeszítéseket tett az intézmény felállítására és az oktatás megkezdéséért, de éppen amikor az megkezdődött, 1849 januárjában, a Pestre bevonuló császári csapatok lehetetlenné tették a működését. A kiegyezés tette lehetővé a magyar katonatiszti képzés több évszázados hiányának pótlását, s az 1872. évi XVI. tc. intézkedett a magyar királyi honvédségi Ludovika Akadémia felállításáról. 1872. május 1-jén Ferenc József jóváhagyta a szervezeti felépítést és a tanrendet, december 19-én pedig ténylegesen megkezdődött a tisztképzés. A tanítást hátráltatta más okok mellett a tankönyvek hiánya, és a még mindig hiányos katonai szaknyelv is.[9]

A bibliográfia az 1850 és 1880 közötti korszak monografikus hadtudományi szakirodalmát tartalmazza, a pusztán hadtörténeti irodalmat kihagyva, hiszen csak az 1848/49-el foglalkozó munkák jegyzéke kitenne egy önálló kötetet, és csak a hadtudomány aktuális kérdéseivel foglalkozó kötetekre fókuszáltam.

[6] *Barczy* 1991. 105–109. o.
[7] *Barczy* 1991. 133–134. o.
[8] *Barczy* 1991. 98. o.
[9] *Dezséri Bachó László*: A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. Budapest, 1930. 340–362. o.

A bibliográfia nem tartalmazza a folyóiratokban megjelent szakmunkákat, sem a periodikumokat és a tiszti névjegyzékeket. Tartalmi okokból eltekintettem az úgynevezett aprónyomtatványokra (16 vagy annál kevesebb lapszámú kiadvány, ami nem periodikum) vonatkozó könyvtári szabályzattól, és több ilyet is felvettem a bibliográfiába.

A bibliográfia szerkezete kronologikus, az éveken belül a tételeket ábécé-rendben közöltem. A szövegközlés során teljes mértékben megőriztem a korabeli írásmódot és a tipográfiai hibákat, egyedül a kis és nagybetűk írásmódjának következetlenségétől tekintettem el és a mai helyesírás szabályaihoz közelítettem. A leírásban minden, a címoldalon szereplő adatot közöltem.

A lelőhely adatoknál az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében lévő példányt adtam meg elsőként, ezeket kivétel nélkül megtekintettem, a leírások is ezek alapján készültek. Amennyiben egy dokumentum a nemzeti könyvtár állományában nem volt fellelhető, akkor az a gyűjtemény került előre, amelyik példányáról a leírás készült. A további példányok esetében nem volt módom minden egyes esetben a mű megtekintésére, ezekben az esetekben az adott gyűjtemény katalógusa szolgált hivatkozási alapul. Azon tételek leírásában, melyeket nem láttam és többnyire könyvtárközi kölcsönzés keretében tudtam adatokat szerezni, a lelőhelyet *-al láttam el.

Néhány tételt egyetlen gyűjteményben sem találtam, a rájuk vonatkozó adat csupán a különféle szakkönyvekben elhelyezett hirdetésekből származik, így bizonytalan a megjelenési évük, de több esetben valószínűleg a címük is.

Rövidítések

HK	Hadtörténeti Könyvtár
HTM Kvgy	Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjtemény
MTA KIK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
SE KKL	Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár
SKVMK	Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár

Bibliográfia

1.
Der Hospitalbrand. Eine Preisschrift von Dr. Franz Zaborsky, k. k. Regiments- und Chefarzte des Garnisons-Spitals zu Agram.
Agram, National-Druckerei des Dr. Ljudevit Gaj, 1850. ([8], 75, [1], XXII o.)
Lelőhely: OSzK 827.021
Zaborsky, Franz
Megjegyzés: a teljes mű letölthető a Internet Archive oldaláról (https://archive.org/details/b22367196, 2017.06.11.).

2.
Der Unterricht des Infanterie-Gemeinen in dessen Dienstpflichten, der Kenntniß und Behandlung des Feuergewehrs, dem Plänkeln und dem Felddienste.
Von Andor Melczer von Kellemes, k. k. General-Major. Zweite vermehrte und nach den neuen Dienstvorschriften umgearbeitete Auflage. Wien, Druck von Leopold Sommer (vorm. Strauß), 1850. (XVI, 396 o.)
Lelőhely: OSzK 45.274
Melczer Andor (kellemesi) (1800–1873)

3.
Dienstes-Instruktion für das k. k. Pest-Ofner Militär-Polizei-Wache-Corps.
Ofen, gedruckt in der k. k. Universitäts-Buchdruckerei, 1851. (31 o.)
Lelőhely: OSzK 226.111

4.
Militär-Marsch- und Straßen-Route des Großwardeiner Districtes, entworfen vom Generalstabe der III-ten Armee im Jahre 1851. / Uti rende a' nagyváradi kerületbeni katonai költözéseknek, III. hadtest táborkara által 1851-ik évben felvett földabrosz után kidolgozva.
N. Váradon, Tichy Alajos nyomtatása. ([34] o.)
Lelőhely: OSzK 100.707

5.
Szabály a' hadsereg beszállásolása tárgyában.
Budán, nyomatott a' cs. kir. magyar egyetemi nyomdában, 1851. (20 o.)
Lelőhely: OSzK 408.201

6.
Szabály a' Magyarországon 1852 évben eszközlendő katonaujoncz-állításra.
(8 o.)
Lelőhely: OSzK 408.212
Megjegyzés: Nyomatott a' cs. kir. magyar egyetem betüivel (8. o.).

7.
Vorschrift zum Behufe der Vornahme der Rekrutirung in Ungarn im Jahre 1852.
Ofen, aus der kais. königl. Universitäts-Buchdruckerei, 1852. (8 o.)
Lelőhely: OSzK 407.923

8.
Magyar hadi nyelvtan a császári királyi osztrák hadsereg tisztjei számára. Második javitott és bővitett kiadás. Szerkesztette Péterffy Gyula. A főtiszt tudományos képzésének tökéletesitésére főleg több nyelv ismeretére kivántatik. Első füzet. Pesten, Nyomatta és kiadta Trattner-Károlyi, Úri-utcza 2. szám, 1853.
Ungarische Militär-Sprachlehre zum Gebrauche für Offiziere der k. k. öster. Armee. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Umgearbeitet von Julius von Péterffy. Zur Vervollkommnung der wissenschafftlichen Bildung des Offiziers gehört hauptsachlich die Kenntniß mehrerer Sprachen. Erstes Heft. Pesth, Gedruckt und im Verlag bei Trattner-Károlyi, Herrengasse Nro 2., 1853. ([6], 1–209. o.)
Magyar-német műszótár a hadi nyelvtanhoz. Szerkesztette Péterffy Gyula. Második füzet. Ungarisch-deutsches Militär-Wörterbuch. Umgearbeitet von Julius von Péterffy. Zweites Heft. Pesth, Gedruckt und im Verlag bei Trattner-Károlyi. Herrengasse Nro 2., 1853. (209–485. o.)
Lelőhely: OSzK 100.930; HK 40.813 (első füzet)*
Péterffy Gyula (jagócsi) (1813–1884)

9.
Ueber die Belehrung der Unteroffiziere und Mannschaft im Patrouilliren.
Preßburg, Schnellpressendruck von Alois Schreiber, 1853. (44 o.)
Lelőhely: OSzK 101.386

10.
Anleitung zur Ausführung der einfachten Pionnier-Arbeiten im Felde für Schanzzeugträger und Zimmerleute der k. k. Linien-Infanterie.
Ofen, Gedruckt in der k. k. ung. Universitäts-Buchdruckerei, 1854. (IV, 70 o.)
Lelőhely: OSzK 101.978
Megjegyzés: megjelenési adatok a 70. oldalon.

11.
Equitations-Studien. Mit besonderer Rücksichtsnahme auf den Unterricht in den Artillerie-Equitationen, zusammengestellt von Alexander von Nádosy, k. k. Oberstlieutenant und Kommandanten des Artillerie-Equitations-Institutes.
I. Band. Reit- und Fahrunterricht in 6 Heften und mit 33 Abbildungen. Wien, Druck von Carl Gerold und Sohn, 1854. (VI, [2], 86, [2], 19, 98, 64, 40, 27, [2] o. + 5 tábla)
Lelőhely: OSzK 35.974/1 (csak első kötet)
Nádossy Sándor (1811–1882)
Megjegyzés: 1855-ben megjelent a második, javított kiadás, ezért elképzelhető, hogy az első kiadás második kötete nem jelent meg.

12.
Equitations-Studien. Mit besonderer Rücksichtsnahme auf den Unterricht in den Artillerie-Equitationen zusammengestellt von Alexander von Nádosy, k. k. Oberstlieutenant und Kommandanten des Artillerie-Equitations-Institutes und Besitzer mehrerer Orden.
I. Band. Reit- und Fahrunterricht in 6 Abtheilungen mit 53 Abbildungen. II. Band. Hyppologisches Fach in 6 Abtheilungen mit 170 Abbildungen. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Wien, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1855. (XII, 336 o. + 6 tábla; VIII, 416 o. + 12 tábla)
Lelőhely: OSzK 282.556 (ábrák nélkül); HK 11.853/1-2
Nádossy Sándor (1811–1882)

13.
Eskü és hadi törvényczikkek az ausztriai császári királyi szárazi hadsereg számára.
Bécsben, a császári királyi udvari és álladalmi nyomdából, 1855. (17 o.)
Lelőhely: HK Sz 1.300

14.
Auszug aus der provisorischen Instruction für die Übungen im Felddienst.
Oedenburg, 1856.
Forrás: MTA KIK inventárium, Hadtörténet O. 1264.

15.
Handbuch zum Selbstunterrichte für k. k. Cavallerie-Officiere.
Von A. v. K., k. k. Rittmeister im Adjutanten-Corps. Erste Lieferung. Die Thema und ihre Ausarbeitung mit einem Croquis. Temesvár, Buchdruckerei von Beichel Erben, 1856. (86 o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.097
Megjegyzés: II^{te} Lieferung. 1857. (kézírásos felirat az OSzK példányán).

16.
Honvédelmi kötelesség mint állam erő és családi s egyéni teher.
Irta egy nyugalmazott törzstiszt, magyarra forditotta Domján. Győrött, nyomtatta Sauervein Géza, 1856. (35 o.)
Lelőhely: OSzK 102.244 és 271.648; HK 43.953*
Domján

17.
Der kaiserlich-österreichische Militär-Dienst und die damit verbundenen Pflichten, Rechte und Vorzüge.
Ein Handbuch zum Gebrauche der kais. königl. Officiere und der Beamten der sämmtlichen Militär-Verwaltungszweige auf Grund der Vorschriften der neuesten Zeit bearbeitet von L. J. Schopf, Mitglied mehrerer gelehrten Gesellschaften. Pest, Verlag von Gustav Heckenast, 1856. (XVI, 519 o.)
Lelőhely: OSzK 100.258; HK 41.249*
Schopf, L. J.

18.
Der Soldat in der kaiserl. österreichischen Armee und seine Pflichten, so wie Rechte und Vorzüge, dargestellt zur Belehrung der Mannschaft (Unteroffiziere und Gemelne) aller Land- und See-Truppen von F. J. S.
Pest, Verlag von Gustav Heckenast, 1856. ([4], 202, [2] o.)
Lelőhely: OSzK 100.535

19.
Grundzüge über den Gebrauch der Artillerie im Felde und der Kriegswaffen überhaupt. Mit Rückblick auf die k. k. österreichischen Artillerie bestehenden neuesten Einrichtungen.
Von Andor Melczer von Kellemes, k. k. Feldmarschall-Lieutenant. Für Offiziere zur Selbstbelehrung. Wien, Verlag, Druck und Papier von Leopold Sommer, 1857. ([8], 364, [3] o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.257; HK 11.491*
Melczer Andor (Kellemesi) (1800–1873)

20.
Das Abrichtungs-Reglement für die k. k. Infanterie eingetheilt in 14 Uebungs-Zetteln (Lectionen) und einem Anhange, nach der Instruction für die Lehr-Bataillons, mit allen Kommando-Worten, Hornsignalen, Trommelstreichen, und vielen Notizen; als Beilage die Marsch-Ordnung.
Von K. k. k. Hauptmann. Pest, Hermann Geibel, 1858. Druck von I. Beimel und Basil Kozma in Pest. 1858. (VI, [2], 116 o.)
Lelőhely: OSzK 101.406

21.
Das Exercir-Reglement für die k. k. Infanterie eingetheilt in Exercir-Zetteln (Lectionen und Entwürfe) nach der Instruction für die Lehr-Batallions, mit allen Kommando-Worten, Hornsignalen, Trommelstreichen; Notizen etc. Als Beilage die Marsch-Ordnung.
Von K. k. k. Hauptmann. Pest, Hermann Geibel, 1858. Druck von I. Beimel und Basil Kozma in Pest. 1858. ([6], 148 o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.662

22.
Gyalogsági hadi-szolgálat az 1856-ik évi ideiglenes utasitás után a század-iskolák használatára, kérdésekben és feleletekben, kivonatilag kidolgozva
Egerben, nyomatott az érseki lyc. könyvnyomdában, 1858. ([2], 88 o.)
Lelőhely: OSzK 101.836

23.
Auszug aus dem provisorischen Amtsunterrichte zur Ausführung des Gesetzes über die Ergänzung des Heeres. / Kivonata a hadsereg kiegészitését tárgyazó törvény foganatositása végett kiadott ideiglenes hivatali utasitásnak.
Ofen, Aus der kaiserl. königl. Universitäts-Buchdruckerei, 1859. (30 [! 60] o.)
Lelőhely: OSzK 102.487; HK 4.101*

24.
Elvek és nézetek a guerilla harcz körül
T[ürr] I[stván] [1859 körül.] (24 o.)
Lelőhely: OSzK 179.646
Türr István (1825–1908)
Megjegyzés: adatok az OSzK katalógusból.

25.
Militär-Marsch-Routen-Buch für Ungarn.
Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1859. (XXXIX, [1], 396 o.)
Lelőhely: HK 22.425

26.
Vorposten-Dienst (für den Gemeinen.) / Előőrsi szolgálat (a közember számára.)
Wien, Druck von M. Lell, Ed. Sieger's k. k. l. b. Lith. Anstalt, 1859. (89, [1] o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: HK Sz 3.873
Megjegyzés: alakulatra vonatkozó felirat a címlap tetjén: König von Preussen 10. Husaren-Regiment.

27.
Der Vorposten-Dienst in Auszügen mit Fragen und Antworten kurz vorgetragen als Anleitung zur Kenntniss des Felddienstes für die Escadrons-Schulen im k. k. Graf Haller 12ten Huszaren-Regimente. / Az előörsi-szolgálat kivonatokban. Kérdésekkel és feleletekkel röviden előadva mint a hadtéri szolgálat tanulmányára való utasitás századi tanodák számára a cs. k. Gróf Haller 12dik Huszár-ezrednél. 1858.
Pest, nyomatott Herz Jánosnál, 1859. (101 o. + 1 ábra)
Lelőhely: OSzK 100.503; HK Sz 17.439

28.
Anleitung zur Uebung im Plänkeln.
Ofen, aus der k. k. Universitäts-Buchdruckerei, 1860. (18 o.)
Lelőhely: OSzK 101.925

29.
Die militärische Fechtkunst vor dem Feinde. Eine Darstellung der im Kriege vorkommenden Fechtarten des Bajonets gegen Bajonet, des Säbels gegen den Säbel, und der Lanze gegen die Lanze, mit Beseitigung aller beim Kunstfechten vorkommenden, vor dem Feinde aber nicht füglich anwendbaren Siche, Hiebe und Paraden zum Gebrauche für Infanterie und Kavallerie mit 26 Abbildungen nebst einem Anhang über das Kunstfechten mit dem Säbel mit 16 Abbildungen.
Bearbeitet von Constantin Balassa, Major in der Armee. Pest, Druck von Engel u. Mandello, 1860.
([4], 67 o. + 25 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.049
Balassa Konstantin (1792–1862)

30.
Schnell-Dressur der Pferde zum Gebrauche für Junge Offiziere der Cavallerie, Artillerie und andere Pferde-Liebhaber aber auch für eine Reserve-Escandron [!], in der die schnelle Entwicklung der Remonten oft dringend nothwendig wird. Eine rationelle und leicht faßliche Abrichtungs-Methode mittelst welcher Remonten und andere junge, auch verbogene Pferde binnen vier, höchstens auch Wochen in den Campagnen-Reitereien abgerichtet werden können.
Praktisch entwickelt von Constantin Balassa, k. k. Major in der Armee. Pest, Druck von Johann Herz, 1860. (105, 4 o.)
Lelőhely: OSzK Gymn. 234.; HK 16.517*
Balassa Konstantin (1792–1862)

31.
Terrain-Lehre und á la vue Aufnahme. Mit vielen Xylographien, Tebellen und Plänen.
Presburg, Heinrich Sieber's Buchdruckerei, Prom. Nr. 85., 1860. ([4], 121, [3] o. szövegközti ábrákkal + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.133

32.
Der Umgang mit Pferden, selbst mit bösen und verdorbenen, sowie die Behandlung und verbesserung derselben. Eine praktische Anleitung zur Pferdekenntniß in ihrem ganzen Umfange, zur Vermeidung aller Mitzgriffe bei der Abrichtung, und zur möglichst langen Erhaltung der Brauchbarkeit und Nützlichkeit der Pferde. Nebst Vorschlägen zu einer leicht ausführbaren, gedeihlichen und schnell fördernden Landes-Pferdezuchtfür jeden Offizier, Landwirth und Pferdeliebhaber, praktisch entwickelt von Constantin Balassa, k. k. Major in der Armee.
Nebst 3 Tafeln Abbildungen. Pest, In Comission bei Hermann Geibel, 1860. (VI, 244 o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSzK 310.856; HK 15.342* és 37.462*
Balassa Konstantin (1792–1862)

33.
Bemerkungen über Reiterei und Reitergeist in der k. k. Armee von Fürst Thurn u. Taxis General-Major Commandant der Central Cavallerie Schule 1861.
Stuhlweissenburg, „Vörösmarty" Buchdruckerei. (11 o.)
Lelőhely: OSzK 631.359
Thurn u. Taxis

34.
Hadmezei szolgálat. Emlékeztető és tanácsadó zseb-könyv gyalog, tüzér, lovas fő- és altisztek számára.
Irta Szomor Károly egykori főszázados a 8. huszárezrednél. Rozsnyón, kiadja Killyen János, 1861.
(360 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 826.289 (régi jelzete: 101.037); HK 19.058*
Szomor Károly (1821–1862)
Megjegyzés: A' Széchényi országos könyvtárnak szentelé: Szerző Szomor Károly ur 1861. Aug. 27^{én} (bejegyzés az OSzK példányában).

35.
Kivonat a szolgálati szabályzatból. A cs. kir. gyalog hadsereg számára. 1860. Második rész. Katonai iskola- és olvasó zsebkönyv, altiszti és legénységi iskolákbani használatra.
Kiadta: Taubler József, cs. kir. hadnagy. Nagy-Kanizsán, nyomatott Markbreiter J. betüivel, 1861.
(96 o.)
Lelőhely: MTA KIK Hadt. O. 193.
Taubler József (1828–1888)

36.
A magyar hadsereg, mint szervezendőnek képzeli Ivánka Imre.
Pest, nyomt. Engel és Mandellonál, 1861. (46 o. + 1 térkép és 7 táblázat)
Lelőhely: OSzK 229.774
Ivánka Imre (draskóci és jordánföldi) (1818–1896)

37.
Schulbuch für die Mannschaft des k. k. König von Preußen 10. Husaren-Regimentes. / Iskola-könyv a cs. kir. Porosz király nevű 10. huszár-ezred legénysége számára.
Pest, nyomatott Engel és Mandellonál, 1861. ([2], 161 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 100.608

38.
A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva. Károly austriai főherceg által. A M. Tud. Akademia megbízásából fordította Kiss Károly, akad. rendes tag.
Első kötet. Pest, Eggenberger akademiai, Geibel, Hartleben, Kilián egyetemi, Lampel,

Lauffer és Stolp, Müller, Osterlamm, Pfeifer és Ráth könyvárusoknál, 1861. (VI, 153, [4] o. + 2 tábla) Második kötet. Pesten, Eggenberger Ferd. magyar akademiai könyvárusnál, 1862. (IV, 365, [4] o.) Harmadik kötet. Pesten, Eggenberger Ferd. magyar akademiai könyvárusnál, 1863. (280, [3] o.)
Lelőhely: OSzK 617.456/1-3; HK 9202*, 39.142* és 43.360*
Károly főherceg, Habsburg (1771–1847)
Kiss Károly (1793–1866)
Megjegyzés: a fordítás alapjául szolgáló eredeti német kötet *Grundsätze der Strategie, erläutert durch die Darstellung des Feldzuges 1796. in Deutschland* címen jelent meg 1813-ban Bécsben. A nyomtatást Emich Gusztáv végezte.

39.
Hadbölcsészeti elmélkedés az orosz-lengyel harcz fölött.
Irta Földváry Kálmán. Pest, Demjén és Sebes bizománya, 1863. (24 o.)
Lelőhely: OSzK 284.327
Földváry Kálmán (bernáthfalvi és földvári) (1822–1904)

40.
A hadvezér és a hadtudomány alapelvei az újabbkori hadjáratok történetével felvilágosítva.
Irta Asbóth Lajos. Nem a sokaság és a tudatlan nyers erő, hanem a tudomány és az ügyes gyakorlat, vívja ki a győzelmet. Első-második kötet. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv, 1863. Nyomatott Landerer és Heckenastnál. ([8], 320; [4], 349, [3] o.)
Lelőhely: OSzK 268.819; HK 15.683*; HTM Kvgy. C 3815*
Asbóth Lajos (1803–1882)

41.
Individuelle Vorschriften für die Mannschaft vom Feldwebel und gleichen Chargen abwärts aller Waffen der österreichischen k. k. Armee. Rachschlage-Buch für jeden Offiziere, Manipulanten und sich hierzu bisdende Individuen.
Zusammengestellt Friedrich Purt, k. k. Oberlieutenant und Regiments-Adjutant im Feldzeugmeister Graf Hartmann-Klarstein 9-ten Linien-Infanterie-Regimente. Ofen, aus der k. k. Universitäts-Buchdruckerei, 1863. ([4], 34 o.)
Lelőhely: OSzK 102.209
Purt, Friedrich

42.
Oktató-szabályzat a' császári-királyi gyalog-seregek számára.
A' cs. kir. hadügyőrség jóváhagyásával forditotta Péterffy Gyula, nyugalmazott cs. kir. százados. Bécsben, a' cs. kir. udv. és álladalmi nyomdából, 1863. (X, 235 o. + 5 tábla)
Forrás: Hadtudományi Könyvtár katalógusa (24.813)
Péterffy Gyula (jagócsi) (1813–1884)

A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva. 3. kötet.
Lásd: 38. tétel.

43.
Hadkiegészítési törvény s ennek végrehajtását tárgyazó hivatali ideiglenes oktatás 1864. évi julius végéig kiadott pótrendeletekkel együtt. A nm. m. kir. Helytartó Tanácsnak 1864-ik évi február 12-én 9648. sz. a. kelt kegyes intézménye folytán összeállította, s magyar szerkezetben kiadta ugyanazon nm. főkapitányszék XVII. ügyosztálya.
Budán, nyomatott a M. Kir. egyetem betűivel, 1864. (VIII, [2], 508 o.)
Lelőhely: OSzK Hung. j. 791a; HK 28.640*

44.
Militär-Marsch-Routen-Buch für Siebenbürgen.
Wien, aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864. (X, 217 o.)
Lelőhely: OSzK 154.594; HK 42.566*

45.
Obligaciunele servitiului a c. r. infanterei pentru soldatii dela sergente in josu tradusu de E. Margineanu, locotenine alu 50-lea regimentu de infanteria.
Dienstes-Vorschriften der k. k. Fusstruppen für die Mannschaft vom Feldwebel abwärts. Sibiu, Tiparitu la S. Filtsch, 1864. ([2], 124 o.)
Lelőhely: OSzK 101.444

46.
Szolgálati-szabályzat a császári királyi gyalogság számára.
Magyarra forditotta Péterffy Gyula, nyugalmazott százados. Első-Második rész.
Budán, a m. kir. egyetemi nyomdából, 1864. (270 o. + 1 formanyomtatvány; 230 o. + 4 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.224
Péterffy Gyula (jagócsi) (1813–1884)

47.
Magyar honvéd sereg. Szolgálati szabályok minden fegyvernem számára.
[Vetter Antal] Genfben, nyomatott Puky Miklósnál, 1865. (XIV, [2], 303 o. + jegyzék űrlapok)
Lelőhely: OSzK 219.269; HK Sz 13.057
Vetter Antal (doggenfeldi) (1803–1882)
Megjegyzés: szerzői adat az előszóban. Az előszóból az is kiderül, hogy Vetter további könyveken is dolgozott; A vezérkarbeli tiszt gyakorlati szolgálata című 1865 januárjában már sajtó alatt volt, valamint a „technikai testületek” számára szóló szabályzatokat is tervezi elkészíteni. (IV. o.)

48.
Honvéd kézi könyv (Oktató levelek).
I. rész. Szolgálati szabályzat. Összeállítva Kápolnai Istvántól. Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. (78 o.) II. rész. Harcászat. Összeállítva Kápolnai Istvántól. Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. (159 o.) III. rész. Tábori utasítások. Összeállítva Kápolnai Istvántól. Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. (94 o.) IV. rész. A fegyvertan. Összeállítva Kápolnai

Istvántól. Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. (143 o.) V. rész. Földtértan. Irta gr. Pongrácz Károly. Pest, Heckenast Gusztáv, 1868. (30 o.)
Lelőhely: OSzK 101.226; HK 34.483, 39.134, Sz. 2.745 (csak az 1. rész); HTM Kvgy. C440* és C4398*
Kápolnai (Peuer) István (1833–1896)
Pongrácz Károly (1832–1897)

49.
Magyarország hadászati védelme észak vagy keletről jövő támadás ellen.
Irta Kápolnai István. Egy térképpel. Pest, Kertész József gyorssajtónyomása, 1867. (46 o. + 1 térkép)
Lelőhely: OSzK 261.570
Kápolnai (Peuer) István (1833–1896)

50.
Schul-Buch zum Gebrauche für die Huszären. Drei Theile in einem Bande. / Iskola-könyv a huszárok használatára. Három rész egy kötetben.
Pest, kapható: Eggenberger Akad. Könyvkereskedésében. (Barátok tere 5. szám.), 1867. (189, [1] o.)
Lelőhely: OSzK 101.605 (csak I. kötet); MTA KIK Hadt. O. 415.
Megjegyzés: Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1867. (2. o.)

51.
Vorlesungen aus dem Gebiete der Kriegskunst und der Kriegswissenschaften, erläutert durch kriegsgeschichtliche Beispiele.
Vervaßt von August Terstyánszky, Oberstlietenant im 37. Infanterie-Regimente. Olmütz und Wien, Eduard Hölzel, 1867. ([830] ism. oldsz.)
Lelőhely: HK 41.495
Tersztyánszky Ágoston (nádasi) (1821–1890)

52.
Az elszórt csatázási mód.
Kránitz János. Szombathely, 1868.
Forrás: MTA KIK inventárium, Hadtörténet O.108.
Kránitz János (1839–1905)

53.
Észrevételek a honvéd-szervezést illetőleg.
Irta Türr István. Pest, Khór és Wein könyvnyomdája. Dorottya-utcza 14. sz., 1868. (23 o.)
Lelőhely: OSzK 279.441; HK 26.549*
Türr István (1825–1908)

54.
Gedanken über die Reform der k. k. Armee und die möglichen Ersparnisse im Heeres-Haushalte.
Wien und Pest, A. Hartleben's Verlag, 1868. Uebersetzungsrecht vorbehalten. (VI, [2], 187 o.)
Lelőhely: OSzK 286.382; HK 37.771*
Megjegyzés: Mit einer Tabellen-Beilage (borítón).

55.
A gyalogság vadász és külön csapat fegyverei Wänzl módszere szerint. Egy táblával.
Bécs, Tendler & Társa könyvtáros boltjában, 1868. (30, [1] o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 834.240 (másolat); ÖNB 68660-A
Kropatschek, Alfred (1831–1911) (alapján)

56.
Hadi-műszótár tekintettel a katonai szakismeretek minden ágazatára. Kidolgozta Mátytyus Uzor. Német–magyar rész. / Militärisches Kunstwörterbuch alle Zweige der militärischen Fachkenntnisse umfassend von Izidor Máttyus. Deutsch-ungarischer Theil.
Budapest [!], kiadja Emich Gusztáv, 1868. (IX, [3], 113 o.)
Lelőhely: OSzK 100.223; HK 22.045*
Máttyus Uzor (1836–1870)

Honvéd kézi könyv. 5. rész. Földtértan.
Lásd: 48. tétel.

57.
A magyar hadsereg.
A törvényhozás tagjainak figyelmébe ajánlja Ivánka Imre. Pest, Kertész József gyorssajtónyomása, 1868. (72 o.)
Lelőhely: OSzK 268.020 (Deák Ferencnek ajánlott példány)
Ivánka Imre (draskóci és jordánföldi) (1818–1896)

58.
A magyar honvédelmi törvény. Szentesittetett 1868. december 5-én.
Hiteles kiadás. Kiadja egy volt honvéd-százados. Pest, az „Athenaeum" nyomdájából, 1868. (52 o.)
Lelőhely: OSzK 100.770; HK Sz 2.076*

59.
Nauk za švarme u rasipanom redu, s-pozivom na novi Abrichtungs-Reglaman za c. k. pěšačku vojsku sastavljen i preveden za unterofficirske škole u Erzherzog Leopold 53. Regimentu.
U Komarnu, štampano kod braće Siegler, 1868. (29 o.)
Lelőhely: OSzK 100.603

60.
Die ungarische Armee. Den Mitgliedern der Gesetzgebung zur Beachtung empfohlen von Emerich Ivánka. Aus dem Ungarischen übersetzt vom Vervasser.
Wien, Verlag des Wanderer. Druck von Alex. Enrich, 1868. (46 o.)
Lelőhely: OSzK 231.785
Ivánka Imre (draskóci és jordánföldi) (1818–1896)
Megjegyzés: „Beilage zum Wanderer." felirat a címlap tetején.

61.
Utasitás a Wänzl rendszere után átalakitott puska és a hozzá tartozó lőkészlet szerkezete, jókarbantartása, vizsgálása és kezelése fölött.
Forditotta: hivatalos német eredeti után és felsőbb engedelem mellett Csuka Mihály, cs. k. százados és hites fordító a magas cs. k. katonai főparancsnokságnál Budán. Pest, nyomatott Bartalits Imrénél, 1868. (37, [2] o. + 2 tábla)
Lelőhely: OSzK 100.713
Csuka Mihály
Megjegyzés a borítón: Utánnyomás fenntartatik.

62.
Az 1868. évi honvédelmi törvények. Kiegészítve a m. k. honvédelmi ministerium végrehajtási és foganatositási rendeleteivel. I. füzet.
Pest, kiadja Ráth Mór, 1869. (72 o.)
Lelőhely: HK 37.981
Megjegyzés: valószínűleg azonos az *Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-lovasság részére* című könyv hátsó borítóján hirdetett A m. k. honvédség szervezési szabályaival, mely 6 füzetben jelent meg; további füzeteivel azonban nem találkoztam.

63.
Andeutungen für die practischen Uebungen der Cavallerie.
In Arad, Buchdruckerei von H. Goldscheider, [1869.] (23 o.)
Lelőhely: OSzK 102.021
Megjegyzés: megjelenési év a 23. oldalon ceruzával beírva.

64.
Elmélkedés a magyar katonai nevelés fölött tekintettel a Ludovicæumra.
Irta Kiss Ferenc volt cs. kir. főtiszt és későbbi honvéd-alezredes. Pest, nyomatott Heckenast Gusztávnál, 1869. (44 o.)
Lelőhely: OSzK 101.972; HK 39.046*
Kiss Ferenc (1825–1873)
Megjegyzés: Ára 50 krajczár. A jelen munkának 500 példányban történt kiadásából befolyó tiszta jövedelem a honvédrokkantak házának létesitését czélzó adakozások növelésére van szánva, s annak idején az illető bizottmánynak át fog adatni. (Borítón.)

65.
A gyakorlati szabályzatban foglalt vezényszavak kivonata a magy. kir. honvéd gyalogság számára.
(Hivatalos kiadás.)
Pest, kiadja Ráth Mór, 1869. (17 o. + dobjelek: 24, [1] o.)
Lelőhely: HK Sz 2.174

66.
Hadműtan. Irta Kránitz János, cs. kir. főhadnagy. I. rész. [Bevezetés, Elemi taktika, A stratégiai számegységek elemi taktikája] Szombathely, nyomatott Bertalanffy Imrénél, 1869.
Hadműtan. Irta Kránitz János, m. kir. honvéd-főhadnagy. II. rész. [Tábori szolgálat] Pest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. szám.), 1870.
Hadműtan. Irta Kránitz János, m. kir. honvéd-főhadnagy. III. rész. [Harcztan] Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. szám.), 1870. (103, [1] + 1 tábla; 92, [1]; 101, [2] o.)
Lelőhely: OSzK 102.087; HK 9.189; MTA KIK Hadt. O. 380
Kránitz János (1839–1905)

67.
Harcztan (die Taktik).
Összeállította és a magyar kir. tud. egyetemen előadja gróf Pongrácz Károly, haditudományok tanára. Első kötet. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv, 1869. (IV, 187, [1] o.) Második kötet. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv, 1870. ([2], 147, [1] o.) Harmadik kötet. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv, 1870. ([2], 140 o.)
Lelőhely: OSzK 638.927/1-3; HK 33.086 és 33.934
Pongrácz Károly (1832–1897)

68.
Honvédelmi rendeletek tára 1869.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1869. (335 o.)
Lelőhely: HK K 610/1869; ÖNB 273112-B*

69.
A m. k. honvédség kerületeinek, zászlóalj- és lovas-század járásainak hely-névtára
Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. szám.), 1869 (245 o.)
Lelőhely: OSzK 407.569; HK 5.093*

70.
A magyar katonai nevelés és ludoviceum felállításának ügye.
Irta Felső-Zopori Tóth Ágoston, magyar királyi honvéd-ezredes, a helyszínrajzi osztály igazgatója és a pesti M. Kir. Egyetem hadi tanfolyam igazgató tanára. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv, 1869. (20 o.)
Lelőhely: OSzK 280.142; HK 41.428*
Tóth Ágoston (felsőszopori) (1812–1889)

71.
Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-gyalogság részére.
Első füzet. Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1869. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Rudolfnál. (IV, 132 o. szövegközi ábrákkal) Második füzet. Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Rudolfnál. (VI, 133–296. o. szövegközi ábrákkal, kottákkal) Harmadik füzet. Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. [második címlap:] Lő-utasitás a magyar királyi honvéd-gyalogság számára. (Két kőmetszetű táblával.) Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Rudolfnál. (52 o. szövegközi táblázatokkal + 2 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.010 (első két füzet), 295.869; HK Sz 10.276 (II. füzet) és Sz 12.189*

72.
Az oktatási szabályzatban foglalt vezényszavak kivonata a magy. kir. honvéd gyalogság számára.
(Hivatalos kiadás.) Pest, kiadja Ráth Mór, 1869. (22 o.)
Lelőhely: HK Sz 2.174

73.
Der Schwarmführer im zerstreuten Gefecht.
Ein Auszug aus dem II. Hauptstück des Abrichtungs-Reglements. Komorn, Druck der Gebrüder Siegler, 1869. ([4], 56 o.)
Lelőhely: OSzK 100.507

74.
Szózat Magyarország harczratermett ifjuságához.
A hadtudományi tanfolyam megnyitásakor a pesti Magyar Királyi Egyetemen elmondta Tóth Ágoston m. kir. honvédezredes. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCLXIX. (22 o.)
Lelőhely: OSzK 102.307; HK 41.429*
Tóth Ágoston (felsőszopori) (1812–1889)

75.
Tájékozásul azoknak, kik a hadseregben egy évi önkéntesek akarnak lenni.
Irta Bíró István. m. k. honvédelmi ministeri segédfogalmazó. Pest, az Athenaeum tulajdona, 1869. (34, [2] o.)
Lelőhely: OSzK 254.447; HK 44.715*
Bíró István (1846–1875)

76.
Taktische Thematik und praktische Darstellung der Detail-Rekognoszirung durch Truppen-Offiziere, dann der Gefechtslehre, mit Rücksicht auf die Verwendung kleiner Truppenkörper als Handbuch für Schule und Selbstunterricht.
Nach den vorzüglichsten Quellen bearbeitet von Moriz E. v. Angeli, Hauptmann im k. k. Erzherzog Josef, 37. Infanterie-Regimente. Im Selbstverlage des Verfassars. (Bibliothek des 37. Infanterie-Regiments in Pest.) In Komission: Wien, bei L. W. Seidel

& Sohn. Pest, bei C. Grill, Hofbuchhandlung, [1869.] (370, [4] o. + 1 szövegközti tábla)
Lelőhely: HK 37.120
Angeli, Moritz Edlen von (1829–1904)
Megjegyzés: megjelenési év az előszóból (5.o.)

77.
Utasitás a Werndl-rendszerű gyalog-puskának és lőszerének szerkezetére, jókarbantartására, vizsgálása, kezelésére, és raktározására nézve.
Forditotta hivatalos német eredeti után Csuka Mihály cs. kir. százados és hites fordító a magyar kir. katonai főparancsnokságnál Budán. Utánnyomás fentartatik. Pest, nyomatott Bartalits Imrénél, 1869. (39, [2] o. + 1 tábla)
Lelőhely: HK Sz 2.214
Csuka Mihály

78.
Utasitás a Werndl-rendszerű gyalogpuskának s lőszernek szerkezete, jókarbantartása, vizsgálása, kezelése és raktározására nézve.
Két kőmetszetű táblával. Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1869. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál. (52 o. + 2 tábla)
Lelőhely: OSzK 241.993

79.
Utasitás a Werndl-rendszerű karabélynak és pisztolynak s ezek lőszerének szerkezetére, jókarbantartása-, vizsgálására, kezelésére és raktározására nézve.
(Két kőmetszetű táblával.) (Hivatalos kiadás.) Pesti könyvnyomda-részvény-társulat. (Hold-utcza 4. sz.), 1869. (46 o. + 2 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.911 (ábrák nélkül)

80.
Általános szolgálati határozványok a magyar királyi honvéd-lovasság részére.
Hivatalos kiadás. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold utcza 4. sz.), 1870. (54 o.)
Lelőhely: OSzK 100.480

81.
Anleitung zur Stellung, Lösung und Recension taktischer Aufgaben. Für Theorie und Praxis.
Separat-Ausgabe der „Taktischen Thematik" von Moritz E. v. Angeli, Hauptmann im k. k. Erzherzog 37. Infant-Regimente. Preis 65 kr. ö. M. Pest, im Selbstverlage des Vervassers. Buchdruckerei J. Slawik in Olmütz, 1870. ([2], 78 o.)
Lelőhely: HK 37.104
Angeli, Moritz Edlen von (1829–1904)

82.
Az arabs lovasnak általános szabályai, összeállítva Daumas E. tábornok által.
Negyedik kiadás. Francziából fordította ifj. Bossányi Lajos. Nyitrán, nyomatott Szigler Testvéreknél, 1870. (58, [1] o.)
Lelőhely: OSzK 101.445
Bossányi Lajos (1837–1915)
Daumas, Eugène (1803–1871)
Megjegyzés: nem találtam a korábbi kiadások nyomára, így feltételezhető, hogy a kiadásra vonatkozó megjegyzés az eredeti, fordításra került műre vonatkozik.

83.
Eine Studie über fliegende Truppen-Divisionen, fahrende Jäger und Infanterie-Transport-Fahrzeuge.
Mit 3 Plänen und 1 Tabelle als Beilagen von Graf Julius Schweinitz und Krain, königl. ungar. Major der Honvéd-Huszáren, zugetheilt dem königl. ungar Landesvertheidigungs-Ministerium. Als Manuscript Gedruckt. Pester Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft. Mondgasse Nr. 4., 1870. ([2], 31 o.)
Lelőhely: OSzK 102.443
Schweinitz Gyula (krajnai) (1823–1892)

84.
Előőrsi szolgálat a magyar királyi honvéd lovasság részére.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. (21 o.)
Lelőhely: OSzK III. Hung. h. 5889; HK Sz 3.852

85.
Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvéd-gyalogság részére.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. (VI, 130 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: HK Sz 12.460

86.
Gyakorlati vezényszavak a m. kir. honvéd-lovasság számára.
Pest, Ráth Mór, 1870 vagy korábban.
Forrás: az *Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-lovasság részére* (1870) című könyv hátsó borítója.

87.
Hadmozdúlati utasítás (Manövrir-Instruction) kivonatban a magyar királyi honvédség számára.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. (V, [1], 86 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: HK Sz 1.196
Geőcze István (1836–1900)
Megjegyzés: fordította Geőcze István (Wikipedia, https://hu.wikipedia.org/wiki/Ge%C5%91cze_Istv%C3%A1n, 2017. 05. 28.)
Hadműtan, 2-3. rész. Tábori szolgálat, Harcztan.
Lásd: 66. tétel.

88.
Hadtan-Hadászat /:Strategia:/
A m: k: egyetemi hadi tanfolyamot halgató ifjúság számára összeállította Tóth Ágoston H.-ezredes. 1870. ([61] o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK Kézirattár Quart. Hung. 2521
Tóth Ágoston (1812–1889)
Megjegyzés: kézirat gyanánt nyomtatva.

Harcztan (die Taktik), 2-3. kötet.
Lásd: 67. tétel.

89.
Harcztéri szolgálat a magyar királyi honvédség számára.
Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. (VI, 175 o.) Második rész. Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. ([3], 196 o.)
Lelőhely: HK Sz 2.747

90.
A honvéd lovastiszt.
„Si vis pacem para bellum" – Pest, nyomatott Heckenast Gusztávnál, 1870. (35 o.)
Lelőhely: OSzK 632.729; HK 34.037*

91.
Honvéd-zsebkönyv a m. kir. honvéd gyalogság részére.
Kérdések- és feleletekben. (135 o.) Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. sz.), 1870.
Lelőhely: OSzK 101.390

92.
Kézikönyv m. kir. honvéd-tisztek számára.
[Paxy Károly] Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. Hold-utcza 4. sz., 1870. ([2], 143 o. + 11 tábla)
Lelőhely: OSzK 316.842; HK 11.062*
Paxy Károly (pákosi) (1834–1907)
Megjegyzés: szerzőre vonatkozó adat az *Utasitás a becsületügyi-eljárás…* (1873) című mű hátsó borítóján.

93.
Lovassági harczműtan. /:Taktika:/
Előadatott az első magyar kir. központi honvédlovas tiszti és tisztképző tanosztálynál. Székesfehérvárott, 1870. ([2], 220 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 100.250
Megjegyzés: a szerző monogrammja B. I. (220 o.) Kézirat gyanánt nyomtatva.

94.
Lő-utasitás a m. kir. honvéd-lovasság részére.
[Geőcze István] Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. sz.), 1870. (48 o. + 4 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.963
Geőcze István (1836–1900)
Megjegyzés: szerzőre vonatkozó adat az OSzK katalógus alapján.

Lő-utasitás a magyar királyi honvéd-gyalogság számára.
Lásd: *Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-gyalogság részére,* 71. tétel.

95.
A M. Kir. Honvédelmi Ministerium utasitása a véderőről szóló 1868. XL. törvényczikk végrehajtása tárgyában.
Hivatalos kiadás. (A magyarországi „Rendeletek tára" harmadik [1869.] folyamának első pótfüzete.) Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. (XVI, 299 o. szövegközti formanyomtatvány mintákkal)
Lelőhely: OSzK P14.071/1869a

Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-gyalogság részére, 2-3. füzet.
Lásd: 71. tétel.

96.
Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-lovasság részére.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1870. Nyomtatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál. (X, 272 o. szövegközti ábrákkal + 4 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.287; HK Sz 2035*

97.
„Tértan"
Br. Waldstätten cs. kir. táborkari ezredes hasonnemü német munkája után irta Kránitz János, magy. kir. honvéd-főhadnagy. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold utcza 4. sz.), 1870. ([2], 141 o. + 7 tábla)
Lelőhely: OSzK 631.755
Kránitz János (1839–1905)
Waldstätten, Johann Baptist von (1933–1914)

98.
Utasitás a magyar királyi honvédség ruházatának és felszerelésének számvitelére.
[1870] (16 o. + 13 melléklet)
Lelőhely: HK Sz 12.561
Megjegyzés: 1870-ki 25477/H.M. számú engedéllyel.

99.
A zászlóalj alkalmazása a harcz különböző mozzanatainál.
Irta Paxy Károly, százados a honvédelmi m. k. ministeriumnál és hadtudományi tanár a pesti m. kir. egyetemen. 13 táblával. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. szám.), 1870. ([8], 134 o. + 13 tábla)
Lelőhely: OSzK 288.014; HK 2.592*
Paxy Károly (pákosi) (1834–1907)

100.
III. Napoleon titkos irataiból. A berlini udvarnál volt franczia katonai meghatalmazott b. Stoffel ezredes jelentései a porosz hadseregről és népről.
Forditotta Honvéd. Pest, Tettey Nándor és Társa, 1871. ([4], 51 o.)
Lelőhely: OSzK 101.684
Stoffel, Eugène (1821–1907)

101.
Általános német-magyar és magyar-német hadi-szótár. Irta Pál Károly. Német-magyar rész. / Allgemeines deutsch-ungarisches und ungarisch-deutsches Kriegs-Wörterbuch von Carl Pál.
Deutsch-ungarischer Theil.
Pest, Pfeifer Ferdinand, 1871. (VI, [2], 199 o.)
Lelőhely: OSzK 48.774; HK 40.812; HTM Kvgy. C 551*
Pál Károly

102.
Belehrung für die Ortsvorsteher in Betreff ihrer Mitwirkung bei Evidenthaltung der dauernd Beurlaubten, dann Reservemänner des gemeinsamen Heeres und Kriegsmarine, wie auch der Honvéd's des Urlauberstandes.
Ofen, Gedruckt in der kön. ung. Universitäts-Buchdruckerei, 1871. (58 o.)
Lelőhely: OSzK 154.419; HK 3.925*

103.
Az egészségügyi szolgálatra vonatkozó utasitás a m. k. honvédség számára.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. (95 o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.026; HK Sz 12.335*

104.
Ein Wort über die österreichisch-ungarischen Heeresverhältnisse. An die Mitglieder der Delegationen zum Neujahr 1871.
Pest, Ludwig Aigner. (31 o.)
Lelőhely: OSzK 254.819; HK 40.754*

105.
Elemi fegyvertan.
Reitter hason czimű német munkája nyomán irta Domaniczky István, ministeri titkár, honvéd-főhadnagy, és a magyar mérnök-egylet választmányának tagja. I-II. Füzet. [borítón] Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. ([2], 187 o. szövegközti ábrákkal + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 242.540; HK 8.99; HTM Kvgy. A 5868
Domaniczky István (1839–1906)
Reiter, Josef
Megjegyzés: Josef Reiter műve 1869-ben jelent meg *Elementar-Waffenlehre zum Gebrauche der k. k. Regimentsvorbereitungs- und Truppen-Divisions-Schulen* címen.

106.
A forgó-pisztoly szerkezetére, jókarbantartása-, vizsgálására és kezelésére vonatkozó utasitás. Egy kőmetszetű ábrával.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. Nyomatott az „Athenaeum" nyomdájában. ([2], 31 o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.979; HK Sz 3.288*

107.
A hadi tudományok tana felolvasásokban, hadtörténeti példákkal felvilágositva.
Irta Terstyánszky Ágoston, m. kir. honvéd-ezredes. Pest, nyomatott Kocsi Sándor saját könyvnyomdájában, 1871. ([8], 699 o.)
Lelőhely: OSzK 274.438; HK 9.190*
Tersztyánszky Ágoston (nádasi) (1821–1890)

108.
Harcászat.
Irta Kránitz János, m. kir. honvéd-főhadnagy. I-III. rész. Második javított és bővített kiadás. Pest, Ráth Mór, 1871. (138, [1]; 101,[2]; 113, [2] o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 101.336; HK 11.010; MTA KIK Hadt. O. 14
Kránitz János (1839–1905)
Megjegyzés: a kötet első kiadása feltehetően Kránitz 1869/70-ben megjelent *Hadműtan* című könyve lehet.

Harcztéri szolgálat a magyar királyi honvédség számára. 2. rész.
Lásd: 89. tétel.

109.
Katonai irálytan.
A Magyar Kir. Honvédség használatára. A magyar kir. honvédelmi ministerium által jóváhagyott kézikönyv. Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. (VI, 307 o.)
Lelőhely: OSzK 80.215 (Türr István könyvtárából) és 101.022; HK Sz 1.113, 8.950* és Sz 10.275
Ivánszky Antal (1777–1850)

Megjegyzés: a Tereptan (1871) című könyv borítója szerint „Ivánszky műve után" íródott, ez esetben talán Ivánszky Antal: *Stilisztika, avagy jó ízlésű és szépérzésű írásmód* (Buda, 1837) című művéről lehet szó.

110.
Katonai irálytan.
Írta Halász Károly, m. k. honvéd-hadnagy. I. rész. Pest, kiadja Lampel Róbert, 1871. (124, [2] o.)
Lelőhely: OSzK 101.940
Halász Károly (1840–1916)

111.
A magy. kir. honvédség kézi lőfegyverei és szórlövegei töltényeinek megvizsgálására és átvételére vonatkozó utasitás. 3 kőmetszetű táblával.
(Hivatalos kiadás.) Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. sz.), 1871. (47 o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSzK 100.948 (ábrák nélkül)

112.
A magyar királyi honvédség szórólövegeire vonatkozó oktatási szabályzat tervezete.
Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. (IV, 64 o.)
Lelőhely: HK Sz 3.318; ÖNB 57579-B*
Megjegyzés: a teljes kötet letölthető az ÖNB katalógusából (http://data.onb.ac.at/rec/AC10371120).

113.
Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-szekerészek részére, különös tekintettel a szórólövegek fogataira.
Hivatalos kiadás. Pest, Pesti könyvnyomda-részvény-társasulat. (Hold utcza 4. sz.), 1871. ([4], 143 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 100.952; HK Sz 3.304*

114.
Az őszi gyakorlatok és a honvédség.
Irta Éber Nándor. Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál. ([6], 91 o.)
Lelőhely: OSzK 222.969; HK 20.597*
Éber Nándor (1825–1885)

115.
Die permanente Befestigung für Offiziere der Infanterie und Cavallerie, für Truppen- und Cadetten-Schulen nach den neuesten Grundsätzen und auf Erfahrungen der letzten amerikanischen und europäischen Kriege begründet und zum Selbststudium zusammengestellt von Willfried Reichsritter von Pistor, k. k. Hauptmann.

Mit einem Atlas von 15 lithogr. Tabellen mit 100 Abbildungen. Pest, Verlag von Ferdinand Pfeiffer, 1871. Druck von Victor Hornyánszky. (Göttergasse Nro 20.) ([4], 218, [2] o. + 15 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.016 (táblák nélkül); HK 40.879 (A kötet szemmel láthatóan 2 különböző könyvhöz tartozó táblákat tartalmaz (19+16 tábla). Kéziratos címlapján az alábbi felirat olvasható: Tafeln zu Pistor's provisorischer und permanenter Befestigung. Wien 1869 und Pest 1871.)
Pistor, Willfried Reichsritter von
Megjegyzés: a borítón a címlaptól eltérő adatok: Willfried, Reichsritter von Pistor, k. k. Hauptmann im Infanterie-Reg. Nr. 43. (Mit einem Atlas von 16 Tafeln Querfolio.) Alle Rechte vorbehalten. Pest 1872.

116.
Szétoszlott (szórt) harczmód a hivatalos kiadás nyomán altiszti és legénységi iskolák számára, kérdések és feleletekben összeállította Halász Károly, m. k. honvédhadnagy.
Pest, nyomatott Vodianer F.-nél, 1871. (30, [13] o.)
Lelőhely: OSzK 101.824
Halász Károly (1840–1916)

117.
Tereptan.
Br. Waldstätten cs. kir. táborkari ezredes hasonnemü német munkája után irta Kránitz János, magy. kir. honvéd-főhadnagy. Hét kőnyomatú táblával. Második javitott és bővitett kiadás. Pest, Ráth Mór, 1871. ([2], 151 o. + 7 tábla)
Lelőhely: OSzK 275.696 (táblák nélkül); HK 10.974*
Kránitz János (1839–1905)
Waldstätten, Johann Baptist von (1833–1914)

118.
Utasitás a honvéd-sebesültvivők és gyógyszolgák számára, különösen a háromszögű kendőnek a sebezéseknél alkalmazását illetőleg.
Hivatalos kiadás. Pesti Könyvnyomda-Részvány-Társulat. (Hold utcza 4. sz.), 1871. (18 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: HK Sz 12.757

119.
Utasitás a katonai szolgálati viszonyok körül a csász. és kir. közös hadsereg és hadtengerészet sor és tartalék állományához, a tényleges szolgálattétel idején kivül tartozó személyeinek nyilvántartása és az időszaki fegyvergyakorlatok tárgyában.
Budán, nyomatott a Magyar Kir. Egyetemi Nyomdában, 1871. (VI, 120 o.)
Lelőhely: OSzK 14.071/1871a, 154.396 és 609.840; HK Sz 2.171*

120.
Utasitás a Montigny-rendszerü szórólövegnek és lőszer-kocsijának szerkezetére, jókarbantartására, kezelésére, vizsgálása- és raktározására nézve. (53 fametszettel.)
(Hivatalos kiadás.) Pesti Könyvnyomda-Részvány-Társulat. (Hold utcza 4. sz.), 1871. ([8], 38 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 102.435; HK Sz. 3.311

121.
Utász- és tábori erődítéstan a m. k. honvédgyalogság utászai részére.
A m. k. honvédelmi ministerium által elfogadott tankönyv. Tizenegy kőnyomatú táblával. Első füzet. Második füzet. Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. ([2], 126 o. + 11 tábla)
Lelőhely: OSzK 100.063 (táblák nélkül); HK 40.004*; HTM Kvgy. B 2581

122.
Vezérfonal a katonai helyszinrajzi oktatáshoz.
A m. k. honvédelmi ministerium által elfogadott tankönyv. Pest, kiadja Ráth Mór, 1871. Nyomatott az „Athenaeum" nyomdájában. 1871. ([4], 47 o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.277

123.
Adjustirungs-Vorschrift für die Mannschaft des k. k. Feld-Artillerie-Regiments Nr. 3.
Komorn, Druck von Karl Siegler, vorm. Gebrüder Siegler, 1872. (34, [1] o.)
Lelőhely: OSzK 100.839
Megjegyzés: címlap nélküli kiadvány, cím és a megjelenési adatok az első és az utolsó oldalról.

124.
Auszug der Taktik nebst einem Theil des Felddienstes und einem Anhang aus der Strategie für Einjährig-Freiwillige.
Pest, Verlag von Gustav Heckenast, 1872. (XL, 276, [3] old)
Forrás: PTE KK, 10685*

125.
A bánsági határőrvidéki és a titeli zászlóalji területek polgárositására vonatkozó legfőbb elhatározások.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1872. (26 o.)
Lelőhely: OSzK 625.903

126.
A császári királyi gyalogcsapatok oktatási szabályzata kivonatban.
Kiadja –Y –Y. Pest, nyomtatott az Athenaeum nyomdájában, 1872. (Borítón: Auszug aus dem Abrichtungs-Reglement der k. k. Fusstruppen. Die Erklärung in ungarischer Sprache. A cs. k. gyalog-csapatok oktatási-szabályzata kivonatban. In Comissin bei L. W. Seidel & Sohn in Wien.) (VI, [2], 144 o.)
Lelőhely: OSzK 100.438

127.
Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvédség szórlövész-osztagai számára.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1872. (47 o.)
Lelőhely: HK Sz 3.312; MTA KIK Hadt. O. 805.

128.
Hadászat.
Irta Forinyák Gyula, m. k. honvéd-őrnagy. Pest, kiadja Ráth Mór, 1872.
(IX, [1], 191 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 274.919 (Idősb Szinnyei József úr ajándéka 1878. február 25.) és 631.920; HK 15.682*
Forinyák Gyula (1837–1906)

129.
A hadművészet történelme
K. G. von Berneck, orosz kir. őrnagy, a felsőbb katonai tudományos-bizottság tagja, a hadiakadémia tanára és felsőbb katonai vizsgáló bizottság examinátorának munkája után irta Halász Károly, m. k. honvéd hadnagy. Pest, Aigner Lajos, 1872. Pest, 1872. Nyomatott Vodiáner F.-nél. ([6], 74 o.) Lelőhely: OSzK 266.261; HK 33.084*
Berneck, Karl Gustav von (1803–1871)
Halász Károly (1840–1916)

130.
Instruction für die Übung im Richten mit dem Feld-Geschütze und in dem damit vereinigten Distanzschätzen, sowie Vorübung im Beobachten der Holh-Geschoß- und Schrapnellschüsse.
Comorn, Druck von Carl Siegler, vormals Gebrüders Siegler, 1872. (14 o. + 2 tábla)
Lelőhely: OSzK 100.823
Megjegyzés: címlap nélküli kiadvány, cím és a megjelenési adatok az első és az utolsó oldalról.

131.
Katonai helyszinrajzi kulcs 5 táblában.
A legujabb adatokat felhasználva összeállitotta és rajzolta Novák Lajos m. k. honvéd-főhadnagy a m. k. honvédelmi ministeriumban. A m. k. honvédelmi ministerium által jóváhagyott mű. Pest, kiadja Ráth Mór, 1872. (5 tábla)
Lelőhely: HK 9.378 (1. tábla hiányzik)
Novák Lajos (1843–1913)

132.
Lőpor és lövedék
Fegyvertani jegyzetek Bulyovszky Károly m. k. honvédszázados előadásai után. Pest, nyomatott Vodianer F.-nél, 1872. (45, [1] o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 102.069
Bulyovszky Károly (gyulafalvi) (1837–1911 körül)

133.
A m. k. honvéd-gyalogság oktatási szabályzata kivonatban.
Kiadja –Y–Y. Pest, Ráth Mór bizományában, 1872. Pest, nyomatott az „Athenaeum" nyomdájában, 1871. (VI, [2], 144 o.)
Lelőhely: OSzK 101.389
Paxy Károly (pákosi) (1834–1907)
Megjegyzés: vélhetőleg azonos az „Oktatási szabályzat kivonatban" formában hirdetett kiadvánnyal, melyet Paxy Károly m. k. őrnagy írt. (Forinyák: *Hadászat* (1872) című könyvének borítója.)

134.
A mozgósitott magyar-osztrák hadseregre vonatkozó szerves határozványok.
Első rész: Szervezeti szabályzat. A magyar kir. honvédelmi ministerium által eszközlött hivatalos forditás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1872. ([4], 76, [1] o.) Második rész: Ügyrend magasabb parancsnokságok és törzsek számára a hadra-kelt seregnél. A magy. kir. honvédelmi miniszterium által eszközlött hivatalos forditás. Budapest, Légrády Testvérek, 1874. (77 o.) Harmadik rész: Utasitás a katonai szállitásról vasuton. A magyar kir. honvédelmi miniszterium által eszközölt hivatalos forditás. Budapest, Légrády Testvérek, 1874. (VIII, 245 o. szövegközti ábrákkal) Harmadik [sic!] rész: Utasitás katonai szállitásról vizen. A magyar kir. honvédelmi miniszterium által eszközölt hivatalos forditás. Budapest, Légrády Testvérek, 1874. (IV, [4], 208 o. szövegközti ábrákkal) Függelék a mozgósított magyar-osztrák hadseregre vonatkozó szerves határozványok második részéhez. A magyar kir. honvédelmi miniszterium által eszközölt hivatalos forditás. Budapest, Légrády Testvérek, 1875. (19 o. + formanyomtatványok)
Lelőhely: OSzK 100.877 (1. rész); HK Sz 2.071–1 (3. rész: Utasitás katonai szállitásról vizen), Sz 2.071-2 (3/1. rész nélkül), 41.401 (csak a 3. rész: Utasitás a katonai szállitásról vasuton)

135.
Oktatási szabályzat. A magyar királyi honvédség szórólövész osztagai számára.
Hivatalos kiadás. Pest, kiadja Ráth Mór, 1872. ([2], 64 o.)
Lelőhely: OSzK 101.907

136.
Die parabolische Theorie und deren Zusammenhang mit den Schiess- und Wurftafeln der k. k. öst. Artillerie nebst einem Anhange über einige artilleristische Tagesfragen. Mit 3 Tafeln.
Von Alexander Rátz, Oberlieutenant im k. k. 5. Festungs. Artill. Bataillon. Im Selbstverlage des Verfassers. Comorn, Druck von Carl Siegler, vormals Gebrüder Siegler, 1872. ([4], 45 o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.875
Rátz Sándor

137.
Példák a harczászathoz.
Irta Kránitz János, m. k. honvéd-főhadnagy. I. rész. öt könyomatú táblával. Pest, kiadja Ráth Mór, 1872. (116 o. + 5 térkép)
Lelőhely: OSzK 102.239 (térképek nélkül); HK 11.010 (az 1. térkép hiányzik)
Kránitz János (1839–1905)

138.
Tereprajzi oktatás szines modorban*) 7 táblával. A M. K. Ludovica Académia és a honvéd-kerületi tiszt-képző iskolák részére.
A legujabb adatokat felhasználva összeállitotta s rajzolta Novák Lajos, m. k. honvéd-főhadnagy s a m. k. Ludovica Academia tanára. A m. k. honvédelmi miniszterium által jóváhagyott mű.
Pest, kiadja Ráth Mór, 1872.
*) A részletes általános térképnél, valamint terveknél alkalmazandó: Fekete modorban kiadott „Katonai helyszínrajzi kulcs" csak a hadműveleti térképekre vonatkozó előiratok szerint állittatván össze, e kulcsnak 2-ik táblája nyomtatás közben megjelent vezérkari rendelet folytán oda lett módositva, hogy a katonai felvételek megirásánál választandó irásnemek a „Tereprajzi oktatás" második táblája szerint alkalmazandók. (7 tábla)
Forrás: SE KKL (jelzet nélkül)
Novák Lajos (1843–1913)

139.
Tereptan tekintettel a terep katonai megbirálása, leirása s vázolására, nemkülönben a terepnek látrajzi (a la vue) felvételére.
Tankönyv a legjobb kutfők után összeállitva Novák Lajos, m. k. honvédszázados és a m. k. honvéd Ludovica-akadémia tanára által. XIX táblával és 7 fametszettel. Pest, Légrády Testvérek, 1872. ([4], 130 o. szövegközti ábrákkal + 19 tábla)
Lelőhely: OSzK 627.849
Novák Lajos (1843–1913)

140.
Tüzér-oktatás a tábori- és hegyi-ütegek részére.
Első oktatási osztály. Bécs, a csász. kir. udvari és államnyomdából, 1872. (99 o.)
Lelőhely: HK Sz 3.294

141.
A várak és erődítések körüli harcz.
Irta Brunner M., cs. kir. várnok-kapitány. A m. kir. honvéd. ministerium rendeletéből forditott tankönyv. Több kőnyomatű táblával. Pest, Ráth Mór, 1872 vagy korábban.
Forrás: Forinyák Gyula: *Hadászat* (1872) című könyvének borítója.
Brunner, Moritz von (1839–1904)

142.
Das Volk in Waffen. System zur zeitgemässen Ausbildung des Heeres-Contingentes auf Grundlage der allgemeinen Wehrpflicht mit a) möglichster Schonung des Staatsschatzes, b) gleichzeitiger Vermehrung der Arbeits- und Steuerkraft, und c) thunlichster Berücksichtigung der persönlichen Freiheit, beziehungsweise des Selbstbestimmungsrechtes der Wehrpflichtigen. Von J. L.
Pest, Druck des Athenaeum, 1872. (32 o.)
Lelőhely: OSzK 101.794

143.
Europa katonai nagyhatalmasságainak Német-, Orosz-, Franczia-, Olasz-, Ausztria-Magyarország jelen hadszervezete.
Irta Sztráva Miklós, m. k. honvéd százados. I. kötet. (Német- és Oroszország.) Budapest, Rosenberg Testvérek bizománya, 1873. (153, [1] o.)
Lelőhely: HK 22.843
Sztráva Miklós (felsőporumbári) (1829–1903)

144.
Fegyvertan.
Irta Gyulafalvi Bulyovszky Károly; m. k. honvédőrnagy és a Ludovika Akadémiának rendes tanára. Számos a szövegbe nyomott ábrával. Első rész. Második rész. Harmadik rész. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1873. (V, 162; 164–340.+ 2 tábla; V, 342–475. o.)
Forrás: HK katalógus: 33.075*; SKVMK, C.E. 111*
Bulyovszky Károly (gyulafalvi) (1837–1911 körül)

145.
Gebühren-Tarife für Militär-Transporte gültig auf sämmtlichen Linien der Arad-Temesvarer Eisenbahn, Ersten Siebenbürger Eisenbahn, Grosswardein-Essegger Strecke der Alföld-Fiumaner Esienbahn, K. k. priv. Kaschau-Oderberger Eisenbahn, Königl. Ungar. Staats-Eisenbahn, Theiss-Eisenbahn, Ungar. Nordostbahn und der Ungar. Ostbahn, vom 1-sten Februar 1873 an, unter gleichzeitiger Rückziehung aller bis zu diesem Tage in Kraft bestandenen gleichnamigen Tarife.
Pest, im Selbstverlage der oben genannten Gesellschaften. Druck von Gebrüder Deutsch, 1873. (139 o.)
Lelőhely: OSzK 100.384

146.
Hadi műszótár a m. kir. honvédség számára.
Hivatalos kiadás. Német-magyar rész. Budapesten, kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1873. (174 o.)
Lelőhely: OSzK 101.096; HK 17.725*; HTM Kvgy. C 550*

147.
A m. k. honvédségi Ludovika Akademia tisztképző és tiszti tanfolyamában előadott tárgyak vázlata.
Hivatalos kiadás. Budapest, kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1873. (89 o.)
Lelőhely: OSzK 101.856; HK 14.418*

148.
A M. Kir. Honvédelmi Ministerium utasítása a véderőről szóló 1868. XL. törvényczikk végrehajtása tárgyában. Második javitott, a legujabb időkig kiegészitett és a polgári törvényhatóságok és községi közegek számára rendezett hivatalos kiadás.
(A M.o. rend. tára 3-ik (1869.) folyamának pótfüzete.) Pest, kiadja Ráth Mór, 1873. (XI, [1], 235, [1] o.)
Lelőhely: OSzK 14.072/1869a

149.
A magy. kir. honvédelmi ministerium működése 1867–1872.
A miniszter úr megbízásából hivatalos adatok alapján irta: Asbóth János, magy. kir. honvédelmi ministeri titkár. Budapest, nyomatott a M. Kir. Államnyomdában, 1873. (VII, [1], 237 o.)
Lelőhely: HK 5.092/(1867–1872)* és 6.960
Asbóth János (1845–1911)

150.
Népszerű utasitás a tervrajz- és térképolvasáshoz és tereptan. A fennálló szabványok alapján a helyszínrajzi-kulcs és az ujonnan behozott terepábrázolási módra való tekintettel.
Irta Zaffauk József, cs. kir. százados, a bécsi műszaki katonai akadémiában és a hadmérnöki hadapródiskolában a tereptan stb. tanára. Fametszvényekkel és rajzjegykulcscsal a tervrajz- és térképolvasáshoz. A harmadik kiadás után a m. k. honvédelmi ministerium rendeletéből forditva, és tankönyvül elfogadva. Budapest, nyomatott Vodiáner F.-nél, 1873. ([6], 177 o. + 2 tábla)
Lelőhely: OSzK 265.524; HK 11.027*
Geőcze István (1836–1900)
Zaffauk, Jozef Edler von Orion (1833–1911)
Megjegyzés: fordította Geőcze István (Wikipedia, https://hu.wikipedia.org/wiki/Ge%C5%91cze_Istv%C3%A1n, 2017. 05. 28.)

151.
Oktatás a patkolásra. A cs. k. hadsereg patkolási tanodák számára.
Bécs, a cs. kir. udvari és államnyomdából, 1873. (67 o.)
Lelőhely: HK Sz 3.306

152.
Az Osztrák-Magyar Monarchia haderőinek szervezete.
A Rendeletek tárában ajánlott tan- és kézi-könyv. A legujabb adatok alapján irta Szendrői Geőcze István, magyar kir. honvéd főhadnagy és magyar kir. honv. Ludovika-akademiai tanár. I. füzet. Budapest, Légrády Testvérek, 1873. (VIII, 495, [3] o.)
Lelőhely: HK 41.383
Geőcze István (1836–1900)

153.
Szétoszlott (szórt) harczmód.
A hivatalos kiadás nyomán altiszti és legénységi iskolák számára kérdések és feleletekben összeállította Halász Károly m. k. honvéd-főhadnagy. (Második kiadás.) Pest, kiadja Grill Károly, udvari könyvkereskedése, 1873. (42, [1] o.)
Lelőhely: OSzK 100.466
Halász Károly (1840–1916)
Megjegyzés a 2. oldalon a nyomdáról: Nyitrán, nyom. Siegler Mihálynál, 1873.

154.
Szolgálati szabályzat a magyar katonaság részére. Közharczostól a tábornokig, mindenki kötelességét illetőleg.
Gyakorlati és szolgálati tapasztalat után irta Bencze Mihály. Budapest, kiadja Zilahy Sámuel, 1873. (52, [2] o.)
Lelőhely: OSzK 101.923
Bencze Mihály (1827–1891 után)

155.
A szolgálati szabályzat első részének kivonata kérdések és feleletekben.
A cs. k. hadsereg részére 1873-ban megjelent eredeti hivatalos kiadás után a legénységi, altiszti és egyéves önkéntesek számára fennálló csapatiskolák használatára szerkesztette Ujhegyi Béla, m. kir. honvéd főhadnagy, a M. Kir. Honvéd Ludovika akadémia Igazgatóság segédtisztje és tanára. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1873. (167 o.)
Lelőhely: OSzK 100.953; HK 42.462
Ujhegyi Béla (1833–1905)

156.
Utasitás a becsületügyi-eljárás foganatosítására a magy. kir. honvédség számára.
Hivatalos kiadás. Összeállította, magyarázatokkal és mintákkal ellátta Schóber Károly, magy. kir. honvéd alezredes-hadbiró. Budapest, kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1873. (75, [3] o.)
Lelőhely: OSzK 300.070
Schóber Károly (1831/32–1903)

157.
Vezérfonal a magyar királyi honvédpótcsapat parancsnokok zászlóalj és lovasezred segédtisztek irodai ügyködésére.
Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1873. (486, [3] o.)
Lelőhely: HK Sz 1.157

158.
A honvéd-altiszt kézikönyve.
Kivonat a m. kir. honvéd-gyalogság fontosabb szabályzataiból. Szerkesztette Domaniczky István, m. k. honvédelmi ministeri titkár. Budapesten, kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1874. Budapest, nyomatta Hornyánszky Victor, 1874. (318, [2] o.)
Lelőhely: OSzK 201.332
Domaniczky István (1839–1906)

159.
Honvédeink zászlószentelési emlékkönyve.
Hiteles adatok nyomán összeállitá: Gluszkiewicz János, m. k. honvéd-föhadnagy. Budapest, kiadta: Vahot Imre, [1874/1875]. Dessauer Miksa nyomdájából, (Korona-utcza 26.) (32 o.)
Lelőhely: OSzK 218.057
Gluszkiewicz János
Megjegyzés: A 69. dél-somogyi zászlóalj zászlószentelése 1874. október 23-án történt meg. (28. o.)

160.
Honvéd-zsebkönyv a m. kir. honvéd-gyalogság számára. Kérdések és feleletekben.
Budapest, 1874.
Forrás: MTA KIK inventárium, Hadtörténet O. 542.

161.
Ideiglenes utasitás a magyar királyi honvéd tábori távjelző osztályok számára.
Hivatalos kiadás. Budapest, Fanda és Frohna nyomása. (Váczi utcza 16), 1874. ([4], 86, [1] o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 100.500

162.
A m. k. honvéd-gyalogság oktatási szabályzata kivonatban.
Kiadja –Y –Y. Budapest, nyomatott az Athenaeum nyomdájában, 1874. (108 o.)
Lelőhely: OSzK 215.002

A mozgósitott magyar-osztrák hadseregre vonatkozó szerves határozványok.
2. rész. Ügyrend magasabb parancsnokságok és törzsek számára a hadra-kelt seregnél. 3. rész. Utasitás a katonai szállitásról vasuton. 3. [sic!] rész. Utasitás katonai szállitásról vizen.
Lásd: 134. tétel.

163.
Quelques mots sur la statistique militaire.
Mémoire rédigé en vue du IX-éme congrés international de statistique, par Alexandre Havas, conseiller Ministeriel, chef de division au ministère de la défense nationale, en Hongrie.
Buda-Pest, Imprimerie Athenaeum, 1874. (27 o.) Lelőhely: OSzK 102.398
Havas Sándor (1822–1894)

164.
Das strategische Verhältniß des serbisch-bosnischen und bulgarischen Kriegsschauplatzes gegenüber dem Oesterreichisch-ungarischen Staate.
Nach den besten Quellen bearbeitet von August Terstyánszky, kgl. ung. Honved-Oberst. Alle Rechte vorbehalten. Teschen und Wien, Verlag der Buchhandlung für Militär-Literatur Karl Prochaska, 1874. ([2], 93 o.)
Lelőhely: HK 41.493
Tersztyánszky Ágoston (nádasi) (1821–1890)

165.
A szétoszlott harcz.
A fennálló szabályzatok alapján rendszeresen összeállitotta Zlamál Gusztáv, m. k. honvédszázados és a Ludovica-akademia rendes tanára. Budapest, Légrády Testvérek, 1874. (IV, 89, [3] o.)
Lelőhely: OSzK 232.713
Zlamál Gusztáv (morvai) (1840–1890)

166.
Tüzér oktatás a vár-tüzérség századai részére.
Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1874 vagy korábban.
Forrás: *A honvéd-altiszt kézikönyve* című mű.

167.
Az új szolgálati szabályzat második részének kivonata kérdések és feleletekben.
A cs. kir. hadsereg részére az 1874. évben megjelent eredeti hivatalos kiadás után, a legénységi, altiszti és egy-éves önkéntesek számára fennálló csapatiskolák használatára szerkesztette Ujhegyi Béla, magyar kir. honvéd-főhadnagy, a magyar kir. honv. Ludovika-akademia igazgatóság segédtisztje és tanár. Budapest, Légrády Testvérek, 1874. ([2], 127 o. + 1 melléklet és 4 tábla)
Lelőhely: OSzK 224.251
Ujhegyi Béla (1833–1905)

168.
A várharcz.
A cs. kir. katona-akadémiák és hadapród-iskolák számára szerzé Brunner Mór cs. k. hadmérnökkari százados. Forditotta Reviczky Károly m. kir. honvéd-százados. A m. kir. honvédelmi miniszterium által a m. kir. honvédség használatára elfogadott tankönyv.

6 táblával. Második javitott kiadás. Budapest, kiadja Ráth Mór, 1874. (IV, 80 o. + 6 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.997 (csonka példány) és 631.921; HK 9.496
Brunner, Moritz von (1839–1904)
Reviczky Károly (revisnyei) (1841–1903)

169.
A cs. kir. közös hadügyér és a M. K. Honvédelmi Ministerium által engedélyezett katonai intézet műsora és tanterve Budapesten. / Programm u. Lehrplan des vom kais. kön. Reichs-Kriegs-Ministerium, dann vom Kön. Ung. Landes-Vertheidigungs-Ministerium autorisirten Militär-Institutes in Budapest.
Budapest, Wilckens Gy. papirja és nyomása, 1875. (45 o.)
Lelőhely: OSzK Kossuth L. 2104

Függelék a mozgósított magyar-osztrák hadseregre vonatkozó szerves határozványok második részéhez.
Lásd: *A mozgósitott magyar-osztrák hadseregre vonatkozó szerves határozványok*, 134. tétel.

170.
Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvéd-gyalogság számára.
Első rész. Második rész. Budapest, kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1875. (XVIII, 254 o. szövegközti ábrákkal; VI, 69 o. + 9 tábla)
Lelőhely: OSzK 34.051/5/1875/1-2; HK Sz 322*
Megjegyzés: az első rész borítóján szerepel a „Hivatalos kiadás.” felirat, valamint megjelenési évként az 1874.

171.
A harc iskolája gyakorlati vázlatok az ujoncok kiképzésére és az őszi fegyvergyakorlatokra.
Irta báró Böcklin őrnagy. Altisztek számára magyarra forditotta Z. J. Bécs, Nyomda-Tár Seidel L. W. és Fia, 1875. ([8], 40 o.)
Lelőhely: OSzK 102.473
Böcklin, Wilhelm Ludwig von (1831–1905)

172.
Der illustrirte Felddienst. Grossthaten der Mannschaft des k. k. Heeres angewendet auf den Felddienst. Zum Gebrauche für Unteroffiziers- und Mannschaftsschulen.
Nach kriegsgeschichtlichen Quellen zusammengestellt von Josef Müller, k. ung. Hauptzollamts-Controller, früher k. k. Oberlieutenant im 34. Lin.-Inf.-Reg., Ehrenmitglied des Trautenauer Veteranen-Vereins, Besitzer der Kriegs- und der goldenen Medaille: „Viribus unitis.” Preßburg, im Selbstverlage des Verfassers und in Comission bei L. M. Krapp, 1875. (47 o.)
Lelőhely: OSzK 100.885
Müller József

173.
Kivonat a katonai vasuti szállitásról fen[n]álló utasitásból csapatok használatára függelékkel a lőpor- és lőszer-szállításról.
Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1875. (66 o.)
Lelőhely: OSzK 231.739

174.
A magasabb hadművészet elvei.
Forditotta és kiadja F. Rásztokai Kobilicz Lajos, m. k. honvéd főhadnagy. Budapest, Légrády Testvérek Könyvnyomdája, 1875. ([6], 105 o.)
Lelőhely: HM 39.118
Rásztokai Kobilicz Lajos

175.
A Magyar Királyság földirata
Földrajzi kézikönyv, a m. kir. honvédelmi miniszter 1875. april 9-én 6554/I. számu rendeletével ideiglenes tankönyvül elfogadva. Összeállitotta Ujhegyi Béla m. kir. honvéd főhadnagy és tanár a M. Kir. Honvédségi Ludovika Akademiában. Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1875. (148 o.)
Lelőhely: OSzK 215.545
Ujhegyi Béla (1833–1905)

176.
Segédtiszti szolgálat és útmutatás a kiegészitési és nyilvántartási teendőkben a pótcsapatparancsnokok számára.
A vezérkari szolgálat rövid vázlatával összeállitotta Fürdök István m. k. honvéd százados. I–II. kötet. Budapest, Légrády Testvérek, 1875. ([2], 312, [7]; 302, [5] o.)
Lelőhely: OSzK 211.165/1-2; HK 13.892/1-2
Fürdök István

177.
Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára.
Első rész. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. szám.), 1875. (386 o.) Második rész. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. szám.), 1875. (227 o. + 5 tábla) Harmadik rész. Gyalogság. Hivatalos kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. szám.), 1876. (227 o. + 4 tábla) Harmadik rész. [!] Lovasság. Hivatalos kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold-utcza 4. szám.), 1877. (227 o. + 4 tábla) Függelék. Budapest, Légrády Testvérek, 1879. (41, [7] o.)
Lelőhely: OSzK 101.709 (1-2. rész); HK Sz 2.746–1 (2-3. rész, függelék)

178.
Szolgálati szabályzat kivonata. A cs. és kir. hadsereg számára.
I. rész. Valamennyi fegyvernem altisztjei s legénysége számára. Második javított kiadás. Tesénben, kiadja Prochaska Károly katonai-irodalmi könyvkereskedő, 1875. (IV,

243 o.) II. rész. (Harcztéri szolgálat.) Valamennyi fegyvernem altisztjei s legénysége számára. Második javított kiadás. Tesénben, kiadja Prochaska Károly katonai-irodalmi könyvkereskedő, 1875. (II, 189 o. + 4 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.408 és 101.443
III. rész. Gyalogság és vadász csapat. Tesen, Prochaska Károly, 1876.
Forrás: HTM Kvgy. C 4457*

179.
Tereptan és tereprajztan
20 mintalap, 1 tábla és 67 a szövegbe nyomott ábrával a magyar kir. honvédelmi miniszter ő nagyméltósága által a honvédségi Ludovika akadémia számára elfogadott tankönyv. Kiváló tekintettel a tanodai, valamint a magántanulmányozási czélokra irta Zsoldos Ferencz m. k. honvéd-százados és szaktanár a Ludovika Akadémián. Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1875. (XVI, 232 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 260.697 (táblák nélkül)
Zsoldos Ferenc

180.
Utasitás gyalogsági ásó használatára. (Linnemann rendszere után.)
(A császári és kir. közös hadsereg gyalogcsapatainál rendszeresítve.) Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat. (Hold-utcza 4. sz.), 1875. (30, [1] o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 101.526; HTM Kvgy. C 4457*

181.
Általános és katonai földrajz.
Irta F. Rásztokai Kobilicz Lajos, m. k. honvéd főhadnagy. A Honvéd könyvtár 6-dik kötetete.
Budapest, Légrády Testvérek, 1876. (128 o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.017 (csak a 2. füzet, 65–128. o.); HK 44.427
Rásztokai Kobilicz Lajos
Megjegyzés: Honvéd-könyvtár. VI. kötet. Földrajz. A sorozat köteti 3-5 füzetben jelentek meg, havonként váltakozva más-más kötetből. A 2. Hadászat, a 3-5. Hadtörténelem és a 10. Fegyvertan című kötetekből nem találtam példányt.

182.
Bevezetés a harcztéri szolgálatbani rendszeres kiképeztetéshez.
Báró Böcklin őrnagytól. Németből forditotta: Bobor Gyula, magyar királyi honvédfőhadnagy. 3-ik kiadás az 1874. évi szolgálati szabályzat II-ik része szerint átdolgozva. Nagy-Becskerek, nyomatott Pleitz Fer. Pál könyvnyomdájában, 1876. (48 o.)
Lelőhely: OSzK 102.468
Böcklin, Wilhelm Ludwig von (1831–1905)
Bobor Gyula (hajniki) (1846–1885)
Megjegyzés: az első két kiadásnak nem akadtam a nyomára.

183.
Az európai államok véderői a legujabb adatok alapján összeállitva.
Németből forditotta F. Rásztokai Kobilitz Lajos, m. k. honvéd főhadnagy. Honvéd-könyvtár 12-ik kötete. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold utcza 4. sz.), 1876. (252 o.)
Lelőhely: OSzK 101.017 és 241.584; HK 33.970; HTM Kvgy. B 565*
Rásztokai Kobilicz Lajos
Megjegyzés: Honvéd-könyvtár. XII. kötet. Az európai államok védelméről.
„E mű eredetije *Die Streitkräfte der europäischen Staaten übersichtlich dargestellt nach den neuesten Quellen* cím alatt 1876. október havában a bécsi katonai tudományos egylet kiadásában jelent meg." (2. o.)

184.
Gebühren-Handbuch für die Herrn Offiziere und Kadet-Offiziers-Stellvertreter der k. k. Armee.
Raab, Gedruckt bei Czéh Sándor, 1876. (160 o.)
Lelőhely: OSzK 100.488
Megjegyzés: a borítón szereplő adat: Raab, 1877. Druck und Verlag von Czéh Sándor.

185.
Grundsätze für die Ausbildung des Augenmasses mit besonderer Rücksieht auf das Distanschätzen.
Auf Grund eingehender Versuche zusammengestellt von D. Roksandić, Oberlieutenant im 61. Infanterie-Regiment. Hiezu eine Tafel mit 27 Figuren. Im Verlage des Verfassers, Cadetenschule zu Temesvár. Temesvár, Druck der Magyarschen Buchdruckerei, 1876. ([4], 77, [2] o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.337; HK 41.148*
Roksandić, D.

186.
Gyakorlati szabályzat a magyar kir. honvéd lovasság számára.
Első rész. Budapest, Légrády Testvérek, 1876. (XVI, 344 o. szövegközti ábrákkal) Második rész.
Budapest, Légrády Testvérek, 1877. (VIII, 96 o.) II. rész III. fejezet. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1878. ([2], 97–118. o. szövegközti ábrákkal) II. rész. – IV. fejezet. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1879. ([4], 119–134. o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK III. Hung. h. 5658 c/1-2 (1-2. rész); HK Sz 3.836, Sz 12.461 (II/3. rész) és Sz 12.462 (II/4. rész)

187.
Harcztéri szolgálat. Gyalog- és lovassági altisztek és altiszt-képző iskolák számára.
A szolgálati szabályzat alapján szerkeszté Szabó Lajos, honvéd őrmester. 5 rajztáblával. Kolozsvár, Stein János, 1876. (128, [3] o. + 5 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.789; HK Sz 2.751
Szabó Lajos (sárói)

188.
Katonai irálytan a m. k. honvédség használatára 185 minta- és példával [!].
A magyar királyi honvédelmi minister ő nagyméltősága által elfogadott tan- és kézikönyv. Irta: Kárpáthy Kamill, magy. kir. honvéd-főhadnagy, igazgatósági segédtiszt és tanár a Ludovica Academián. A Honvéd-könyvtár 11-ik kötete. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold utcza 4. sz.), 1876. (354, [1] o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 241.579; HK 10.913; HTM Kvgy. B 565*
Kárpáthy Kamill
Megjegyzés: Honvéd-könyvtár. XI. kötet. Irálytan.

189.
Lő-utasitás a magyar királyi honvéd-gyalogság számára. Három melléklettel és ábrákkal. (Hivatalos kiadás.) Budapest, Légrády Testvérek, 1876. ([6], 68 o. + 2 melléklet és 2 tábla)
Lelőhely: OSzK 243.983; HK Sz 12.658*

190.
A magyar királyi honvédség hadszervonatára vonatkozó fölszerelési szabályok.
I. fejezet. Vonat-mérv, pogyászrend és utasitás a málházásra. Hivatalos kiadás. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság (Hold utcza 4. sz.),1876. (55 o. + 10 tábla) [II. fejezet.] III. fejezet. A vonat-hámszerszám, a hajtó-nyereg és a póthámos altiszti-lovaglószerszám. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1876. (68 o. + 10 tábla) Lelőhely: OSzK 640.804 (1. kötet); HK Sz 3.320 (1. kötet), Sz 3.319 (3. kötet)
Megjegyzés: a II. fejezetet nem találtam közgyűjteményekben.

191.
Mintalapok Zsoldos Ferencz Tereptan és tereprajztanához.
A magyar kir. honvédelmi miniszter nagyméltósága által a honvédségi Ludovika-Akadémia számára elfogadott tankönyv. Kiváló tekintettel a tanodai, valamint magántanulmányozási czélokra. Budapest, Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda, 1876. Ára a teljes műnek (szöveg és mintafüzet) 4 frt. (1 tábla + 20 munkalap)
Lelőhely: HK 16.451/mintalapok (csak a táblák)
Zsoldos Ferenc

192.
Az Osztrák-Magyar Birodalom hadseregének szervezete a m. kir. honvédelmi miniszter által 30119/I. ex 1875. számú rendelettel elfogadott tan- és kézi-könyv.
Irta Sztráva Miklós, magyar kir. honvéd-százados és tanár a M. Kir. Honv. Ludovica Akademiában. Első füzet: Közös hadsereg. Második füzet: Honvédség. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1876. (XV, [1], 231 o. + 3 tábla; VIII, 278, [1] o.)
Lelőhely: OSzK 212.474; HK 33.106*
Sztráva Miklós (felsőporumbári) (1829–1903)

193.
Öltözeti és fölszerelési szabályzat a M. Kir. Honvédség részére.
Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1876. ([6], 288 o. + 11 tábla)
Lelőhely: OSzK 198.169; HK Sz 13.130*

Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára. 3. rész. Gyalogság.
Lásd: 177. tétel.

Szolgálati szabályzat kivonata. A cs. és kir. hadsereg számára. 3. rész. Gyalogság és vadász csapat.
Lásd: 178. tétel.

194.
Tereptan és tereprajztan tekintettel a terepnek katonai czélokra való leirására. Kézikönyvül és magántanulmányozási czélokra.
Irta Fürdök István magy. kir. honvéd-százados. A Honvéd-könyvtár 7-ik kötete. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold utcza 4. sz.), 1876. (224 o. + 11 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.017
Fürdök István
Megjegyzés: Honvéd-könyvtár. VII. kötet. Tereptan.

195.
Utasitás a védtörvényből kifolyó kötelességek iránt. Az altiszti és legénységi iskolák használatára.
Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1876. (29 o.)
Lelőhely: HK Sz 2.162

196.
Utasitás a vezérkari utazásokra.
Budapest, a Magyar Királyi Államnyomdából, 1876. (34 o. + 1 tábla)
Lelőhely: HK Sz 2.175

197.
Utmutatás a miveleti vezérkari szolgálatra.
Budapest, a Magyar Királyi Államnyomdából, 1876. (V, [3], 106 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: HK Sz 1.492

198.
Vezérfonal a m. kir. honvéd élelmezési tisztek számára a „Hadrakelt sereg élelmezésére vonatkozó utasitás” végrehajtására és útmutatás a béke idején való összpontositások alkalmával követendő eljárásra nézve.
Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1876. (XI, 100, VI o. + táblázatminták)
Lelőhely: HK Sz 1.330

199.
Zsebkönyv katonai terep-szemlészek használatára.
A magyar kir. honvédelmi ministerium által eszközölt hivatalos forditás. Budapest, Légrády Testvérek, 1876. (XII, 203 o. + 5 tábla)
Lelőhely: HK 11.105

200.
Entgegnung auf die Broschüre ist das „Du" im oesterreichischen Officiers-Corps Zeitgemäss?
Budapest, C. Grill's königl. Hofbuchhandlung, 1877. (31 o.)
Lelőhely: OSzK 102.358; HK 38.588

Gyakorlati szabályzat a magyar kir. honvéd lovasság számára, 2. rész.
Lásd: 186. tétel.

201.
Harczászat.
Irta Pacor Vilmos, m. k. honvéd százados. Honvéd-könyvtár I. kötete. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold utcza 4. sz.), 1877. (232 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 101.017
Pacor Vilmos (karstenfelsi és hegyaljai) (1869–1911)
Megjegyzés: Honvéd-könyvtár. I. kötet. Harczászat.

202.
Leitende Bestimmungen für die Verwendung grösserer Artillerie-Körper.
Comorn, Druck von Carl Siegler, 1877. (16 o.)
Lelőhely: OSzK 100.783

203.
Lő-utasitás a magyar királyi honvéd-lovasság számára.
(Hivatalos kiadás). Budapest, Légrády Testvérek, 1877. ([6], 90 o. + 2 formanyomtatvány, 2 tábla)
Lelőhely: HK Sz 3.836

204.
A magyar királyi honvédség alosztályainak gazdászat-kezelési ügyvitele és számvezetése mozgósítás és háború idején.
Kiadja Mehrbrot Frigyes m. kir. honvéd alhadbiztos Ludovika Akademia tanár. Budapest, nyomatott Laufer Ignácz-nál, Fő-út 13. sz., 1877. (95 o.)
Lelőhely: OSzK 227.906
Mehrbrot Frigyes Antal (1845–1902)

205.
Mechanismus der Dienstesfunctionen des Compagnie-Commandanten.
Hand- u. Notizbuch für Truppen-Offiziere von Major Ed. Diebl, des 52. Inft.-Rgts. Nulla dies sine linea. Fünfkirchen, im Selbstverlag, 1877. Fünfkirchen, Lyc.-Druck. K. Ramazetter. (283, [1] o.)
Lelőhely: OSzK 100.580
Diebl Ede

206.
Militärische Beredsamkeit.
Eine Sammlung kriegsgeschichtlicher Beispiele. Von Gotthold Krebs k. k. Lieutenant im 23. Infanterie-Regimente, Lehrer an der Kadettenschule zu Budapest. Budapest, C. Grill's königl. Hofbuchhandlung, 1877. (59 o.)
Lelőhely: OSzK 101.944; HK 39.310*
Krebs, Gotthold

207.
Oktatás a kard-vívásban.
Iskolai és magánkiképzésre kiadja Sebetić Rajmond, császári királyi hadnagy a 16-ik huszár-ezrednél. Debreczen, a szerző tulajdona, 1877. Kapható: Prohászka Károlynál Teschenben, Grill Károly és Ráth Mórnál Budapesten. ([2], II, 69 o.)
Lelőhely: HK 11.034
Sebetic Rajmund
Megjegyzés a címlap tetején: A m. k. honvédelmi miniszterium által csapat-iskolák számára elfogadott tankönyv.

Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára, 3. rész. Lovasság.
Lásd: 177. tétel.

208.
Taktik.
Von Hauptmann W. Pacor. Budapest, Pester Buchdruckerei-Actien-Gesellschaft. (Mondgasse Nr. 4.), 1877. ([4], III, [1], 265 o. szövegközti ábrákkal és térképekkel)
Lelőhely: OSzK 100.027; HK 9.399
Pacor Vilmos (karstenfelsi és hegyaljai) (1869–1911)

209.
Az Uchatius-ágyúk leirása és hatása a külföldi ágyúkkal összehasonlítva.
Irta Csesznák Benő m. k. honvéd százados. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold-utcza 4. sz.), 1877. (84 o. + 6 tábla)
Lelőhely: OSzK 245.447; HK 9.106*
Csesznák Benő (cserszegigárdai) (1846–1909)

210.
Vaterländische Soldaten-Bilder zur Illustration des k. k. Dienst-Reglements (Erster Theil). Zum Vortrage in den Unteroffiziers- und Mannschafts-Schulen mit deutschem, ungarischem und slavischem Text von Josef Müller, kön. ungar. Ober-Official des Budapester Hauptzollamtes, früher k. k. Oberlieutenant im 34. Linien-Inf.-Reg.; Besitzer der Kriegs-und der goldenen Medaille „Viribus unitis" Ehren-Mitglied des Trautenauer Veteranen- und des Preßburger Militär- und Civil-Schützen-Vereines. Budapest, 1877. (63 o.)
Lelőhely: OSzK 101.686
Müller József

211.
Fegyvertan.
Lankmayr Nándor cs. k. tüzér-főhadnagy hasonló német szövegű művének a m. k. honvédelmi minister által elrendelt hivatalos forditása. I. füzet: Szálfegyverek és robbanó készítmények. Budapest, Grill Károly kir. udv. könyvkereskedése, 1878. (80 o. + 2 tábla) II. füzet. Lövedékek, csövek, állványok és a lőfegyverekhez való fölszerelési tárgyak és szállitó eszközök. Budapest, Grill Károly kir. udv. könyvkereskedése, 1878. (92 o. + 4 tábla) III. füzet. Mindennemű lőfegyver használata és hatása. Budapest, Grill Károly kir. udv. könyvkereskedése, 1879. (V–VIII, 79 o. + 3 tábla) IV. füzet. Kézi lőfegyverek. Budapest, Grill Károly udv. könyvkereskedése, 1884. (108 o. + 7 tábla) V. füzet: Lövegek. Budapest, Grill Károly kir. udv. könyvkereskedése, 1879. (106, [1] o. + 5 tábla) Lelőhely: OSzK 242.294 (Grill Károly ajándéka 1878. január 2.); HK 14.738–1 és 14.738-4 (táblák) Pótfüzet az I-ső füzethez: Szálfegyverek és robbanó készitmények. Budapest. Pallas irodalmi és nyomda részvénytársaság. 1890. (20 o.)
Lelőhely: HK 14.738-2
Pótfüzet az IV-ik füzethez: Kézi lőfegyverek. Budapest, Pallas irodalmi és nyomda részvénytársaság, 1890. (91 o. + 3 tábla)
Lelőhely: HK 14.738-3
Geőcze István (1836–1900)
Lankmayr, Ferdinand
Megjegyzés: fordította Geőcze István (Wikipedia, https://hu.wikipedia.org/wiki/Ge%C5%91cze_Istv%C3%A1n, 2017.05.28.). A címlap folyamatosan követte Lankmayr rangjának változásait: 4. füzetben százados, a pótfüzetekben őrnagy.

Gyakorlati szabályzat a magyar kir. honvéd lovasság számára, 2. rész 3. fejezet.
Lásd: 186. tétel.

212.
Harcászat.
Irta Pacor Vilmos, m. k. honvéd százados. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold-utcza 4. sz.), 1878. (232 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: HK 40.761
Pacor Vilmos (karstenfelsi és hegyaljai) (1869–1911)

213.
A katonai büntető törvénykönyv forditása.
Budapest, Légrády Testvérek, 1878. ([2], VII, [1], 395 o.)
Lelőhely: OSzK 101.157

214.
A m. k. honvédség ló-ügyeire vonatkozó szabályok.
I. rész: Békében. II. rész: Háborúban. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1878. (260, XI o. + 11 tábla; 34, [3] o.)
Lelőhely: OSzK 101.187; HK Sz 961*

215.
Organisation der Wehrkräfte Oesterreich-Ungarns für Cadetten- und Truppenschulen und Wehrpflichtige aller kategorien bearbeitet von Julius Meichsner von Meichsenau k. k. Oberlieutenant des 62. Inft.-Rgmts Lehrer an der Cadettenschule zu Budapest.
Budapest, C. Grill's königl. Hofbuchhandlung, 1878. (106, [2] o.)
Lelőhely: OSzK 219.570
Meichsner von Meichsenau, Julius

216.
Utasitás a m. kir. honvédlovassági pótcsapat-felügyelők számára.
Budapest, Légrády Testvérek, 1878. (11 o.)
Lelőhely: HK Sz 12.761

217.
Utasitás a táborban való főzésre.
Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1878. (14 o. + 2 tábla)
Lelőhely: OSzK 100.736; HK Sz 3.308*

218.
Utasitás a tábori rendőrök számára.
Hivatalos forditás. Budapest, Légrády Testvérek, 1878. (165, VI o. + 9 tábla)
Lelőhely: HK Sz 1.498

219.
Válasz azon határozatokra, melyeket a magyar országgyűlés magas bizottsága az 1878-ik évre szóló hadsereg szükségletének tárgyalása alkalmával hozott. (A hadügyminisztérium 1879-ik évi előirányzatához.)
A közös hadügyér: Gróf Bylandt-Rheidt s.k., al-tábornagy. [5. o.] Bécs, nyomtatott a cs. kir. udvari és állam-nyomdában, 1878. (5 o.)
Lelőhely: OSzK 407.859
Bylandt-Rheidt, Artur Maximilian von (1821–1891)

220.
Vaterländische Soldaten-Bilder zur Illustration des k. k. Dienst-Reglements. (Erster Theil). Zum Vortrage in den Unteroffiziers- und Mannschafts-Schulen mit deutschem, ungarischem und slavischem Text von Josef Müller, kön. ungar. Ober-Official des Budapester Hauptzollamtes, früher k. k. Oberlieutenant im 34. Linien-Inf.-Reg.; Besitzer der Kriegs-und der goldenen Medaille „Viribus unitis", Ehren-Mitglied des Trautenauer Veteranen- und des Preßburger Militär- und Civil-Schützen-Vereines. Zweite Ausgabe. Budapest, Pester Buchdruckerei Actien-Gesellschaft. (Mondgasse Nr. 4), 1878. (62 o.)
Lelőhely: OSzK 101.818
Müller József

Fegyvertan, 3. füzet. Mindennemű lőfegyver használata és hatása; 5. füzet. Lövegek.
Lásd: 211. tétel.

Gyakorlati szabályzat a magyar kir. honvéd lovasság számára, 2. rész. 4. fejezet.
Lásd: 186. tétel.

221.
Kurzgefasste Zäumungs-Lehre gewidmet den P. T. Angehörigen der k. k. Armee von Karl Löbl, k. k. Oberlieutenant und Equitations-Commandant im 3. Feld-Artillerie Regiment.
Komorn, Gedruckt bei Karl Ziegler, 1879. ([2], 38 o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.170
Löbl, Karl

222.
A magyar királyi honvédelmi ministerium működése 1873–1877.
A minister úr megbizásából hivatalos adatok alapján irta: Bárczy István, honvédelmi ministeri titkár, az elnöki osztály vezetője. Budapest, Légrády Testvérek, 1879. (VIII, 397, [2] o.)
Lelőhely: HK 5.092/1-2* és 6.959; HTM Kvgy. A 506
Bárczy István (bárcziházi) (1846–1897)

223.
Műszaki tábori utász-szolgálat.
Irta Zuccarii nemes Wasserthal Szilárd cs. k. vezér-őrnagy. Németből forditotta több m. k. honvédtiszt. A Honvéd-könyvtár VIII. kötete. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold utcza 4. sz.), 1879. (64 o. + 3 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.017; HK 33.969
Wasserthal, Konstantin von Zuccari (1817–1914)
Megjegyzés: Honvéd-könyvtár. VIII. kötet. Utász-szolgálat.

224.
Műszaki tábori utász-szolgálat.
Irta Zuccarii nemes Wasserthal Szilárd cs. k. vezér-őrnagy. Németből forditotta több m. k. honvédtiszt. II. kötet. Tábori erődítés. A Honvéd-könyvtár IX. kötete. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold utcza 4. sz.), 1879. (64 o.)
Lelőhely: OSzK 101.017; HK 33.969
Wasserthal, Konstantin von Zuccari (1817–1914)
Megjegyzés: Honvéd-könyvtár. IX. kötet. Tábori erődités.

225.
Német-magyar katonai zseb-szótár a szolgálatban előforduló szavak magyarosított irásmódjával.
Összeállította Panajott Sándor cs. kir. szekerész főhadnagy. Függelék. A leggyakrabban használt kérések és jelentések gyűjteménye. Budapest, Buschmann F. könyvnyomdája. [2. o.], 1879. (64 o.)
Lelőhely: OSzK 100.431
Panajott Sándor (szamosfalvi) (1849–1933)

226.
Szabályok a magyar kir. honvédorvosi tisztikar kinevezésére és előléptetésére, valamint a m. kir. honvédorvosi tisztikar minősitvényi táblázatainak szerkesztésére vonatkozólag.
Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1879. ([2], IV, 75 o.)
Lelőhely: HK Sz 2.090

227.
Szabályrendelet a hadsereg és honvédség lószükségletének mozgósitás esetében fedezéséről szóló 1873-ik évi XX-ik törvényczikk végrehajtása iránt.
Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1879. (64 o.)
Lelőhely: HK Sz 12.682

Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára, Függelék.
Lásd: 177. tétel.

228.
Uputa u osnivanje novih kućah za boležljivce i četnih bolnicah, sa jednim dodatkom tičućim se načelah za prosudjivanje obstojećih ili prenaredit se imajučih sgradah. (K 5. §-uzakona o nastanjivanju vojske.)
Budapešta, Kraljevsko-ugarska sveučilištna tiskarna, 1879. (26, [2] o.)
Lelőhely: OSzK 102.521

229.
Uputa u osnivanje novo sagradit se imajućih vojarnah s dodatkom, tičućim se načelah za prosudjivanje postojećih ili prenaredit se imajučih sgradah. (K 5. §-uzakona o nastanjivanju vojske.)
Budapešta, Kraljevsko-ugarska sveučilištna tiskarna, 1879. (72, XXIX, [4] o.)
Lelőhely: OSzK 102.522
230.
Utasitás a Linnemann-féle gyalogsági ásónak, a m. kir. honvédségnél való használatára.
Budapest, Légrády Testvérek, 1879. (36, [13] o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 101.877

231.
Zsebkönyv a m. kir. honvéd-gyalogság altiszti iskolái számára.
Hivatalos kiadás. I–II. füzet. Budapest, Légrády Testvérek, 1879. ([8], 272; III, 125 o. + 3 tábla)
Lelőhely: HK Sz 2.767 (1. füzet) és Sz 1.298 (2. füzet)

232.
Az 1877-ik évi mintájú 11^{mm} űrméretű puska-töltények megvizsgálására és átvételére vonatkozó utasitás. Nyolcz táblával.
Budapest, Weiszmann Testvérek Könyvnyomdája, 1880. (32 o. + 8 tábla)
Lelőhely: MTA KIK Hadt. F. 34.

233.
Duell-Regeln.
Sebetić Rajmond. Debrecen, 1880.
Forrás: MTA KIK inventárium, Hadtörténet O.424.
Sebetic Rajmund

234.
Harcászat.
Irta Pacor Vilmos, m. kir. honvéd százados. A honvédelmi minister Ő nagyméltósága által elfogadott tankönyv. II-ik átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság. (Hold utcza 7. sz.), 1880. (293 o. szövegközti ábrákkal és csatavázlatokkal)
Lelőhely: OSzK 245.420; HK 40.760
Pacor Vilmos (karstenfelsi és hegyaljai) (1869–1911)
Megjegyzés: további kiadásai: 3. 1885-ben (OSzK 102.572 és 616.710) és 4. 1893-ban (OSzK 100.989).

235.
A lovasság az ujabb hadviselés szellemében, szervezete, felfegyverzése és alkalmazása a harczban.
Irta ifj. Denison J. György alezredes, a felső-canadai kormányzó testőreinek főparancsnoka s a „Kézi-könyv az előőrsi-szolgálatról" czímű mű szerzője. Németre forditotta Xylander százados a bajor királyi IV. chevauxlegers ezredben. Magyarra forditá Szeles Dénes m. kir. honvéd-lovas-főhadnagy. Budapest, Hirháger Károly, 1880. (318 o.)
Lelőhely: HK 10.957 és 11.034
Denison J. György
Szeles Dénes
Megjegyzés: 1884. évi kiadás: OSzK 268.403.
236.
Utásztan.
I. rész. Mértan és vázolás. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1880. (XI, [1], 196 o. szövegközti ábrákkal) II. rész. Épitő-anyagok és kötél-összeköttetések. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1880. (XII, 101 o. szövegközti ábrákkal) III. rész. Föld-munkák. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1881. (VI, 48 o. szövegközti ábrákkal) IV. rész. Ács-munkák. Hivatalos kiadás. (XI, [1], 123 o. szövegközti ábrákkal) Budapest, Légrády Testvérek, 1880. V. rész. Burkolat-munkák. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1881. (IX, [1], 79 o. szövegközti ábrákkal) VI. rész. Műútépités. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1880. (IV, 70 o. szövegközti ábrákkal) VII. rész. Vasút-épités. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1881. (IX, [1], 106 o. szövegközti ábrákkal) VIII. rész. Vizépités és tábori hidak épitése. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1882. (I-XVI – IX-XIV, [2], 333 o. szövegközti ábrákkal) OSzK 101.852 IX. rész. Tábor-munkák. Hivatalos kiadás. Budapest, Légrády Testvérek, 1880. (XIV, 194 o. szövegközti ábrákkal)
Lelőhely: OSzK 32.118/9; HK Sz 1.189 (VII. rész), Sz 1.191–1 (IV. rész), Sz 2.189 (I–VI. rész), Sz 2.189–1 (I–V. rész), Sz 2.190–1 (VI–IX. rész), Sz 2.190-2 (VI. rész.) és Sz 12.844 (VI.rész)
Megjegyzés: E. 32. felirat a címlapokon.

Függelék

Kiegészítések a *MagyarHadtudományi munkák bibliográfiája, 1790–1849* című közleményhez

1. Pótlások

237.
Jeles emlékezet mellyet a' nemes Vas-vármegyei statusok és rendek, a' leg hitelesebb tudóséttás után, örömmel tesznek, azon felkelő megyebéli vizéz lovas, és gyalog hazafiakrul, kik a' mult háboruban, különös hadi virtusaik által magokat meg külömböztették, és szolgáltak, mind magoknak örökös ditsösségekre, mind pedig, minden hazafiaknak ösztönére, hogy a' király és haza eránt, hasonló virtusok, és érdemekre törekedjenek.
Szombathelyen, nyomtattatott Perger Ferentz betűivel, 1810. (8 o.)
Lelőhely: OSzK 406.344 és 627.040

238.
A' nemes magyar felkelő 's a' táborbul viszsza tértt megyebéli vitéz sereghez intézett örvendezö 's hálaadó köszöntése. A' nemes, Vas-vármegyei, statusok, és rendeknek Szombathelyen Boldog Aszszony hovának 13-dik napján 1810-ik esztendöben.
Szombathelyen, nyomtattatott Perger Ferentz bötűivel. (8 o.)
Lelőhely: OSzK 406.343 (Bejegyzés a címlapon ceruzával: Bőle A. beszéde) és 627.039
Bőle András (1763–1843)

239.
Ausweis über die von I^{ten} Novem. 1813 bis Ende Oktob. 1815 durch die Privat-Aushülfscaffe des k. k. Tyrnauer Militär-Invalidenhauses in Empfang genommenen und verwendeten Geldbeträge.
Tyrnau, im Monath April 1816. ([6] o.)
Lelőhely: OSzK 102.056

240.
Instruction über die im Königreiche Hungarn bey Beurlaubung der Soldaten von hungarischen Regimentern und dem Fuhrwesens-Corps und deren Evidenthaltung zu beobachtende Modalitäten.
(14 o. + 4 formanyomtatvány magyarázattal)
Lelőhely: HK 5.951
Megjegyzés: az űrlapokon megadott legnagyobb évszám: 1816/1817.

241.
Ausweis über die im Militair Jahre 1819 durch die Privat Aushilfs-Kassa des k. k. Pester Militair-Invalidenhauses in Empfang genommene und verwendete Gelder.
Pesth, gedruckt bei Joh. Thomas v. Trattner. ([13] o.)
Lelőhely: OSzK P 31.198/1819

242.
Ausweis über die im Militair Jahre 1821 zur Privat-Aushilfs-Kassa des k. k. Pester Militair-Invaliden-Hauses eingegangenen und verwendeten Gelder.
Pesth, gedruckt mit Franz Joseph Paßkoischen Schriften. (12 o.)
Lelőhely: OSzK P 31.198/1821

243.
Hülfsbuch. Über die Menge der im Fache der practischen Vorpostens-diensten nothwendig vorkommenden größer- und kleinern Vorsichten – Verhaltungen – Beobachtungen und Umsichten – in Fragen und Antworten auf das kleinste Detail bearbeitet.
Gewiedmet der vaterländischen Militär Gränze und ihren Kriegern. Karlstadt, Gedruckt und im Verlage beym Johann Nep. Prettner, 1824. ([2], 82 o.)
Lelőhely: OSzK 102.050
Borítócím: Militärisches Hülfsbuch. Für jeden Krieger zur Zeit des Friedens und eines Krieges.

244.
Tagebuch gefeyerter Helden und wichtiger kriegerischer Ereignisse der neuesten Zeit nebst entsprechenden Aphorismen.
Seinen Waffenbrüdern geweiht von Johann Nep. v. Szőllősy, k. k. oesterr. pens. Rittmeister. Mihi pulchrum inprimis videtur, non pati occidere, quibus aeternitas debetur. C. Plinius Capitoni suo. Es dünkt mich schön und rühmlich, diejenigen nicht sterben zu lassen, denen die Unterblichkeit gebührt. Fünfkirchen in Ungarn, Gedruckt in der königl. priv. bischöfl. Lyc. Buchdruckerei, 1837. ([20], 9–499 o.)
Lelőhely: OSzK 265.912
Szőllősy János Nepomuk

245.
Anleitung zum schnellen Distanzmessen, nach physikalischen u. mathematischen Grundsätzen zusammengesetzt; nebst einer vollständigen Abhandlung aller bisher üblichen Mitteln über Orientierung und Signalifirung im Felde.
Beleuchtet durch Beispiele aus der Kriegsgeschichte von Mathias Ellger, Unterlieutenant im k. k. 1. Banal- 10. Gr-Rgte.Mit mehreren Tabellen und einer Tafel. Agram, Gedruckt in der k. pr. kr.-sl.-dalm. Buchdruckerei von Dr. Ljudevit Gaj, 1844. (XVI, 166, [1] o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 102.076 (tábla nélkül)
Borítón: Anleitung zum schnellen Distanzmessen, nebst einer vollständigen Abhandlung aller bisher üblichen Mitteln zur Orientierung und Signalifirung im Felde. Bearbeitet und herausgegeben von Mathias Ellger, k. k. Unterlieutenant im 1ten Banal- 10ten Grenz-Regimente.
Ellger, Mathias

246.
Anleitungen zum theoretischen und praktischen Elementar-Unterricht des Vorposten-Dienstes für die Compagnie Schulen.
Neusatz, Gedruckt bei Johann Kaulitzy, k. k. priv. Buchdrucker, 1847. (30 o. + 1 tábla)
Lelőhely: OSzK 101.927

247.
Beszédek mellyek a' tata-tóvárosi gyalog nemzeti őrsereg' zászlójának ünnepélyes felszentelése, és az őrsereg' feleskedtetése alkalmával julius hó 23-kán 1848. kint a' szabadban tartattak.
Kinyomtatta a' tata-tóvárosi nemz. őrsereg. Komáromban, Szigler Testvérek könyvnyomtató-Intézetében, 1848. (14 o.)
Lelőhely: OSzK 307.592

248.
Az álló katonaság az absolutismus támasza.
Marosujvár majus 30. 1849. Id. Farkas Sándor m.k. [14. o.] (14 o.)
Farkas Sándor, id.
Lelőhely: OSzK 101.838

2. javítás

19. tétel: OSzK raktári jelzet: 294.564
118. tétel: megjelenési éve helyesen 1868. (Pontos adatok a jelen bibliográfia 55. tételénél.)

Mutatók

1. Cím szerint

III. Napoleon titkos irataiból. A berlini udvarnál volt franczia katonai meghatalmazott b. Stoffel ezredes jelentései a porosz hadseregről és népről 100
Az 1868. évi honvédelmi törvények. Kiegészítve a m. k. honvédelmi ministerium végrehajtási és foganatositási rendeleteivel 62
Az 1877-ik évi mintájú 11^{mm} űrméretű puska-töltények megvizsgálására és átvételére vonatkozó utasitás 232
Das Abrichtungs-Reglement für die k. k. Infanterie eingetheilt in 14 Uebungs-Zetteln (Lectionen) und einem Anhange, nach der Instruction für die Lehr-Bataillons, mit allen Kommando-Worten, Hornsignalen, Trommelstreichen, und vielen Notizen; als Beilage die Marsch-Ordnung 20
Adjustirungs-Vorschrift für die Mannschaft des k. k. Feld-Artillerie-Regiments Nr. 3 123
Allgemeines deutsch-ungarisches und ungarisch-deutsches Kriegs-Wörterbuch 101
Az álló katonaság az absolutismus támasza 248
Általános és katonai földrajz 181
Általános német-magyar és magyar-német hadi-szótár 101
Általános szolgálati határozványok a magyar királyi honvéd-lovasság részére 80
Andeutungen für die practischen Uebungen der Cavallerie 63
Anleitung zum schnellen Distanzmessen, nach physikalischen u. mathematischen Grundsätzen zusammengesetzt 245
Anleitung zur Ausführung der einfachten Pionnier-Arbeiten im Felde für Schanzzeugträger und Zimmerleute der k. k. Linien-Infanterie 10
Anleitung zur Stellung, Lösung und Recension taktischer Aufgaben. Für Theorie und Praxis 81
Anleitung zur Uebung im Plänkeln 28
Anleitungen zum theoretischen und praktischen Elementar-Unterricht des Vorposten-Dienstes für die Compagnie Schulen 246
Az arabs lovasnak általános szabályai, összeállítva Daumas E. tábornok által 82
Ausweis über die im Militair Jahre 1819 durch die Privat Aushilfs-Kassa des k. k. Pester Militair-Invalidenhauses in Empfang genommene und verwendete Gelder 241
Ausweis über die im Militair Jahre 1821 zur Privat-Aushilfs-Kassa des k. k. Pester Militair-Invaliden-Hauses eingegangenen und verwendeten Gelder 242

Ausweis über die von I^ten Novem. 1813 bis Ende Oktob. 1815 durch die Privat-Aushülfscaffe des k. k. Tyrnauer Militär-Invalidenhauses in Empfang genommenen und verwendeten Geldbeträge 239
Auszug der Taktik nebst einem Theil des Felddienstes und einem Anhang aus der Strategie für Einjährig-Freiwillige 124
Auszug aus dem provisorischen Amtsunterrichte zur Ausführung des Gesetzes über die Ergänzung des Heeres 23
Auszug aus der provisorischen Instruction für die Übungen im Felddienst..... 14
A bánsági határőrvidéki és a titeli zászlóalji területek polgárositására vonatkozó legfőbb elhatározások 125
Belehrung für die Ortsvorsteher in Betreff ihrer Mitwirkung bei Evidenthaltung der dauernd Beurlaubten, dann Reservemänner des gemeinsamen Heeres und Kriegsmarine, wie auch der Honvéd's des Urlauberstandes.... 102
Bemerkungen über Reiterei und Reitergeist in der k. k. Armee von Fürst Thurn u. Taxis General-Major Commandant der Central Cavallerie Schule 1861 33
Beszédek mellyek a' tata-tóvárosi gyalog nemzeti őrsereg' zászlójának ünnepélyes felszentelése, és az őrsereg' feleskedtetése alkalmával julius hó 23-kán 1848. kint a' szabadban tartattak..... 247
Bevezetés a harcztéri szolgálatbani rendszeres kiképeztetéshez..... 182
A cs. kir. közös hadügyér és a M. K. Honvédelmi Ministerium által engedélyezett katonai intézet műsora és tanterve Budapesten..... 169
A császári királyi gyalogcsapatok oktatási szabályzata kivonatbanv 126
Dienstes-Instruktion für das k. k. Pest-Ofner Militär-Polizei-Wache-Corpsv 3
Duell-Regeln..... 233
Az egészségügyi szolgálatra vonatkozó utasitás a m. k. honvédség számárav 103
Ein Wort über die österreichisch-ungarischen Heeresverhältnisse. An die Mitglieder der Delegationen zum Neujahr 1871 104
Eine Studie über fliegende Truppen-Divisionen, fahrende Jäger und Infanterie-Transport-Fahrzeuge 83
Elemi fegyvertan 105
Elmélkedés a magyar katonai nevelés fölött tekintettel a Ludovicæumra 64
Előőrsi szolgálat (a közember számára 26
Előőrsi szolgálat a magyar királyi honvéd lovasság részére..... 84
Az előörsi-szolgálat kivonatokban. Kérdésekkel és feleletekkel röviden előadva mint a hadtéri szolgálat tanulmányára való utasitás századi tanodák számára a cs. k. Gróf Haller 12^dik Huszár-ezrednél..... 27
Az elszórt csatázási mód..... 52
Elvek és nézetek a guerilla harcz körülv 24
Entgegnung auf die Broschüre ist das „Du" im oesterreichischen Officiers-Corps Zeitgemäss..... 200
Equitations-Studien 11, 12

Eskü és hadi törvényczikkek az ausztriai császári királyi szárazi hadsereg számára 13
Észrevételek a honvéd-szervezést illetőleg 53
Europa katonai nagyhatalmasságainak Német-, Orosz-, Franczia-, Olasz-, Ausztria-Magyarország jelen hadszervezete 143
Az európai államok véderői a legujabb adatok alapján összeállitva 183
Das Exercir-Reglement für die k. k. Infanterie eingetheilt in Exercir-Zetteln (Lectionen und Entwürfe) nach der Instruction für die Lehr-Batallions, mit allen Kommando-Worten, Hornsignalen, Trommelstreichen; Notizen etc. Als Beilage die Marsch-Ordnung 21
Fegyvertan 144, 211
A forgó-pisztoly szerkezetére, jókarbantartása-, vizsgálására és kezelésére vonatkozó utasitás 106
Gebühren-Handbuch für die Herrn Offiziere und Kadet-Offiziers-Stellvertreter der k. k. Armee 184
Gebühren-Tarife für Militär-Transporte gültig auf sämmtlichen Linien der Arad-Temesvarer Eisenbahn, Ersten Siebenbürger Eisenbahn, Grosswardein-Essegger Strecke der Alföld-Fiumaner Esienbahn, K. k. priv. Kaschau-Oderberger Eisenbahn, Königl. Ungar. Staats-Eisenbahn, Theiss-Eisenbahn, Ungar. Nordostbahn und der Ungar. Ostbahn, vom 1-sten Februar 1873 an, unter gleichzeitiger Rückziehung aller bis zu diesem Tage in Kraft bestandenen gleichnamigen Tarife 145
Gedanken über die Reform der k. k. Armee und die möglichen Ersparnisse im Heeres-Haushalte 54
Grundsätze für die Ausbildung des Augenmasses mit besonderer Rücksieht auf das Distanschätzen .....
Auf Grund eingehender Versuche zusammengestellt von D. Roksandić, Oberlieutenant im 61. Infanterie-Regiment 185
Grundzüge über den Gebrauch der Artillerie im Felde und der Kriegswaffen überhaupt. Mit Rückblick auf die k. k. österreichischen Artillerie bestehenden neuesten Einrichtungen 19
Gyakorlati szabályzat a magyar kir. honvéd lovasság számára 186
Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvéd-gyalogság részére 85
Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvéd-gyalogság számára 170
Gyakorlati szabályzat a magyar királyi honvédség szórlövész-osztagai számára 127
A gyakorlati szabályzatban foglalt vezényszavak kivonata a magy. kir. honvéd gyalogság számára 65
Gyakorlati vezényszavak a m. kir. honvéd-lovasság számára 86
A gyalogság vadász és külön csapat fegyverei Wänzl módszere szerint 55
Gyalogsági hadi-szolgálat az 1856-ik évi ideiglenes utasitás után a század-iskolák használatára, kérdésekben és feleletekben, kivonatilag kidolgozva 22
Hadászat 128

Hadbölcsészeti elmélkedés az orosz-lengyel harcz fölött 39
Hadi műszótár a m. kir. honvédség számára 146
Hadi-műszótár tekintettel a katonai szakismeretek minden ágazatára 56
A hadi tudományok tana felolvasásokban, hadtörténeti példákkal felvilágositva 107
Hadkiegészítési törvény s ennek végrehajtását tárgyazó hivatali ideiglenes oktatás 1864. évi julius végéig kiadott pótrendeletekkel együtt 43
Hadmezei szolgálat. Emlékeztető és tanácsadó zseb-könyv gyalog, tüzér, lovas fő- és altisztek számára 34
Hadmozdúlati utasítás (Manövrir-Instruction) kivonatban a magyar királyi honvédség számára 87
Hadműtan 66
A hadművészet történelme 129
Hadtan-Hadászat /:Strategia 88
A hadvezér és a hadtudomány alapelvei az újabbkori hadjáratok történetével felvilágosítva 40
Handbuch zum Selbstunterrichte für k. k. Cavallerie-Officiere 15
A harc iskolája gyakorlati vázlatok az ujoncok kiképzésére és az őszi fegyvergyakorlatokra 171
Harcászat 108, 212, 234
Harczászat 201
Harcztan 67
Harcztéri szolgálat. Gyalog- és lovassági altisztek és altiszt-képző iskolák számára 187
Harcztéri szolgálat a magyar királyi honvédség számára 89
A honvéd-altiszt kézikönyve 158
Honvéd kézi könyv 48
Honvéd-könyvtár 181, 183, 188, 194, 201, 223–224
A honvéd lovastiszt 90
Honvédeink zászlószentelési emlékkönyve 159
Honvédelmi kötelesség mint állam erő és családi s egyéni teher 16
Honvédelmi rendeletek tára 1869 68
Honvéd-zsebkönyv a m. kir. honvéd gyalogság részére 91
Honvéd-zsebkönyv a m. kir. honvéd-gyalogság számára. Kérdések és feleletekben 160
Der Hospitalbrand 1

Hülfsbuch. Über die Menge der im Fache der practischen Vorpostens-diensten nothwendig vorkommenden größer- und kleinern Vorsichten – Verhaltungen – Beobachtungen und Umsichten – in Fragen und Antworten auf das kleinste Detail bearbeitet 243
Ideiglenes utasitás a magyar királyi honvéd tábori távjelző osztályok számára 161
Der illustrirte Felddienst. Grossthaten der Mannschaft des k. k. Heeres angewendet auf den Felddienst. Zum Gebrauche für Unteroffiziers- und Mannschaftsschulen 172
Individuelle Vorschriften für die Mannschaft vom Feldwebel und gleichen Chargen abwärts aller Waffen der österreichischen k. k. Armee. Rachschlage-Buch für jeden Offiziere, Manipulanten und sich hierzu bisdende Individuen 41
Instruction für die Übung im Richten mit dem Feld-Geschütze und in dem damit vereinigten Distanzschätzen, sowie Vorübung im Beobachten der Holh-Geschoß- und Schrapnellschüsse 130
Instruction über die im Königreiche Hungarn bey Beurlaubung der Soldaten von hungarischen Regimentern und dem Fuhrwesens-Corps und deren Evidenthaltung zu beobachtende Modalitäten 240
Iskola-könyv a cs. kir. Porosz király nevű 10. huszár-ezred legénysége számára 37
Iskola-könyv a huszárok használatára 50
Jeles emlékezet mellyet a' nemes Vas-vármegyei statusok és rendek, a' leg hitelesebb tudóséttás után, örömmel tesznek, azon felkelő megyebéli vizéz lovas, és gyalog hazafiakrul, kik a' mult háboruban, különös hadi virtusaik által magokat meg külömböztették, és szolgáltak, mind magoknak örökös ditsösségekre, mind pedig, minden hazafiaknak ösztönére, hogy a' király és haza eránt, hasonló virtusok, és érdemekre törekedjenek 237
Der kaiserlich-österreichische Militär-Dienst und die damit verbundenen Pflichten, Rechte und Vorzüge 17
A katonai büntető törvénykönyv forditása 213
Katonai helyszinrajzi kulcs 5 táblában 131
Katonai irálytan 109
Katonai irálytan a m. k. honvédség használatára 185 minta- és példával 188
Kézikönyv m. kir. honvéd-tisztek számára 92
Kivonat a katonai vasuti szállitásról fen[n]álló utasitásból csapatok használatára függelékkel a lőpor- és lőszer-szállitásról 173
Kivonat a szolgálati szabályzatból 35
Kivonata a hadsereg kiegészitését tárgyazó törvény foganatositása végett kiadott ideiglenes hivatali utasitásnak 23
Kurzgefasste Zäumungs-Lehre gewidmet den P. T 221
Leitende Bestimmungen für die Verwendung grösserer Artillerie-Körper 202
A lovasság az ujabb hadviselés szellemében, szervezete, felfegyverzése és alkalmazása a harczban 235
Lovassági harczműtan. /:Taktika 93

Lőpor és lövedék 132
Lő-utasitás a m. kir. honvéd-lovasság részére 94
Lő-utasitás a magyar királyi honvéd-gyalogság számára 71, 189
Lő-utasitás a magyar királyi honvéd-lovasság számára 203
A m. k. honvéd-gyalogság oktatási szabályzata kivonatban 133, 162
A m. k. honvédség kerületeinek, zászlóalj- és lovas-század járásainak helynévtára 69
A m. k. honvédség ló-ügyeire vonatkozó szabályok 214
A m. k. honvédségi Ludovika Akademia tisztképző és tiszti tanfolyamában előadott tárgyak vázlata 147
A M. Kir. Honvédelmi Ministerium utasítása a véderőről szóló 1868. XL. törvényczikk végrehajtása tárgyában 95, 148
A magasabb hadművészet elvei 174
A magy. kir. honvédelmi ministerium működése 1867–1872 149
A magy. kir. honvédség kézi lőfegyverei és szórlövegei töltényeinek megvizsgálására és átvételére vonatkozó utasitás 111
Magyar hadi nyelvtan a császári királyi osztrák hadsereg tisztjei számára 8
A magyar hadsereg 57
A magyar hadsereg, mint szervezendőnek képzeli Ivánka Imre 36
Magyar honvéd sereg. Szolgálati szabályok minden fegyvernem számára 47
A magyar honvédelmi törvény. Szentesittetett 1868. december 5-én 58
A magyar katonai nevelés és ludoviceum felállitásának ügye 70
A magyar királyi honvédelmi ministerium működése 1873–1877 222
A magyar királyi honvédség alosztályainak gazdászat-kezelési ügyvitele és számvezetése mozgósítás és háború idején 204
A magyar királyi honvédség hadszervonatára vonatkozó fölszerelési szabályok 190
A magyar királyi honvédség szórólövegeire vonatkozó oktatási szabályzat tervezete 112
A Magyar Királyság földirata 175
Magyar-német műszótár a hadi nyelvtanhoz 8
Magyarország hadászati védelme észak vagy keletről jövő támadás ellen 49
Mechanismus der Dienstesfunctionen des Compagnie-Commandanten 205
Militär-Marsch-Routen-Buch für Siebenbürgen 44
Militär-Marsch-Routen-Buch für Ungarn 25
Militär-Marsch- und Straßen-Route des Großwardeiner Districtes, entworfen vom Generalstabe der III-ten Armee im Jahre 1851 4
Militärische Beredsamkeit 206
Die militärische Fechtkunst vor dem Feinde 29
Militärisches Kunstwörterbuch alle Zweige der militärischen Fachkenntnisse umfassend von Izidor Máttyus 56
Mintalapok Zsoldos Ferencz Tereptan és tereprajztanához 191

A mozgósitott magyar-osztrák hadseregre vonatkozó szerves határozványok 134
Műszaki tábori utász-szolgálat ... 223–224
Nauk za švarme u rasipanom redu, s-pozivom na novi Abrichtungs-Reglaman za c. k. pěšačku vojsku sastavljen i preveden za unterofficirske škole u Erzherzog Leopold 53. Regimentu ... 59
A' nemes magyar felkelő 's a' táborbul viszsza tértt megyebéli vitéz seregh hez intézett örvendezö 's hálaadó köszöntése. A' nemes, Vas-vármegyei, statusok, és rendeknek Szombathelyen Boldog Aszszony hovának 13-dik napján 1810-ik esztendöben ... 238
Német-magyar katonai zseb-szótár a szolgálatban előforduló szavak magyarosított írásmódjával ... 225
Népszerű utasitás a tervrajz- és térképolvasáshoz és tereptan. A fennálló szabványok alapján a helyszínrajzi-kulcs és az ujonnan behozott terepábrázolási módra való tekintettel ... 150
Obligaciunele servitiului a c. r. infanterei pentru soldatii dela sergente in josu tradusu de E. Margineanu, locotenine alu 50-lea regimentu de infanteria 45
Oktatás a kard-vívásban ... 207
Oktatás a patkolásra. A cs. k. hadsereg patkolási tanodák számára ... 151
Oktatási szabályzat. A magyar királyi honvédség szórólövész osztagai számára ... 135
Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-gyalogság részére ... 71
Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-lovasság részére ... 96
Oktatási szabályzat a magyar királyi honvéd-szekerészek részére, különös tekintettel a szórólövegek fogataira ... 113
Az oktatási szabályzatban foglalt vezényszavak kivonata a magy. kir. honvéd gyalogság számára ... 72
Oktató-szabályzat a' császári-királyi gyalog-seregek számára ... 42
Organisation der Wehrkräfte Oesterreich-Ungarns für Cadetten- und Truppenschulen und Wehrpflichtige aller kategorien ... 215
Az Osztrák-Magyar Birodalom hadseregének szervezete ... 192
Az Osztrák-Magyar Monarchia haderőinek szervezete ... 152
Öltözeti és fölszerelési szabályzat a M. Kir. Honvédség részére ... 193
Az őszi gyakorlatok és a honvédség ... 114
Die parabolische Theorie und deren Zusammenhang mit den Schiess- und Wurftafeln der k. k. öst. Artillerie nebst einem Anhange über einige artilleristische Tagesfragen ... 136
Példák a harczászathoz ... 137
Die permanente Befestigung für Offiziere der Infanterie und Cavallerie, für Truppen- und Cadetten-Schulen nach den neuesten Grundsätzen und auf Erfahrungen der letzten amerikanischen und europäischen Kriege begründet und zum Selbststudium zusammengestellt ... 115

Programm u. Lehrplan des vom kais. kön. Reichs-Kriegs-Ministerium, dann vom Kön. Ung. Landes-Vertheidigungs-Ministerium autorisirten Militär-Institutes in Budapest 169
Quelques mots sur la statistique militaire 163
Schnell-Dressur der Pferde zum Gebrauche für Junge Offiziere der Cavallerie, Artillerie und andere Pferde-Liebhaber aber auch für eine Reserve-Escandron [!], in der die schnelle Entwicklung der Remonten oft dringend nothwendig wird. Eine rationelle und leicht faßliche Abrichtungs-Methode mittelst welcher Remonten und andere junge, auch verbogene Pferde binnen vier, höchstens auch Wochen in den Campagnen-Reitereien abgerichtet werden können..... 30
Schulbuch für die Mannschaft des k. k. König von Preußen 10. Husaren-Regimentes..... 37
Schul-Buch zum Gebrauche für die Huszáren. Drei Theile in einem Bande... 50
Der Schwarmführer im zerstreuten Gefecht..... 73
Segédtiszti szolgálat és útmutatás a kiegészitési és nyilvántartási teendőkben a pótcsapatparancsnokok számára..... 176
Der Soldat in der kaiserl. österreichischen Armee und seine Pflichten, so wie Rechte und Vorzüge, dargestellt zur Belehrung der Mannschaft (Unteroffiziere und Gemelne) aller Land- und See-Truppen von F. J. S..... 18
A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágositva 38
Das strategische Verhältniß des serbisch-bosnischen und bulgarischen Kriegsschauplatzes gegenüber dem Oesterreichisch-ungarischen Staate .. 164
Szabály a' hadsereg beszállásolása tárgyában 5
Szabály a' Magyarországon 1852 évben eszközlendő katonaujoncz-állításra.. 6
Szabályok a magyar kir. honvédorvosi tisztikar kinevezésére és előléptetésére, valamint a m. kir. honvédorvosi tisztikar minősitvényi táblázatainak szerkesztésére vonatkozólag..... 226
Szabályrendelet a hadsereg és honvédség lószükségletének mozgósitás esetében fedezéséről szóló 1873-ik évi XX-ik törvényczikk végrehajtása iránt. 227
A szétoszlott harcz 165
Szétoszlott (szórt) harczmód 116, 153
Szolgálati-szabályzat a császári királyi gyalogság számára..... 46
Szolgálati szabályzat a magyar katonaság részére. Közharczostól a tábornokig, mindenki kötelességét illetőleg 154
Szolgálati szabályzat a magyar kir. honvédség számára..... 177
A szolgálati szabályzat első részének kivonata kérdések és feleletekben 155
Szolgálati szabályzat kivonata. A cs. és kir. hadsereg számára..... 178
Szózat Magyarország harczratermett ifjuságához..... 74
Tagebuch gefeyerter Helden und wichtiger kriegerischer Ereignisse der neuesten Zeit nebst entsprechenden Aphorismen 244
Tájékozásul azoknak, kik a hadseregben egy évi önkéntesek akarnak lenni 75
Taktik..... 208

Taktische Thematik und praktische Darstellung der Detail-Rekognoszirung durch Truppen-Offiziere, dann der Gefechtslehre, mit Rücksicht auf die Verwendung kleiner Truppenkörper als Handbuch für Schule und Selbstunterricht 76
Tereprajzi oktatás szines modorban 138
Tereptan 117
Tereptan és tereprajztan 179
Tereptan és tereprajztan tekintettel a terepnek katonai czélokra való leirására 194
Tereptan tekintettel a terep katonai megbirálása, leirása s vázolására, nemkülönben a terepnek látrajzi (a la vue) felvételére 139
Terrain-Lehre und á la vue Aufnahme 31
„Tértan 97
Tüzér-oktatás a tábori- és hegyi-ütegek részére 140
Tüzér oktatás a vár-tüzérség századai részére 166
Az Uchatius-ágyúk leirása és hatása a külföldi ágyúkkal összehasonlítva 209
Ueber die Belehrung der Unteroffiziere und Mannschaft im Patrouilliren 9
Az új szolgálati szabályzat második részének kivonata kérdések és feleletekben 167
Der Umgang mit Pferden, selbst mit bösen und verdorbenen, sowie die Behandlung und verbesserung derselben 32
Ungarisch-deutsches Militär-Wörterbuch 8
Die ungarische Armee 60
Ungarische Militär-Sprachlehre zum Gebrauche für Offiziere der k. k. öster. Armee 8
Der Unterricht des Infanterie-Gemeinen in dessen Dienstpflichten, der Kenntniß und Behandlung des Feuergewehrs, dem Plänkeln und dem Felddienste……. 2
Uputa u osnivanje novih kućah za boležljivce i četnih bolnicah, sa jednim dodatkom tičućim se načelah za prosudjivanje obstojećih ili prenaredit se imajučih sgradah. (K 5. §-uzakona o nastanjivanju vojske 228
Uputa u osnivanje novo sagradit se imajućih vojarnah s dodatkom, tičućim se načelah za prosudjivanje postoječih ili prenaredit se imajučih sgradah. (K 5. §-uzakona o nastanjivanju vojske 229
Utasitás a becsületügyi-eljárás foganatosítására a magy. kir. honvédség számára 156
Utasitás a honvéd-sebesültvivők és gyógyszolgák számára, különösen a háromszögű kendőnek a sebezéseknél alkalmazását illetőleg 118
Utasitás a katonai szolgálati viszonyok körül a csász. és kir. közös hadsereg és hadtengerészet sor és tartalék állományához, a tényleges szolgálattétel idején kivül tartozó személyeinek nyilvántartása és az időszaki fegyvergyakorlatok tárgyában 119
Utasitás a Linnemann-féle gyalogsági ásónak, a m. kir. honvédségnél való használatára 230

Utasitás a m. kir. honvédlovassági pótcsapat-felügyelők számára 216
Utasitás a magyar királyi honvédség ruházatának és felszerelésének számvitelére 98
Utasitás a Montigny-rendszerü szórólövegnek és lőszer-kocsijának szerkezetére, jókarbantartására, kezelésére, vizsgálása- és raktározására nézve..... 120
Utasitás a táborban való főzésre 217
Utasitás a tábori rendőrök számára 218
Utasitás a védtörvényből kifolyó kötelességek iránt. Az altiszti és legénységi iskolák használatára 195
Utasitás a vezérkari utazásokra 196
Utasitás a Wänzl rendszere után átalakitott puska és a hozzá tartozó lőkészlet szerkezete, jókarbantartása, vizsgálása és kezelése fölött 61
Utasitás a Werndl-rendszerű gyalog-puskának és lőszerének szerkezetére, jókarbantartására, vizsgálása, kezelésére, és raktározására nézve 77
Utasitás a Werndl-rendszerű gyalogpuskának s lőszernek szerkezete, jókarbantartása, vizsgálása, kezelése és raktározására nézve 78
Utasitás a Werndl-rendszerű karabélynak és pisztolynak s ezek lőszerének szerkezetére, jókarbantartása-, vizsgálására, kezelésére és raktározására nézve 79
Utasitás gyalogsági ásó használatára. (Linnemann rendszere után.) 180
Utász- és tábori erődítéstan a m. k. honvédgyalogság utászai részére 121
Utásztan 236
Uti rende a' nagyváradi kerületbeni katonai költözéseknek, III. hadtest táborkara által 1851-ik évben felvett földabrosz után kidolgozva 4
Utmutatás a miveleti vezérkari szolgálatra 197
Válasz azon határozatokra, melyeket a magyar országgyűlés magas bizottsága az 1878-ik évre szóló hadsereg szükségletének tárgyalása alkalmával hozott. (A hadügyminisztérium 1879-ik évi előirányzatához.) 219
A várak és erődítések körüli harcz 141
A várharcz 168
Vaterländische Soldaten-Bilder zur Illustration des k. k. Dienst-Reglements .. 210, 220
Vezérfonal a katonai helyszinrajzi oktatáshoz 122
Vezérfonal a m. kir. honvéd élelmezési tisztek számára a „Hadrakelt sereg élelmezésére vonatkozó utasitás" végrehajtására és útmutatás a béke idején való összpontositások alkalmával követendő eljárásra nézve 198
Vezérfonal a magyar királyi honvédpótcsapat parancsnokok zászlóalj és lovasezred segédtisztek irodai ügyködésére 157
Das Volk in Waffen. System zur zeitgemässen Ausbildung des Heeres-Contingentes auf Grundlage der allgemeinen Wehrpflicht mit a) möglichster Schonung des Staatsschatzes, b) gleichzeitiger Vermehrung der Arbeits- und Steuerkraft, und c) thunlichster Berücksichtigung der persönlichen Freiheit, beziehungsweise des Selbstbestimmungsrechtes der Wehrpflichtigen 142

Vorlesungen aus dem Gebiete der Kriegskunst und der Kriegswissenschaften, erläutert durch kriegsgeschichtliche Beispiele 51
Vorposten-Dienst (für den Gemeinen.)..... 26
Der Vorposten-Dienst in Auszügen mit Fragen und Antworten kurz vorgetragen als Anleitung zur Kenntniss des Felddienstes für die Escadrons-Schulen im k. k. Graf Haller 12ten Huszaren-Regimente..... 27
Vorschrift zum Behufe der Vornahme der Rekrutirung in Ungarn im Jahre 1852..... 7
A zászlóalj alkalmazása a harcz különböző mozzanatainál..... 99
Zsebkönyv a m. kir. honvéd-gyalogság altiszti iskolái számára..... 231
Zsebkönyv katonai terep-szemlészek használatára 199

2. Szerző/fordító/közreadó

Angeli, Moritz Edlen von (1829–1904) 76, 81
Asbóth Lajos (1803–1882)..... 40
Balassa Konstantin (1792–1862)..... 29-30, 32
Bárczy István (bárcziházi) (1846–1897..... 222
Bencze Mihály (1827–1891 után..... 154
Berneck, Karl Gustav von (1803–1871)..... 129
Bíró István (1846–1875) 75
Bobor Gyula (hajniki) (1846–1885) 182
Bossányi Lajos (1837–1915) 82
Böcklin, Wilhelm Ludwig von (1831–1905) 171, 182
Bőle András (1763–1843) 238
Brunner, Moritz von (1839–1904) 141, 168
Bulyovszky Károly (gyulafalvi) (1837–1911 körül)..... 132, 144
Bylandt-Rheidt, Artur Maximilian von (1821–1891) 219
Csesznák Benő (cserszegigárdai) (1846–1909)..... 209
Csuka Mihály..... 61, 77
Daumas, Eugène (1803–1871) 82
Diebl Ede…… 205
Domaniczky István (1839–1906) 105, 158
Domján..... 16
Ellger, Mathias..... 245
Éber Nándor (1825–1885) 114
Farkas Sándor, id 248
Forinyák Gyula (1837–1906) 128
Földváry Kálmán (bernáthfalvi és földvári) (1822–1904)..... 39
Geőcze István (1836–1900) 87, 94, 150, 152, 211
Gluszkiewicz (Gluczkiewicz) János 159

Halász Károly (1840–1916) 110, 116, 129, 153
Havas Sándor (1822–1894) 163
Ivánka Imre (draskóci és jordánföldi) (1818–1896) 36, 57, 60
Ivánszky Antal (1777–1850) 109
Kápolnai (Peuer) István (1833–1896) 48-49
Kiss Ferenc (1825–1873) 64
Kránitz János (1839–1905) 52, 66, 97, 108, 117, 137
Krebs, Gotthold 206
Kropatschek, Alfred (1831–1911) 55
Lankmayr, Ferdinand 211
Löbl, Karl 221
Máttyus Uzor (1836–1870) 56
Meichsner von Meichsenau, Julius..... 215
Mehrbrot Frigyes Antal (1845–1902) 204
Melczer Andor (kellemesi) (1800–1873) 2, 19
Müller József… 172, 210, 220
Nádossy Sándor (1811–1882) 11–12
Novák Lajos (1843–1913) 131, 138–139
Pacor Vilmos (karstenfelsi és hegyaljai) (1869–1911)..... 201, 208, 212, 234
Panajott Sándor (szamosfalvi) (1849–1933)..... 225
Paxy Károly (pákosi) (1834–1907) 92, 99, 133
Pál Károly 101
Péterffy Gyula (jagócsi) (1813–1884 ..... 8, 42, 46
Pistor, Willfried Reichsritter von 115
Pongrácz Károly (1832–1897) 48, 67
Purt, Friedrich… 41
Rásztokai Kobilicz Lajos..... 174, 181, 183
Rátz Sándor 136
Reiter, Josef 105
Reviczky Károly (revisnyei) (1841–1903) 168
Schóber Károly (1831/32–1903) 156
Schopf, L. J.…… 17
Schweinitz Gyula (krajnai) (szül. Julius von Schweinitz und Krain) (1823–1892)..... 83
Sebetic Rajmund 207, 233
Stoffel, Eugène (1821–1907) 100
Szabó Lajos (sárói) 187
Szomor Károly (1821–1862) 34
Szőllősy János Nepomuk..... 244

Sztráva Miklós (felsőporumbári) (1829–1903)..... 143, 192
Taubler József (1828–1888) 35
Tersztyánszky Ágoston (nádasi) (1821–1890) 51, 107, 164
Tóth Ágoston (felsőszopori) (1812–1889)..... 70, 74, 88
Türr István (1825–1908) 24, 53
Ujhegyi Béla (1833–1905) 155, 167, 175
Vetter Antal (doggenfeldi) (1803–1882)..... 47
Waldstätten, Johann Baptist von (1833–1914) 97, 117
Zaborsky, Franz 1
Zaffauk, Jozef Edler von Orion (1833–1911)..... 150
Zlamál Gusztáv (morvai) (1840–1890)..... 165
Zsoldos Ferenc..... 179, 191

3. Kiadó/nyomda/forgalmazó

Aigner Lajos (Pest) 104, 129
Athenaeum (Pest/Budapest) 58, 75, 106, 122, 126, 133, 142, 162, 163
Bartalits Imre (Pest) 61, 77
Beichel örökösök (Temesvár) 15
Beimel, József (Pest) 20-21
Bertalanffy Imre (Szombathely) 66
Buschmann Ferenc (Budapest) 225
Demjén és Sebes (Pest) 39
Dessauer Miksa (Budapest) 159
Deutsch Testvérek (Pest) 145
Eggenberger Ferdinánd (Pest) 38, 50
Egri Érseki Liceum nyomdája (Eger 22
Emich Gusztáv (Pest) 38, 50, 56
Engel u. Mandello (Pest) 29, 36–37
Enrich, Alexander (Bécs) 60
Fanda és Frohna (Budapest) 161
Filtsch Sámuel (Nagyszeben) 45
Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda (Budapest)..... 175, 179, 180, 191–192
Gaj, Ljudevit (Zágráb) 1, 245
Geibel, Hermann (Pest) 20–21, 32
Gerold, Carl und Sohn (Bécs) 11–12
Goldscheider, H. (Arad) 63
Grill Károly (Pest/Budapest) 76, 153, 200, 206–207, 211, 215
Hartleben Adolf (Bécs, Pest) 54

Heckenast Gusztáv (Pest) 17–18, 40, 48, 64, 67, 70, 74, 90, 124
Herz János (Pest) 27, 30
Hirháger Károly (Budapest) 235
Holzhausen, Adolf (Bécs) 96, 114
Holzhausen, Rudolf (Bécs) 71, 78
Hornyánszky Viktor (Pest/Budapest 115, 158
Hölzel, Eduard (Bécs, Olmütz) 51
Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei (Bécs) 13, 25, 42, 44, 140, 151, 219, 237
Kaulitz, Jovan (Újvidék) 246
Kertész József (Pest) 49, 57
Khór és Wein (Pest) 53
Killyen János (Rozsnyó) 34
Kocsi Sándor (Pest) 107
Kozma Bazil (Pest) 20–21
Krapp, Leonhard M. (Pozsony) 172
Lampel Róbert (Pest) 110
Laufer Ignác (Budapest) 204
Légrády testvérek (Pest/Budapest) 134, 139, 152, 157, 165, 167, 173–174, 176–177, 181, 186, 189–190, 193, 195, 198–199, 201, 213–214, 216–218, 222, 226–227, 230–231, 236
Lell, Michael (Bécs) 26
Magyar Királyi Államnyomda (Budapest) 149, 196–197
Magyar Királyi Egyetemi Nyomda (Buda/Budapest) 3, 5–7, 10, 23, 28, 41, 43, 46, 102, 119, 228–229
Magyar Testvérek (Temesvár) 185
Markbreiter J. (Nagykanizsa) 35
Pallas Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság (Budapest)..... 211
Patzko Nyomda (Pest) 242
Pécsi Püspöki Liceum Nyomdája (Pécs) 244
Perger Ferenc (Szombathely) 237–238
Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat (Pest/Budapest)..... 66, 69, 79-80, 83, 91–92, 94, 97, 99, 111, 113, 118, 120, 177, 183, 188, 190, 194, 201, 208, 209, 212, 220, 223–224, 234

Pfeifer Ferdinánd (Pest/Budapest) 101, 115, 146–147, 156, 158, 166, 170
Pleitz Ferenc Pál (Nagybecskerek) 182
Prettner, Johann Nep. (Károlyváros 243
Prochaska, Karol (Bécs, Tessény) 164, 178, 207
Puky Miklós (Genf) 47
Ramazetter Károly (Pécs) 205
Ráth Mór (Pest/Budapest) 62, 65, 68, 71–72, 78, 84–87, 89, 95–96, 103, 105–106, 108–109, 112, 114, 117, 121–122, 125, 127–128, 131, 133–135, 137–138, 141, 144, 148, 155, 168, 207
Rosenberg Testvérek (Budapest) 143
Sauervein Géza (Győr) 16
Schreiber, Alois (Pozsony) 9
Seiber Henrik (Pozsony) 31
Seidel, L. W. & Sohn (Bécs) 76, 171
Sieger, Eduard (Bécs) 26
Siegler Károly (Komárom) 123, 130, 136, 202, 221
Siegler Mihály (Nyitra) 153
Siegler (Szigler) Testvérek (Komárom) 59, 73, 247
Siegler Testvérek (Nyitra) 82
Slawik, J. (Olmütz) 81
Sommer, Leopold (Bécs) 2, 19
Stein János (Kolozsvár) 187
Tendler & Compagnie (Bécs) 55
Tettey Nándor és Társa (Pest) 100
Tichy Alajos (Nagyvárad) 4
Trattner, Johann Thomas von (Pest) 241
Trattner-Károlyi (Pest) 8
Vahot Imre (Budapest) 159
Vodianer Fülöp (Pest/Budapest) 116, 129, 132, 150
Vörösmarty Könyvnyomda (Székesfehérvár) 33
Wanderer (Bécs) 60
Weiszmann Testvérek Könyvnyomdája (Budapest) 232
Wilckens Gyula (Budapest) 169
Zilahy Sámuel (Budapest) 154

4. Kiadási / nyomtatási hely

Arad 63
Bécs / Wien 2, 11–13, 19, 25–26, 42, 44, 51, 54–55, 60, 71, 76, 78, 96, 114, 140, 151, 164, 171, 219
Buda / Ofen 3, 5-7, 10, 23, 28, 41, 43, 46, 102, 119
Budapest 143, 144, 147, 149–150, 152, 154–163, 165- 170, 173-177, 179–181, 183, 186, 188–201, 203–204, 206, 208–209, 210–218, 220, 222–232, 234–236
Debrecen 207, 233
Eger 22
Genf 47
Győr / Raab 16, 184
Károlyváros / Karlstadt (Karlovac 243
Kolozsvár 187
Komárom / Komorn 59, 73, 123, 130, 136, 202, 221, 247
Nagybecskerek 182
Nagykanizsa 35
Nagyszeben 45
Nagyszombat / Tyrnau 239
Nagyvárad 4
Nyitra 82, 153
Olmütz (Olomouc) 51, 81
Pécs / Fünfkirchen 205, 244
Pest 8, 17, 18, 20–21, 27, 29–30, 32, 36–40, 48–50, 53–54, 56-58, 61–62, 64–72, 74–81, 83–87, 89–92, 94–97, 99–101, 103–118, 120–122, 124–129, 131–133, 135, 137–139, 141–142, 145, 148, 153, 241, 242
Pozsony / Preßburg… 9, 31, 172
Rozsnyó…….. 34
Sopron / Oedenburg 14
Székesfehérvár……. 33, 93
Szombathely……. 52, 66, 237–238
Temesvár……. 15, 185
Tessény / Teschen (Český Těšín / Czeski Cieszyn)…… 164, 178
Újvidék / Neusatz…. 246
Zágráb / Agram (Zagreb)…… 1, 245

5. Nem magyar, vagy vegyes nyelvű könyvek

francia……. 163
horvát…….. 228–229
német…….. 1–4, 7–12, 14-15, 17–21, 23, 25–-33, 37, 41, 44–45, 51, 54, 56, 60, 63, 73, 76, 80, 83, 101–102, 104, 115, 123–124, 130, 136, 142, 145, 164, 169, 172, 184–185, 200, 202, 205, 206, 208, 210, 215, 220–221, 233, 239–246
román…….. 45
szlovák…… 59

László Pászti

BIBLIOGRAPHY OF HUNGARIAN WORKS ON MILITARY SCIENCE, 1850–1880

(Abstract)

The bibliography includes the Hungarian related monographic works on military science, with the merely military history works excluded, between the years 1850 and 1880.

This period spans from Habsburg absolutism to the establishment of independent Hungarian military affairs. In the one-and-a-half decade following the defeat of the 1848–49 War of Independence, Hungarian national army was non-existent, and this situation did not favour the development of Hungarian-language literature of military science. However, the Compromise between Hungary and Austria in 1867 enabled the advancement of Hungarian military affairs, within the framework of both the joint army and the Hungarian Royal Honvéd Army. The bibliography includes the special literature of this more than one decade as well.

László Pászti

BIBLIOGRAFIE DER UNGARISCHEN MILITÄRWISSENSCHAFTLICHEN WERKE, 1850–1880

(Resümee)

Die Bibliografie enthält – mit Ausnahme der rein militärhistorischen Werke – die monografische militärwissenschaftliche Fachliteratur mit ungarischen Bezügen aus der Zeitspanne zwischen 1850 und 1880.

Diese Zeitspanne reicht vom habsburgischen Absolutismus bis zur Schaffung des selbständigen ungarischen Kriegswesens. In den anderthalb Jahrzehnten nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes von 1848–49 löste sich die ungarische Nationalarmee auf, was auch für die Entwicklung der ungarischsprachigen militärwissenschaftlichen Literatur nicht dienlich war. Der im Jahr 1867 geschlossene Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn ermöglichte jedoch den Fortschritt des ungarischen Kriegswesens – sowohl im Verband der gemeinsamen Armee als auch in dem der Königlich Ungarischen Armee. Die Bibliografie enthält auch die Fachliteratur über eines Jahrzehnts dieser Zeitspanne.

László Pászti

BIBLIOGRAPHIE DES TRAVAUX HONGROIS DE SCIENCE MILITAIRE, 1850–1880

(Résumé)

La bibliographie comprend – hormis les ouvrages purement d'histoire militaire – les ouvrages monographiques hongrois de science militaire de la période entre 1850 et 1880.

Cette période va de l'absolutisme des Habsbourg à la création de la défense nationale indépendante. Pendant 15 ans suivant l'échec de la guerre d'indépendance de 1848–1849, l'armée nationale hongroise n'existait pas, ce qui n'a pas facilité le développement de la littérature hongroise de science militaire. Le Compromis signé en 1867 entre la Hongrie et l'Autriche a permis à la défense nationale de faire des progrès tant au sein de l'armée commune qu'au sein de l'armée royale hongroise. La bibliographie contient aussi les travaux de cette période de plus d'une décennie à partir du Compromis.

ЛАСЛО ПАСТИ

БИБЛИОГРАФИЯ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИХ РАБОТ, 1850–1880-ЫЕ ГОДЫ

(Резюме)

Библиография – не принимая во внимание чисто военно-исторические произведения – содержит венгерскую монографическую военную литературу специально относящуюся к периоду между 1850 и 1880-ыми годами.

Этот период распространяется от Габсбургского абсолютизма до создания самостоятельного венгерского военного дела. Венгерская национальная армия прекратила свое существование в течение полутора десятилетий после подавления борьбы за независимость 1848–49-ых годов и, таким образом, это не способствовало развитию венгерскоязычной военно-исторической литературе. При этом соглашение заключённое между Венгрией и Австрией в 1867-ом году позволило продвинуть венгерское военное дело в составе как в совместной, так и в венгерской королевской армии. Библиография также включает в себе обильный урожай десятилетия специальной литературы этого периода.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

TÓTH FERENC

MAGYAR HUSZÁROK FRANCIA FÖLDÖN

HUSSARDS HONGROIS EN FRANCE

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

KRÓNIKA

KOCSIS ANNAMÁRIA

MEGOSZTÓ KOMPROMISSZUM – AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS 150 ÉV TÁVLATÁBÓL

Kiegyezés konferencia. Országház, Budapest, 2017. szeptember 26.

A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett konferenciát 2017. szeptember 26-án az Országház Felsőházi termében tartották. Hermann Róbert, a Magyar Történelmi Társulat elnökének köszöntője után Kövér László, az Országgyűlés elnöke nyitotta meg a rendezvényt. Beszédében hangsúlyozta: a történeti távlat segíti az értékelést. Felhívta a hallgatóság figyelmét arra, hogy a kiegyezés politikai gyakorlata követendő példa.

A szuverenitás-megosztást, a geopolitikát és gazdasági–társadalmi modernizációt értékelte. Utóbbi esetében feltette a kérdést: Vajon a modernizáció hatása erősíti-e a nemzeti identitást? Fontosnak tartotta kiemelni azokat az eredményeket (csökkenő analfabetizmus, Budapest és az ország fejlődése), melyek hozzájárultak a nemzet építéséhez és a korszak életszínvonalának növekedéséhez.

A nyitóelőadást ifj. Bertényi Iván, a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgató-helyettese tartotta. *Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150 év távlatából* címmel a kiegyezés és a trianoni tragédia közötti kapcsolat megítélésének változását ismertette. Szekfű Gyula *Három nemzedék*ében hanyatló politikát vázolt. A kiegyezésre pozitív eseményként tekintett, amely egy hanyatló korszakot zár le, rendezve az 1848 óta fennálló megoldatlan konfliktust. Szekfű Gyula szerint a bukáshoz a Széchenyi elveitől való eltávolodás vezet. Ettől eltérő Németh László nézete, mely szerint a kiegyezés egy olyan rendszert hozott létre, ami félreállította a magyarságot. Bibó István is hasonlóan negatívan ítélte meg a dualizmust.

Bertényi Iván kitért továbbá a *Cassandra-levélre* és a Trianonban bekövetkezett katasztrófára. Kossuth Lajos a közelgő évek háborúira figyelmeztetett nyílt levelében, nem láthatta előre az 1918-as eseményeket. Tehát helytelen az állítás, miszerint Kossuth Lajos megjósolta a nemzet halálát, illetve, hogy a kiegyezésről egyenes út vezetett a trianoni békediktátumig.

Az első szekció levezető elnöke Erdődy Gábor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója egyetértett Bertényi Iván végkövetkeztetésével, majd kitért a kiegyezés külső megítélésére, felvezetve a két külföldi előadó témáját.

A szekcióban elsőként Lothar Höbelt, az Universität Wien oktatója *Az osztrák–magyar kiegyezés a Lajtán túlról nézve* címmel tartott előadást. Az osztrák történész összefoglalójában elsősorban arra hívta fel a figyelmet, hogy a kiegyezés nem fogható fel a königgrätzi csatavesztés következményeként. Magyarországnak a Birodalmon belül különleges helyzete volt: Mária Terézia az örökös tartományokban bevezette a központi közigazgatást, Magyarországon azonban nem. 1860-ra azonban a pénzügyi válság következtében

a császári közigazgatás összeomlott, szükség volt a rendezésre. Lothar Höbelt kiemelte, a kiegyezésnek köszönhetően Ciszlajta visszakapta a parlamentjét. Referátumának másik pillére a nemzetiségi konfliktus szerepe volt. A Monarchián belüli szláv többséget nem lehet politikai többségnek tekinteni, és nem volt alapja a nemzeti függetlenségi igényüknek. Megállapította, hogy a nemzetiségi konfliktus vezetett végső soron a Monarchia széteséséhez. A kiegyezést hasznosnak ítélte meg.

A második előadó Željko Holjevac a Sveučilišta u Zagrebu oktatója a meghirdetett címtől eltérő témában tartotta meg előadását. Referátumában a kiegyezés horvát szemszögből való megítélését és a magyar–horvát kiegyezést ismertette. A kompromisszum által létrejött államalakulatot megítélése szerint sem konföderációként, sem föderációként nem lehet nevezni, így az összetett kompozit állam terminust használta. Kiemelte, hogy az 1867-es kiegyezés egy kompromisszum volt, ugyanis egyrészt Ferenc József lemondott az abszolutizmus gyakorlásáról, másrészt a magyar rendek lemondtak a független állam iránti igényükről. Ez a kompromisszum a továbbiakban jelentősen meghatározta az osztrák–magyar együttműködést.

A magyar és horvát fél között létrejött úgynevezett kis kiegyezés vagy magyar–horvát kiegyezés értelmében rendeződött a nyitott államjogi kérdés. Az 1868. évi XXX. törvénycikk Horvátország helyét a magyar koronán belül meghatározta, ennek megfelelően nem rendelkezett függetlenséggel, de különleges státust kapott. Holjevac elmondta, a magyar szakirodalom szerint Horvátország széles autonómiával rendelkezett, míg a horvát források gyakran hivatkoznak a magyar dominanciára, illetve túlkapásokra. Összegezve kiemelte, hogy Horvátország ugyan autonómiát élvezett, mégsem volt igazi állam a Monarchián belül. A magyarokkal kötött kompromisszumra a korszakban politikai sikerként tekintettek.

A konferencia második szekciójának levezető elnöke Szarka László, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa volt.

Az ebédszüneti utáni második szekció első előadója Dobszay Tamás az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója volt. Referátumának címe: *Telekitől Deákig. Az 1861. évi országgyűlés megegyezési kísérletének kapcsolata az 1867-es kiegyezéssel*. Előadása a kevéssé elemzett, meg nem valósult kiegyezési elképzelésekről szólt. 1861-ben az uralkodó érdeke és a hazai törekvések ellentétesnek bizonyultak. Ferenc József minél kevesebb alkotmányos engedménnyel akarta a rendezést, míg a magyar fél a lehetséges egyezkedés kiindulópontjának az 1848-ban létrejött alkotmányos rendszert tekintette. A magyar közvéleménynek az 1860-as években nem volt egyértelmű, mit tekinthet a helyreállítandó ’48 programjának: az áprilisi törvények szerinti, vagy a tisztán perszonálunió lenne-e az elérendő cél.

Dobszay Tamás hangsúlyozta, hogy témájában nem szándéka minden csoportot ismertetni. Elsőként az emigráció hazai híveit emelte ki Teleki vezetésével, majd a mérsékelt liberálisokat, akik 1848 alapelveinek átmentésén gondolkoztak. Deák nyilvános programja békülési szándékot tükrözött, ezt Kossuth is elfogadhatónak tartotta. Az 1861-es álláspont számos alapelve az 1867-es kiegyezés alapelve lett. 1865-re az Udvar és a magyar fél egyaránt eljutott a kiegyezés gondolatáig. Dobszay Tamás összegzésében

elmondta: megfontolandó, hogy az 1848-as törvények formális megtartása más irányba terelte volna-e a kiegyezés utáni politikai folyamatokat.

A következő előadást Hermann Róbert, a Magyar Történelmi Társulat elnöke tartotta, *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédai jövőjéről, 1850–1867* címmel. Előadásában a kossuthi emigráció alternatív terveit ismertette, melyek a Magyarországon belüli nemzetiségek és a szomszédos országok számára készült. Kossuth Lajos első, 1949-es tervében kölcsönös segítségnyújtási kötelezettséggel megállapodást javasolt Ausztria és Magyarország között. 1850-től Teleki László gróffal folyamatosan levelezett, aki konföderációt javasolt Közép-és Kelet-Európa kisállamaival. Kossuth Lajos a lengyel, cseh, horvát, szlavón és román területek konföderációjában látta a megoldást. Az Egyesült Államok politikai berendezkedése szolgált volna mintául. 1851-ben a külpolitikai nézeteiben változás következett be, úgy ítélte meg, hogy a szomszéd nemzetekkel és a saját nemzetiségekkel való megegyezés szükséges. Elképzelése szerint a népfelség elvét az országgyűlés képviselte volna, mellé pedig az önkormányzati elvet is csatolni kellene. Az ország belső föderalizációja feleslegessé vált volna.

Hermann Róbert az 1862-es Duna Konföderáció tervét is ismertette, melynek lényege a Duna térségének összefogása volt, ezzel elkerülhető lett volna Magyarország föderalizációja. Kossuth Lajos ezt a szövetséget felbonthatónak tekintette, s korábbi elképzeléseivel ellentétben Csehországot kihagyta a tervezetből. Összegzésként az előadó elmondta, hogy a terv megvalósításához a külső feltételek nem voltak kedvezőek, az emigráció népszerűsége elsorvadt.

Hermann Róbert után Ligeti Dávid a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos munkatársa tartotta meg referátumát *Solferinótól Königgrätzig – Ferenc József háborúi 1859 és 1866 között* címmel. Előadását egy 1868-as Kossuth idézettel indította, mely összefoglalta a kiegyezéshez vezető áldozatos utat. A Habsburg Birodalom az 1848–49-dik évi eseményeket követően Franciaországgal, majd Poroszországgal konfrontálódott, miközben mindkét alkalommal háborúba keveredett a Szárd–Piemonti Királysággal majd Olasz Királysággal. 1848–49 folyamán kísérletek indultak az észak-olasz risorgimentó-ra, a Habsburg Birodalomnak e területek megtartása stratégiai fontosságú volt. 1858-ra bizonyossá vált a háború kitörése, Ausztria ultimátumával kitört az 1859. évi szárd–francia–osztrák háború, az első, Magentanál elszenvedett osztrák vereséget a solferinói csata még súlyosabb veresége követte. A két vereség után Ferenc József engedményekre kényszerült, a megkötött zürichi béke értelmében Ausztria elveszítette Lombardia jó részét, így az olasz egységesülési folyamat új lendületet kapott. Ferenc József neoabszolutista rendszere megingott, s elindult a Birodalom belső politikájának átalakulása. Ligeti Dávid egyetértett Bertényi Iván véleményével, mely szerint Ferenc József személye nagyban hozzájárult a kiegyezés létrejöttéhez. Előadásában kiemelte, hogy a dinasztiához hű magyar tábornokok kulcsfontosságú szerepet töltöttek be a háborúk során.

A német egység megteremtése még szorosabban összekapcsolódott hazánk sorsával mint az olasz. 1865-ben megkezdődtek a tárgyalások, 1866-ban porosz–olasz szövetségkötést követően kitört az újabb háború. A döntő csata Königgrätz-nél zajlott, Ausztria veresége megsemmisítő volt. A porosz békeajánlat elfogadása megmentette Ferenc József uralmát, s ezzel szertefoszlott a magyar szabadságharc 1866-os újrakezdésének esélye is.

Az előadó összefoglalójában elmondta, hogy a kudarcok engedékenyebbé tették az uralkodót, így jöhetett létre az 1867-es kompromisszum is.

A szünetet követően a harmadik szekció elnöke, Kozári Monika, a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanács Titkárságának vezetője felvezette az utolsó három előadás témáját.

Első előadó Cieger, András a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa volt, előadásának címe *A közös ügyek rendszere*. Referátumát a kiegyezés első lépéseinek, tehát az 1848-as állapotok visszaállításának ismertetésével kezdte. A kiegyezés létrejöttéhez hozzájárultak Deák programadó írásai, az uralkodó és az országgyűlés párbeszéde és Andrássy bécsi tárgyalásai, valamint a külpolitikai tényezők és az államcsőd veszélye. Deák 1861-től a jogfolytonosságot hangoztatva, a *Pragmatica Sanctio* szövegéhez nyúlt vissza. Ebből vezette le a közös védelem és közös külpolitika elvét. Magyarország visszakapta törvényhozási és kormányzati önállóságát, de jelentősen kibővült az uralkodó felségjog. A két állam dinasztikus uniójáról volt szó, ennek értelmében közös ügyeknek számított a külügy, hadügy és az ezek finanszírozását szolgáló pénzügy. Az uralkodó személye közös a Birodalom összes országában, de a törvény a magyar király és osztrák császári udvartartás költségeit elválasztotta, kifejezve a rendszer dualitását.

A Monarchia hadseregének vezényletére és belszervezetére vonatkozó intézkedési jog kizárólag az uralkodót illette meg. A védelmi rendszer átalakítása, az újoncok megszavazása csak az országgyűlés beleegyezésével történhetett. Lehetőség adódott a magyar honvédség megteremtésére.

A kiegyezés továbbá kitért három olyan közös ügyre, melyek nem a *Pragmatica Sanctio*ból következtek (birodalmi adósság egy részének átvállalása, vám- és kereskedelmi szövetség). Cieger András értékelte a közjogi rendszert, majd összefoglalójában elmondta, hogy az új politikai rendszer megbízhatóan működött, és az 1918-as összeomlás egyértelműen nem vezethető vissza a kiegyezésre. Kiemelte, hogy a kiegyezés a mai napig nem vált a nemzeti emlékezet szerves részévé.

A soron következő előadó Kedves Gyula, az Országgyűlési Múzeum igazgatója *Ahol a magyar fél a legtöbbet engedett – a forradalom és a kiegyezés honvédsége* című előadásában a hadügy problematikájára tért ki. Az előadó mindenekelőtt vázolta a kifejtendő pontokat: Magyar Királyi Honvédség kialakítása, szerkezete, működési és működtetési lehetőségei, működtetők ismertetése.

A Magyar Királyi Honvédséget 1848–49 katonai vezetői szervezték meg. A kiegyezési törvény XLI. cikke értelmében a véderőnek elválaszthatatlan, sajátosan magyar része lett az újonnan szerveződő honvédség. Az előadó ismertette az 1848-as és 1867-es hadseregszervezés folyamatát. 1867 decemberében Perczel Móric a Honvédegylet nevében interpellációt nyújtott be, Andrássy engedélyt adott a hadseregszervezési tárgyalások megindítására. 1868 tavaszán tárgyalások indultak a két kormány képviselői között a hadsereg szervezését illetően.

Az önállóság szimbólumai a ’48-as és nemzeti jelképek voltak, a ruházat erőteljesen magyaros volt, a szolgálati nyelv pedig magyarrá vált. Kedves Gyula négy olyan pontot emelt ki, melyek biztonsági fékként szolgáltak: a Honvédségben hiányzott a tüzérség, amit csak 1913-ban pótoltak; a lovasság csak alegységi szinten szerveződhetett; újoncozást csak a közös hadsereg újonc-szükségletének kielégítése után történhetett, illetve

a uralkodót illető kinevezési jog. A minisztérium vezetősége 1848-as tisztekből állt, a hadsereg vezetőségének összetételére azonban kényesen ügyelt az uralkodó. A Magyar Királyi Honvédség csak a korszak végére vált teljes értékű, a hadszíntéren egyenlő esélyl fellépő haderővé.

A szekció és a konferencia utolsó előadását Nagy Mariann, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója tartotta meg *Vámszövetség és kvóta – a gazdasági kiegyezés* címmel. Az előadás első részében a törvényelőkészítő tárgyalásokat, a másodikban a törvényeket, a harmadikban a kortársak és az utókor megítélését taglalta.

Az 1867-es kiegyezési törvények magyar változata a közös ügyeket megkülönböztette a közös érdekű ügyektől. 1866 májusában elkészült a közös ügyekre vonatkozó javaslatok, Deák Ferenc tanácsa alapján tartalmazták a kvótára, az államadósság kezelésére és a vám- és kereskedelmi szövetség törvénybe foglalására vonatkozó elképzeléseket. Külügy és hadügy költségeire a vámbevételeket fordították. A közös költségekhez való hozzájárulás arányát és az államadósságok részbeni átvállalását 15–15 tagú bizottság tárgyalta. Hosszas vita után 1867 őszén sikerült megegyezni: a magyar fél terhét 28,5%-os arányban állapították meg. 1867 decemberének végén az országgyűlés elfogadta a gazdasági kiegyezésről szóló törvénycikkelyeket, a kvótáról az 1867. évi XIV. törvénycikk rendelkezett. A kvótát 30–70%-ban határozták meg, tíz évenként újra tárgyalták. Magyarország gazdaságilag gyorsabban fejlődött, mint Ausztria, így 1907-ben már 36,4% volt a kvóta aránya.

A kiegyezési törvény értelmében a kereskedelmi- és vámpolitika terén Magyarország szuverén és független állam volt, önállóan intézkedhetett. A magyar országgyűlés azonban késznek bizonyult vám- és kereskedelmi szerződések kötésére. A két kormány tárgyalásai után elkészült a kereskedelmi-és vámszövetségről szóló javaslat, melyet mindkét fél országgyűlése elfogadott, így a XVI. törvénycikként lépett életbe. Ennek értelmében mindkét állam egy vám és kereskedelmi területet alkotott, közös vámhatárral, közösen állapították meg a vámdíjszabást és együttesen kötöttek kereskedelmi szerződéseket más országokkal.

Nagy Mariann összegzésében elmondta, hogy Magyarország helyzete a közös piacon javult, egyenrangú partnerré vált, a korábbi alárendelt helyzetből felemelkedett. A gazdasági közösség működésében természetesen akadtak nehézségek az eltérő fejlettségi szint, gazdasági berendezkedés vagy kereskedelmi érdek miatt. A megegyezés előnyösnek bizonyult. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar történelem leghosszabb, legeredményesebb gazdasági korszaka a dualizmus kora.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

KISS GÁBOR

TÁBORNOKOK A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN 1868–1914

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SOLYMOSI JÓZSEF — A szabadságharc újrakezdésének katonai esélyeiről 923

PETE LÁSZLÓ — A montefalcionei csata, 1861. július 10. 951

KRÁMLI MIHÁLY — Egy sorsdöntő időszak: a császári–királyi haditengerészet 1864–1868-ban 971

HERMANN RÓBERT — A tábornok hazatér. Görgei Artúr és a kiegyezés 989

FARKAS KATALIN — „Régi honvédek” a kiegyezéses rendszerben. Az 1848–49-es honvédegyleti mozgalom története a kiegyezéstől az 1880-as évekig 1017

BIBLIOGRÁFIA

PÁSZTI LÁSZLÓ — Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1850–1880 1057

KRÓNIKA

KOCSIS ANNAMÁRIA — Megosztó kompromisszum – az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából 1129

CONTENTS

STUDIES

JÓZSEF SOLYMOSI — Military Chances of Restarting the Independence War 923

LÁSZLÓ PETE — The Battle of Montefalcione, 10 July 1861 951

MIHÁLY KRÁMLI — A Historic Period: The Imperial–Royal Navy in 1864–1868 ... 971

RÓBERT HERMANN — Artúr Görgei's Returning to Hungary after the Compromise .. 989

KATALIN FARKAS — The History of the 1848–49 Honvéd Associations from the Compromise until the 1880s 1017

BIBLIOGRAPHY

LÁSZLÓ PÁSZTI — Bibliography of Hungarian Works on Military Science, 1850–1880 1057

CHRONICLE

ANNAMÁRIA KOCSIS — A Divisive Compromise – The Compromise of 1867 from a 150-Year Perspective 1129

INHALT

STUDIEN

JÓZSEF SOLYMOSI — Über die militärischen Möglichkeiten des Neubeginns des Freiheitskampfes 923

LÁSZLÓ PETE — Die Schlacht bei Montefalcione, 10. Juli 1861 951

MIHÁLY KRÁMLI — Eine schicksalsträchtige Zeit: Die kaiserlich-königliche Kriegsmarine in den Jahren 1864–1868 971

RÓBERT HERMANN — Die Heimkehr von Artúr Görgei nach dem Österreichisch-Ungarischen Ausgleich 989

KATALIN FARKAS — „Alte Honved-Soldaten" im System des Ausgleichs. Die Geschichte der Honved-Vereinsbewegung von 1848–49 vom Österreichisch-Ungarischen Ausgleich bis zu den 1880er Jahren 1017

BIBLIOGRAFIE

LÁSZLÓ PÁSZTI — Bibliografie der ungarischen militärwissenschaftlichen Werke, 1850–1880 1057

CHRONIK

ANNAMÁRIA KOCSIS — Ein spaltender Kompromiss – Ein Blick auf den Österreichisch-Ungarischen Ausgleich des Jahres 1867 nach 150 Jahren 1129

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

JÓZSEF SOLYMOSI — Les chances militaires d'une reprise de la guerre d'indépendance 923

LÁSZLÓ PETE — La bataille de Montefalcione, 10 juillet 1861 951

MIHÁLY KRÁMLI — Une période déterminante : la marine militaire impériale-royale entre 1864 et 1868 971

RÓBERT HERMANN — Le retour au pays d'Artúr Görgei après le Compromis 989

KATALIN FARKAS — « Anciens soldats de l'armée hongroise » dans le système du Compromis. L'histoire des associations d'anciens soldats de 1848–1849 depuis le Compromis jusqu'aux années 1880 1017

BIBLIOGRÁPHIE

LÁSZLÓ PÁSZTI — Bibliographie des travaux hongrois de science militaire, 1850–1880 1057

CHRONIQUE

ANNAMÁRIA KOCSIS — Un compromis qui divise – le Compromis de 1867 considéré 150 ans après 1129

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ — О военных шансах возобновления борьбы за свободу 923

ЛАСЛО ПЕТЕ — Битва при Монтефальчоне, 10-ое июля 1861-ого года 951

МИХАЙ КРАМЛИ — Один роковой период: императорско-королевский Военно-морской флот в 1864–1868-ых годах..... 971

РОБЕРТ ГЕРМАНН — Возвращение на родину. Артур Гёргеи после компромиссного соглашения 989

КАТАЛИН ФАРКАШ — «Старые гонведы» в системе компромиссного соглашения. История движения обществ гонвед 1848–49-ых годов от компромиссного соглашения до 1880-ых годов..... 1017

БИБЛИОГРАФИЯ

ЛАСЛО ПАСТИ — Библиография венгерских военно-исторических работ, 1850–1880-ые годы..... 1057

ХРОНИКА

АННАМАРИЯ КОЧИШ — Вызывающий разногласия компромисс – компромиссное соглашение 1867-ого года в 150-и летней перспективе..... 1129

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

ZSOLDOS ATTILA

VITÉZEK, ISPÁNOK, OLIGARCHÁK

Tanulmányok a társadalom- és
a hadtörténetírás határvidékéről

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT MEGJELENT KÖTETEI

1. *Dombrády Lóránd:* Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán:* II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert:* Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András:* Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária:* Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László:* Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László.* Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. **Urbán Aladár:* Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János:* A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. **Borosy András:* Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székely György:* Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor:* A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. **Markó György:* A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. **Farkas Katalin:* Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor:* Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.

16. **Kovács László:* A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.

17. **Tulipán Éva:* Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.

18. **Dombrády Lóránd:* Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.

19. Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alakalmából. Szerk. *Czigány István – Kincses Katalin Mária*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.

20. *Pete László:* Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.

21. *Kálmán Peregrin – Veszprémy László:* Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.

22. **Solymosi József:* Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

23. **Lázár Balázs:* Krajovai és topolyai báró Kray Pál táborszernagy katonai pályája. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

24. *Pászti László:* A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.

25. *Perjés Géza:* Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.

26. **Ágoston Gábor:* Európa és az Oszmán hódítás. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.

27. *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015.

28. **Tóth Ferenc:* Magyar huszárok francia földön. Hussards hongrois en France. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.

29. **Kiss Gábor:* Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.

30. **Zsoldos Attila:* Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum *-gal jelölt kiadványai megvásárolhatók
a Hadtörténeti Múzeum Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztályán
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4. Telefonszám: 325-1600)

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térképvázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljék.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címleírását közöljék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknevével és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés ás annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas* 2012. →| *Farkas Katalin:* Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurziválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emeljék ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: *(terminus technicus),* és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurziválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztneve kurzívval szedendő. A keresztnevet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző kereszt- és családnevének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társszerzők nevei között nagykötőjelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmi* Opera omnia; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagykötőjel van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagykötőjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: (’vesd össze’); uo. (’ugyanott’); Uő: (’ugyanő’ ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. (’például’); stb. (és így tovább); r. (’recto’); v. (’verso’); fol. (’folio’).

A személynevek között a nagykötőjelet (alt+150) betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/; a letöltés időpontja: 2017. január 1.)

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége